

ОЛЕНА МІЩЕНКО

Українська література 8 клас

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 179 від 17.03.2008 р.)*

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Рецензенти:

Забарний О.В., доцент кафедри методики викладання української мови і літератури Ніжинського державного педагогічного університету імені М. Гоголя, кандидат педагогічних наук; *Біляга В.І.*, учитель-методист Радомишльської гімназії; *Омельчук С.А.*, доцент Херсонського державного університету, кандидат педагогічних наук, учитель-методист.

У м о в н і п о з н а ч е н н я:

Запитання
і завдання

Подорож
літературами
світу

Творчі
завдання

Літературна
п'ятихви-
лінка

Ваш літера-
турознавчий
словник

Дізнайтеся
більше

Літературно-
мистецька
вітальня

Міщенко, О.І.

М71 Українська література: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олена Міщенко. – К.: Генеза, 2008. – 304 с.: іл.
ISBN 978-966-504-796-4

Підручник створено згідно з чинною програмою з української літератури для 12-річної школи. Він складається з шести тематичних розділів. Кожен підрозділ містить коротку біографічну довідку про письменника, текст програмового твору, його аналіз, позбавлений ідеологічних нашарувань і здійснений відповідно до найновіших досягнень літературознавства.

До обов'язкових рубрик належать «Запитання і завдання» і «Ваш літературознавчий словник». Серед додаткових рубрик – «Творчі завдання», «Подорож літературами світу», «Дізнайтеся більше», «Літературна п'ятихвилинка», «Літературно-мистецька вітальня».

Підручник враховує вікові та психологічні особливості учнів 8-го класу, спонукає до творчості, посилює інтерес до національної літератури.

ББК 83.34УКР.я721

© Міщенко О.І., 2007
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2008

<i>Дорогі восьмикласники!</i>	6
-------------------------------------	---

ВСТУП. «Література – це храм, до якого входять з чистою совістю...»	7
--	---

Розділ 1. **УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ**

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ	18
«Бездонна душа українського народу»	18
«Зажурилась Україна, бо нічим прожити...»	20
«Та, ой, як крикнув же та козак Сірко»	21
«Ой Морозе, Морозенку»	22
«Чи не той то Хміль»	24
«Максим козак Залізняк»	26
«За Сибіром сонце сходить»	27
ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ	33
«Її пісні – як перло багатоцінне»	33
«Три віки ходять її пісні по нашій землі...»	35
«Засвіт встали козаченьки»	35
«Я дитя любові. Мені без неї білий світ глевкий»	37
«Віють вітри, віють буйні»	37
«Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?»	39
«Ой не ходи, Грицю...»	39
УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ	45
«Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...»	45
Дума про Марусю Богуславку	47
Струни золотії	50
Буря на Чорному морі	53
Тестування до розділу «Усна народна творчість»	61

Розділ 2. **З ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

«У віках безсмертне “Слово про похід Ігорів”»	64
«Я п’ю із битви грозової...»	64
Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега	65
Тестування до розділу «З давньої української літератури»	89

ТАРАС ШЕВЧЕНКО	92
«Караюсь, мучуся... але не каюсь!..»	92
«Мені аж страшно, як згадаю...»	92
«Били, а не вчили...»	92
«Як хочеться жити!»	93
«Збулося...»	95
«Думи мої, думи мої...»	95
«О думи мої! О славо злая!»	99
«Минають дні, минають ночі...»	99
«Ой три шляхи широкії...»	102
«Мені однаково...»	103
ІВАН ФРАНКО	111
«Кожна пісня моя – віку мого день»	111
Іван Вишенський	113
«І підеш ти у мандрівку століть з мого духа печаттю...»	121
ЛЕСЯ УКРАЇНКА (Лариса Косач)	128
«Я крицею зроблюсь на тім вогні...»	128
«Так! Я буду крізь сльози сміятись...»	128
Сафо	130
«А в серці моєму співає весна...»	131
«Хотіла б я піснею стати...»	132
Давня весна	133
Давня казка (Скорочено)	134
«Вся ти – трепет, вогонь, ідея...»	142
«Ви щасливі, пречистії зорі...»	143
«Мріє, не зрадь!»	144
ВОЛОДИМИР СОСЮРА	148
«Моя поезія не спить...»	148
«І хочеться в небо злетіти, мов птиця...»	149
Сад («В огні нестримної навали...»)	149
Любіть Україну	151
Васильки	154
БОРИС ОЛІЙНИК	159
«Стою на своїй землі...»	159
«Ми знаєм, для чого жить...»	160
Вибір	160
Ринг	162
ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ	167
«Навіть якщо не дійдемо – ходімо...»	167
«Правда собі тихенько ходить між казок...»	168
Тиха элегія	168
Запросини	170

ІВАН МАЛКОВИЧ	174
«Я – подорожник, прикладайте мене до рани...»	174
«Коли із янгола людина постає...»	175
Напучування сільського вчителя	175
Музика, що пішла	177
Із янголом на плечі	178
<i>Тестування до розділу «Світ української поезії»</i>	183

Розділ 4. **НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА**

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ (Іван Карпенко-Карий)	186
«Діяч національного відродження»	186
Сто тисяч (Скорочено)	189
«Краще смерть, ніж така потеря...»	200
<i>Тестування до розділу «Національна драма»</i>	208

Розділ 5. **З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ**

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ	210
«Я завжди був великим оптимістом...»	210
Дорогою ціною (Скорочено)	211
Драма у чорній і червоній барвах	224
ОСИП НАЗАРУК	229
«Укріпіться на тім шматку землі, де вродився...»	229
Роксоляна	230
«Український Одисей в жіночій сукні»	251
ВОЛОДИМИР ДРОЗД	256
«Тільки через сто років буде відомо, чи я – письменник...»	256
Ірій (Скорочено)	257
«Архисучасний і водночас такий давній світ...»	268
Білий кінь Шептало	270
«Через гірку безнадію перекидався місточок...»	276
<i>Тестування до розділу «З української прози»</i>	280

Розділ 6. **УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА**

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО	282
«Не вмере поезія, не загине творчість духа»	282
«Стріли гострої сатири для звичаїв злих – найкращі»	283
Патріоти	284
Ельдорадо	285
ЄВГЕН ДУДАР	291
«Життя, безумовно, добрий учитель»	291
Слон і мухи	291
Лісова казка	292
Червона шапочка	293
«Люди, які ніколи не сміються, – несерйозні люди...»	294
<i>Тестування до розділу «Український гумор і сатира»</i>	300
ЗАВЕРШАЛЬНИЙ РОЗДІЛ	301
Показчик термінів і понять, які пояснено в підручнику	303

Промайнуло літо, і ви знову повернулися до країни знань. Вона безмежна і прекрасна, має безліч стежок, якими можна мандрувати до далеких країн і континентів, відкривати для себе нові таємниці! Сподіваємося, що ваші подорожі були успішними, ви дізналися про щось незвичайне й цікаве, стали мудрішими, розважливішими і подорослішали. Тепер перед вами – нові горизонти, нові зустрічі, які змусять вас подивитися на світ по-новому.

Цей підручник відкриє вам неосяжні глибини українського фольклору; із сивої давнини озветься князь Ігор зі «Слова про похід Ігорів»; ви знову припадете до чистої криниці живлющого Шевченкового слова; подивуетесь могутності карбованих Франкових рядків; Леся Українка розповість свою «Давню казку» про любов і вірність, зраду і честь...

Будуть і нові імена. Полум'яні рядки Володимира Сосюри, срібні переливи поезій Володимира Підпалого, філософські роздуми Бориса Олійника, вірші знаного в Україні поета й видавця Івана Малковича не залишать вас байдужими.

Зі сторінок української класичної прози ви почерпнете неоціненні скарби життєвої мудрості. Незабутніми будуть враження від героїв драми «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого, повістей «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського та «Роксоляна» Осипа Назарука. Ви поринете в цікавий світ творів Володимира Дрозда, щиро посмієтесь й глибоко замислитесь над сатирою Володимира Самійленка і Євгена Дударя.

Підручник має шість розділів: «Усна народна творчість», «З давньої української літератури», «Світ української поезії», «Національна драма», «З української прози», «Український гумор і сатира». У ньому також є сім рубрик: «Дізнайтеся більше», «Ваш літературознавчий словник», «Подорож літературами світу», «Творчі завдання», «Запитання і завдання», «Літературна п'ятихвилинка», «Літературно-мистецька вітальня». Ці рубрики допоможуть повніше зрозуміти зміст прочитаного, набутти нових знань із теорії літератури, довідатися про цікаві факти з життя письменників та їхніх творів. Обов'язкові рубрики – «Ваш літературознавчий словник» і «Запитання і завдання». Решта – додаткові, проте й вони стануть вам у пригоді під час вивчення творів.

Рубрика «Запитання і завдання» має чотири ступені складності. Якщо ви подолаєте перший, початковий рівень, матимете право зватися «Знайком» і наберете від одного до трьох балів. Успішно впоравшись із другим рівнем завдань, отримаєте титул «Багатознайка», і вчитель може оцінити вашу роботу від трьох до шести балів. Якщо ж підкорите третій рівень, то станете «Всезнайком» і отримаєте від семи до дев'яти балів. А той, хто, долаючи тернистий шлях, сягне вершини знань, буде вшанований званням «Ерудит» і найвищою сумою балів – від десяти до дванадцяти!

Кожен із розділів завершується підсумковим тестуванням. Окрім того, варто звернути увагу на запитання, якими перериваються художні твори й авторські статті: вони дадуть вам змогу ґрунтовніше попрацювати з текстом, зосередитися на найбільш значущих аспектах аналізу літературних творів.

Завершальний розділ буде дороговказом на наступний рік – ви отримаєте настанови на літо і дружні побажання від автора підручника.

А тепер – до праці! Зичимо успіху!

ВСТУП

«ЛІТЕРАТУРА – ЦЕ ХРАМ, ДО ЯКОГО ВХОДЯТЬ З ЧИСТОЮ СОВІСТЮ...»

*Життєва казка, хоч вона й мала
І сто разів розказана була,
А все ж розповідатись буде вічно.*

Джордж Гордон Байрон

Література приходить у життя людини ще в дитинстві. Напевно, однією з перших речей, яку ви взяли до рук, коли тільки-но почали пізнавати світ, була книжка. Спочатку це були великі книжки з яскравими малюнками. Але це вже була **ЛІТЕРАТУРА**! Можливо, ви й не пам'ятаєте, які саме книжки читали спершу вам дорослі, а потім, навчившись, і ви самі. Уже тоді ви були читачами, заради яких, власне, і творить письменник. **Микола Гоголь** усе життя був щиро переконаний: *«У письменника тільки й є один учитель – самі читачі»*.

Поміркуйте, чому маленьким дітям читають казки. А ваше читання також починалося з казок? Чи пригадуєте ви свої дитячі книжки?

То хто ж вона така, її величність Література? Саме слово походить із латини й означає «буквене письмо». Сьогодні поняття «література» ми розуміємо як сукупність писаних і друківаних творів певного народу, епохи, людства. Це мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність.

Відтак, літературний твір – форма існування літератури як мистецтва слова. Але наше завдання – збагнути суть такого унікального явища, як **художня література**. Адже саме вона є одним із проявів духовного досвіду й духовної діяльності людини!

Щоб зрозуміти мистецтво й митця, літературу й письменника, потрібно увійти в його світ, вступити у співтворчість з автором. Життя, що нуртує всередині твору, як маленький всесвіт, відображає повноту людського існування, цілісність буття. І зустріч автора й читача в художньому творі стає незамінною формою прилучення до цього величезного світу, виховання істинної людяності, формування всебічно розвиненої особистості.

Чи справді читач є співавтором твору? Що потрібно для такого співавторства? Уява? Фантазія?

Література, що є містком між різними поколіннями, народами, континентами й епохами, допомагає нам пізнати світ, формує і розширює світогляд, приносить насолоду, виховує... Справді, з літератури ми дізнаємося про давноминулі часи, про країни, у яких ніколи не бували, про відкриття та винаходи, про таємниці світу.

Л. Мітченко. Мій всесвіт

Однак пізнати все це допоможуть і різні науки, зокрема історія, географія, біологія... Педагогіка та психологія займаються вихованням... Але ж це означає, що література могла б давно загинути, а вона натомість так плідно розвивається!

Подумаймо про це разом. Отже, **пізнання**. З книг ми довідуємося не лише про те, чого ніколи не бачили на власні очі, ми пізнаємо самих себе, час, у якому живемо, світ, який нас оточує. Та предмет вивчення науки і предмет пізнання літератури – речі діаметрально протилежні. *«Вчений мислить поняттями, а письменник – образами»* – так древні мудреці пояснювали цю різницю.

Як ви зрозуміли цей вислів? Чи згодні з ним?

Для прикладу звернімося до повісті Івана Франка «Захар Беркут». Справді, науковці, що досліджували епоху, змальовану в творі, могли б роз'яснити, яким був територіальний поділ, як рухалися землями європейських країн монгольські завоювальники, етнографи докладно описали б одяг, зброю, реманент тогочасних українців, що мешкали в гірській Тухлі, й кочівників, які принесли смерть і кров на українську землю. Психологи пояснили б вам, які процеси відбувались у психіці героїв, а медики прокоментували б фізичний стан певного персонажа в критичний момент. Натомість замислімося, яка наука могла б розкрити перед вами таїну людських душ: велич Захара Беркута,

ницість зрадника Тугара Вовка, збурені коханням душі Максима і Мирослави? Хто б міг передати силу переживань героїв, їх біль і відчай, високе почуття самозречення і патріотизму, розпач і щастя, відчай і надію? Саме література і створює отой неповторний духовний світ людини, учить нас через художнє слово пізнавати самих себе. І щораз у кожному новому творі це відбувається знову й знову. Найкраще про це сказав геніальний німецький письменник **Йоганн Вольфганг Гете**: *«Найоригінальніші письменники новітнього часу оригінальні не тому, що вони підносять нам щось нове, а тому, що вони вміють говорити про речі так, нібито це ніколи не було сказане раніше»*.

Прокоментуйте слова німецького мислителя. Наведіть приклади з прочитаних творів, у яких яскраво, по-новому розповідається про звичайні речі.

Тепер щодо виховання. Читання художньої літератури розширює межі особистого досвіду, дозволяє відчувати й осмислити величезну кількість явищ сучасності й далекого минулого, створені уявою письменників картини майбутнього. Відтворюючи дійсність силою свого таланту, письменник не лише висловлює своє розуміння її закономірностей, сутності явищ, але й дає їм оцінку. Роздуми письменника про сутність життя постають перед читачем не у вигляді сухих формул і повчань, а через змалювання думок, почуттів, поведінки реальних людей – героїв літературних творів. Ідея твору пов'язана з уявленнями письменника про добро і красу, честь і обов'язок, сенс життя і призначення людини. Вона завжди глибоко осмислена, відчута письменником і пронизує весь твір. Отже, ідея, втілена в художньому творі, справляє величезний виховний вплив, переконує, вселяє в душу читача певні почуття.

Е. Ревенко. Гра

Пригадайте найбільш яскраві з прочитаних вами творів. Чого вони вас навчили? Чи обговорювали ви їх із друзями?

Безумовно, виховне значення мають не лише позитивні образи літературних героїв, які стають прикладами для наслідування. Змальовуючи негативні явища, митець також спонукає до їх осмислення, схиляє зайняти певну позицію в житті. Література переконує глибоким аналізом вічних закономірностей життя.

До яких життєвих явищ ви ставитеся з повагою, до яких – із відразою і завдяки яким саме творам, героям? Чи будь-який літературний твір, на вашу думку, виконує виховну функцію? Чи виховують нас твори сатиричні, детективні, пригодницькі? Доведіть свою точку зору, посилюючись на конкретні тексти.

Ми вже говорили про співавторство письменника й читача. Варто все ж таки ще раз наголосити: перетворюючи читача на співучасника творчості письменника, література робить ще одну дуже важливу справу – розвиває в кожному з нас творчі здібності.

Чи не виникало у вас відчуття, що й ви могли б написати «саме так», коли щось особливо вразило вас у художньому творі? Чи не вважаєте ви, що кожна людина повинна випробувати свої сили в літературній творчості?

Що ж до комунікативної функції, то подумайте самі, адже завдяки літературі ви спілкуєтеся з представниками різних країн і культур, книжки спонукають вас до обговорення, дискусії.

А скільки справжнього задоволення, естетичної насолоди приносить читання літературних шедеврів, світової класики! Ось вам зразки комунікативної потужності літератури: одним із найближчих друзів Антона Чехова, визначного російського письменника, був лікар Захар'їн. Його лікувальна методика – лікувати не хворобу, а організм – спонукала великого митця бачити не часткове, конкретне, окреме, а серйозну соціальну хворобу всього організму Російської імперії. Відомий вам Альберт Ейнштейн визнавав, що російський класик Федір Достоєвський дав йому як вченому значно більше, ніж математик К.Ф. Гаусс.

Отже, **Література** – високе мистецтво, яке приносить справжню насолоду кожному новому поколінню читачів. Французький письменник **Олександр Дюма** зазначав: *«Твір, який читають, має теперішнє, який перечитують – має майбутнє»*.

Як ви зрозуміли слова класика французької літератури? Які з прочитаних творів, на вашу думку, мають майбутнє? Щодо яких українських літературних перлин це твердження вже справдилося? Які твори Олександра Дюма ви знаєте, які екранізації переглядали?

Література та мистецтво є могутніми виразниками і вихователями гуманістичних ідеалів. У цьому їхнє покликання і глибинний сенс. Справжнє мистецтво завжди відстоює «вічні» моральні істини й орієнтири. А ці істини втілюються в образах, живих картинах художніх творів.

Художній образ, у свою чергу, – одне з основних понять у літературі, що визначає природу, форму і функцію художньо-літературної творчості. Осердям художнього образу є змалювання індивідуального людського життя. Але в той же час цей образ має певне узагальнювальне начало, тобто витворене художнім домислом, що посилює узагальнювальне значення художнього образу.

О. Наєждіна. Сон, або Осінні світанки мого дитинства

Поміркуйте над уже прочитаними творами. Які з героїв, на вашу думку, мають узагальнений характер? Наведіть приклади не лише з української, а й із зарубіжної літератури.

Оскільки людина існує не ізольовано, а знаходиться в тісному зв'язку зі світом природи, речей тощо, для її змалювання (індивідуалізованого, узагальненого, естетичного) письменникові необхідно розкрити і ці зв'язки, показати людину у взаємодії з усіма про-явами життя в цілому. Тим самим перед письменником постає завдання показати героя в суспільному, природному середовищі, середо-вищі речей, відтворюючи його достатньо повно, тобто **образно**. У цьому сенсі образ являє собою не лише змалювання людини – образ є картиною людського життя.

Прокоментуйте це твердження, посилаючись на раніше прочитані вами твори.

Отже, є **образи-персонажі** – люди, змалювані у творі; **образи-пей-зажі** – картини природи. Але є й інші різновиди образів. Спробуймо розібратися в цьому розмаїтті.

Найбільш поширеним є **образ-символ**. Таким цей образ стає за умови, якщо він часто використовується на означення того самого поняття. Наприклад: *калина – символ України; зозуля – жінка, що тужить над своєю долею; явір – вродливий молодий парубок; сова – символ мудрості, змія – підступності...*

О. Наєждіна. Під зеленим абажуром,
або Миттєвий спогад про мою бабусю за чашкою кави

Продовжте розпочатий перелік. Наведіть власні приклади.

Однією з найважливіших особливостей художніх образів є те, що вони здатні викликати у читачів різноманітні асоціації, іноді навіть цілий потік таких асоціацій. Недаремно ще давні греки говорили, що образ є прекрасним і сам по собі, і нескінченністю далечини, що лежить за ним. Пригадайте неповторні рядки поезій **Богдана-Ігоря Антонича**: «Вливається день до долини, як біле молоко до миски»; «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях». У кожного з вас з'являються певні асоціації, бо людині властива здатність малювати у своїй уяві яскраві видовищні картини. Так народжуються **зорові образи**.

Наведіть подібні приклади з уже прочитаних вами творів.

Є ще й інші, наприклад **слухові образи**. Даваймо пересвідчимося в тому, наскільки таємничо й прекрасно вони народжуються! Прочитаймо невеликий уривок із поезії **Павла Тичини**, одного з найталановитіших українських поетів ХХ століття:

Ми дзвіночки,	Любим сонце,
Лісові дзвіночки,	Небосхил і сонце,
Славим день.	Світлу тінь,
Ми співаєм,	Сни розкішні,
Дзвоном зустрічаєм:	Все гаї затишні:
День!	Тінь!
День!	Тінь!

Прислухайтесь, як неповторно дзвонить хор лісових дзвіночків, який чудовий слуховий образ народжується з кожного дзвінкого слова!

А таких образів у вас попереду дуже багато, адже у старших класах ви вивчатимете творчість Павла Тичини.

Чи траплялися вам слухові образи у прочитаних раніше творах? Як ви гадаєте, чи можуть вони вживатися у прозовому тексті, чи тільки в поетичному?

Часто поняттям «образ» називають і художні тропи, от наприклад: *чи серце знову плакатцi навчилося; густо звисла пiтьма ночі*. У таких випадках ідеться про «словесний образ», бо в них безпосередньо не розкривається картина людського життя.

У нас залишилася ще одна дуже важлива тема для розмови – **аналіз художнього твору**. Його суть полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на окремі компоненти, осмислення яких дасть читачеві уявлення про своєрідність саме цього мистецького витвору. Аналіз літературного твору може бути естетичним, психологічним тощо.

А за якими ще параметрами, на вашу думку, можна аналізувати літературний твір?

Аналіз також передбачає розкриття ідейного змісту твору, особливостей художньої форми, осмислення життєвих явищ, змальованих у творі, оцінку його виховного й естетичного значення. У процесі аналізу важливо розкрити естетичні ідеали, втілені письменником, усвідомити емоційну природу, своєрідність літературного твору.

Аналіз також передбачає визначення жанру, ідейно-тематичного змісту, композиції, персонажів, особливостей мови, художньої майстерності письменника, актуальності твору.

За якими параметрами ви вже можете проаналізувати твір, а за якими – ні? Чи могли б ви самостійно освоїти весь зміст прочитаного твору?

Отже, книга акумулює досягнення багатовікової культури людства і є найважливішим джерелом знань, засобом самоосвіти і саморозвитку. Вона дозволяє пізнати світ, що нас оточує, розібратися у своїх думках і почуттях, потребах і пошуках, віднайти ту єдину, власну дорогу, яка веде до храму життєвої мудрості. *«Оволодіти всім світом і знайти йому вираження»* – таким є надзавдання художника за визначенням Йоганна Вольфганга Гете.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть поняття, які сьогодні обговорювалися на уроці.
2. Перерахуйте твори і письменників, яких ми пригадали. Що з попереднього курсу літератури пригадали ви самі?
3. Назвіть героїв і назви творів, з яких наведено уривки:

А. «Його всі бояться. Колись тут двох кабанів забив. Такі здорові кабани, а він їх порізав. Сало повісив у димарі коптить. А м'ясо їдять. Добре їдять. Вночі приходять якісь чужі люди, і він їм продає. За гарні гроші. Гроші ховає в ящик під ліжком, недалеко від моєї нори».

Б. Натхненно і мудро творив ходу –
Так нові планети грядуть на орбіти
З шаленою радістю на виду!
З шаленим щастям і сміхом гарячим,
З гімном вулканним без музики й слів!

В. Попоїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Г. «Він недавно прибіг знадвору, і в очах йому темно. Хата йому здається за темний льох, вікна – за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десь далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова».

Багатознайко

1. Прочитайте в підручнику ту частину вступу, де йдеться про художню літературу. Чим могли б ви доповнити характеристику цього поняття?
2. Проілюструйте прикладами всі види художніх образів, скориставшись вивченими раніше напам'ять поетичними творами.
3. Поясніть значення епіграфа, дібраного до вступу. Запропонуйте свої варіанти епіграфа.

Всезнайко

1. Розвиньте розпочату думку: «Художня література для кожної людини – це...».
2. Узагальніть усе, що ви дізналися про художні образи, намалюйте класифікаційну табличку з прикладами, якою б ви надалі могли користуватися.
3. Проаналізуйте будь-який з прочитаних вами творів за такими параметрами: а) пізнавальне значення; б) виховне значення; в) естетичне значення.

Ерудит

1. Проаналізуйте поетичний і прозовий твори. Як різняться їх аналіз? Які спільні елементи аналізу?
2. Поміркуйте, чи в усі часи книга, література відігравали однакову роль. Чому? Якою ви бачите роль книги у подальшому розвитку людства?
3. Поясніть, як ви розумієте поняття «образна система твору». Що саме до неї входить? Як її можна проаналізувати? Запропонуйте план аналізу образної системи будь-якого з прочитаних вами творів.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Художній образ – узагальнена картина життя, емоційно втілена за допомогою авторського домислу в конкретну мистецьку форму; створене уявою митця поетичне відображення подій, людей, явищ, предметів.

Щоб створити художній образ, письменник глибоко і всебічно вивчає життя, відбирає найхарактерніше й узагальнює його в художній формі.

Це естетична категорія, що характеризує особливий, притаманний мистецтву спосіб творення уявного світу; сформований фантазією письменника світ, співвіднесений зі світом реальним на різних рівнях – соціальному, психологічному, культурному, історичному.

Образ також можна розглядати як будь-яке явище уявного світу, котре завдяки творчій діяльності письменника сприймається читачем як щось цілісне, завершене, зримає.

Як ви зрозуміли поняття образу? Наведіть приклади, які свідчать про те, що ви збагнули суть цього поняття.

Художній твір – форма існування літератури як мистецтва слова. Твір завжди пов'язаний з дійсністю, проте не тотожний їй, а лише є її віддзеркаленням, перетворенням, художнім відображенням.

Щоб реально існувати, твір повинен бути створений письменником і сприйнятий читачем. В істинно художньому творі, на думку класика світової літератури **Льва Толстого**, *«той, хто сприймає, настільки зливається з художником, що йому здається, що предмет, який він сприймає, створений не ким-небудь, а ним самим»*. Отже, життя літературного твору продовжується лише завдяки гармонії автора і читача.

Художній твір – це внутрішня цілісність змісту і форми. Зміст – органічна єдність відображення, осмислення й оцінки дійсності, що втілюється в художній формі. Буквально: зміст – «що сказано у творі», форма – «як сказано».

Проаналізуйте кілька прочитаних вами творів і визначте у них ступінь гармонійності змісту і форми.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам повчитися писати рецензію на літературний твір. Розгорніть свій підручник на другій сторінці – і ви прочитаєте прізвища рецензентів, які схвалили його вихід у світ, адже без позитивної оцінки вчених, учителів книжка не була б надрукована.

Ознайомтеся з планом написання рецензії.

1. Ваші міркування стосовно теми рецензованого твору, його ідеї, втілення цієї ідеї (ідей).

2. Оцінка того, наскільки достовірно й цікаво змальовано психологію героїв; аналіз їхніх вчинків у різних ситуаціях.

3. Розкриття позиції автора книжки, наскільки вона стала для вас зрозумілою після прочитання.

4. Аналіз форми твору, зокрема композиційних елементів, ролі пейзажів.

5. Аналіз мови твору (використання певних видів лексики, пестливі форми слів, побудова речень, вживання інверсій тощо).

6. Оцінка твору, але вона не обов'язково мусить бути прямою: ваші судження можуть логічно впливати з тих зауважень, які ви робите, аналізуючи твір на кожному етапі.

7. Зіставлення рецензованого твору з іншими, подібними за темою і думками.

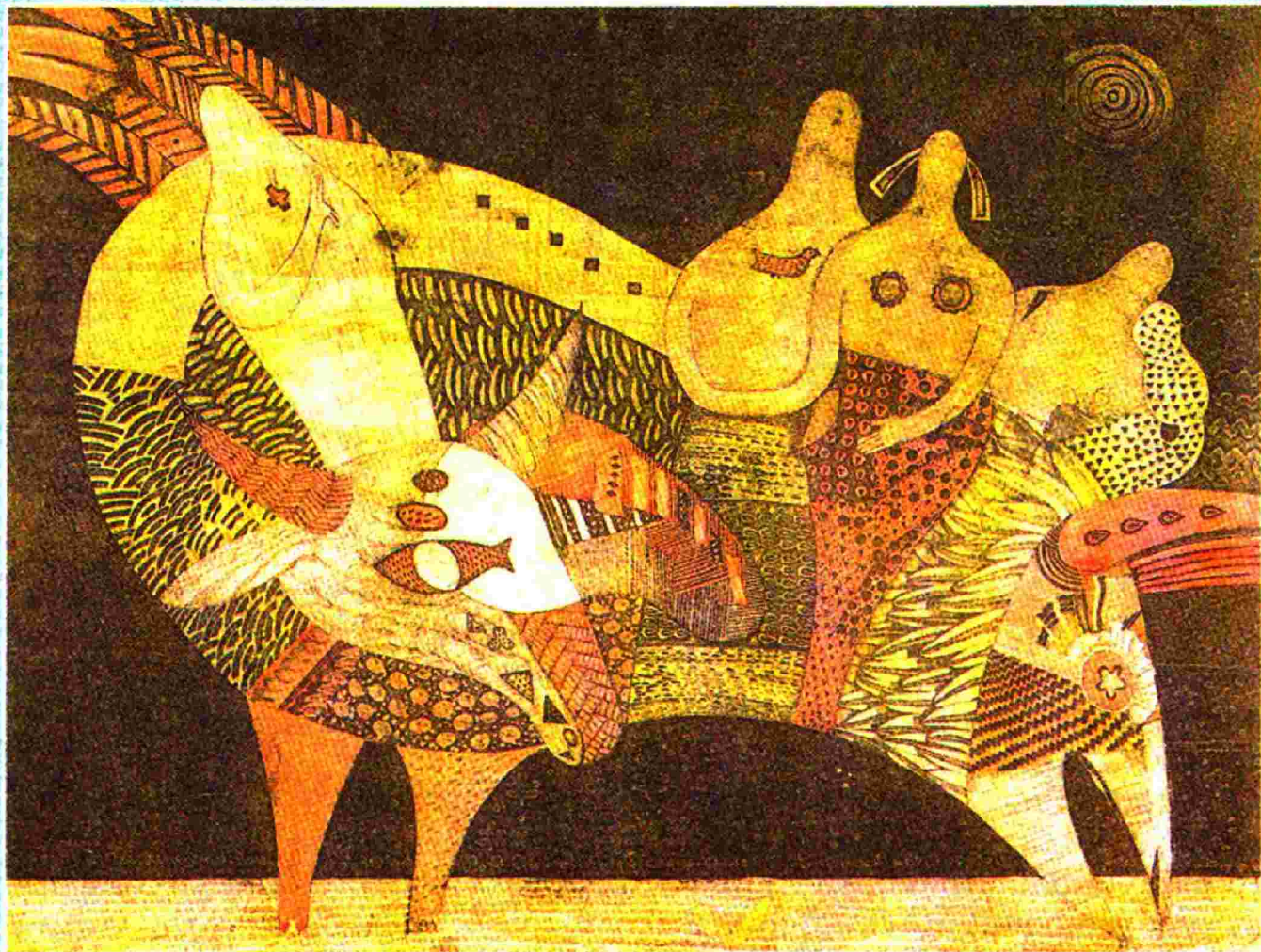
А тепер поділіться на групи, кожна з яких одержить завдання прорецензувати твір (на вибір): В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»; Б. Лепкий «Мишка»; І. Франко «Захар Беркут»; А. Дімаров «Блакитна дитина»; М. Вороний «Євшан-зілля»; В. Винниченко «Федько-халамидник»; В. Симоненко «Перехожий».

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Упродовж п'яти хвилин запишіть у зошит назви всіх прочитаних вами влітку творів і прізвища їхніх авторів. Той, хто пригадає і запише найбільшу кількість, вважатиметься переможцем. Можна записувати не лише твори української, а й зарубіжної літератури, книжки пізнавального, публіцистичного характеру.

Після перевірки результатів цього імпровізованого конкурсу вчитель може запропонувати комусь із вас розповісти про найбільш цікавий із прочитаних творів.

Розділ 1

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких скарбів належить і народна лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтесь в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні по нашій землі.

Михайло Стельмах

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

«БЕЗДОННА ДУША УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Українські історичні пісні – безмежний світ героїки і краси, могутня хвиля почуттів, загадкова скарбниця мрій і сподівань людей, які їх складали. Складали, щоб зберегти для нащадків славні імена героїв, увічнити пам'ять про видатні історичні події, які визначали життя українського народу. У цих піснях яскраво відтворений волелюбний дух українців.

Це особливий жанр народної творчості, найдавніші зразки якого відносять до часів козаччини, кривавих татарських набігів на Україну, коли страшним Чорним шляхом¹ тяглися валки уярмлених людей, гнані нагаями з сириці². І справдилися сподівання талановитих народних поетів – досі ті пісні, що примандрували до нас із далекого минулого, торкають струни серця, збуджують уяву, тривожать душу. Бо в тих піснях не лише історія волелюбного народу, у них – мудрість, честь, гордість, самоповага і любов!

Як ви гадаєте, чи припинився нині процес створення історичних народних пісень? Чому?

*У мене вмить заб'ється в грудях серце,
Коли до болю рідна й чарівна
Деся українська пісня розіллється
І жайвором над нами залуна.*

Ігор Муратов

Знаєте, як довідатися про те, яке значення мала в історії країни і народу певна історична подія? А кого із визначних людей минулих епох вважали героєм, кого – ні? Послухайте історичні народні пісні! Саме в них висловлювали невідомі автори від імені всього народу своє ставлення до оспівуваних подій, до тих, хто творив історію України.

Основна тематика історичних пісень, як і дум, які ви будете вивчати пізніше, – боротьба з турецько-татарськими й польськими загарбниками, із соціальним і національним гнітом. Ці пісні стали

¹ Чорний шлях – один із шляхів, яким користувалися татари для набігів на Правобережну і Західну Україну в XVI–XVII ст.

² Сириця – недублена шкіра (яловича, свиняча), оброблена жировими речовинами для міцності й еластичності.

одним з найцінніших скарбів народу, що століттями боровся за свою незалежність. Їх співали не лише на дозвіллі – з ними йшли у бій велетні-козаки, і стогнала під копитами козацьких коней земля, віщуючи неминучу загибель ворогам.

У яких іще фольклорних творах ушлавлюються такі герої?

Видатний російський письменник **Лев Толстой** так сказав колись про українську пісню українському студентові, що завітав до нього в Ясну Поляну: *«Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі й чудово виливати свої думки, свої мрії, свої почуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого боятись за своє майбутнє. Його час не за горами. Вірите чи ні, що жодного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їх музику я душею спочиваю. Скільки в них краси і грації, скільки дужого молодого почуття і сили!»* А геній світової музики **Петро Чайковський**, якого багато що пов'язувало з Україною, де він народився, немовби довершив слова письменника: *«Бувають щасливо обдаровані натури, і бувають так само щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ, народ-музикант – це українці»*. А от арабський вчений і мандрівник **Павло Алеппський** у XVII столітті записав: *«Співи козаків радують душу і зціляють від печалі, бо йдуть вони від серця і виконуються наче з одних уст»*.

М. Маловський. Троїсті музики

Які ще відгуки видатних людей про українську пісню ви знаєте? Наведіть приклади.

Пісня не лише підтримувала впродовж віків волелюбний дух українського народу, який відстоював незалежність і свободу своєї вітчизни. Вона надихала українських письменників на створення прекрасних літературних полотен. Свідченням цього є безсмертні поеми Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та багатьох інших класиків української літератури, з творчістю яких ви вже мали можливість ознайомитися. Їхні твори ви вивчатимете й надалі, бо в кожному віці людина обирає нову стежку, яка знову й знову приводить її до джерел національної духовності.

Які паралелі з фольклором можна знайти у вивчених вами творах українських класиків?

Ось одна з таких пісень, що вже чимало століть бентежить душі слухачів, нагадуючи про славних лицарів України:

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА, БО НІЧИМ ПРОЖИТИ...

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити:
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.
Котрі молодії –
У полон забрато;
Як заняли, то й погнали
До пана до хана,
Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!

Ой ти станеш на воротях,
А я в закаулку,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

У пісні «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...» Україна є потужним **образом-уособленням**. Вона, як матір, оплакує своїх дітей, гнаних у неволю. У цій коротенькій, проте пронизливо тужливій пісні надзвичайно багато інформації, закованої у виразних, влучних образах, витворених багатою уявою народного генія.

Ю. Кучеренко. Сум

Справді, татари не брали в полон маленьких дітей, бо ті не витримували важкого багатоденного походу до Криму, куди здебільшого гнали полонених. Тому малюків жорстоко вбивали. Над усе цінувалися на невідьницьких ринках Туреччини вродливі українські дівчата, кремезні юнаки. Тому саме їх забирали в неволю і гнали, як худобу, до господарів, що дивилися на них лише як на живий товар.

У піснях часто розповідається і про те, як козаки кидалися навздогін визволяти полонених братів і сестер, дружин і коханих.

Пригадайте повість Андрія Чайковського «За сестрою», вивчену минулого року. Які сюжетні елементи цих двох творів подібні?

Із твору ми дізнаємося, що нечисленному загонові козаків важко було протистояти величезній навалі ординців, а тому довелося вдатися до хитрощів, застосовуючи непросту військову науку: «ти станеш на воротях, а я в закаулку». Звучать рядки й про те, що іноді ті, хто уникнув полону, прості селяни, бурлаки так само разом із козаками рятували своїх рідних.

Проте поряд із тугою-плачем у пісні відчувається незламна воля українського народу до боротьби, віра в перемогу, ненависть до хижого і підступного ворога.

Пісня побудована у формі звертання, причому звертатися до козака-лицаря, від якого чекають допомоги, міг і батько забраних у неволю дітей, і брат, якого розлучили із сестрою, і навіть мати чи сестра. Не дивуйтеся, адже з історичних пісень ви можете довідатись, як жінки брали до рук зброю і мужньо боронили свою землю від татарської навали.

А як вам здалося, хто саме просить допомоги в козака і чому звучать такі слова: «А я з кулаками»? У якому з прочитаних вами творів молода дівчина нарівні з усіма стає на захист вітчизни від турецько-татарських завойовників? Чи могла б, на вашу думку, ця пісня співатися від її імені?

Пісня дуже динамічна, завдяки римуванню легко запам'ятовується. Вона насичена традиційними для фольклорних творів вигуками, специфічною лексикою (дієслівні форми на -но, -то; архаїзми тощо), піднесеним настроєм.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
– Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко з Січі та виїжджає,
Гей, та ми думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали,
Аж то військо та славне запорізьке
Та на Кримський шлях із Січі виїжджало,
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, –
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, –
Аж то військо та славне запорізьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, –
Аж то козак Сірко та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає.

Героєм цієї пісні є *Іван Сірко* (між 1605 і 1610–1680) – кошовий отаман Запорозької Січі. Талановитий воєначальник, учасник Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького, уславився також походами проти Кримського ханства, визволенням багатьох невольників.

О. Тихий. Кошовий Сірко

Пісня вражає наступальним настроєм, мажорними інтонаціями, яскравими образами. Але водночас вона й дуже конкретна: у центрі уваги – реальна історична особа, український національний герой Іван Сірко, Запорозька Січ – колиска українського лицарства, Кримський шлях – шлях сліз і славних перемог. Саме в цій пісні й змальовано той момент, коли прийнято рішення про похід на підступну орду, на татар, що плюндрували Україну.

У цій пісні використано надзвичайно цікаві **образи-гіперболи**: *ту-*

ман поле покриває – образ, який свідчить про величезну козацьку силу, що здатна розгромити ворога. Наявний тут і **образ-символ** – *орли та із Січі вилітали*. В образі орла ще від фольклорних часів народ бачив справжнього лицаря – гордого, відважного, сильного й неодмінно красивого.

Знайдіть у цій пісні інші яскраві образи, а серед них – образи-символи.

Історія України справді знає незліченну кількість прикладів самовідданого служіння рідному краю, своїй землі. І кожна з цих пісень є свідченням високої обдарованості, поетичного таланту українців.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
 Ти славний козаچه,
 За тобою, Морозенку,
 Вся Вкраїна плаче.
 Не так тая Україна,
 Як теє горде військо,
 Ой заплакала Морозиха,
 Ідучи на місто.
 – Не плач, не плач, Морозихо,
 Об сиру землю не бийся,
 Ой ходімо з нами, з нами, козаками,
 Та меду-вина напийся.
 – Ой щось мені, та милі браття,
 Та мед-вино не п'ється,
 Ой десь мій син та Морозенко
 Та із турчином б'ється. –
 Із-за гори, з-за крутої
 Гордо військо виступає,
 Ой попереду Морозенко
 Сивим коником виграває.
 Ой і став Морозенко

Та й у полі гуляти.
 Ой і стали ж тоді та Морозенка
 Ляхи і турки обступати.
 Морозенко та козаченько,
 Як мак, розпускався,
 Ой Морозенко та козаченько
 В неволю попався.
 Ой повели та Морозенка
 На Савур-могилу:
 – Ой подивися, Морозенку,
 На свою Україну! –
 Вони ж його не били
 І не в чверті рубали,
 Ой тільки з його, з його, молодого,
 Та живцем серце взяли.
 Прощай, прощай ти, Морозенку,
 Ти славний козаче,
 Ой за тобою, Морозенку,
 Вся Україна плаче.
 Ой вийняли серденько
 Та й вкинули у воду:
 – Тепер дивись, Морозенку,
 На свою ти вроду! –
 Ой винесли Морозенка
 На Савур-могилу:
 – Тепер дивись ти, Морозенку,
 На свою та Україну!

Сповнена драматизму, ця пісня є однією з найпопулярніших в Україні. Напевно тому, що і козацький рід Морозів був одним із найшанованіших в Україні, а герой пісні – людина смілива, горда, незламна, сильна духом, безмежно віддана своїй вітчизні.

Які риси українського козака підкреслив художник на цьому портреті?

Морозенка змальовано як козацького ватажка, що виступає попереду війська, а в одному з рядків підкреслено: він навіть не бився з ворогом, він «гуляв» полем. Такий вислів традиційно вживали в народних піснях, коли хотіли показати, що козаки могли, мов на прогулянці, силою й завзят-тям своїм подолати ворога.

Та не так сталося з Морозенком. Справдилися гіркі материні передчуття – взяли юного лицаря у полон.

А. Манастирський.
Запорожець

М. Дерегус. Портрет
Богдана Хмельницького

У пісні звучить гірка туга козака, що помирав, дивлячись на кохану Україну, і страждання матері за втраченою дитиною, палюча ненависть до заклятих ворогів і всенародна любов до молодого героя, замилювання його відвагою, мужністю, самовідданістю і щирий жаль за тим, що такий юний і прекрасний лицар загинув.

Визначте тропи, використані в пісні, та їхню роль у творі.

Багато історичних пісень складено про боротьбу України з польською шляхтою. Переважають твори про Національно-визвольну війну українського народу 1648–1654 років. Головний герой цих пісень – **Богдан Хмельницький**, ушавлений гетьман Запорозького війська, визначний політик і державний діяч своєї доби.

Саме про нього склав народ промовисту, яскраву, сповнену любові до героя і зневаги до ворогів пісню.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?...
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
Ік Жовтому Броду, –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
Не пий, Хмельницький, дуже
Той Жовтої Води, –
Іде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди.
– А я ляхів не боюся
І гадки не маю –
За собою великую
Потугу я знаю,
Іще й орду татарськую
За собою веду, –

А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду. –
Ой втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить
Вициривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали ляхів
Де якії повки,
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей там поле,
А на полі цвіти –
Не по однім ляху
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця –
Не по однім ляху
Зосталась вдовиця!

І. Дубіш. Богдан Хмельницький біля Жовтих Вод

Пісня веде нас сторінками славного минулого, реальних історичних подій. Найвірогідніше, вона була складена саме після блискучої перемоги гетьмана Богдана Хмельницького і його війська під Жовтими Водами. Ми також довідуємося про те, що тонкий політик і дипломат Хмельницький вирішив піти до спілки навіть з татарами, аби звільнити Україну від польського панування. Гетьманові часто ставили це на карб, хоча він змушений був вдаватися навіть до таких тимчасових союзників: цього вимагало тодішнє становище батьківщини.

Пригадайте, що ви знаєте з історії про гетьмана Богдана Хмельницького, його військові перемоги, політичні рішення. Де встановлено пам'ятники гетьманові? Де саме на території України знаходяться Жовті Води?

Цей твір багатоголосий: у пісні звучать і героїчні мотиви, і гордість за перемогу, і дошкульна іронія, навіть сарказм, яким підкреслюється можливість перемоги над пихатим і самовпевненим ворогом.

У пісні Богдан Хмельницький порівнюється з такою надзвичайною рослиною, як хміль. Адже саме хміль здатен швидко і потужно розвиватися й обплітати все довкола своїми стеблами й листками. Знищити цю рослину дуже складно, оскільки хміль проникає всюди і його чіпкі стебла немовби цементують поверхню. Цей образ прямо проектується на Національно-визвольну війну, очолювану славним українським гетьманом, яка поступово ширилася всією Україною, проникаючи в найвіддаленіші її куточки, захоплюючи у свою орбіту кожного, хто готовий був віддати життя за свободу і незалежність вітчизни.

У пісні Богдан Хмельницький упевнено визначає свою життєву позицію: не боїться ворога, твердо знає, як треба діяти, упевнений у

перемозі й переконаний у своїй правоті. Зверніть увагу: пестливий суфікс ужито у слові *ляшеньки*, проте в контексті цієї пісні він відіграє не традиційну роль (ліризація – надання тексту довірливого, ніжнього звучання, вияв любові до когось), а підкреслює презирливе ставлення українського народу до ворогів.

Які ще художні засоби наявні в цій пісні, яку роль вони відіграють?

Рух опору проти феодально-кріпосницького й національного гноблення, що охопив у XVII – першій половині XIX століття всю Україну, змальований у народній поезії як велика і грізна сила. Народ оспівав мужню, героїчну боротьбу проти поміщиків-кріпосників, уславив її народних ватажків – *Максима Залізняка, Олексу Довбуша, Устима Кармалюка*. Хоробрі лицарі-козаки воліли краще накласти головами, прийняти мученицьку смерть, аніж втратити свободу або відмовитися від боротьби за волю неньки-України! Про славного ватажка, який очолив знамениту Коліївщину, селянське повстання, описане Тарасом Шевченком у безсмертній поемі «Гайдамаки» (цю поему вивчатимете в старших класах), склав народ пісню «Максим козак Залізняк».

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

С. Караффа-Корбут. Максим Залізняк

Максим козак Залізняк,
Козак з Запоріжжя,
Як поїхав на Україну –
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, –
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

Максим Залізняк – постать історична. Цей колишній наймит з чотирнадцяти років виховувався на Запорозькій Січі. Тільки-но уявіть, які риси характеру потрібно було виявити, щоб отримати на Січі таке прізвище – Залізняк!

Саме цей хоробрий і самовідданий ватажок очолив Коліївщину – найпотужніше національно-визвольне повстання в історії України. Легендарного очільника було підступно захоплено офіцерами російської імператриці Катерини II і за її наказом тавровано і заслано на каторгу до Сибіру.

Залізняк був улюбленцем народу, і це відчувається в пісні. Відомо також, що це був вродливий, ставний чоловік, і в народній пісні його порівняно з найкращою квіткою – рожею.

Як ви вважаєте, змальовувати народних ватажків красивими зовні і внутрішньо – традиція українського фольклору чи данина реальності?

Однак головне в пісні – уславлення подвигу звияжців-козаків та їхнього ватажка, Максима Залізняка, що виконували святу місію, визволяючи вітчизну від лютого ворога. Як і в пісні «Чи не той то Хміль», тут ідеться про одну з перемог повсталих під Уманню. Саме цей епізод народної війни за свободу стане одним із найяскравіших у поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки» – славному епосі Коліївщини.

У пісні чимало образів із глибоким підтекстом: «повні шанці панів» – ідеться про перемогу над ляхами, які зазнали відчутних втрат і не скоро оговталися після уманської поразки; «лине гомін по степу німому» – так линула слава про відважного ватажка повсталих Максима Залізняка.

Які ще подібні образи ви можете визначити в пісні? Прокоментуйте їх.

Ця пісня має виразний маршовий ритм, вона немовби відтворює лунке цокотіння кінських копит під утомленими козаками, що «вертаються... із бою додому».

Не менш яскравим постає у народних піснях інший народний герой – *Устим Кармалюк*.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить.
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!
Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.
Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку –
Сам гірко заплачу.
Зібрав собі гарних хлопців, –
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі

Ждать подорожнього.
Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей –
Треба йому дати!
Аж тут їде сам владика:
– А здорові, хлопці!
– Ой довго ми вас чекали,
Благослови, отче!
Ой вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе –
Всі хлопці хороші.
Ой чи їде, чи хто йде,
Треба його ждати,

Ой прийдеться Кармалюку
 Марне пропадати.
 Ой прийдеться Кармалюку
 Марне пропадати,
 Бо немає пристанища,
 Ані свої хати.
 Асесори¹, ісправники
 За мною ганяють,
 Більше вони людей б'ють,
 Як я гріхів маю.
 Зовуть мене розбійником,
 Кажуть – розбиваю.
 Ще ж нікого я не вбив,
 Бо й сам душу маю.
 З багатого хоч я й візьму –
 Убогому даю.
 Отак гроші поділивши,
 Я гріхів не маю.
 Судять мене вдень і вночі,
 По всяку годину,
 Ніде мені подітися,
 Я од журби гину.
 Чи хто їде, чи хто йде,

Часто дурно ждати,
 Отак треба в лісі жити,
 Бо не маю хати.
 Пішов би я до дітей –
 Красу мою знають:
 Аби тільки показався,
 То зараз впіймають.
 А так треба стерегтися,
 Треба в лісі жити,
 Хоч, здається, світ великий,
 Ніде ся подіти!
 Прийшла туга до серденька,
 Як у світі жити?
 Світ великий і розкішний,
 Та ніде ся діти!
 У неділю дуже рано
 У всі дзвони дзвонять,
 А мене, Кармалюка,
 Як звірюку гонять.
 Нехай гонять, нехай ловлять,
 Нехай заганяють,
 Нехай мене, Кармалюка,
 В світі споминають!

У широковідомій народній пісні оспівано легендарного ватажка селянського визвольного руху. Про нього ходили легенди, його порівнювали з Робіном Гудом – і небезпідставно. Цей відчайдушний захисник усіх бідних і покривджених діяв на Поділлі у першій половині XIX століття. Кріпак поміщика Пигловського, він не витримав знущань і ставлення до людей, як до худоби, втік і розпочав повстанську боротьбу в 1813 році.

Яка територія України зветься Поділлям? Які ще подібні назви українських територій ви знаєте?

Уявіть собі, Устим Кармалюк зміг зібрати під своєю орудою близько 20 тисяч повсталих селян! Це була ціла армія, часто озброєна лише дрючками чи рогатинами, проте така, що нагонила жах на зарозуміле й сите панство.

Життя Устима Кармалюка нагадує пригодницький роман: він чотири рази тікав із сибірської каторги й повертався в Україну, продовжуючи мститися панам, у його житті була драматична історія кохання і море народної любові. Цього славного сина України було підступно вбито царськими посіпаками в 1835 році.

Пісню, з якою ви тільки-но ознайомилися, свого часу навіть приписували самому Кармалюкові, бо співається вона від першої особи

¹ А с е с о р – засідатель казенної палати, військового суду та ін. у царській Росії.

і звучить у ній щирий біль людини, яка принесла в жертву великій справі боротьби і спокій, і особисте щастя.

А як на вашу думку, чи міг би сам Кармалюк скласти таку пісню? Розділіться на дві групи, одна з яких шукатиме аргументи «за», інша – «проти».

Устим Кармалюк

Усе життя народного героя вмістилося в таких коротких, але промовистих рядках! За словами постають картини поневіряння Устима в Сибіру, розлука з коханою дружиною і дітьми, переслідування розлючених жандармів, грабунки багатих на користь бідних, життя в лісі.

Проте найбільше смислове навантаження припадає на останню строфу пісні: саме в ній Кармалюк виявляє своє життєве кредо: він не боїться, бо розуміє, що йтиме до кінця. І саме за це «споминатимуть» його в майбутньому.

Герой пісні протестує і проти облудних наклепів: він ніколи не вбивав людей, а справді, як англійський розбійник Робін Гуд, відбирав добро в багатих і наділяв ним бідних.

Пісня складена в тужливому ключі, притаманному романсам, і справді має романсовий характер. У ній відбилися інтимні переживання зрілої людини зі складним внутрішнім світом, у душі якої – вічний неспокій, пов'язаний із обов'язками перед життям і людьми, перед вітчизною.

Зверніть увагу, в пісні багато окличних інтонацій, які підкреслюють в одному випадку чітку життєву позицію, в іншому – мотиви розпачу.

Визначте, яку роль відіграє оклична інтонація в різних випадках.

Провідна ідея самопожертви в ім'я суспільного блага пронизує пісню, її герой стає для нас близьким, зрозумілим, бо ми відчуваємо непідробну щирість його зізнань і любов до свого славного героя тих, хто складав ці слова. А все, що народжується з великої любові, живе вічно. І завжди линутиме над Україною ця тужлива пісня, і вічно житиме в народній пам'яті славний і відважний Устим Кармалюк!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. У яку історичну епоху зароджувались історичні пісні?
2. Якою спільною темою об'єднані пісні «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...», «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко», «Ой Морозе, Морозенку»?

3. Проти кого і проти чого боролися герої пісень – Максим Залізняк, Іван Сірко, Морозенко, Устим Кармалюк, Богдан Хмельницький?
4. Хто з героїв прочитаних пісень вам сподобався найбільше? Чому?

Багатознайко

1. Доповніть розпочату фразу: «В історичних піснях ушавлюються...».
2. Пригадайте, про кого з українських гетьманів ви вже вивчали пісню.
3. Визначте, про які факти біографії героїв пісень ви дізналися із самого тексту творів.
4. Якими ви уявляєте героїв прочитаних пісень? Створіть їхні словесні портрети.

Всезнайко

1. Поміркуйте, які ще важливі події української історії могли б бути відображені в історичних піснях. Можливо, хтось із вас уже чув такі пісні. Розкажіть про них своїм однокласникам.
2. Узагальніть свої враження від ушавлених у піснях народних героїв. Визначте, які риси об'єднують їх усіх.
3. Виберіть пісню, яка вам найбільше сподобалася, проаналізуйте її та вивчіть напам'ять.
4. Розв'яньте розпочату думку: «Народ увічнив імена народних героїв за те, що...».

Ерудит

1. Розкажіть про значення історичних пісень у житті українського народу.
2. Поміркуйте, чи міг би зрадник стати героєм народної пісні. Чому? Доведіть свою думку.
3. Оцініть, наскільки важливим для пісні є музичний супровід. Яка його роль у народній пісні?
4. Наскільки точно передають художні полотна, якими ілюстровано цей розділ, внутрішній зміст, динаміку, пафос українських народних історичних пісень?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

У всі часи люди мріяли про свободу, незалежність, справедливість. Мрії простих людей про щастя втілювались у фольклорі. Тому й не дивно, що улюбленими персонажами фольклору різних країн є шляхетні розбійники. В Україні ми співаємо пісень про Устима Кармалюка, Олексу Довбуша, але й для них стало прозивним ім'я англійського розбійника *Робіна Гуда*, що все життя допомагав простим людям.

Англійці ушавлювали свого героя такими словами:

Він за кращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

А так звучить в одній з балад погроза головного противника Робіна Гуда:

Поклявся я Робіна спіймать,
Знайду лиш – так і знай:
У ріг баранячий скручу, –
Це каже Гісборн Гай!

Прочитайте уривок всесвітньо відомого переказу про героя із Шервудського лісу:

«Нарешті Робін голосно й дзвінко просурмив тричі у свій ріжок, а потім вихопив з-під конячої шкури свій незрадливий лук. І перш ніж отетерілий шериф та його вояки встигли вхопитися за зброю, в повітрі засвистіли несхибні стріли.

Ще одна злива стріл посипалася на них з-за міських мурів і крізь ворота. То Вілл Пурпуровий і Вілл Стютлі, коли Робін ще розмовляв з шерифом у лісі, побачили їх і поспішили на поміч своїм товаришам. Вони наспіли дуже вчасно. Нажахане військо шерифа кинулося панічно тікати. А Робін і Маленький Джон, живі та здорові, стояли під шибеницею, посилаючи навздогін ворогам співучі стріли й глузливий сміх.

Невдовзі вони приєдналися до своїх товаришів, і вся ватага подалася на спочинок до гостинного лісу...»

Отже, в усіх піснях і переказах світу про благородних і самовідданих борців за справедливість уславлюються мужність, хоробрість, справжня дружба і відданість, вірність своїм переконанням. І в усіх засуджуються жорстокість, підступність, зрада і підлість. Так має бути, завдяки цьому кожному близькі ідеали прекрасних пісень і легенд, в якій би країні вони не народилися!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Історична пісня – народнопоетичний твір, присвячений важливій історичній події чи відомій історичній постаті, де висловлюється ставлення народу до подій та героїв. Історичні пісні можна назвати ліро-епічними творами, оскільки в них поєднується стихія почуттів (лірика) з героїко-романтичною оповіддю, притаманною епосу.

Для історичних пісень характерною є строфічна побудова, римування. Історичні пісні можуть бути досить великими за обсягом, часто зображуване в таких піснях романтизується, гіперболізується.

На прикладі пісні «Максим козак Залізняк» виділіть яскраві ознаки української історичної народної пісні.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Свого часу досить розповсюдженою була французька літературна гра **буріме**. Це слово означає «римовані закінчення». Суть її полягає в тому, що на заздалегідь задані рими потрібно написати вірші.

Тему для поезій кожен може обрати довільно, але бажано, щоб вона була пов'язана з героїчним минулим нашого народу: з бороть-

бою проти загарбників, славними подвигами українського козацтва або з будь-якою іншою історичною подією чи особою.

Ось такі рими пропонуємо вам для гри:

- 1) слава – держава, доля – воля;
- 2) прийти – перемогти, страждання – бажання.

Наприклад:

Повинен світлий час прийти,
Скінчитись мають всі страждання.
А ворога перемогти –
Це спільне в нас усіх бажання!

Потренуйтеся! Можливо, ви відкриєте в собі поетичні здібності, а складена вами пісня ширитиметься світом!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Пропонуємо вам мудрі й дотепні українські приказки і прислів'я, що стосуються народної пісні. Протягом п'яти хвилин ви читатимете і запам'ятовуватимете ці приказки та прислів'я, а потім, закривши підручник, спробуєте повторити ті, які ви запам'ятали. Той, хто запам'ятає і повторить більше за всіх, буде вважатися переможцем імпровізованого конкурсу.

1. З піснею дружити – вік не тужити.
2. Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину.
3. Хто співає, той журбу проганяє.
4. Де праця, там і пісня.
5. З моря води не вилити, а з пісні слова не викинути.
6. Стара пісня на новий лад.
7. Пісня і дух відстоїть, і рану загоїть.
8. Пісня і праця – великі дві сили.
9. У пісенному краю життя як у раю.
10. Пісня крила має, весь світ облітає.
11. Солов'їними піснями ситий не будеш.
12. Як уміє, так і піє.
13. Душа без пісні – птиця без крил.
14. Пісенний край – усім людям рай.
15. Співаючи живи, а живучи – співай.
16. Сопілка співає – душу виймає.
17. Найдорожча пісня, з якою мати колисала.
18. Пісня – душа народу.

ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ

«ЇЇ ПІСНІ – ЯК ПЕРЛО МНОГОЦІННЕ»

Жині ми перегортаємо одну з найзагадковіших сторінок нашої історії. Чимало їх іще чекає своїх ретельних, вдумливих і захоплених дослідників. Історія життя легендарної співачки й авторки пісень із Полтави, Марусі Чурай, нерозривно переплелася з історією нашої країни, з подіями Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, з історією українського козацтва загалом. Цілком імовірно, що саме завдяки її пісням козаки перемагали в жорстоких битвах. Адже ніщо так не піднімає бойового духу, як гарна пісня – мудра, запальна, жвава! А Марусю вважають авторкою 23 пісень, що давно стали народними: «Летить галка через балку», «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Сидить голуб на березі», «Ой, не ходи, Грицю...» та ін.

«Дівчиною з легенди» звать Марусю Чурай. Тепер ця легенда дійшла й до нас. А ми обов'язково передамо її нашим нащадкам – і вічно житиме у своїх піснях талановита народна співачка. А ви, нарешті, достеменно дізнаєтесь, як народжуються і подорожують зі століття до століття, з покоління до покоління чудові витвори народного генія – легенди...

Що ви знаєте про творців народних пісень? Пісні яких видатних українських поетів стали народними?

*Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
Що клекотів у наших корогвах!*

Ліна Костенко

Ще у 1877 році український письменник і журналіст **Олександр Шкляревський**, який усе життя збирав відомості про Марусю Чурай, видав про неї біографічний нарис. Там були, зокрема, такі рядки: *«По Україні, переважно у Полтавській губернії, а також частково в Київській і Чернігівській, ходять переказ, що автором відомих і найпоширеніших у слов'янському світі малоросійських пісень була дуже молода дівчина, козачка, яку звали Маруса Гордіївна Чурай».*

А ще автор висловив припущення, що ім'я дівчини з Полтави, на відміну від імен багатьох інших творців народних пісень, збереглося

С. Прохоров. Українська дівчина

«завдяки її сумній і романтичній долі». То що ж це за таємниця, яка впродовж трьох віків збуджує уяву дослідників, письменників, усіх тих, у чий душі живе українська пісня?

Її називали українською Саффо¹, про неї писали художні твори, зокрема відомий вам Степан Руданський («Розмай»), Володимир Самійленко, з творчістю якого ви ознайомитеся наприкінці цього навчального року. А ще написано прекрасну драму Михайла Старицького, романтичну повість Ольги Кобилянської.

Які риси української дівчини підкреслив художник?

Жодних архівних джерел про долю нашої героїні не збереглося. Частково документи Полтавського магістрату знищила величезна пожежа 1658 року, а державні Полтавські архіви були втрачені під час Другої світової війни. Тому й ми, як і століття тому, йтимемо вузькими стежечками літописів, щоб відшукати те «многоцінне перло», яке залишила у спадок наша талановита пращурка.

Наскільки вірогідною, на вашу думку, є інформація, збережена в легендах?

Згідно з легендою, Маруся Чурай народилася близько 1625 року в родині урядника козацького полку Гордія Чурая. Садиба Чураїв розташовувалася неподалік Хрестовоздвиженського монастиря.

Славну доньку виховав Гордій Чурай – розумну, вродливу, талановиту, запальну й чесну, роботящу й принципову. Полтавці любили її так само, як і батька, – за життєрадісну вдачу, за вміння складати прекрасні пісні, за голос, що підкорював серця. Звісно, й закохувались у Марусю щиро, віддано, назавжди. Так, як Іван Іскра, – улюбленець Богдана Хмельницького, безмежно хоробрий, чесний і палкий козак. Але благородний воїн беріг своє кохання глибоко в серці: знав, що Маруся любить іншого.

Як свідчить легенда, її обранцем був Гриць Бобренко, син хорунжого полтавського полку, про якого сама Маруся склала такі рядки:

Коли б же я знала, маляра б найняла,
Його біле личко та й намалювала.
Карі оченята, котрі я любила,
Його русі кудрі я б позолотила.

¹ Са п ф о́ (Сафо́) – давньогрецька поетеса.

Але, на жаль, її вибір виявився трагічним. Горда і щира, з ліричною душею, вона заприсяглася у вірності парубкові, який був не вартий її кохання. Він виявився слабкодушним і безхарактерним, його вчинками керувала деспотична матір. Саме вона вирішила оженити свого сина не на бідній дівчині, а на найбагатшій в окрузі – дочці осавула Федора Вишняка, Галі.

М. Пимоненко. Суперниці (Біля криниці)

Уважно розгляньте картину. Поміркуйте: яка з дівчат може бути Галею, а яка – Марусею.

Висловіть свою думку: чи традиційною ви вважаєте цю ситуацію для тих часів, коли жила Маруся? Чи може щось подібне трапитися в наш час?

Усю трагедію свого кохання Маруся виспівала в піснях:

Чом ти мене не послухав, як тобі казала:
«Ходім, серце, повінчаймось, щоб мати не знала».
Ти все неньку свою слухав, мене покидаєш,
Покидаєш сиротину, іншої шукаєш.

«ТРИ ВІКИ ХОДЯТЬ ЇЇ ПІСНІ ПО НАШІЙ ЗЕМЛІ...»

Довго чекала Маруся милого з походу – саме тоді почалася Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Розлука була нестерпною. Очевидно, тоді склала вона одну з кращих своїх пісень – «Засвіт встали козаченьки».

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі, –
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводить:

– Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Чрез чотири неділеньки
Додому вертайся!

– Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутися,
Та щось кінь мій вороненький
В воротах спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
У яку годину.

Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

– Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

Як і більшість народних пісень, ця пісня має кілька варіантів. Передаючись із уст в уста, пісня поступово вбирала в себе талант багатьох виконавців і піснетворців. Уперше її надрукував 1878 року **Яків Головацький**, видатний український поет, учений, фольклорист. У його варіанті йдеться про події, які трапилися дещо пізніше орієнтовного часу появи першого варіанту пісні. У першому ж варіанті, який ви щойно прочитали, йдеться лише про розлуку коханої дівчини з милим, що від'їжджає на війну, про його прощання з матір'ю, про спробу козака примирити двох жінок, яких він любить понад усе на світі.

Як прочитується в цій пісні автобіографічний мотив?

Тон пісні журливий, тривожний. Пестливі форми слів надають їй ніжного, глибоко зворушливого звучання. Елементи діалогічного мовлення створюють живу, зриму картину прощання. І Маруся, і козак, і його матір говорять одне одному слова, які кожна людина хоч раз говорить у своєму житті. Мабуть, тому пісні Марусі Чурай припали до серця кожному, хто їх чув, бо в них немає нічого штучного, надуманого. Це живі людські почуття, живий сум і жаль, адже авторка виспівувала своє життя серцем, це плакала і страждала її прекрасна душа.

Чому, на вашу думку, у пісні виразно вимальовуються немовби дві окремі картини прощання?

Прощальні слова козака – оптимістичні. Він сподівається повернутися додому живим. І ця мажорна нота – надія самої Марусі, її віра у щасливе повернення коханого.

А в другому, пізнішому варіанті пісні розповідається вже про славу козацьку перемогу в Корсунській битві, коли військо Богдана Хмельницького взяло в полон польського коронного гетьмана

Потоцького і польного¹ гетьмана Калиновського. Тепер настала пора плакати дружині Потоцького, яка по-жіночому мудро розсудила, що не здолати козаків, немає в світі такої сили.

У цьому варіанті пісні немає сцени прощання з матір'ю, натомість вона пронизана зовсім іншими почуттями: радістю перемоги, іронічним кепкуванням з ворога, а спілкування Марусі з козаками позбавлене такого глибокого надриву, туги, традиційного звертання до Божої ласки. Пісня виразно розділена на дві частини, які не є таким гармонійним цілим, як у першому її варіанті.

Чому, на вашу думку, у другому варіанті пісні немає мотиву прощання козака з матір'ю?

Очевидно, створена Марусею Чурай типова журлива пісня родинно-побутового характеру поступово перетворилася на бойовий марш, який був необхідний козакам. Але її ім'я все одно жило в пісні, як символ вічного чекання, яке потрібне кожному лицареві не менше, ніж славна перемога над ворогом...

«Я ДИТЯ ЛЮБОВІ. МЕНІ БЕЗ НЕЇ БІЛИЙ СВІТ ГЛЕВКИЙ»

Чекати коханого в Полтаві, непритомніти від невідомості було несила. І Маруся, згідно з давно записаними переказами, вирушила на прощу² до Києво-Печерської лаври. Саме там, як відомо зі слів очевидців, тужачи не лише за коханим, але й за рідною домівкою, склала вона прекрасну ліричну пісню «Віють вітри, віють буйні». Ця пісня й досі бентежить душу кожного, хто її почує.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю –
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок –
Повік не забуде.

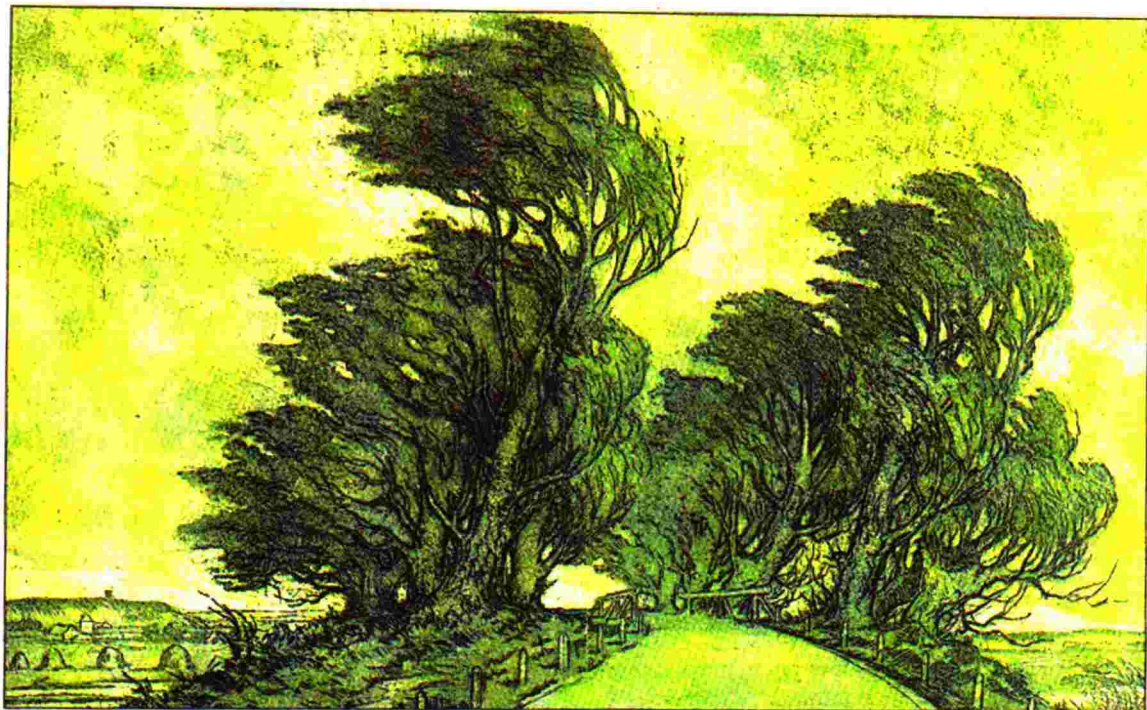
Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі, –
Чи щаслива та билинка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

¹ Коронний, польний гетьмани – посади гетьманів у Речі Посполитій.

² Проща – відпущення гріхів; прощення.

М. Дерегус. Вітер

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,

Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

Як бачите, це **пісня-монолог**. У ньому закохана дівчина відповідає свою тугу, свій сум за милим. Із пісні видно, що дівчина знала хвилини щастя, знала, що означає бути поряд із коханим. Тому їй видається їй такою жорстокою і несправедливою ця розлука.

Пригадайте, в якому творі Тараса Шевченка дівчина так само тужить за милим. Що спільного в настроях цих творів, емоціях героїнь?

У пісні немає місця сумнівам – таке кохання, про яке серцем, душею зboleною розповідає дівчина, не знає компромісів. Адже, якщо глибоко вчитатися в текст твору, стає зрозуміло, що і життя готова вона віддати за свого милого. Усі порухи людської душі відображені в цьому пісенному шедевр: любов і відданість, відчай і сум, туга і розпач, надія і розчарування, вірність і розпука, біль і світлі спогади. Це тому, що слова ці народилися в глибині щирої дівочої душі і вирвалися на волю, щоб усьому світові повідати про те неповторне кохання, яке приходить до людини лише раз на віку.

Зверніть увагу, пісня сповнена риторичними запитаннями і відчайдушними окликами, зменшувальні суфікси передають лагідність

дівочої душі, що піснею розповідає світові про свій біль: *билинка, сторонці, крилець, часочок*.

Ця пісня завоювала всю Україну ще й завдяки тому, що вона прозвучала в «Наталці Полтавці» Івана Котляревського. Ви, поза сумнівом, чули про цей видатний твір національної культури, хоч його вивчення у вас іще попереду!

Що ви чули про Івана Котляревського, його п'єсу «Наталка Полтавка»? Чи бачили фільм або оперу? Який елемент сюжету, на вашу думку, обов'язково повинен бути у п'єсі, якщо там звучить саме ця пісня Марусі Чурай?

Але коханий Гриць так і не повернувся до Марусі – зі скупих слів Івана Іскри довідалася дівчина, що матір таки змусила його одружитися з Галею. Марусиному розпачу не було розради. Її душевну скруху¹ через кілька століть майстерно відтворила *Ліна Костенко*. Поетеса у своєму романі у віршах «Маруся Чурай» винесла вирок: *«Її любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі»* (ознайомлення з цим видатним твором української літератури чекає на вас у старших класах).

Як ви зрозуміли слова Ліни Костенко про Марусю і Гриця?

«ЗРАДИТИ В ЖИТТІ ДЕРЖАВУ – ЗЛОЧИН, А ЛЮДИНУ – МОЖНА?»

У відчаї Маруся кинулась у Ворсклу, але її врятував вірний і безнадійно закоханий Іван Іскра. Минув час. Горда і вольова Маруся глибоко в душі затамувала біль – і жагу помсти. Зустрівшись із коханим і його молодістю дружиною на вечорницях, спалахнула вона давнім почуттям, і ревностями, й болем. І помстилася... А потім виповіла страшну історію свого злочину в пісні «Ой не ходи, Грицю...». У цій пісні – усе недовге життя великої дочки України, славної піснетворки, що нечутною ходою увійшла в історію і залишилася там навіки – легендою...

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ...

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
 Бо на вечорницях дівки чарівниці.
 Котра дівчина чари добре знала,
 Вона ж того Гриця та й причарувала.
 Інша дівчина чорнобривая,
 Та чарівниченька справедливая.
 У неділю рано зіллячко копала,
 А у понеділок переполоскала,
 Як прийшов вівторок – зілля ізварила,

¹ Скру́ха – тяжкий, пригнічений настрій.

У середу рано Гриця отруїла.
 Надвечір в четвер Гриценцько помер,
 А прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
 А в суботу рано мати дочку била:
 – Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?
 – Ой мати, мати, жаль ваги не має:
 Нехай же Грицьо двоїх не кохає!
 Нехай він не буде ні тій, ні мені,
 Нехай дістанеться сирій земліні.
 Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
 Що через тебе мене мати била!
 Оце тобі, Грицю, за тее заплаца –
 З чотирьох дощок темная хата...

Пісня ця – незвичайна. У ній поєднуються протилежні почуття – від лагідного попередження коханого, який так боляче вразив дівчину, до страшних слів помсти. Зраджена Маруся намагається знайти виправдання своєму злочину, проте розуміє, що вчинила... Слова, звернені до матері, свідчать про глибоку образу, біль, вражене самолюбство, ревності. Немає в них лише каяття – горда козачка не вибачила зради, вважаючи її за найтяжчий гріх.

Які ще почуття, на вашу думку, висловила авторка цієї піснею?

Почуття, виспівані авторкою у цій пісні, – вічні, як саме життя. Тому так близькі вони кожній людині. Поєднання надзвичайної глибини і простоти ліричного вираження перетворює цю пісню на справжній шедевр. Адже за її мотивами написано близько десяти блискучих літературних творів!

Елементи діалогічного мовлення в пісні надають їй особливої зворушливості, задушевності, грікий материнський докір важким каменем лягає дівчині на серце. Мати – єдина людина, якій Маруся хоче пояснити свій вчинок, бо голосом матері до дівчини говорить сама совість.

Пісня завершується трагічними словами. У цьому є своя логіка: не лише в Гриця, але й у Марусі тепер немає майбутнього. І справа навіть не в злочині. Померло кохання, а без кохання мертва і Марусина душа.

Які сюжети української чи світової літератури близькі до історії цього кохання?

Зверніть увагу, попри страшну образу, завдану дівчині, вона продовжує любити свого Гриця – щоразу називає його лагідними найменнями. Внутрішня пристрасть, сконцентрована в кожному рядку, чітка сюжетна лінія пісні роблять її неповторною.

Полтавський суд засудив дівчину за вбивство козака до страти. Але в останній момент, коли напівпритомну піснярку вже вели до шибениці, Іван Іскра привіз указ від Богдана Хмельницького, яким талановитій

дівчині дарувалося життя. Бо «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це голос наш. Це – пісня. Це – душа» (Ліна Костенко).

Гетьман зрозумів, що Маруся згрішила у відчаї, бо проти неї було вчинено страшний злочин – зраду. Але Україну не можна було позбавити її голосу, її пісень, її таланту. Не можна було вбити душу.

Чи правильно, на вашу думку, вчинив гетьман? Чи можна вважати його указ порушенням закону?

І хоча Марусі було даровано свободу, душа її спопеліла, бо в ній померло кохання. Вона не могла жити без любові. Інакше це не була б Маруся Чурай. Вона жила в любові і з любові – до вітчизни, до своїх батьків, до людей, до пісні й до свободи.

Відомо два варіанти легенди про подальшу долю Марусі Чурай. За однією з версій вона почала марніти, слабувати і невдовзі померла від сухот. За іншою – пішла в монастир на прощу і там завершила свій земний шлях.

Який варіант легенди видається вам вірогіднішим? Аргументуйте свою думку.

В. Лопата. «Козак помирає, дівчинонька плаче»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Де й коли народилася Маруся Чурай? Наскільки точними є ці відомості?
2. Укажіть, коли саме, згідно з легендою, були написані пісні, які ви щойно прочитали.
3. Визначте художні засоби, використані в піснях.

Багатознайко

1. Поясніть, чому відомості про Марусю Чурай ми вважаємо легендарними.
2. Чи по-справжньому, на ваш погляд, любила Маруся Чурай Гриця Бобренка? Проілюструйте свою відповідь цитатами з тексту.
3. Що саме найбільше хвилює вас у піснях талановитої співачки?

Всезнайко

1. Використовуючи наявні відомості, розкажіть, якою ви уявляєте Марусю Чурай.
2. Проаналізуйте, яку роль у житті Марусі Чурай відіграли Іван Іскра та Богдан Хмельницький.
3. Оберіть правильне твердження і прокоментуйте свій вибір.
 - А. Пісні Марусі Чурай належать до творів героїко-романтичного характеру.
 - Б. Пісні Марусі Чурай були написані на основі як власного життєвого досвіду, так і досвіду подруг.
 - В. Пісні Марусі Чурай є взірцями родинно-побутової лірики.
 - Г. Пісні Марусі Чурай широко відомі лише в центральній частині України.

Ерудит

1. Складіть план характеристики образу Марусі Чурай, використавши відомості з пісень, записів дослідників, народних переказів.
2. Чому, на вашу думку, поступово народився інший варіант пісні «За-світ встали козаченьки»? Що саме змінилося в ній, окрім просто слів?
3. Яку роль відіграли в суспільному житті України пісні Марусі Чурай? На якій підставі ви робите свої висновки?
4. Які традиційні народнопісенні образи Маруся використала у своїх піснях?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Про зовнішність Марусі Чурай достеменних відомостей немає. Один із описів дівчини залишив російський драматург **Олександр Шаховської**, який процитував сучасника Марусі: «Чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах, що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу не чувано навіть від київських бурсаків». Натомість **Олександр Шкляревський** залишив спогади про те, як у дитинстві він гостював у видатного українського письменника Григорія Квітки-Основ'яненка і там бачив портрет Марусі. Описав він піснярку так: «Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненькая (тобто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна... з крихітними ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне, як смола, волосся, заплетене ззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Марусі Чурай було круте, трохи випукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбиком ніс».

Який опис дівчини, на ваш погляд, більше відповідає дійсності? Аргументуйте свою відповідь.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ім'я геніальної давньогрецької поетеси Сапфо дійшло до нас іще з дохристиянських часів, вона жила наприкінці VII – у першій половині VI століття до Різдва Христового. Уродженка острова Лесбос, вона заснувала школу для навчання поетичному мистецтву і співу дівчат із аристократичних родин. Організовані нею хори уславилися весільними піснями – *епіталамами*.

Основна тема пісень Сапфо – кохання, муки ревнощів, розлука, страждання від нерозділеного кохання. І на далекому грецькому острові страждання покинутої дівчини нічим не відрізнялися від сердечних мук, що їх терпіла талановита піснярка з Полтави. От послухайте пісню Сапфо у блискучому перекладі Івана Франка:

Давньогрецькі поети
Алкей і Сапфо. Малюнок
на давньогрецькій вазі

АФРОДИТО, БЕЗСМЕРТНА ЗЕВЕСОВА ДОНЮ...

Афродіто, безсмертна Зевесова доню,
Баламутко на ясному троні, тебе я благаю,
Не гніти мою душу, о пані велична,
Горем, журбою.

О, зійди, як не раз на мої ти благання
Відмикала, стурбована, брами палати,
З золотого батьківського дому до мене
Ти приходжала... (...)

«І чого тобі треба, душе ти шалена?
І кого тобі маю в солодкі обійми
Принести? Або, може, тебе хто укравдив,
Доню Сапфоно?

Як тіка він від тебе, шукатиме швидко;
Не бере подарунків – сам буде давати;
Цілувати не хотів – цілуватиме швидко,
Хоч ти й не хочеш».

О, прийди ж і сьогодні, влігши моє горе
І розвій мою тугу, сповни те бажання,
Що так душу гнітить, будь моя ти підмога
В бою любовнім.

Вчитайтесь уважно в натхненні слова талановитої грецької красуні. Що єднає ці пісні з творами нашої піснярки Марусі Чурай? Про що свідчать такі літературні паралелі?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Сьогоднішнє творче завдання, мабуть, буде одним з найцікавіших. Усі ви знаєте, що таке відеокліп. І, поза сумнівом, цей вид сучасного мистецтва серед вас зажив чималої популярності! Тож пропонуємо скласти сценарій відеокліпу за піснями Марусі Чурай.

Вам слід продумати план кліпу та дібрати до нього епіграф, який може зацікавити глядача. Спочатку кожен з учнів самостійно, використовуючи легенду про Марусю Чурай, тексти її пісень, створює власний проект (або окремі його елементи), а потім ці проекти колективно доопрацьовують і презентують.

Завдання можна виконувати і групами. Для цього клас може поділитися на 3–4 групи, кожна з яких запропонує свій сценарій, а журі обере найкращий із них.

Поміркуйте, кого із сучасних українських співачок ви запросили б виконувати пісні Марусі Чурай. Аргументуйте свій вибір.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Ми переконалися, що пісня впродовж свого довгого життя змінюється. Часто талановиті виконавці додають до неї нові слова, строфи, навіть переінакшують, як це, наприклад, сталося з піснею «Засвіт встали козаченьки». Так от, у Марусі Чурай є гумористична пісенька, в якій вона лагідно кепкує зі свого коханого Гриця. Пісенька дуже проста, тож прочитайте її і спробуйте додати до неї хоча б одну власну строфу. Хто знає, можливо, ви колись почуєте пісню з вашими рядками?!

Грицю, Грицю, до роботи! –
В Гриця порвані чоботи...
Грицю, Грицю, до телят! –
В Гриця ніженьки болять...
Грицю, Грицю, молотити! –
Гриць нездужає робити...
Грицю, Грицю, врубай дров!
Кахи-кахи! Нездоров...
Грицю, Грицю, роби хліб!
Кахи-кахи! Щось охрип...
Грицю, Грицю, до Марусі!
Зараз, зараз уберуся!

Найкращі варіанти пісеньки виконайте на фольклорному вечорі, сценарій якого ви також можете скласти самі!

«НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ НЕ ВМРЕ, НЕ ЗАГИНЕ...»

Дивовижні скарби зберіг український народ протягом століть. І не лише для себе – для всіх народів. Бо духовні надбання кожної нації є духовними надбаннями всього людства. І скарби ці – народні пісні, балади, а найперше – думи, унікальний жанр української народної творчості, з яким пов'язане неповторне кобзарське мистецтво, славні імена лірників і бандуристів. У прекрасних думах оспівав народ відважних оборонців матері-вітчизни, їхнє життя, сповнене боротьбою, неспокоєм, тривогами та небезпеками. Мужність, патріотизм, стійкість у боротьбі з ворогами передані чи не в кожному рядку цих витворів народного генія. Дума – це самобутній суто український фольклорний жанр, який не має аналогів у фольклорі інших народів світу!

А які оригінальні фольклорні жанри є в інших народів?

*Це – народна історія, жива, яскрава,
сповнена барв, істини, історія,
яка розкриває все життя народу...*

Микола Гоголь

Українські думи – це гордість героїчного народного епосу України. Цей фольклорний жанр сформувався у XIV–XV століттях, а корінням своїм він сягає часів Київської Русі. Українські й зарубіжні дослідники завжди відзначали самобутність, художню оригінальність дум, їхнє потужне громадянське звучання. Думи – ліро-епічні твори героїчного і соціально-побутового змісту, які виконувалися народними співцями *речитативом* (співом-декламацією) у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Що ви знаєте про названі музичні інструменти? Чи використовуються вони в наш час?

В. Касіян. Перебендя

У цих неповторних фольклорних шедеврах є обов'язкові компоненти: зачин і славословіє. **Зачин** – вступ, початок, який наявний також і в билинах, історичних піснях. Зачин найчастіше починається вигуком «ой», вказує на місце, час дії, готує читачів до подальшої історії.

Кінцівка ж думи, в якій уславлюються герої, змальовані в ній історичні події, називається **славословієм**.

Історичною основою дум є довготривала, виснажлива й затята, звияжна і героїчна війна, яку впродовж століть вів український народ проти загарбників і поневолювачів. Тисячі чужинців прагнули підкорити наші землі, стати господарями на безкраїх родючих українських чорноземах. Але прагнення до волі, дух нескореності жили в душі кожного українця. Тому багато славних синів України наклали головами, боронячи свою землю. А народ зберіг їхні імена в піснях і думах. Завдяки цьому й досі ми знаємо про подвиги **Самійла Кішки** («Дума про Самійла Кішку») та **козака Голоти** («Дума про козака Голоту»), про славні діла **гетьмана Богдана Хмельницького** («Хмельницький і Барабаш»), про те, як тікали козаки зі страшної турецької неволі («Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі»).

Які ще твори українського фольклору розповідають про історичні події, видатних особистостей?

Саме могутнє піднесення всенародної боротьби проти турецько-татарських і польсько-шляхетських загарбників стало потужним поштовхом до появи українських дум. За змістом і проблематикою думи поділяються на дві основні групи: **історичні** та **соціально-побутові**. Оскільки цей вид епосу сформувався й утвердився у доволі пізній історичний час (його так і називають: історично пізній епос), відтак у думах немає міфологічних образів, фантастичних подій.

Ось що сказав про думи видатний український письменник ХХ століття **Михайло Стельмах**: *«Терпкими соками суворої і величної історії, волелюбністю народного серця і незмірною любов'ю до рідної, навпіл засіяної зерном і кров'ю землі зрошена українська дума. Не в затишку біля домашнього вогнища, а на сплюндрованих вогнем і мечем поселеннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посвист татарського ординця і зловісний блиск турецького ятагана народжувався наш героїчний епос. Народжувався він там, де жив, страждав і боровся український народ: на велелюдних, розколюваних тяжкими звістками майданів і в орлиних гніздах Запорозької Січі, в турецькій неволі і в кривавих січах проти чужоземних людоловів і поневолювачів. Тому ми й крізь віки вчуваємо в українській думі кипучу пристрасть наших предків, разючий свист козацьких шабель, брязкіт невідьницьких кайданів і ясу перемог».*

Прокоментуйте слова письменника про українські думи.

Реалістичне відтворення подій, правдивість характерів героїв, простота мови поєднуються в думах з високою поетичністю і піднесеністю. Герої дум – люди сміливі, мужні, сильні духом, із відкритою

і чистою душею. Козак Голота «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота», це чесна й миролюбна людина, яка, проте, готова в будь-який момент дати відсіч ворогові. Так само відчайдушно сміливими і благородними є *Самійло Кішка, Федір безродний* («Федір безродний, бездольний») та інші герої дум.

Якими ви уявляєте героїв дум?

Але розмова про українські думи була б неповною і незавершеною, якби ми не ознайомилися з одним із найкращих творів цього фольклорного жанру – «Думою про Марусю Богуславку».

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная,
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
– Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
– Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:
– Ой, козаки,
Ви, біднії невольники!
Що сьогодні у нашій землі християнській великодняя субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень.
То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,

Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
– Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день Великдень сказала!
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала, словами промовляла:
– Ой, козаки,
Ви, біднії невольники,
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати.
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає –
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
– Ой, козаки, ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!
Ой визволи, Боже, нас, всіх бідних невольників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,

На ясні зорі,
 На тихі води,
 У край веселий,
 У мир хрещений!
 Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
 У нещасних молитвах
 Нас, бідних невольників!

Наскільки достовірними видаються вам події, описані в думі? Що найбільше вражає вас у її сюжеті?

У цьому безсмертному витворі народного генія відбилась історія тисяч і тисяч українських жінок і дівчат, що потрапили до турецького й татарського полону і змушені були все життя перебувати в неволі. Найбільш відома українська жінка-бранка, що стала дружиною одного з наймогутніших султанів Туреччини Сулеймана, – Роксолана.

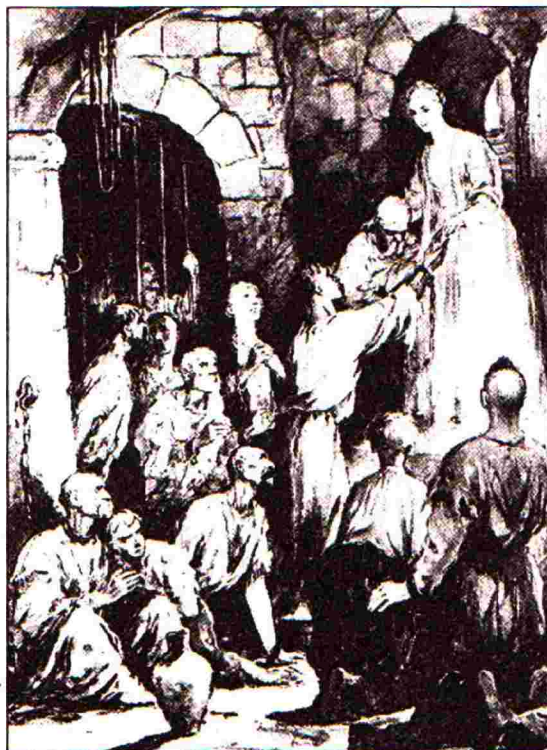
Якщо ви бачили фільм «Роксолана», поміркуйте, що спільного в біографіях дружини султана і героїні народної думи. Адже трохи згодом на вас чекає зустріч із Роксоланою на сторінках повісті Осипа Назарука!

Можливо, саме її доля, історія її життя лягли в основу цієї думи?

Тема жіночої долі є однією з провідних в українському фольклорі. Але в цій думі розповідається про найдраматичніше випробування – полон, неволю, гірке життя вічної бранки, що мусить скорятися «панові турецькому». Героїня твору є взірцем мужньої жінки-патріотки, що виконує свій моральний і людський обов'язок перед земляками-невільниками. Усе переплелось в її вчинкові: туга за батьківщиною, співчуття до бранців, відчай від жорстокої долі, що змусила її «потурчитись, побусурменитись».

Чому, на вашу думку, тема жіночої недолі була однією з найпоширеніших в українському фольклорі?

Маруся не забула про те, які свята святкують в Україні, покірно вислуховує гнівні докори бранців, що тридцять років страждають у страшній кам'яниці. Лише просить утікачів розповісти матері й батькові про те, що немає їй вороття на батьківщину, бо навіки при-

М. Дергус.
 Дума про Марусю Богуславку

в'язана до землі турецької. Вона картає себе, це відчувається у її словах. Але ми розуміємо, що немає її вини у тому. Маруся – полонянка, що перебуває у повній владі свого господаря. І визволення земляків-невільників – відчайдушний крок мужньої жінки, яка прагне допомогти вітчизні, виявити любов до рідного краю.

У думі немає батальних сцен і збройних поєдинків. Не лунають грізні заклики і не бряжчить зброя. Натомість за скупими рядками постають страшні картини похмурої в'язниці, обличчя знеможених бранців, що з ненавистю і одночасно з надією дивляться на Марусю. Тендітна красуня стала для них променем світла у мороці тюрми.

Чому ми наголошуємо на високому патріотичному звучанні цієї думи?

У «Думі про Марусю Богуславку» вчуваються і ненависть, і відчай, і надія, і каяття, і приреченість, і любов, і сум. За своєю художньою вартістю це одна із найдовершеніших дум в українському героїчному епосі.

Сюжет цього твору надихнув багатьох українських письменників на написання літературних творів. Ви можете прочитати поему Пантелеймона Куліша, драми Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького «Маруся Богуславка» і багато-багато інших творів.

СТРУНИ ЗОЛОТІЇ

*Нехай знає Україна –
Від моря до моря,
Від поля до поля.
Нехай знає, нехай встане,
Нехай їх пом'яне
Добрим словом, добрим ділом.
Пісня не зов'яне!*

Ганна Вірич

Щоб ожила річка, досить відновити її джерела, прочистити від загат русло, щоб оживити багаття, досить підкинути сухого хмизу, а щоб ожила душа людини, як і дух народу в цілому, потрібна рідна пісня. Кобзарство в Україні має глибоке коріння, невіддільне від історії народу і Батьківщини. Саме завдяки легендарним мандрівним співцям-кобзарям, що водночас були і творцями, і носіями, і виконавцями народних пісень та ціною власного життя зберігали для нас ці неповторні твори, ми й сьогодні можемо насолоджуватися українськими думами.

Гомерами України називали в народі кобзарів. На їх честь Тарас Шевченко нарік свою першу віршовану збірку. Відтоді його з пошаною і вдячністю назвали Великим Кобзарем. І це – прояв найбільшої народної шани.

Поміркуйте, чому Тараса Григоровича ми називаємо саме так. Який зміст сам поет вкладав у поняття «кобзар»?

«Гомером у селянській свиті» назвали в XIX столітті кобзаря **Остапа Вересаю**. Навіть царя зі свитою змусив зацікавити від подиву талановитий співець, якого колись запросили до Зимового палацу. Йому подарував Тарас Шевченко свою збірку «Кобзар» із написом «Братові Остапу від Т.Г. Шевченка». Знала цього талановитого співця вся Україна. Відомий вам Павло Чубинський власним коштом збудував хату Остапові Вересаю.

Вороги страчували сліпих кобзарів разом із звитяжцями козаками, бо добре розуміли: мудрі співці є носіями неподоланого національного духу, саме вони розносять звістки всією Україною про козацькі перемоги і про криваві бенкети знавісної шляхти. Ще на фресках Софії Київської невідомий автор зобразив славного кобзарського пращура зі струнним інструментом у руках.

Як міг спокійно почуватися ворог, коли від тихого співу старечих голосів над Україною гриміла слава про славні подвиги Петра Сагайдачного та Богдана Хмельницького, Івана Сірка та Северина Наливайка? Адже саме кобзарі своїм мистецтвом виховували нові покоління славних козаків-лицарів, сіючи в дитячі душі зерна завзяття, нескореності, мужності.

Не могли без кобзарів обійтися й запорожці в походах: рідна пісня немов на крилах переносила їх у рідні домівки, на широкі левади, до матерів, дружин, коханих...

Тарас Шевченко вважав, що кобзарі наділені таким неповторним талантом, що можуть розмовляти навіть із Богом. Наприкінці XIX – на початку XX століття їхніми голосами співала Україна: **Андрій Шут, Іван Кравченко-Крюковський, Федір Холодний, Михайло Кравченко, Гнат Гончаренко**. А окрім них – сотні безіменних кобзарів мандрували Україною, звеселяючи та засмучуючи людей. А головне – нагадували українцям про славне козацьке минуле, яке слід шанувати і наслідувати.

О. Сластіон. Кобзар
Михайло Степанович Кравченко

О. Данченко. Кобзар
Гнат Тихонович Гончаренко

Український письменник **Гнат Хоткевич** називав Гната Гончаренка «найсвітлішим образом з усіх відомих кобзарів». Гончаренко осліп у трирічному віці, але досяг вершин у кобзарському мистецтві. Записи від нього робили Леся Українка та її чоловік Климент Квітка.

Кобзарство, до речі, так само як і думи, – унікальний вид народного мистецтва, суто український духовний набуток. У жодного народу на землі не було такого: сліпі, іноді навіть від народження, люди не ниділи немічними каліками, а самі заробляли собі на прожиття. Але не це головне: ці сліпі таланти творили високе мистецтво, ставали хранителями високих взірців народної духовної культури.

А що ви знаєте про народних співців інших народів? Що в них спільного з кобзарями і що різнить їх?

Найбільш відомі кобзарі ХХ століття – **Єгор Мовчан, Іван Кучугур-Кучеренко, Федір Кушнерик** та інші. Переслідували співців не лише у давні часи, а й у ХХ столітті. Не могла влада дозволити їм розпалювати в серцях українців прагнення до волі, нескореність і бажання дістати омріяну свободу.

Саме у ХХ столітті проти кобзарів було вчинено найжахливіший злочин. У спогадах геніального композитора **Дмитра Шостаковича** можна прочитати таке: «...В середині 30-х років було проголошено перший Всеукраїнський конгрес лірників та бандуристів... Вони приїхали на Конгрес із цілої України, із маленьких забутих сіл. Було кількасот їх присутніми на Конгресі. Це був живий музей, жива історія України, всі її пісні, її музика і поезія. І ось майже всіх їх застрелили, майже всі ці жалісні співці були вбиті».

Яка найбільша трагедія сталася в Україні в 30-х роках ХХ століття? Чи пов'язаний, на вашу думку, з кобзарською трагедією той факт, що тоді кобзарі часто виконували «Думу про голод»?

У наші дні кобзарське мистецтво продовжує розвиватися. Адже, погодьтеся, нам і нині потрібні будителі національного сумління, люди, наділені високим мистецтвом оживлення шедеврів народного генія.

Серед видатних сучасних митців-кобзарів широко знані імена **Миколи та Василя Литвинів, Василя Нечепи**. Ось як відгукуються про творчість **Миколи Литвина**: «Микола Литвин – визначний бандурист, письменник і журналіст... У його руках бандура дзвенить. Її дзвінки звуки живучою водою вливаються в душу слухачів. Він бачить їхні зачудовані погляди, відчуває, як пісня робить їх кращими і ріднішими...»

До речі, якщо хочете довідатися про секрети кобзарського мистецтва, історію кобзи та бандури, ви можете прочитати чудову повість-есе Миколи Литвина «Струни золотії». Його перу також належать дослідження з історії кобзарства, і не лише в Україні, а й на Кубані.

Поміркуйте, коли і як могли опинитися на Кубані українські кобзарі.

Брат Миколи Литвина, кобзар **Василь Литвин**, також виступає зі статтями, розвідками про українське кобзарство. В одній з них він так розповів про той страшний епізод з історії українського кобзарства: *«Та після трагедії ХХ століття – голодомору на Україні 1933 року... по всій Україні кобзарі раптово зникли. Усіх їх, мандрівних співців, близько 350 чоловік, було скликано до Харкова на так званий "мистецький з'їзд", загнано в товарні вагони, вивезено з міста та знищено разом із дітьми, що були поводитирями сліпих кобзарів, бандуристів, лірників.*

Україна воскресала і після печенігів, половців, турків, татар, литовців, шведів, німців, поляків і Москви... І будили поневолений народ до боротьби за волю у всі віки і часи саме народні співці, кобзарі й бандуристи. Непідкупні, безстрашні, вони йшли на прю з ворогом, озброєні лише запальною піснею та правдивим словом, підіймаючи зневірених, зовсім ослаблих в непереможні ряди захисників свого краю, а після битви оспівуючи їхні героїчні вчинки. Так творився великий патріотично-історичний, народнопісенний епос, так воскресав Дух нації».

Прокоментуйте слова знаного сучасного кобзаря.

А тепер уявіть, як гримів старечий голос на залитій місячним світлом розлогій українській леваді за селом, коли співав він сповнену драматизмом думу «Буря на Чорному морі»! Прислухаймося до потужного гуркоту величного моря!

І. Айвазовський. Чорне море

БУРЯ НА ЧОРНОМУ МОРІ

(Скорочено)

Ой на Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець,
Низенько голову склонив,
Та жалібно квилить-проквляє,
Та на святе небо,
На Чорнеє море
Іспильна поглядає.
Що на святому небі,
На Чорному морі не гаразд починає:
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі не гаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля вставає,
Судна козацькі молодецькі на три часті розбиває.
Перву часть одбивало –

У тихий Дунай занокало;
Другу часть одбивало –
У землю Грабськую
На каторгу турецьку занокало;
Третю часть одбивало –
Да на Чорному морі затопляло.
То тоже при тій часті два братики рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,
Гірко ридали,
Прощенія домагали,
Перед Господом милосердним гріхи свої сповідали.
То ті брати промовлять словами,
Обіллються гірко сльозами:
«Се ж то нас, браття, не сильна морська хвиля затопляє –
Се то отцева молитва і материна
Нас, видимо, карає:
Що як ми у охотне військо виряджалися,
То од отця, од матки прощення не приймали
Да старую матусю ми од себе а й стременами одпихали;
То тоже ми собі превелику гордість мали:
Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марне зневажали,
Близькому сусіді хліба й солі ізбавляли;
Тоже ми собі превелику гордість мали:
Проти Божих церков їжджали,
Шлички із голов не здіймали,
На своє лице хреста не клали,
Милосердного творця на поміч не призивали,
Да по улицях кіньми вигравали,
Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали! (...)»
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати, –
Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
То так-то утихло,
Ніби не гуляло.
То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали на білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати,
На край веселий, между мир хрещений,
У города християнськії
Та до отця, до матки в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів виходжали,
Синів питали:

«Ой сини, пани-молодці!
 Чи добре вам у дорозі починало?» –
 «Добре, отець і мати, нам було на Чорному морі гуляти,
 Тільки не добре було, отець і мати,
 Чужому-чужениці на Чорному морі потопати:
 Йому прощення ні од кого прийняти
 І на чужині порятунку дати!»
 Да услыши, Господи, у просьбах, у молитвах
 Люду царському,
 Народу християнському
 І усім головам слуханим
 На многая літа,
 До конца віка!

Ви, мабуть, уже знаєте, що одна зі славних сторінок історії нашого козацтва – вдалі морські походи. Адже вдавалося їм навіть цілі турецькі фортеці завойовувати – під проводом гетьмана Сагайдачного взяли колись запорожці знамениту неприступну Кафу – нинішню Феодосію.

Про початок походу, який трагічно скінчився волею Чорного моря, і розповідається в цій величній думі.

І. Айвазовський. Комиші на Дніпрі поблизу Олешок

Про які знамениті морські походи й баталії ви знаєте? Чому частина з них завершувалася поразкою козаків?

Сюжет твору драматичний: морська буря зруйнувала сміливі плани козаків «пошарпати» турецьке узбережжя. Страшна доля чекала на сміливців, і невідомо, чия була страшніша – чи тих, кого поглинула морська безодня, чи тих, хто потрапив у полон. Жахливі тортури і принизливе рабство чекали на полонених козаків у турецьких володіннях.

Історія порятунку двох братів надзвичайно повчальна. Їм довелося багато чого переосмислити у власному житті, зрозуміти жах смерті далеко від батьківщини, на чужині.

Образ бурі символічний. Це не лише звичайний шторм, це буря, що перевертає душу людини, змушує її осмислити свої вчинки, своє життя, повернутися до вічних християнських цінностей. Сповідь-покаяння перед батьком і матір'ю – не випадковий елемент у сюжетній канві думи. В українському суспільстві завжди були сильними і глибоко шанованими родинні традиції, старше покоління, до слова батьків прислухалися, слухняність вважалася однією з найвищих чеснот.

Чи не здається вам, що з тих часів взаємини батьків і дітей суттєво змінилися? Як ви вважаєте, на краще чи ні? Аргументуйте свою думку.

Недаремно невідомий автор думи завершує свій витвір звертанням-молитвою до Бога, проханням благословення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Перелічіть героїв українських дум. Чи є серед них історичні особи?
2. Пригадайте, які ще твори, що ушлавлюють народних героїв, ви знаєте.
3. Назвіть головних і другорядних героїв обох дум.
4. Перерахуйте імена українських кобзарів і бандуристів, які ви запам'ятали.

Багатознайко

1. На які дві групи поділяють українські народні думи? З чим пов'язаний цей поділ?
2. Поясніть, чому Маруся Богуславка не може разом зі звільненими бранцями повернутися додому.
3. Виразно прочитайте опис бурі на Чорному морі. Як ви зрозуміли образ бурі?
4. Розкажіть про долю українських кобзарів. У чому причина їх постійного переслідування владою, чому їх знищували вороги України?

Всезнайко

1. Розкажіть про особливості дум як виду українського фольклору (час виникнення, провідні теми, проблеми, образи, виконавці).
2. Охарактеризуйте головну героїню думи Марусю Богуславку. Яке ваше ставлення до неї?
3. Проаналізуйте, що змінилося у світогляді братів, які врятувалися після бурі на морі.
4. Поясніть, чому козаки, ризикуючи життям, усе-таки вирушали у морські походи.

Ерудит

1. Як ви гадаєте, чи могла насправді існувати така жінка, як Маруся Богуславка, чи це поетичний вимисел кобзарів? Аргументуйте свою думку.
2. Проаналізуйте, що саме в тексті думи «Буря на Чорному морі» свідчить про глибоку релігійність її творця, про те, що в тодішньому суспільстві були надзвичайно сильні традиції християнської моралі.
3. Ретельно проаналізуйте тексти прочитаних вами дум і визначте: що об'єднує і що різнить ці твори.
4. Сформулюйте судження про те, наскільки важливим є розвиток кобзарського мистецтва в наш час.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Як неможливо уявити собі Україну без пісні, так і пісня народна невіддільна від срібного голосу *бандури*. Існує кілька версій походження цього інструмента, відомого з XV століття. Одна з них така. Спочатку з'явилася кобза – струнний інструмент, популярний ще за часів Київської Русі.

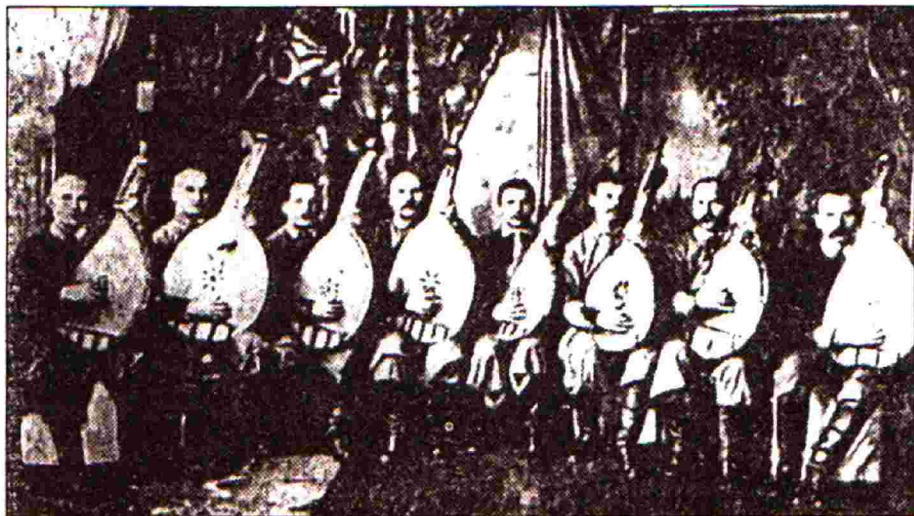
Деякі дослідники вважають, що його появі ми завдячуємо половцям, а інші – що *кобзу* подарували світові скіфи. А потім з Іспанії через Італію й Польщу до нас примандрувала *пандора (пантора)* – інструмент, схожий на цитру чи лютню. Згодом невідомий український геній поєднав ці інструменти, і так народилася бандура.

Аналогічні інструменти існували і в інших країнах, про що свідчить подібність їхніх назв: англійська «бандоре», іспанська «бандурріа», грузинська «пандурі» тощо.

Які народні музичні інструменти інших країн ви знаєте?

Як ви вже зрозуміли, українське кобзарство – явище унікальне і глибоко національне. Генеалогічне древо наших кобзарів має давні корені. Їх попередником називають віщого Бояна, «соловія старого часу». *Микола Гоголь* називав українських кобзарів охоронцями бойової слави нашої батьківщини, поетами і літописцями. А найголовніше було те, що вони самі брали участь у боях і походах, завжди були у самому вирі подій. Таким уособленням воїна-бандуриста, відчайдуха-звитяжця, що їх у народі ще називали характеристиками, бо були то чародії й невмиваки, став козак Мамай. Не брали його ні кулі, ні шаблі, ні сама смерть. А разом зі зброєю завжди мав при собі бандуру.

1918 року нащадок запорозьких козаків *Василь Ємець*, талановита й високоосвічена людина, створив «Кобзарський хор», у якому було семеро виконавців. Саме від цього колективу веде свій родовід Національна заслужена капела бандуристів України.

Перша капела бандуристів, створена в Києві 1918 року з благословення Гетьмана України Павла Скоропадського

Уже до 10-річного ювілею капела дала понад дві тисячі концертів. Тодішня преса відзначала, що під час виступів київських кобзарів глядачі нерідко вставали й співали разом із ними.

А ви колись слухали кобзаря чи бандуриста, капелу? Що саме, на ваш погляд, справляє найбільший вплив на слухачів?

За роки, що минули, багато змінилося. Прийшли нові покоління співаків, керівників і диригентів, але одне залишається незмінним: капела бандуристів – це унікальний колектив, який не має аналогів у світовій музичній культурі. З 1997 року капела носить ім'я видатного українського композитора **Георгія Майбороди**, що є автором романсу «Гаї шумлять» на слова П. Тичини.

Які елементи старовинного кобзарського мистецтва наявні в репертуарі, манері виконання сучасних українських гуртів? Чи використовують вони старовинні музичні інструменти?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Дума – вид українського народного героїчного епосу, великий за обсягом пісенно-оповідний твір про важливі історичні події чи героїв цих подій.

У структурі дум є три основні частини: **заспів** (початок), **основна розповідь** і **кінцівка** (її ще називають «славословієм»). Вірш думи – нерівноскладовий, з різною кількістю складів у рядку (від 4-х до 20-ти), не поділяється на строфи-куплети. Рими вживаються здебільшого дієслівні, одразу римуються декілька рядків. Рядки у думах групуються за принципом завершеності думки. Такі групи називаються **періодами**, або **тирадами**.

Поетичні засоби, властиві думам, типові для українського фольклору. Це традиційні епітети (*тихі води, ясні зорі, земля християнська*), тавтологічні сполучення (*хліб-сіль, мед-вино, Січ-мати, турки-яничари*). Часто використовуються в думах риторичні запитання, повтори, традиційні числа – 3, 7 тощо. Як правило, у думах є тавтологія – вживання однокоренових або близьких за значенням слів разом або підряд: *п'є-гуляє, хвалить-вихваляє, не вмере, не загине* тощо.

Визначте у «Думі про Марусю Богуславку» всі обов'язкові компоненти думи.

Знайдіть і прокоментуйте використані в думі «Буря на Чорному морі» художні засоби, їхню роль, функцію.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Творчих завдань у вас буде кілька – на будь-який смак.

Перше з них – для тих, хто захоплюється географією. Нанесіть на контурну карту Європи територію тогочасної України, морські кордони і держави, прилеглі до Чорного й Азовського морів, стрілками покажіть напрям і кінцеві точки козацьких морських походів.

Інше завдання з історії рідного краю. Для його виконання вам необхідно довідатися про кобзарів рідного краю (тих, що жили раніше, або сучасних) і підготувати реферат-повідомлення про них

та їхню творчість, а також написати твір-мініатюру на тему «Високе мистецтво українських кобзарів». Поцікавтеся в Інтернеті, погортайте альбоми з репродукціями українських художників, поміркуйте, як можна було б ілюструвати ваш твір.

Прослухайте музику Миколи Лисенка «Марш чорноморських козаків» та уривки з опери «Маруся Богуславка». Доберіть музичні твори, які можна було б використати під час декламації обох дум (мелодекламації). Поміркуйте, чи сучасна рок-музика могла б звучати як тло під час декламації дум. Якщо так, то яка саме, яких сучасних гуртів?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Один із видатних діячів української культури, її невтомний дослідник **Іван Огієнко** так сказав про українські думи: *«Мушу згадати тут українські старі думи козачі, всьому світу відомі. Хто їх не знає, хто їх не чув, хто не співав? Вони мають велику літературну вартість; перейняті сумом, повиті журбою, думи наші справляють велике враження навіть на чужинців... Не дурно ж ними зацікавилася навіть церква і спів старих дум перенесла й до свого співу. Найкращий здобуток старовини, думи мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва і матимуть ще не малий вплив із зростанням української національної свідомості».*

А тепер протягом п'яти хвилин спробуйте прокоментувати ці слова за таким планом:

1. Яку саме літературну вартість мають думи?
2. Що саме в українських думах справляє найбільше враження на людей інших національностей?
3. Як ви розумієте вислів: «Думи... годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва...»?

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

«РІДНОГО КРАЮ НАТХНЕННИЙ СПІВЕЦЬ»

Так називали видатного українського художника **Антоні Івановича Манастирського**. Пригадайте, ви стільки разів мали нагоду милуватися його блискучими роботами, в яких – душа України, її дух і єство! Геніальний ілюстратор творів Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, співець українського козацтва, талановитий художник навіки закарбував для нащадків образи славних лицарів України в полотнах «Козацька школа», «В степу», «Біля вогнища», «Козаки в поході», «Прощай, товаришу».

Про нього заговорили у 1900 році, коли шанувальникам українського мистецтва він представив свої карпатські пейзажі. Йому тоді тільки-но виповнилося 22 роки.

Найбільша цінність творчості Манастирського полягає в тому, що його пензлем витворені прекрасні портрети діячів української культури,

а світ портретованих – це його задушевна розмова з близькими духом людьми, це потреба точно відтворити образ співрозмовника, розкрити його внутрішній світ, показати природну красу. До визначних творів майстра належать портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколи Лисенка, Івана Тургенєва.

Для цього майстра визначальним стало осмислення літературного змісту творів, які він ілюстрував. Сьогодні багато хто уявляє героїв творів Тараса Шевченка «Тополя», «Перебендя старий, сліпий...», «Катерина», «Бабусенько, голубонько...» саме за картинами Антона Манастирського.

Його батьківщиною був овіяний легендами Львів – улюблене місто, у якому співала душа художника. Тут і спочив вічним сном Антон Іванович у 1969 році, залишивши своїм нащадкам право пишатися високими здобутками українського живопису.

Зверніть увагу на роботу Антона Івановича Манастирського «Запорожець» (с. 23). Що, на вашу думку, хотів підкреслити художник в особі свого героя? Які традиційні риси українського лицаря змальовані на цьому портреті і які риси особистості героя підмітив автор картини? Які ще картини із зображенням козаків-запорожців ви знаєте? Як ви гадаєте, чому багатьох художників, і Манастирського зокрема, приваблювала історія України?

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ»

1. **Оберіть рядок, у якому названі лише історичні пісні.**

А. «Чи не той то Хміль», «Віють вітри, віють буйні...», «Ой, у лузі червона калина похилилася».

Б. «Нова радість стала», «Маруся Богуславка», «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...».

☒ В. «За Сибіром сонце сходить», «Максим козак Залізняк», «Ой Морозе, Морозенку».

Г. «Чи не той то Хміль», «Молитва», «Гей, видно село».

2. **Яка з характеристик не стосується історичних пісень?**

А. Ці твори виконувалися кобзарями, лірниками, бандуристами.

Б. У цих піснях уславлюються герої національної історії, визначні історичні події.

☒ В. У цих піснях домінують ліричні мотиви, меланхолійний настрій.

Г. Переважна більшість цих пісень описує боротьбу проти турків, татар, польської шляхти.

3. **Про що розповідає пісня «За Сибіром сонце сходить»?**

А. Про втечу Устима Кармалюка із Сибіру.

Б. Про життєвий шлях Кармалюка.

☒ В. Про заслання українських козаків у Сибір.

Г. Про перебування Устима Кармалюка на сибірській каторзі.

4. **Визначте і запишіть у зошит провідний мотив кожної з вивчених вами історичних пісень. Об'єднайте твори за спільністю провідного мотиву.**

5. **Де народилася Маруся Чурай?**

☒ А. На Полтавщині.

В. На Черкащині.

Б. На Галичині.

Г. На Сумщині.

6. **Який гетьман Марусю врятував від страти?**

А. Петро Сагайдачний.

☒ В. Богдан Хмельницький.

Б. Іван Виговський.

Г. Петро Дорошенко.

7. **Історію життя Марусі Чурай ми сприймаємо як:**

☒ А. Історичний факт. Б. Літературну вигадку. В. Легенду. Г. Міф.

8. **Продовжте розпочату думку: «Сила пісень Марусі Чурай полягає в їх...».**

9. **Яке із визначень не стосується пісень видатної піснярки?**

А. Пісні мали значну популярність серед козаків.

☒ Б. Пісні Марусі здебільшого виконувалися дівчатами на вечорницях.

В. У піснях Марусі Чурай часто звучать автобіографічні мотиви.

Г. Пісня «Ой не ходи, Грицю...» має лірико-драматичний характер.

10. **Напишіть коротенький твір-роздум на тему «Чому так мало імен творців народних пісень дійшло до наших днів».**

11. **Яке з тверджень помилкове?**

А. Українські думи є унікальним фольклорним жанром.

Б. Українські думи розпочали свою історію ще за часів Київської Русі.

В. Думи виконували сліпі кобзарі та бандуристи.

Г. У думках наявні зачин і славословіє.

12. Коли було створено Українську національну капелу бандуристів?

А. 1918 року.

В. 1933 року.

Б. 1895 року.

Г. 1991 року.

13. Чиє ім'я носить Національна капела бандуристів?

А. Платона Майбороди.

В. Миколи Лисенка.

Б. Георгія Майбороди.

Г. Левка Ревуцького.

14. Напишіть твір-роздум на тему «Моє ставлення до Марусі Богуславки».

15. Визначте і письмово прокоментуйте християнські мотиви в думі «Буря на Чорному морі».

16. Напишіть твір на одну із запропонованих тем.

А. «І як пісня, як спів солов'їний, не кінчається Україна» (П. Осадчук).

Б. «Пісня – душа народу».

В. «І прадіди в струнах бандури живуть».

Г. «Кобзарство – Віра, Мова, Пісня України» (В. Литвин).

Розділ 2

З ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Вже сама собою та схожість, яку ми знаходимо між поетичною пам'яткою давноминулих часів – «Слово про похід Ігорів» – і всіма шедеврами сучасної слов'янської поезії, незмінно свідчить про вічну нев'янучу красу цієї поеми. Всі картини намальовані з натури, всі герої взяті з життя, і доти, поки незмінними лишаються слов'янська природа й слов'янський характер, поема ця по праву буде вважатися національною і завдяки своїй правдивості збереже навіть певною мірою свою актуальність.

Адам Міцкевич

«У ВІКАХ БЕЗСМЕРТНЕ “СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ”»

Сива давнина... Оповита серпанком таємничості історія Київської Русі, величної держави, яка була серцем тогочасної Європи, через яку простягалися шляхи із півночі на південь, із заходу на схід...

Прислухайтесь: гуде земля сотнями кінських копит. То виступив зі своїм військом у похід завзятий і хоробрий воїн князь Ігор.

Придивіться: яскравий сонячний день поступово блякне, лягають довкруг зловісні тіні, холодний дріж проймає навіть загартованих воїнів: то немовби чорним запиалом закрилося сонце.

Відчуйте: несподівано різко запах степ чебрецем і полином, затремтіли наполохані птахи, тривожно закричали звірі, передчуваючи біду.

Таким був початок походу, якому судилося стати піснею пісень давньої української літератури, похід князя Ігоря проти половців, хижих і зухвалих степових кочівників, які сіяли смерть і горе на землі нашій...

До яких образів ми щойно звернулися? Які з них вам найлегше ідентифікувати, зрозуміти, створити у своїй уяві?

*Князеві спитьсся – не спитьсся,
Вітер колише намет,
Крикнула вісниця-птиця,
Віщо шумить очерет.
Ні, вже не знати спокою!
Туга пече, як змія!
Свиснув Овлур за рікою, –
Чуєш ти, земле моя?*

Максим Рильський

«Я П'Ю ІЗ БИТВИ ГРОЗОВОЇ...»

Історія українського письменства сягає у глибину віків. Звідти прийшли до нас увінчані славою герої, які досі будять наше приспане сумління, суворими очима дивляться прямо в душу і запитують: чи не даремно віддали вони свої життя за свободу рідної землі, боронячи її від ворога лютого, підступного, хижого? Їхня духовна сила і могутня волювитість, прагнення і світлі сподівання збереглися, на щастя, у вицвілих рядочках літописів, списаних загадковою старослов'янською в'яззю. І якщо поринути в ті унікальні письмена, чуються голоси

відважних князів, і квилить чайкою вірна Ярославна, і тихо шепоче степовий полин, і гудуть кінські копита, віщуючи перемогу доблесному воїнству руському...

На жаль, збереглася лише незначна часточка рукописної літератури. Палала вона в пожежах, розграбована, навмисно знищена ворогами... Уціліло в основному те, що було вивезено з України чужинцями або *«емігрантами, які йшли шукати спокійніших і ситніших пристановищ під час бур, що спадали на Україну» (Михайло Грушевський)*. Поверталися ці коштовні пам'ятки іноді навіть випадково, а більшість зникла безслідно...

А про які пам'ятки давньої літератури інших країн ви знаєте? Чи в усіх літературах світу, на вашу думку, так драматично зникали літописи й інші книжкові раритети¹?

На щастя, зберігся безцінний скарб – «Слово про похід Ігорів» – героїчна поема про невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців 1185 року.

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ, ІГОРЯ, СИНА СВЯТОСЛАВА, ВНУКА ОЛЕГА²

(Скорочено)

Чи не гоже було б нам, браття,
почати старими словами ратних повістей
про похід Ігорів,
Ігоря Святославича?
Початися ж оцій пісні по билицях часу нашого,
а не за вимислом Бояна.
Боян бо віщий,
якщо кому хотів пісню творити,
то розтікався мислю по древу,
сірим вовком по землі,
сизим орлом під хмарами. (...)

Про що, на вашу думку, свідчить такий початок твору? На чому хотів наголосити автор?

Почнем же, браття, повість оцю
від старого Володимира до нинішнього Ігоря,
який укріпив ум силою своєю
і вигострив серця свого мужністю;
сповнившись ратного духу,
навів свої хоробрі полки
на землю Половецькую
за землю Руськую. (...)

¹ Р а р и т е т – цінна рідкісна річ.

² Ритмічний переклад Є. Махновця.

«Коні іржуть за Сулою –
дзвенить слава в Києві;
труби трублять в Новгороді –
стоять стяги в Путивлі».

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:
«Один брат,
один світ світлий – ти, Ігорю!
Обидва ми Святославичі!
Сідлай, брате, свої бистрії коні,
а мої вже готові,
осідлані під Курськом, попереду. (...)
Тоді Ігор глянув на світлеє сонце й побачив:
від нього тьмою всі свої вої прикриті.
І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути.
Так всядьмо, браття, на свої бистрії коні
та на Дін синій поглянем».

Ілюстрація до твору В. Лопати

Яка художня деталь малюнка точно передає авторський текст?

Спала князю на ум охота –
і жадоба спробувати Дону великого
знамення йому заступила.
«Хочу бо, – сказав, –
списа переломити кінець поля половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напитися шоломом з Дону!»

Тоді вступив Ігор князь в золоте стремено
і поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
ніч, стогнучи йому грозою, птиць збудила;
свист дикий встав поблизу:
див кличе з верху дерева –
велить прислухатись землі незнаємій:
Волзі, і Поморію, і Посуллю,
і Сурожу, і Корсуню,
і тобі, тмутороканський ідол!
І половці небитими дорогами
побігли до Дону великого;
кричать вози їх опівночі,
мов лебеді сполохані.

Ілюстрація до твору В. Лопати

Ігор на Дін воїв веде!
 Уже бо біди його птаство по дубах пильнує,
 вовки жах наводять по яругах,
 орли клетком на кості звірів зовуть,
 лисиці брешуть на черленії щити.

О Руськая земле, уже за горою еси! (...)

З яким настроєм, якими барвами змальовує автор початок походу?

Тоді, за Олега Гориславича,
 сіялося й виростало усобицями,
 гинуло добро Даждьбожого внука,
 в княжих крамолах віки вкоротилися людям.
 Тоді по Руській землі рідко ратаї гукали,
 та часто ворони крякали,
 трупи собі ділячи,
 а галки свою річ говорили,
 на поживу летіти збираючись. (...)
 І застогнав же, браття, Київ тугою,
 а Чернігів напастями.
 Горе розлилося по Руській землі,
 печаль буйна пішла серед землі Руської.
 А князі самі на себе крамолу кували,
 а поганії самі, з побідами набігаючи на Руськую землю,
 брали данину по білці з двора. (...)

Що саме описує в цьому уривкові автор? Що засуджує?

А Святослав мутен сон бачив в Києві на горах.
 «В цю ніч з вечора одягали мене, – рече, –
 чорним покривалом на кроваті тисовій,
 черпали мені синє вино з горем змішане,
 сипали мені з порожніх сайдаків степовиків поганих
 великий жемчуг на лоно
 і ніжили мене.
 Уже дошки без князька в моїм теремі злотоверхім.
 Всю ніч з вечора сірі ворони крякали під Плісенським на
 болонні,
 були в дебрі Кияні
 і неслися до синього моря».

І сказали бояри князю:
 «Уже, княже, туга ум полонила;
 се бо два соколи злетіли з отчого стола золотого
 пошукати града Тмутороканя
 або напиться шоломом з Дону.
 Уже соколам крильця повтинали поганих шаблями,
 а їх самих опутали у пута залізні.

Темно бо було в третій день:
 два сонця затемнились,
 оба багрянії стовпи погасились
 і з ними молоді два місяці,
 Олег і Святослав,
 тьмою огорнулись,
 і в морі потонули,
 і велику зухвалість подали хинові.
 На ріці Каялі тьма світ покрила:
 по Руській землі простерлися половці,
 наче пардуже гніздо.
 Уже упала хула на хвалу,
 уже вдарило насильство на волю,
 уже кинувся див на землю.
 І от готської красні дівчата
 заспівали на березі синього моря:
 дзвонячи руським злотом,
 оспівують часи Бусові,
 леліють помсту за Шарукана.
 А нам уже, дружині, жодних веселощів!»

Чому наші предки надавали великого значення віщим снам?

Ілюстрація до твору В. Лопати

Процитуйте відповідні епізоди твору до поданих ілюстрацій.

Тоді великий Святослав ізронив злате слово,
З сльозами змішане,
і прорік:
«О мої синовці,
Ігорю і Всеволоде!
Рано есте почали Половецькую землю мечами разити,
а собі слави шукати.
Та без честі одоліли,
без честі бо кров погану ви пролили.
Ваші хоробрі серця в жорстокім харалузі сковані,
а в одвазі загартовані.
Що ж натворили ви моїй срібній сідині?
І уже не бачу влади сильного,
і багатого, і многоратного
брата мого Ярослава
з чернігівськими вельможами,
з воєводами, і з татранами,
і з шельбирами, і з топчаками,
і з ревугами, і з ольберами.
Це ж вони без щитів
з ножами захалявними
кликом полки побивають,
дзвонячи в прадідівську славу.
Ви ж сказали: «Мужаймося самі –
минулу славу самі заберем
і прийдешню самі поділим!»
А чи диво се, браття, старому помолодіти?
Коли сокіл линяє –
високо птиць ганяє:
не дасть гнізда свого в обиду.
Та се зле: князі мені – не пособники,
нінащо година обернулась.
Се в Римові кричать під шаблями половецькими,
а Володимир під ранами.
Туга і печаль сину Глібовому!»

Великий княже Всеволоде!
Не мислю б тобі прилетіти іздалека –
отчий золотий стіл постерегти!
Ти бо можеш Волгу веслами розкропити,
а Дін шоломами вилляти!
Коли б ти тут був –
то була б рабиня по ногаті,
а бранець – по різані.
Ти бо можеш посуху живими самострілами стріляти –
удалими синами Глібовими!

Ти, буй Рюриче, і Давиде!
Чи не ваші золочені шоломи по крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина рикає, яко тури,
ранені шаблями гартованими на полі незнаємім?

Вступіте, господарі, в золоті стремена
за обиду часу нашого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Галицький Осмомисле Ярослав!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорської своїми залізними полками,
заступивши королеві путь,
зачинивши Дунаю ворота,
метаючи тягарі через хмари,
суди рядячи до Дунаю.
Грози твої по землях течуть,
одчиняєш ти Києву ворота,
стріляєш ти з отчого золотого стола салтанів за землями.
Стрілай, господарю, Кончака,
раба поганого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

А ти, буй Романе, і Мстиславе!
Хоробра мисль носить ваш ум на подвиг.
Високо пливеш ти на подвиг в сміливості,
наче сокіл на вітрах ширяючи,
хотячи птицю в смілості здолати.
Єсть бо у вас залізні молодці
під шоломами латинськими.
Од них загула земля, і багато країн –
Хинова, Литва, Ятвяги, Деремела,
і половці сулиці свої покидали,
а голови свої підклонили
під тії мечі харалужнії.
Але вже, княже, Ігорю померк сонця світ,
а дерево поронило листя не з добра:
по Росі і по Сулі городи поділили.
А Ігоря хороброго полку – не воскресити!
Дін тебе, княже, кличе і зове князів на побіду.
Ольговичі, хоробрі князі, успіли на бій!

Інгвар і Всеволод,
і всі три Мстиславичі,
не лихого гнізда шестикрильці!
Ви не правом переможців володіння собі захопили!
Нащо ж ваші золоті шоломи,
і сулиці ласької, і щити?
Загородіте полю ворота своїми гострими стрілами
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

Уже бо Сула не тече струменями срібними для города
Пераяслава,
і Двина болотом тече для тих грізних полочанів
під кликом поганих.
Один лиш Ізяслав,
син Васильків,
подзвонив своїми гострими мечами об шоломи литовськії,
погубив славу діда свого Всеслава,
а сам під черленими щитами
на кривавій траві
погублений литовськими мечами.
Ісходить юна кров, і сказав він:
«Дружину твою, княже, птиці крильми одягли,
а звірі кров полизали!»
Не було тут брата Брячислава,
ні другого, Всеволода.
Самотній, зронив він жемчужну душу з хороброго тіла
через золоте ожерелля.
Посмутніли голоси,
поникли веселощі,
труби трублять городенськії.

Ярославе і всі внуки Всеславові!
Уже понизіть стяги свої,
вкладіть свої мечі пощерблені:
уже бо вискочили ви з дідівської слави!
Ви бо своїми крамолами
почали наводити поганих
на землю Руську,
на добро Всеслава.
Через незгоду бо настало насильство
од землі Половецької!

На сьомім віці Трояна
кинув Всеслав жереб на дівицю собі любу.
Він обманом обперся на коней
і скочив до града Києва
і діткнувся ратищем золотого стола київського.
Скочив од них лютим звірем опівночі з Білгорода,
окутався в синю млу;
він урвав щастя тричі:
одчинив ворота Новгороду,
розбив славу Ярославу,
скочив вовком до Немиги з Дудуток. (...)

Всеслав князь людям суд чинив,
князям городи рядив,
а сам вночі вовком бігав:
із Києва добігав до півнів у Тмуторокань,
великому Хорсові вовком путь перебігав.

Йому в Полоцьку подзвонили до заутрені рано
у святій Софії у дзвони,
а він в Києві дзвін той чув.
Хоч була й віща душа в смілім тілі,
та часто біду терпів він.
Йому віщий Боян в давнину і приспівку, розумний, сказав:
«Ні хитрому,
ні вмілому,
ні чаклуну вмілому –
суда Божого не минути».

За що засуджує і за що возвеличує князів Святослав у золотому слові?

На Дунаї Ярославнин голос чути,
зозулею, незнаєма, рано кує:
«Полечу, – рече, – зозулею по Дунаєві,
омочу шовковий рукав у Каялі ріці,
утру князю кривавії його рани
на дужому його тілі».

Ілюстрація до твору В. Лопати

Опишіть малюнок. Що художник хотів виділити за допомогою образів-символів?

Ярославна рано плаче в Путивлі на забралі, примовляючи:

«О вітре, вітрило!

Чому, господине, так сильно вієш ти?

Чому мечеш ти хиновськії стрілки

на своїх легесеньких крильцях

на моєї лади воїв?

Мало тобі було вгорі під хмарами віяти,

леліючи кораблі на синім морі?

Чому, господине, мої веселощі по ковилі розвіяв?»

Ярославна рано плаче в Путивлі городі на заборолі,

примовляючи:

«О Дніпре Словутичу!

Ти пробив єси кам'янії гори

через землю Ползвецькую.

Ти лелівав єси на собі Святослава насади

до полку Кобякового.

Прилелій, господине, мою ладу мені,

щоб я не слала йому сліз на море рано».

Ярославна рано плаче в Путивлі на забралі, примовляючи:

«Світлеє і трисвітлеє сонце!

Всім тепле і красне єси!

Чому, господине, простерло гарячі промені свої

на лади воїв,

в полі безводнім спрагою їм луки звело,

тугою їм сайдаки стягло?»

З якою метою, на ваш погляд, автор умістив у героїчну поему потужний ліричний відступ – плач Ярославни? Яка його роль у композиції твору?

(...) Позгасали вечірні зорі.

Ігор спить,

Ігор не спить,

Ігор мислю поля мірить

од великого Дону

до малого Дінця.

Свиснув опівночі Овлур на коня за рікою,

велить князю розуміти:

князю Ігорю не бути кликаним!

Загула земля,

зашуміла трава,

вежі половецькі сколихнулися.

А Ігор князь поскочив горностаєм в комиші

і білим гоголем на воду.

Упав на бистрого коня

і скочив з нього сірим вовком.

І помчав до луку Дінця,

і полетів соколом під млою,

забиваючи гусей і лебедів
на сніданок, на обід і на вечерю.
Коли Ігор соколом полетів,
тоді Влур вовком помчав,
струшуючи собою студену росу:
підірвали бо своїх бистрих коней. (...)

Сказав Боян про походи Святослава,
піснетворець часу давнього –
Ярослава, Олега, княжого:
«Хоч і тяжко голові без плечей –
Зле й тілу без голови», –
Руській землі без Ігоря.

«Сонце світиться на небесах –
Ігор князь в Руській землі», –
дівчата співають на Дунаї,
в'ються голоси через море до Києва.

Ігор їде по Боричевім до святої Богородиці Пирогощії.
Землі раді, городи веселі.
Заспівавши пісню старим князям,
потім і молодим співати:
«Слава Ігорю Святославичу,
буй-туру Всеволоду,
Володимиру Ігоревичу!»

Здоров'я князям і дружині,
що борються за християн проти поганих полків!

Князям слава і дружині!

Амінь.

Чому автор славить князя Ігоря, не зважаючи на його необдуманий і невдалий похід? Як це вмотивовано в тексті твору? Зачитайте відповідні уривки.

Кінець XVIII століття. Невеликий затишний будинок. У заповненій книжковими скарбами бібліотеці відомий збирач старожитностей і літературних пам'яток граф *Олексій Мусін-Пушкін*, сидючи за письмовим столом, гортає жовтаві, крихкі від часу сторінки щойно придбаної в колишнього архімандрита¹ Спасо-Ярославського монастиря рукописної збірки. Несподівано його знахідка перетворюється на справжнє відкриття: серед збляклих сторінок давно ніким не читаного рукопису немовби оживає напис: «Слово про похід Ігорів».

¹ Архімандрит – найвище духовне звання в монахів; титул ігумена монастиря.

Як, на вашу думку, зберігся і був віднайдений рукопис?

Вчений поринув у читання. І заграли відблиски сонця на шоломах стародавніх воїнів, забряжчала зброя хороброї дружини, що вирушала в похід на споконвічних ворогів Київської Русі – половців. А попереду на баскім коні – красень-князь Ігор, хоробрий, відважний, та нерозважливий син Русі.

А потім – бій, відчайдушний, запеклий. Полон і щасливе повернення на батьківщину.

Перегорнуто останню сторінку рукопису. Радість відкриття сповнила знаного бібліофіла¹: він зрозумів, що мусить зберегти для нащадків безцінну знахідку. Граф замовив декілька копій, одна з яких збереглася в бібліотеці Катерини II. Вчені, попрацювавши над рукописом, підготували його до видання. І 1800 року «Слово...» відкрило свої таємниці людству.

Відтоді почалося його друге життя...

Чому саме твори давньої літератури є неоцінним скарбом для кожної нації? Що, окрім власне літературного надбання, ми бачимо в таких знахідках? Які ще таємниці вони нам відкривають? Які науки живляться відомостями давніх літературних шедеврів?

Цю чудову поетичну пам'ятку спершу досліджували такі знавці давніх рукописів, як *М. Бантиш-Каменський*, *М. Карамзін*. На превеликий жаль, рукопис згорів разом із величезною бібліотекою Мусіна-Пушкіна під час пожежі в Москві 1812 року. Тоді тривала війна з Наполеоном.

Невідомий автор, здавалося б, міг обрати для свого твору якусь героїчну сторінку з історії Київської Русі. А він вибрав темою невдалий похід Ігоря. Чому? А тому, що мудрий співець прагнув дати урок політичної мудрості князям, які своїми міжусобицями знекровлювали рідну землю, штовхали її до загибелі. Адже тільки єдина Русь могла спинити орди хижих кочівників, які сунули звідусіль.

Як ви розумієте поняття «єдність держави»? Наскільки воно важливе й актуальне нині?

Сюжет та історична основа твору. Ігор Святославович, новгород-сіверський князь, воїн затятий і звитяжний, а проте нерозважливий, вирушив у похід із нечисленною дружиною. Поруч на конях їхали битися з половцями його син Володимир, князь Путивльський, і племінник Святослав Ольгович, князь Рильський.

Тяглася довга військова валка просторами Русі. Але у верхів'ях Дінця мусила спинитися: несподівано щезло сонце і землю оповили тривожні, загрозливі сутінки. Не в одного воїна защеміло серце: страшною була пересторога, повір'я віщувало лихо, гірше того – поразку.

¹ Бібліофіл – людина, яка захоплюється збиранням книжок, книголюб.

Але відчайдушний Ігор не повірив у знамення і рушив далі. Високе усвідомлення честі воїна, устремління до об'єднання князів, хоча б і власним прикладом, бажання відвернути небезпеку від своєї землі – ось що керувало вчинками князя-воїна, князя-політика, князя-патріота.

Трапилося це затемнення 23 квітня 1185 року, а 10 травня Ігореве військо зустрілося з половцями. Спершу русичі здобули перемогу. Але наступного дня половці обступили руське військо, як густий бір. І тоді почалася битва не на життя, а на смерть. Здавалося, вся половецька земля стала проти Ігоря. Князя було поранено, а потім узято в полон. Княжа дружина билася відчайдушно. Три доби тривала жорстока січа¹ – Ігор намагався пробитися зі своїм військом назад до Дінця. Але сили були нерівні. У полон потрапив і син Ігоря, Володимир. А князь просив для себе смерті: несила було бачити, як гинуть його воїни. Їх порятувалося лише п'ятнадцять...

Поразка була страшною. Київський князь Святослав Всеволодович, довідавшись про цю трагічну подію, виголосив своє «золоте слово», у якому описав загрозливі наслідки Ігорєвого походу для Київської Русі: ворота до неї своєю поразкою нерозумний князь відкрив нападникам надовго. Сам Ігор і дехто з русичів за допомогою хрещеного половчанина Овлура змогли втекти з полону і дістатися додому.

Так закінчується оповідь невідомого автора. Але історична основа твору значно глибша. Міжусобиці князів, які не полишали змагань за землю, а надто – за київський престол, настільки розхитали могутність держави, що кочові племена постійно нападали на слов'янські землі, захоплюючи в неволю людей, грабуючи й нищачи все на своєму шляху. Траплялося навіть, що дехто з князів укладав спілку з жорстокими кочівниками проти власних братів-спадкоємців – такою нестримною була жадоба влади. Ось проти чого гнівно лунав голос невідомого автора «Слова...», бо істинний патріот розумів і причини, і наслідки того, що відбувалося.

Композиція і жанр твору. Композиція «Слова...» надзвичайно динамічна. У вступі автор розмірковує над тим, як описати, передати трагізм подій, як донести до сучасників і нащадків провідні ідеї, заради яких він, власне, і взявся за перо.

Основна частина включає кілька сюжетно завершених, проте об'єднаних спільним задумом оповідань: виступ Ігорєвої дружини, похід, сама битва на річці Каялі, «золоте слово» Святослава, плач Ярославни і, нарешті, втеча князя з полону. Композиція характеризується також унікальним поєднанням двох начал: **епічного й ліричного**. До епічного належить сама державницька тема, політичні міркування про долю Київської Русі, власне опис самого походу і битви. Ліричне начало виявляється в змалюванні дружини Ігоря Ярославни, князів, почуттів і переживань героїв.

Кінцівка твору – ушлявлення Ігоря, його дружини, інших князів.

Цікавою особливістю композиції «Слова...» є відсутність чіткої хронологічної послідовності викладу подій. У розповідь вплітаються спогади автора про минулі події, про те, що відбувалося в цей час

¹ Січа – битва, баталія.

в інших містах – Києві, Путивлі, ліричні відступи, сповнені мудрих і розважливих міркувань автора.

Поміркуйте, чим викликана така авторська побудова тексту.

Твір невідомого давнього автора поєднує в собі елементи двох жанрів – **поетичного** та **прозового**. В епічну оповідь про Ігорів похід вплітається поетична мелодія плачу Ярославни. Перші дослідники, які вивчали рукопис, назвали «Слова...» героїчною піснею. Сам автор визначив її як слово (приклад ораторського жанру), адже твір, очевидно, виконували речитативом¹, швидше за все в супроводі гуслів. Називав автор свій твір і повістю, хоча ви розумієте, що його визначення повісті навряд чи збігалось з нашим сучасним розумінням цього жанру. Нині провідні дослідники цієї перлини давньоукраїнської літератури відносять її до жанру **ліро-епічної поеми** завдяки потужному струменю поетичності, ритмічній будові тексту, високій емоційності.

Образна система «Слова...». Унікальною особливістю твору є те, що авторові вдалося відобразити неповторну єдність людини, природи, всесвіту. Все довкола головного героя рухається, діє, страждає, переживає, радіє, застерігає. І природа, і рідна земля – не абстрактні, а конкретні образи, живі, одухотворені, опоетизовані, персоніфіковані.

Головним персонажем твору є Руська земля. Про що б не говорив невідомий автор, які б події не змальовував, всі його помисли, сподівання спрямовані до рідної землі, держави величної і сильної, матері відважних і волелюбних русичів – наших далеких предків.

Неосяжні простори Руської землі автор «Слова...» ніби оглядає з висоти пташиного польоту, відчуває її як живий організм. Обшири рідної землі автор охоплює художнім відтворенням подій у різних її кінцях: низькорослі половецькі коні іржуть за прикордонною річкою Сулою; Ігор веде свої полки до Дону великого; у Криму звістці про поразку Ігоря радіють; в Києві Святослав бачить поганий сон і виголошує «золоте слово»; Карпати підперті залізними полками Ярослава Галицького; повернення Ігоря з полону вітають своїм співом дівчата.

На тлі безмежної Руської землі гіперболізується² і могутність її хоробрих синів: не віриться, що можна перемогти богатиря-ратоборця Всеволода; не можна спинити Володимира Мономаха, який все своє життя провів у переможних битвах із зовнішніми ворогами Руської землі; для недругів батьківщини зачинив ворота на Дунаї Ярослав Осмомисл.

У «Слові...» оживає й давня слов'янська міфологія, тому такими яскравими, поетичними, зримими постають і пейзажі. Сили природи уособлені в образах язичницьких богів – Дажбога, Хорса, Стрибога. Загалом, образи природи є важливим елементом характеристики персонажів поеми.

¹ Речитатив – наспівне декламування твору.

² Гіперболізувати – тут: перебільшувати з метою виразності; прибільшувати.

Природа, як це неповторно змальовано в поемі, співчуває учасникам походу. Характерно, що на початку твору картини природи забарвлені в похмурі тони («Сонце тьмою йому путь заступало; ніч, стогнувши йому грозою, птаство побудила; лютий свист піднявся поблизу», «орли клетком на кості звірів кличуть»). Напередодні поразки Ігоря настає кривавий світанок з чорними хмарами, що символізують половецькі орди. А допомагаючи князеві втекти з полону, природа ніби перетворюється, набирає світлих, радісних тонів («солов'ї веселими піснями світання провіщають»). А потім яскравим літнім сонцем зустріла Ігоря батьківщина.

Автор поеми вплітає елементи пейзажу і в ліричні відступи: у міркуваннях про вину перед Руською землею князя Олега «Гориславича» народжується образ спустошеного поля, яке давно не чуло голосу орача, квітуча земля перетворилася на пустелю...

Світ природи дав письменникові матеріал для багатьох засобів образності: метафор, гіпербол, порівнянь. Автор поеми прагне зблизити батальні сцени з грізними явищами природи.

Князь Ігор – головний герой поеми – викликає двоякі, суперечливі почуття. Чи не так? З одного боку – це хоробрий, мужній воїн, патріот, якому небайдужа доля вітчизни. З іншого – нерозважливий, славолюбний і недалекоглядний князь, який своїм зухвалим походом лише погіршив становище вітчизни.

А що переважає у вашому ставленні до Ігоря – симпатія чи докори? Якими характеристиками його наділяє автор?

В образі князя Ігоря автор втілює найкращі риси лицаря й патріота: як справжній воїн, він віддає перевагу смерті перед полонем. Слова відважного князя «лучче потягнем бути, аніж полоненим» стали крилатими. Нехай і про нерозважливу, проте виняткову мужність Ігоря свідчить і той факт, що він знехтував страшним для тогочасної людини знаменням – затемненням сонця.

За необачним князем тужить уся Руська земля. І це передано автором із надзвичайною майстерністю, поетичністю. Зверніть увагу на уривок, у якому йдеться про втечу Ігоря з полону: навіть звірі, птахи, природа допомагали йому порятуватися. Отже, не плакала б уся Русь за князем, який не зажив би народної любові. «Соколом» називали Ігоря – і даремно.

Прокоментуйте цю характеристику. Якою мала бути людина, яку називали так і прості люди, і князі?

Не менш цікавим постає в поемі образ київського князя **Святослава**. Слава про його ратні подвиги ширилася далеко за межами Русі. Адже саме він нещодавно одержав блискучу перемогу над половцями, «наступив на землю Половецькую».

Автор змальовує князя Святослава мудрим політиком і державним діячем. Він патріот і благородна людина, що живе інтересами держави. У його словах – заклик до єдності, до порятунку вітчизни: «За землю

Руськую, за рани Ігореві, сміливого Святославича». Чому, розуміючи провину Ігоря, він віддає належне мужньому воїнові?

Чи відповідають, на вашу думку, історичним джерелам образи князя Святослава й інших князів? Чи це лише власна оцінка автора поеми?

І, нарешті, найпоетичніший образ нашої літератури – красуня **Ярославна**, що силою свого кохання, вірою порятувала коханого князя з полону. Її плач став уособленням туги всієї землі Руської за полеглими воїнами. Він звучить у віках, переливаючись у талановиті переспіви українських класиків. Упродовж століть плакала князівна словами Тараса Шевченка й Павла Тичини, Андрія Малишка й Максима Рильського, Івана Франка, Юрія Федьковича та багатьох інших.

Дочка галицького князя Ярослава Осмомисла, Єфросинія Ярославна була гідною свого чоловіка. Вона зверталася до небесних стихій, до вітру і Дніпра, до величного Сонця, бажаючи про порятунок, бо над усе бажала повернення додому мужніх воїнів, коханого чоловіка.

Чому саме до цих стихій зверталася князівна? Що ви знаєте про вірування давніх слов'ян? Якими силами наділяли вони планети, стихії, ідолів?

І саме сили природи допомогли Ярославні, потужні стихії підкорилися душевному поривові великої княгині. Долетіли її слова і до вітру буйного, що шугав у високості, і до Дніпра могутнього, що котив свої хвилі до моря далекого, і до Сонця великого, що пробачило неслухняного князя, який не послухав перестороги...

Цей образ жінки, закоханої і смутної, устами якої автор висловив усю тугу і скорботу Русі за полеглими воїнами, всю крихку надію на їхнє повернення, навіки закарбувався в національному духовному пантеоні.

Які риси давньої українки автор підкреслив в образі Ярославни? Чому її плач став немовби окремим твором і був переспіваний багатьма українськими поетами?

Ось послухайте хоча б декілька Шевченкових рядків:

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу, на брамі.
Святее сонечко зійшло.
І каже: – Сонце пресвятее
На землю радість принесло!
І людям, і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огнений господине!
Спалив еси луги, степи,
Спалив і князя, і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

Прокоментуйте ці слова Ярославни. Що, на ваш погляд, хотів у них підкреслити Тарас Григорович?

Ви знаєте, що Ярославна таки дочекалася свого князя. Але зовсім скоро потому померла – в 1187 році...

Не менш важливим для розуміння всіх глибинних вартостей цього твору є **образ автора**. Він так і залишився невідомим. Вчені впродовж століть намагалися з'ясувати: хто ж так довершено, поетично майстерно доніс до нащадків цю драматичну сторінку нашої історії? Визначний дослідник української культури **Іван Огієнко** так висловився з цього приводу: *«Автор "Слова про похід Ігорів" був великим українським патріотом»*.

Як ви вважаєте, що саме дало підстави Огієнкові зробити такий висновок?

А ось думка знаного українського вченого **Михайла Максимовича**: *«У співці Ігоря вгадується не тільки його сучасник, але й учасник у його нещасливому поході на р. Каялу... Всі подробиці свідчать, що вона написана під живим враженням безпосередніх подій того часу, співцем, який добре знав тодішню Русь»*.

Версій – безліч. Авторами називали Петра Бориславина, київського тисяцького боярина, тогочасного історика і публіциста. Він був відомим противником князівських міжусобиць, бояри в той час активно виступали за об'єднання з метою захисту південних кордонів Русі.

Інша версія, так звана «князівська», називала автором «Слова...» одного із князів, учасників походу, а саме – князя Володимира, брата Ярославни, сина Ярослава Осмомисла. На підтвердження цієї версії вчені висували такі аргументи: автор вільно почувається в князівському колі, знає сильні й слабкі сторони всіх князів, звертається до них «братіє» – як до рівних.

Серед вірогідних авторів були й імена відомого тогочасного галицького співця Митуси, учасника походу Біловода Просовича, іншого брата Ярославни Ольстина Олексича, «премудрого книжника Тимофія», згаданого в літописі 1205 року, простого дружинника з Ігорєвого війська...

Невідомий письменник був прихильником сильної князівської влади, спрямованої на припинення сваволі дрібних князів в ім'я єдності Руської землі. Він вважав, що всі князівства Русі в державних інтересах мають бути об'єднані під владою могутнього і мудрого князя. Центром Русі був і залишався Київ. Саме тому в поемі дещо ідеалізовано й образ київського князя Святослава, а Ігор у «Слові...» повертається до Києва, до церкви Богородиці Пирогощої, щоб вклонитися князю київському, хоч насправді він з полону подався одразу до Новгород-Сіверського князівства, своєї вотчини.

Наскільки виправданою, на вашу думку, була така позиція автора?

Важливо, щоб ви розуміли ще й те, що це світська, а не релігійна літературна пам'ятка. Автор, на відміну від церковних хроністів, що

просто фіксували в літописах і хроніках події, узагальнює, осмислює життя в Київській Русі, критично оцінює минуле й сучасне, висловлює власну точку зору.

Найцінніші відомості про автора містить сам твір. Знайдіть їх у тексті твору, висуньте свою гіпотезу щодо авторства, влаштуйте з цього приводу дискусію і визначте, чия думка виявиться найбільш переконливою.

Поетика твору. «Слово...», як ви вже помітили, сповнене яскравими почуттями, емоціями, різноманітними образами, які тільки в гармонійній сув'язі творять величну пісню нашої історії.

У поемі відчувається вільний подих тогочасної живої, розмовної мови. Для неї були характерні і багатозначність слова, і символіка, а метафоричний зміст мали не слова, а самі речі, звичаї, явища.

Автор «Слова...» нерідко звертається до читачів так, ніби вони вже знають про описувані ним події. Ефект довірливої розмови з читачем створено за рахунок ліричних і публіцистичних відступів, емоційних вигуків, кличної форми («О Руська земле, уже ти за горою!», «А такої битви не чувано!», «Світе світлий!», «Яр-туре Всеволоде!»).

Цей твір, на відміну від інших творів давньоукраїнської літератури, позбавлений вишуканості і мовних ускладнень. Натомість автор намагається використовувати прості речення. Причому часто розпочинає речення саме тими словами, на які припадає логічний наголос: «Бути грому великому!», «Русичі великі поля червоними щитами перегородили...».

Давня література була не надто щедра на описи природи. Однак автор «Слова...» створив чудові пейзажні картини, тісно переплівши їх із долею своїх героїв.

Мова героїв твору індивідуалізована, і не лише стосовно лексики, а й емоційного наповнення, певної ритміки, інтонацій.

Проаналізуйте звернення Ігоря до воїнів, слово князя Святослава, плач Ярославни і визначте, що саме відрізняє мову цих персонажів.

Нам варто уважно розглянути й фольклорну основу твору. Адже усна народна творчість – родоначальниця писемної літератури. Це було одне з тих незглибимих джерел, звідки черпав свою поетичну наснагу невідомий автор безсмертної літературної пам'ятки – «Слова про похід Ігорів».

Зразком народно-казкової символіки є, наприклад, діалог князя Ігоря з Дінцем, який радіє поверненню князя на батьківщину. Плач Ярославни своїм ліризмом, повторами, триразовими звертаннями, персоніфікацією сил природи нагадує народні пісні. До них так само близький і плач руських жінок, що тужать за полеглими у битві воїнами: «Уже нам своїх милих-любих ні мислю помислити, ні думкою здумати, ні очима побачити, а золота і срібла того не мало загубити».

Які ще народнописанні символи використав автор?

Фольклорне походження мають тут, зокрема, типові тавтологічні повторення: «*мислю помислити*», «*думкою здумати*», «*мости мостити*» тощо.

Властива фольклорним творам гіперболізація виявилась у «Слові...» особливо в описах князів: князь буй-тур Всеволод нагадує казкового богатира на бойовищі, могутній Святослав «як вихор вирвав» хана Кобяка зі степів половецьких, Ярослав Осмомисл «підпер Карпати» і стріляє «салтанів за морями і землями».

Знайдіть у тексті твору інші приклади гіперболізації.

З народною творчістю «Слово...» споріднює й використання сталих порівнянь, побудованих на близьких для тогочасних русичів образах із землеробської праці. Битву порівняно із сівбою, жнивими, причому ці порівняння розгорнуті: «*Чорна земля під копитами кістми була засіяна, а кров'ю полита*», «*снопи стелять із голів, молотять ціпами булатними, на току життя кладуть...*». Порівняйте з текстом української народної пісні:

Чорна рілля заорана
І кулями засіяна,
Білим тілом зволочена
І кров'ю сполощена.

Серед художніх засобів, що споріднюють твір із фольклором, також вжито постійні епітети, анафори, звукові повтори.

Не можна не звернути уваги і на ритміку поеми. Спробуйте виразно, вголос прочитати твір – і побачите, що ритмізовані прозаїчні уривки чергуються в ній з віршованими. Враження ритмічності створюють також рефрени.

Віднайдіть у тексті ці художні засоби, проаналізуйте їхню роль.

Напевно, ви вже переконалися, що «Слово про похід Ігорів» – безцінна пам'ятка давньоукраїнського мистецтва, національної духовності.

Не випадково саме про цей твір згадав видатний український поет **Максим Рильський** у своїй поемі «Слово про рідну матір», написаній тоді, коли на землю України ступили фашистські окупанти в 1941 році:

...Коли шумлять-дзвенять світи
Від рику раненого лева,
Лисиці брешуть на щити
І кличе див поверху древа!
Хто золоту порве струну,
Коли у гусях – дух Боянів...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Перелічіть усіх героїв, згаданих у «Слові...». Визначте, хто з них головний, а хто – другорядний.
2. Назвіть імовірних авторів поеми і причини, якими пояснювалося їхнє можливе авторство.

3. Пригадайте, які ще твори на героїчну тематику ви читали. Яких історичних і літературних персонажів, подібних до князя Ігоря, ви можете назвати?
4. Що віщувало Ігореві поразку?
5. Які історичні місця згадано у творі? Укажіть, якщо знаєте, їхні сучасні назви.

Багатознайко

1. Перекажіть своїми словами уривки, які вам найбільше сподобалися. Прокоментуйте їх, поясніть ваш вибір.
2. Яких князів згадав у своєму «золотому слові» князь Святослав? Чому саме їх, на яких рисах наголосив, чим докоряв? Знайдіть у тексті відповідні цитати і прокоментуйте ставлення князя Святослава до Ігоря Святославича.
3. Підготуйте докладне повідомлення про віднайдення рукопису «Слова...», його долю (додатковий матеріал можна знайти в Інтернеті, бібліотеці).
4. Складіть докладний цитатний план опису першої і другої битв. Порівняйте ці описи, поясніть, чим саме вони відрізняються і як автор цього досягнув.

Всезнайко

1. Узагальніть все, що ви знаєте про князів, які брали участь у поході, і зробіть висновок, чому Ігор та інші князі не залишили свого війська.
2. Розв'яжіть розпочату думку: «Роль “золотого слова” князя Святослава у “Слові...”».
3. Чому, на вашу думку, саме похід князя Ігоря став приводом до написання патріотичної поеми?
4. Пригадайте особливості суспільно-політичного ладу Київської держави наприкінці XII століття. Відображення яких історичних реалій можна віднайти у «Слові...»?

Ерудит

1. Які духовні традиції заклала давня українська література?
2. Складіть порівняльну характеристику князів, змальованих у poemі. Про що свідчить різне ставлення автора до них і чим це зумовлено?
3. Ми називаємо «Слово про похід Ігорів» твором художньо довершеним. Доведіть це.
4. Визначте провідні особливості поетики твору. Підтвердьте свою відповідь цитатами.
5. Які твори давніх літератур, героїчного епосу інших народів ви знаєте? Що споріднює їх зі «Словом про похід Ігорів»?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Про популярність цього безсмертного твору давньоукраїнської літератури свідчить той факт, що більшість видатних українських письменників черпали в ньому наснагу, пристрасть, натхнення. Переклади та переспіви здійснено багатьма мовами світу.

До світової музичної класичної скарбниці увійшла опера композитора Олександра Бородіна «Князь Ігор», написана за сюжетом

«Слова...». Одним із найвідоміших уривків із цієї опери стали «Половецькі танці». А український композитор Микола Лисенко написав музичну композицію «Плач Ярославни».

Прослухайте уривок із опери, а також арію князя Ігоря, плач Ярославни з композиції Миколи Лисенка. Що саме допомагає зрозуміти музика в характері цих героїв, у характерах ворогів Русі – половців?

Серед перекладачів «Слова...» українською мовою, як ви вже знаєте, був і український поет *Дмитро Загул*. Він навіть брав участь у написанні кіносценарію до фільму «Слово про похід Ігорів» (роботу над фільмом було розпочато в 1926–1927 роках, але так і не завершено).

Серед живописців, що ілюстрували цей витвір людського генія, такі всесвітньо відомі художники, як *Василь Касіян*, *Георгій Нарбут*, *Віктор Васнецов*, *Микола Ерїх*, *Олена Кульчицька*, *Володимир Фаворський* та багато інших.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ви вже знаєте, що в різних народів однакові уявлення про честь і гідність, любов і зраду, звитяжність і підступність. І уславляють національні літератури однакових героїв – сильних, мужніх, відданих своїй вітчизні, чесних і благородних.

Так, «Слово про похід Ігорів» перегукується з іспанським епосом – «Піснею про мого Сіда».

Цей відомий герой іспанського народу уславився війнами проти маврів¹, які постійно намагалися завоювати Іспанію. У творі багато реальних історичних подій, але немало й елементів авторської вигадки. Щоправда, це вже набуток літератури Середньовіччя, тоді як «Слово про похід Ігорів» – взірць давньої художньої літератури.

* * *

Відважно билися в золотім сідлі
Мій Сід Руй Діас, воїн преславний,
Альвар Фаньес Мінайя, сеньор Соріти,
Бургосець сміливий Мартін Антолінес,
Вихованець Сіда Муньо Густіос,
Мартін Муньос, Монтемайора володар,
Два Альвари, двоє бійців знаменитих –
Сальвадорес і Альварес безстрашний,
Сміливець арагонський Галінд Гарсія
І Фелес Муньос, племінник Сіда.
Під прапором Сіда ішли вони в бій.

¹ Маври – у період античності та середньовіччя європейська назва корінного населення Північної Африки (крім Єгипту).

Зверніть увагу, як багато спільного в описах битви, у характеристиці її учасників. Віднайдіть інші паралелі з вивченим твором давньоукраїнської літератури, укажіть на ознаки, притаманні героїчному епосу.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Сьогоднішнє завдання буде надзвичайно важливим і цікавим. Розділіться на групи, кожна з яких створить власний кіносценарій за мотивами «Слова про похід Ігорів», запропонує кандидатури сучасних акторів на головні й другорядні ролі. Кіногрупи повинні обрати режисера; кастинг-директора, який мотивуватиме той чи інший вибір акторів; музичного редактора, який запропонує музичний супровід до різних сцен (спробуйте дібрати музику не з відомих творів, написаних за мотивами «Слова...», а з інших, можливо, навіть сучасних); художника, який спеціально попрацює в Інтернеті, бібліотеці й добере ілюстративний матеріал, на основі якого можна було б створити декорації; художника-костюмера, який зробить точний опис костюмів героїв фільму; реквізитора, який складе список необхідних предметів для зйомок і також зробить їх докладний опис (зброя, облаштування, предмети інтер'єру, посуд, побутові деталі). Звісно, для цього вам доведеться додатково попрацювати з довідковою літературою, Інтернетом, погортати підручники з історії, побувати в краєзнавчих музеях. До речі, свого часу український письменник Гнат Хоткевич створив інсценізацію «Слова...». Знайдіть цей твір у бібліотеці, скористайтеся досвідом свого талановитого попередника.

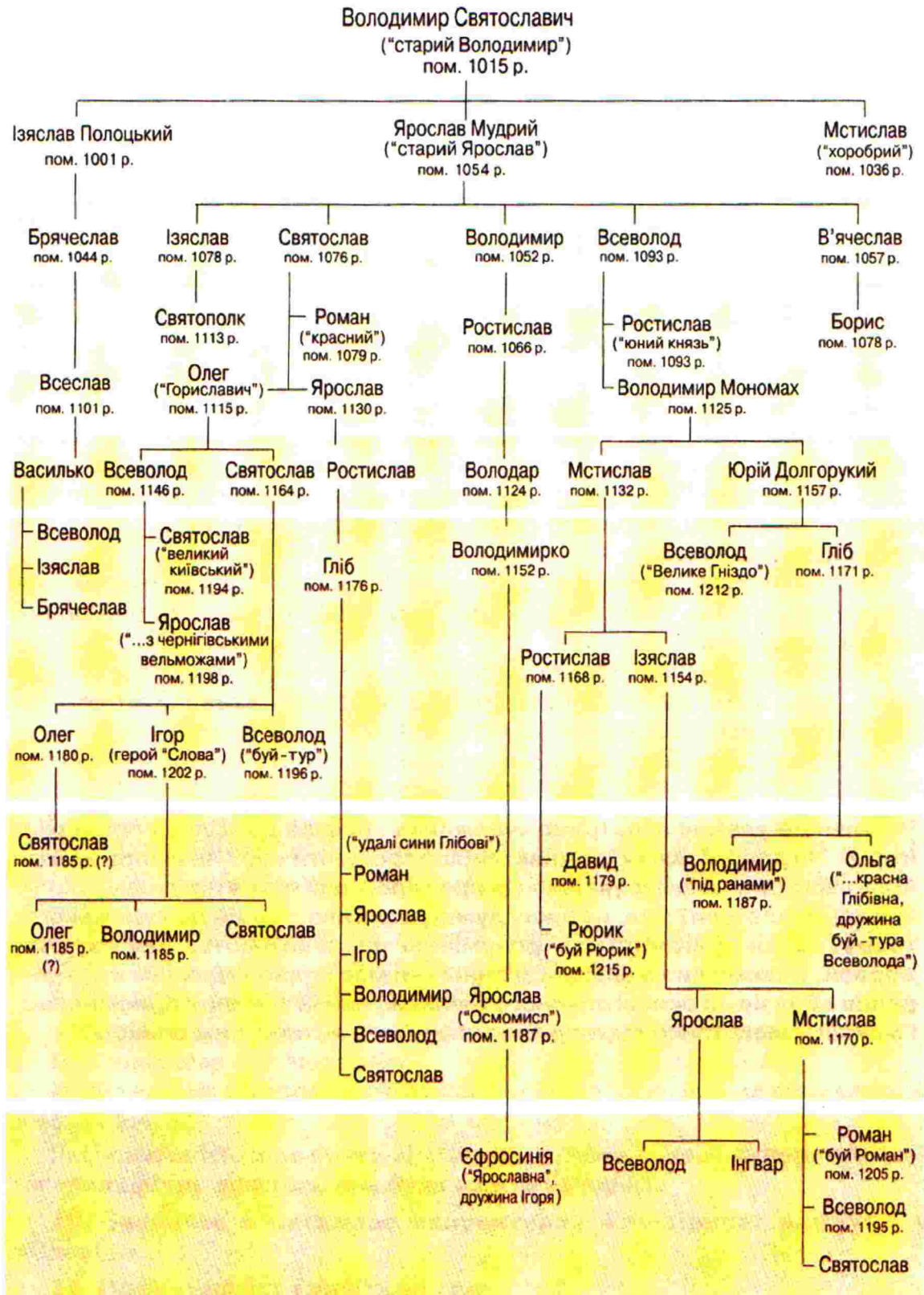
Влаштуйте конкурс сценарних груп, за кращим зі сценаріїв підготуйте інсценізацію у шкільному драмгуртку або на літературному вечорі.

Які основні епізоди твору ви одразу б запланували інсценізувати? Чому?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Тепер ми пересвідчимося, наскільки добре ви засвоїли не лише літературний, а й історичний матеріал. Перед вами – генеалогічне древо, родовід руських князів від Володимира Великого, який охрестив Русь. Протягом п'яти хвилин знайдіть на цьому генеалогічному дереві імена князів, які згадуються у «Слові про похід Ігорів», а також доберіть цитату-характеристику цього князя чи княгині, вкажіть, хто є автором характеристики: автор, князь Святослав, князь Ігор, Ярославна чи ін.

Родовід руських князів від Володимира Великого

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

розділ 2

НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ХУДОЖНИК-ГРАФІК

Василь Іванович Лопата – ім'я в українському мистецтві широко знає й глибоко шановане.

А чи знаєте ви, що ескізи української гривні зразка 1992–1994 років, а також металевих монет належать Василю Лопаті? Він створив портрети видатних українців, пейзажі, орнаменти. Так, так, він не лише видатний український ілюстратор-графік, під майстерною рукою якого оживали герої «Слова про похід Ігорів», «Кобзаря» Тараса Шевченка, поезій Івана Франка, Лесі Українки, «Тараса Бульби» Миколи Гоголя, роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко...

У Бібліотеці Конгресу США, у відділі гравюр, також є «шматочок» України – твори Василя Лопати. Можна знайти їх і в Українському музеї Канади в Торонто, у знаменитій Третьяковській галереї в Москві, приватних колекціях поціновувачів живопису більшості європейських країн.

Василь Лопата – народний художник України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1993), член Національної спілки художників України.

У 1993 році Василь Лопата став автором проекту українського паспорта, а ще він створив один із кращих портретів найвидатнішої людини ХХ століття – Папи Іоанна Павла II.

Нині Василь Іванович Лопата мешкає в Києві.

Розгляньте уважно ілюстрації художника-графіка до «Слова про похід Ігорів». Чи допоміг вам художник глибше зрозуміти твір? Чи відповідають його ілюстрації вашим уявленням про героїв цієї пам'ятки давньоукраїнської літератури? Яка, на вашу думку, роль ілюстрацій до художнього твору? Вони допомагають розумінню чи заважають, нав'язуючи образи, з якими ви не завжди згодні? І чи має право художник на створення образів на основі власного бачення, чи він повинен прискіпливо і максимально точно відтворювати героїв за авторським описом?

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «З ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

1. Хто з названих князів виголосив «золоте слово»?

- А. Князь Святослав. В. Буй-тур Всеволод.
Б. Князь Володимир. Г. Олег «Гориславич».

2. Хто із цих людей не міг бути автором «Слова...»?

- А. Співець Митуса. В. Князь Ізяслав Полоцький.
Б. Олєстин Олексич. Г. Книжник Тимофій.

3. Коли відбувалися події, описані у «Слові...»?

- А. У 1795 році. В. У 1085 році.
Б. У 1185 році. Г. У 1184 році.

4. Яке з міст не згадується у «Слові...»?

- А. Київ. В. Новгород-Сіверський.
Б. Путивль. Г. Львів.

5. На якій річці відбулася битва князя Ігоря з половцями?

- А. Калці. В. Дінці.
Б. Дніпрі. Г. Каялі.

6. Як звали хана, який полонив Ігоря?

- А. Кончак. В. Кобяк.
Б. Батий. Г. Інгвар.

7. Оберіть правильне твердження.

А. Князь Ігор вирушив у похід тому, що хотів звільнити з полону свого сина Володимира.

Б. Князь Ігор вирушив у похід тому, що хотів завоювати нові землі для свого князівства.

В. Князь Ігор вирушив у похід тому, що хотів довести всім іншим князям свою здатність розбити ворога навіть з нечисленною дружиною.

Г. Князь Ігор заздрив військовим перемогам інших князів і побився об заклад, що його перемога буде не меншою.

8. Закінчіть розпочаті речення.

А. У своєму «золотому слові» князь Святослав згадав князів...

Б. Князь Ігор був людиною...

В. Ярославна по-справжньому кохала свого чоловіка, це виявляється в тому, що...

9. Перекажіть опис битви зі «Слова...», обов'язково використовуючи специфічну лексику, яка була вжита автором.

10. Визначте і письмово схарактеризуйте ліричні відступи у «Слові...».

11. Пофантазуйте і уявіть, що ви:

- А. Учасник походу, дружинник Ігоря.
Б. Половецький князь, соратник Кончака.
В. Батько Ярославни, Ярослав Осмомисл.
Г. Чернець із монастиря.

Перекажіть зміст твору (письмово) від імені одного з цих персонажів.

12. Складіть докладний письмовий цитатний план «Слова...».

13. Письмово прокоментуйте, підтвердьте або спростуйте запропоновані твердження, наведіть приклади із сучасного політичного життя.

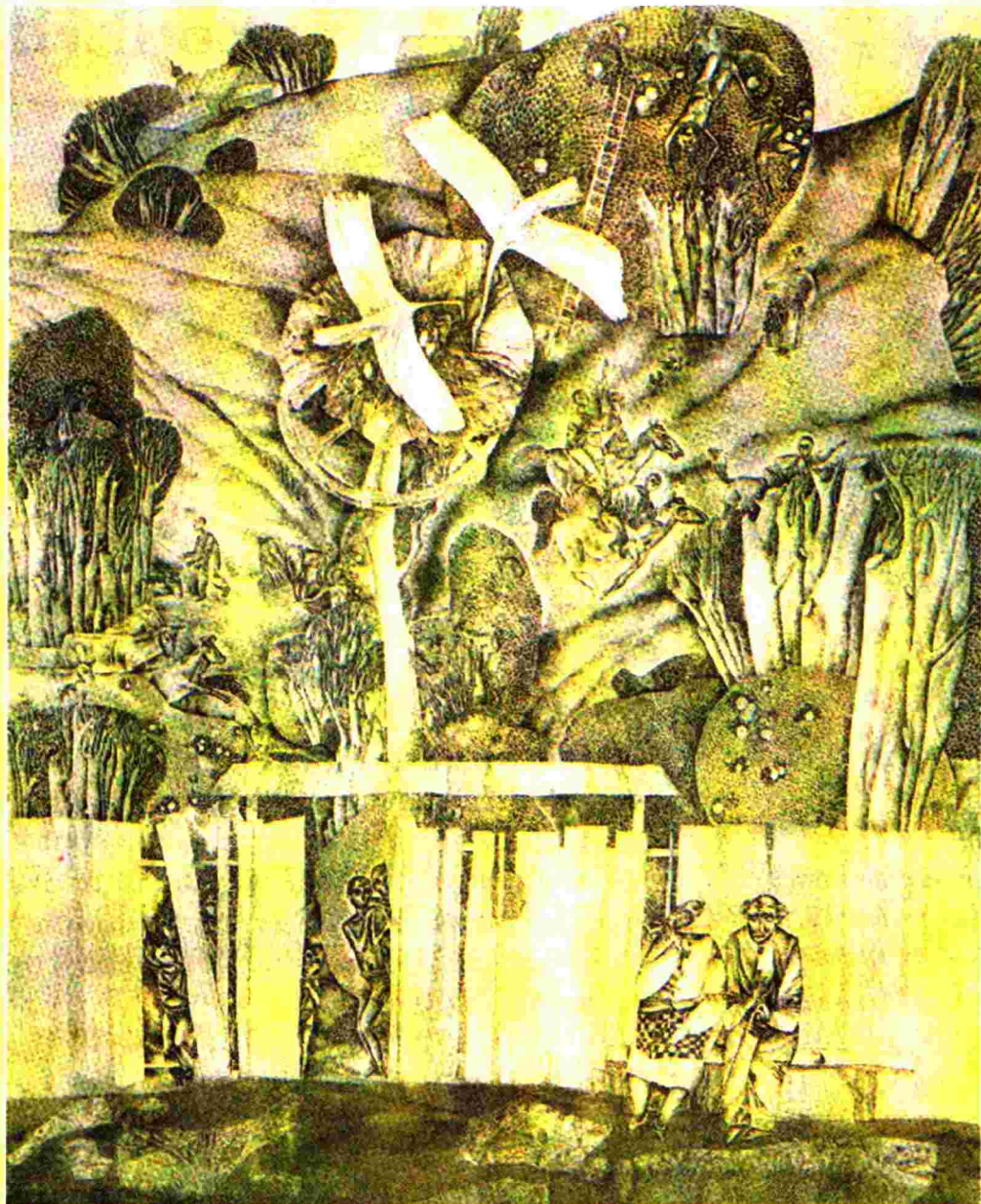
А. Проблема єдності держави, порушена у «Слові...», є актуальною і нині.

Б. Проблема єдності держави, порушена у «Слові...», давно неактуальна.

14. Знайдіть у поемі символічні образи, письмово прокоментуйте їхню роль у творі.

15. Дайте письмову відповідь на запитання: у чому полягає зв'язок «Слова...» з фольклором?

16. Проаналізуйте «Плач Ярославни» в переспіві Тараса Шевченка.

Розділ 3

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

*Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Ліна Костенко

*Вчись майстерства! Для того ти поет
(Якщо поетом став не випадково);
Хай буде кращою з-поміж твоїх прикмет –
Відповідальність за найменше слово!*

Євген Плужник

Тарас Шевченко.
Портрет О. Масика

*Юні друзі, дорожіть
Шевченком!..
Хочеться вірити,
що на Вашому шляху
завжди буде
Тарасова пристрасть,
Тарасова мужність,
Тарасове невмируще слово!*
Олесь Гончар

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

«КАРАЮСЬ, МУЧУСЯ...
АЛЕ НЕ КАЮСЬ!..»

Слава і шана української поезії, її високий духовний лет, виняткова місія національного пророка, гідність і честь, священне почуття обов'язку перед уярмленою Вітчизною і її народом – ось той моральний кодекс, за яким усе своє життя прожив Тарас Григорович Шевченко. Він жив саме так для того, щоб сьогодні ви сиділи за партами і слухали уроки рідною мовою, щоб кожен з вас міг пишатися своїм громадянством, щоб над світом луною мелодією щастя дзвеніло горде наймення – Україна!

«МЕНІ АЖ СТРАШНО, ЯК ЗГАДАЮ...»

У непривітному, закутому в камінь, холодному туманному Петербурзі розпочав Тарас Григорович вісімнадцятий рік свого життя. Важкою була дорога із Вільно до столиці Російської імперії – допоки валка із речами та двірнею пана Енгельгардта дісталася будинку на вулиці Моховій, устиг юнак пригадати багато подій свого не дуже щасливого життя.

Мандрує непокірний кріпак пана Енгельгардта вулицями похмурого Петербурга, ще не знаючи, що саме це місто дасть йому те, про що мріяв усе життя, – свободу. Не звільнить лише від гірких спогадів, що довіку пектимуть серце розпеченим залізом. І виливатимуться ті спогади на папір нетлінними рядками живого болю:

...Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла!
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

Пригадайте все, що ви знаєте про дитинство Тараса Шевченка. Про кого і про що міг він згадувати в ті дні?

«БИЛИ, А НЕ ВЧИЛИ...»

Тут остаточно з'ясувалося, що пристрасть до малювання у панського козачка Тараса непереборна. Панові Енгельгардту набрид неслухняний попихач, що, замість того, щоб віддано чекати чергової вельможної

примхи, замріяно пірнав у своє мистецтво і малював, малював, малював...

Тож і вирішив бундючний Енгельгардт використати таку несподівану забаганку свого двірського козачка і вивчити його на такого ж двірського, але художника. Не дивуйтеся, пани влаштовували справжні змагання на кращих актрису-кріпачку, музиканта-кріпака, художника, собаку, коня тощо. Причому ціна елітного цуценяти могла бути значно вищою від ціни будь-кого з кріпаків...

Що ви знаєте про кріпосне право з історії? Чи були в інших країнах подібні соціальні явища?

Навчатися Тараса віддали до цехового майстра, художника Ширяєва. Шевченко оселився в нього на квартирі. Як помічникові художника йому довірялося (щоправда, тільки під наглядом самого майстра) готувати трафарети малюнків, створювати композиції орнаментів, розписувати інтер'єри петербурзьких палаців. І навряд чи хто зараз згадає про те, що талановитий український юнак, про якого ще й не знала сама Україна, брав участь в оформленні Великого театру Петербурга. Про це Тарас Григорович значно пізніше напише в знаменитій, багато в чому автобіографічній повісті «Художник».

Так бракувало вільного часу, але так хотілося справжньої творчості! І білими петербурзькими ночами на алеях Літнього саду часто можна було зустріти невисокого кремезного юнака, що малював «солодко усміхнених богинь» і суворох богів – знамениті статуї Петербурзького парку.

Як ви гадаєте, чи можна було б зараз встановити, які саме живописні роботи і в яких знаних місцях Петербурга виконував Шевченко?

Саме ця «безкоштовна майстерня» відіграла вирішальну роль у житті Тараса Шевченка. Якось підійшов до нього приємної зовнішності пан, зацікавившись малюнками юнака. Виявився він художником *Іваном Сошенком*, до того ж іще й земляком Тараса. Відтоді розпочалася нова сторінка життя майбутнього Кобзаря, сторінка, на якій слово Надія писалося вже з великої літери...

«ЯК ХОЧЕТЬСЯ ЖИТИ!»

Одним із перших, хто дізнався про скрутну долю талановитого кріпака і щиро заприятелював з ним, був уже відомий на той час український письменник *Євген Гребінка*. Виявив глибоку стурбованість Шевченковою долею, бажання допомогти і шанований у петербурзьких колах *Василь Григорович*, про якого згодом Шевченко напише: «Не одцуравсь того слова, що мати співала, як малого повивала, з малим розмовляла». Він також був вихідцем з України, професором теорії естетики й секретарем професорської ради Академії мистецтв. Саме він вибудував той ланцюжок знайомств і контактів, який згодом привів-таки Шевченка до визволення.

Зі звільненням Тараса з неволі пов'язані імена багатьох людей, які вписані золотими літерами в історію світового мистецтва. Григорівч і Гребінка познайомили Шевченка з професором Академії мистецтв блискучим художником *Олексієм Венеціановим*, який був придворним живописцем. Венеціанов приятелював із видатним російським поетом *Василем Жуковським*, який при дворі тодішнього імператора Миколи I був досить впливовою особою, оскільки виховував наступника престолу Олександра. Жуковський, людина сентиментальна й романтична, глибоко розумівся на справжньому

Поясніть, чому всі ці люди почали допомагати Шевченкові?

мистецтві. Тому, тільки-но познайомившись із Шевченком, він одразу оцінив талант цього «алмаза в кожусі», як він охрестив Тараса Григоровича.

Відтоді Жуковський енергійно клопочеться про визволення Шевченка з кріпацтва. Разом із Жуковським узявся до благородної справи ще один професор Академії мистецтв *Карл Брюллов*, видатний російський художник, світову славу якому принесла його знаменита картина «Останній день Помпеї». Брюллов, познайомившись із Шевченком, одразу відзначив «не кріпацький» вираз обличчя молодого художника. А в безперечному таланті українського юнака переконався, переглянувши його малюнки.

Що це за місто – Помпея і який день змалював на своїй картині Карл Брюллов?

Складним було це завдання – викупити незвичайного кріпака, якого Енгельгардт схарактеризував як «ремісника, в господарстві необхідного», і назвав неабияку суму – 2 500 карбованців асигнаціями.

Іван Сошенко залишив спогади про ті дні: «*Стан душі Тарасової в той час був жахливий*». А між тим, згідно з досягнутою домовленістю, Брюллов уже малював портрет Жуковського, який став окрасою і гордістю світового мистецтва живопису. Полотно було розіграно в лотерею серед членів царської родини. Виграла цариця Олександра Федорівна і охоче заплатила за нього необхідну суму. Уявіть собі лишень, яким важким був для Тараса Шевченка цей рік! 2 квітня 1837 року Брюллов поклав перший мазок на полотно, а 22 квітня 1838 року талановитий кріпак нарешті тримав у руках «відпускну» – документ, що давав його власникові довгоочікувану свободу!

А попереду було життя, про яке Шевченко з повним правом міг пізніше сказати: «*Моє життя становить частину історії моєї Батьківщини*».

Спробуйте описати почуття Тараса Шевченка, який довідався про задум свого порятунку, а потім – про звільнення. Яким би було життя Тараса, якби його не викупили з неволі?

Нарешті мав можливість розквітнути талант, справжній, унікальний, який усьому світові явив Кобзаря – основоположника нової української літератури й української літературної мови.

«ЗБУЛОСЯ...»

Уже протягом 1839 року Тарас Григорович почав ретельно укладати першу збілочку своїх поезій. *«Людина, подиву гідна»*, – ще і ще раз наголошував *Євген Гребінка*.

А 1840 року сталася подія, що не лише близьким друзям, але й усьому світові засвідчила: народився Поет. Його голос змусив бодай на мить завмерти пихатий, зманіжений і розбещений Петербург. Ця мить вартувала ой як багато!..

Чому, на вашу думку, «Кобзар» настільки вразив вибагливу російську публіку? Адже ви вже знаєте твори Тараса Шевченка і можете пояснити, що в них було таким несподіваним і могутнім.

Перша книжечка під назвою «Кобзар» була невелика за обсягом. До неї увійшло лише вісім творів: «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», поема «Катерина» (із вдячністю присвячена Жуковському), «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова» і «Тарасова ніч». Але внутрішня сила, що нуртувала в кожному рядку, не давала спокою, бентежила, хвилювала.

При слові «Кобзар» перед читачем виникали образи українських мандрівних співців, що змушували кобзу ридати над гіркою долею поневолених людей або славити легендарні подвиги козацького лицарства. І в маленькому «Кобзарі» Шевченка твори так нагадували неповторний голос струн, що їх торкала майстерна рука сліпого співця!

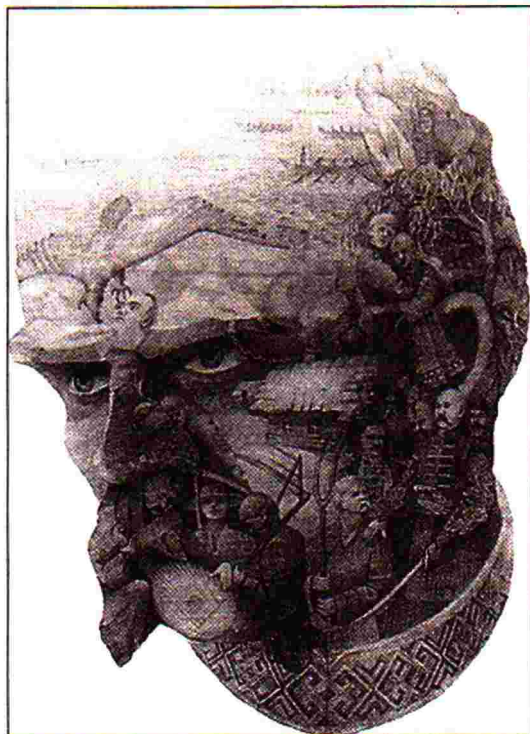
Чому провідним образом своєї поезії Тарас Григорович обрав саме кобзаря? Що спільного ви помітили між їхніми долями і творчістю?

«Кобзар» відкривався поезією «Думи мої, думи мої...».

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люди, що в мене болить?

П. Кравченко. Думи мої

Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуду світом? – Нічого робить! –
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!

Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи –
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих –
І... пан над панами!..
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!..
За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,

За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
в Україні витають –
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий – море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили – гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,

І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки, –
Бо дотепні... А я... а я
Тільки вмію плакати,
Тільки сльози за Україну...
А слова – немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою –
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні –
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кричить,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком – люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке-то... А що робить?
Журба не допоможе.
Хто ж сироті завидує –
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас –
Де ж мені вас діти?..
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я – тут загину.
Там знайдете щире серце

І слово ласкаве,
Там знайдете щирі правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

Гірку думу про долю України думав поет усе своє життя. І ця поезія – одна з перших, де він розповів про це своїм сучасникам. У самій назві звучить бажання продовжити таку дорогу для поета народнопісенну традицію, він так само прагне, щоб думи його ширилися світом під легіт струн, що торкають геніальні старечі руки...

Думи поетові на папері таки стали «сумними» рядами, і цей епітет підкреслює загальне емоційне забарвлення твору.

Ви вже вивчали Шевченків вірш «Думка». Поміркуйте, чим різняться поезії «Думи мої, думи мої...» і «Думка» та що в них спільного. Чи можемо ми віднести їх до одного поетичного жанру?

Поет сумує, що впродовж століть втрачала Україна синів своїх у боротьбі за волю, росла та висока могила, над якою чатує «орел чорний». І про козацьку славу, що спочила у високій могилі, розповідають кобзарі, перед талантом яких схиляє голову поет. Йому здається, що в нього забракне слів і, власне, таланту розповісти про Україну, про її лихо, про біль і сльози, про славу історію коханої землі своєї...

Образ дум – **алегоричний**. Кобзар у ньому бачить свої поезії, які закликає йти в Україну. Змушений жити на чужині, він розуміє: його слово потрібне батьківщині! Потрібне, як надія на відродження тієї козацької слави, що нині лежить у «високій могилі», як опора і порятунку для зневірених.

Особливий смуток і пронизливий відчай цього твору насамперед мотивовані тим, що поет гірко сумував за вітчизною. Довге перебування на чужині, нелегке життя, здавалося б, позбавляли його надії на повернення в Україну. Тому так відчайдушно посилає він у рідний край свої думи, поезії, щоб хоч вони «сиротами попідтинню» торкнулися тієї святої землі, до якої так прагнуло його серце...

Болісні риторичні запитання, що звучать у цій поезії, крають серце й самому поетові.

Знайдіть у тексті поезії ці запитання, прокоментуйте кожне з них.

Ключовий логічний наголос припадає на останні строфи поезії. Саме в них – сподівання поета на визнання: «Там знайдете щирі правду, а ще, може, й славу...», а також сердечне звертання до неньки-України з проханням прийняти його поетичний дар, прихистити його поезії-думи, його рідних дітей.

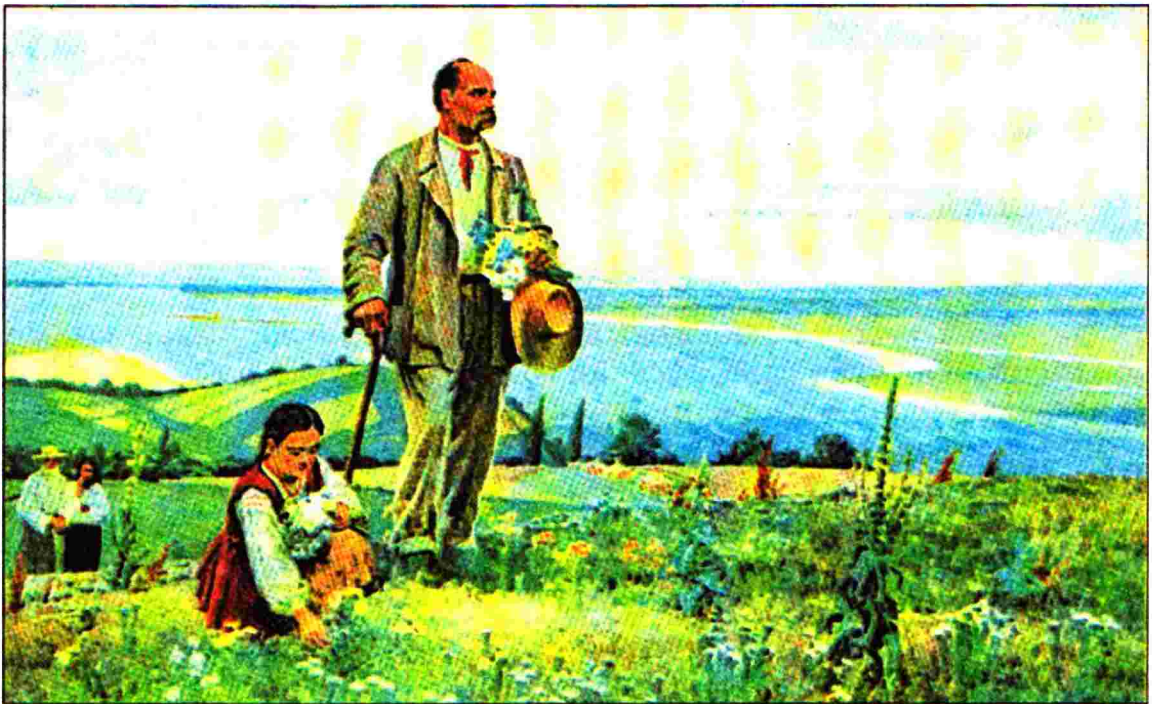
Це були найважливіші роки життя поета, що вже мав право називатися Кобзарем. Він остаточно зрозумів, що словом може зробити значно більше, ніж пензлем: *«Мене називають ентузіастом... – ну і нехай. Нехай я буду “мужицьким поетом”, аби лише поетом, мені більше нічого й не треба»*.

Шевченко написав це в 1843 році. Того року він уперше вирушив на батьківщину вільним!

«О ДУМИ МОЇ! О СЛАВО ЗЛАЯ!»

Пригадайте, які саме твори були написані Шевченком у період його перебування в Україні. Що саме найбільше хвилювало й непокоїло поета в той час?

Ще один твір, написаний під час перебування поета в Україні в 1845 році, – *«Минають дні, минають ночі...»*.

К. Трохименко. Т.Г. Шевченко на Чернечій горі

МИНАЮТЬ ДНІ, МИНАЮТЬ НОЧІ...

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло. І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти,
 Нема ніякої?
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої, злої!
 Не дай спати ходячому,
 Серцем замирати
 І гнилою колодою
 По світу валятись.
 А дай жити, серцем жити
 І людей любити,
 А коли ні... то проклинать
 І світ запалити!
 Страшно впасти у кайдани,
 Умирать в неволі,
 А ще гірше – спати, спати,
 І спати на волі –
 І заснути навік-віки,
 І сліду не кинуть
 Ніякого: однаково –
 Чи жив, чи загинув!
 Доле, де ти? Доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, Боже,
 То дай злої! Злої!

Ця поезія – одне з одкровенень поета, яким він поділився зі своїми читачами. Глибокий філософський роздум силою свого таланту Шевченко перетворив на ліричний шедевр, від пронизливих слів якого завмирає серце, а душа повниться співчуттям і болем.

Твір увійшов до знаменитої збірки «Три літа», яка явила світові зрілого майстра слова, поета-громадянина, поведиря нації, який узяв на себе нелегкий тягар – возвеличити «малих отих рабів німих». Твір було написано в селі В'юнищах під час тяжкої хвороби. Саме звідси брат перевіз його до Переяслава, де Тарас Григорович згодом написав свій «Заповіт».

У 1846 році в Києві було засновано Кирило-Мефодіївське братство. Тарас Григорович зблизився з членами цього політичного товариства і вступив до нього. Кирило-мефодіївці висували вимоги: скасувати кріпосне право, ліквідувати поділ суспільства на стани, звільнити слов'янські народи від гніту самодержавства і створити слов'янську федеративну республіку.

Наскільки прогресивними були ці вимоги на той час? А на сьогодні? Аргументуйте свою думку.

До товариства входили такі видатні діячі національної культури, як *Микола Костомаров*, письменник, вчений, громадський діяч, *Пантелеймон Куліш*, з чийм історичним романом про українське козацтво

«Чорна рада» ви ознайомитеся трохи згодом, *Василь Білозерський, Микола Гулак* та інші. Між членами товариства не було одностайності щодо шляхів досягнення поставленої мети. Частина братчиків на чолі з Костомаровим бачила його розв'язання лише шляхом мирних реформ, інші, до них належав і Тарас Шевченко, розуміли, що так Україна ніколи не вирветься з пазурів могутньої імперії.

Як ви гадаєте, чия позиція була більш реалістичною?

Л. Стебловська. Арешт Т.Г. Шевченка в Києві 1847 року

Яке враження на вас справила картина? Який, на вашу думку, ідейний задум художника? Прокоментуйте художні деталі картини.

Проте товариство проіснувало недовго. Уже в 1847 році його було розгромлено, а його членів заарештовано. Шевченка було затримано 5 квітня того ж року на переправі через Дніпро, коли поет повертався з Чернігова до Києва.

Слідством керував сам цар Микола I, якого поет часто з презирством і докором згадував у своїх творах. Самодержець зрозумів, що Шевченко

більшої шкоди може завдати своїми творами, ніж усі кирило-мефодіївці своїми таємними зборами. Жандарми дивувалися з гідної і незалежної поведінки Шевченка, який і в похмурому казематі тримався достойно й невимушено, більше того (про це ви знаєте) – писав вірші! Цикл поезій «В казематі», що народився протягом кількох місяців, став перлиною не лише у творчості самого поета, це надбання духовної культури народу!

Про що свідчить той факт, що Шевченко продовжував працювати і під арештом?

До циклу поезій «В казематі» належать такі ліричні шедеври, як «Ой три шляхи широкії...», «Мені однаково...» і той незабутній вірш, який ви, напевно, й досі пам'ятаєте, – «Садок вишневий коло хати».

ОЙ ТРИ ШЛЯХИ ШИРОКІЇ...

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший –
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена –
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Ця окраса поетичного циклу «В казематі», поза сумнівом, у кожного з вас викличе якісь свої асоціації, потаємні почуття, роздуми. Але подумаймо разом, про що намагався сказати нам поет? Уявіть: каземат, кайдани, жалюгідні блискітки скупого петербурзького сонця, гірка неволя...

Віками втрачала ненька-Україна своїх синів. Плакали матері, сивіли в самотині дівчата, жебракувати попідтинню йшли діти-сироти. І себе поет відчував одним із тих синів, чий шлях заріс терном, і, можливо, його також не дочекаються рідні.

Ця поезія – філософський роздум про людські долі, своєрідна стилізація під народну пісню, що відчув і композитор *Роман Купчинський*, який написав музику до цього твору. Поет розмірковував про любов, якою живуть люди, про пам'ять, про гіркоту розлуки, про надію і розпач, про те, що, на жаль, так багато в Україні зарослих терном шляхів...

А які роздуми вам навіяв цей вірш Тараса Шевченка? Які пісні нагадав, які асоціації викликав?

МЕНІ ОДНАКОВО...

Мені однаково, чи буду
 Я жить в Україні, чи ні.
 Чи хто згадає, чи забуде
 Мене в снігу на чужині –
 Однаковісінько мені.
 В неволі виріс між чужими,
 І, не оплаканий своїми,
 В неволі, плачучи, умру,
 І все з собою заберу,
 Малого сліду не покину
 На нашій славній Україні,
 На нашій – не своїй землі,
 І не пом'яне батько з сином,
 Не скаже синові: «Молись.
 Молися, сину: за Вкраїну
 Його замучили колись».
 Мені однаково, чи буде
 Той син молитися, чи ні...
 Та не однаково мені,
 Як Україну злії люде
 Присплять, лукаві, і в огні
 Її, окраденою, збудять...
 Ох, не однаково мені.

Цей вірш став одним із найвідоміших у творчості Тараса Шевченка. Він є центральним твором циклу «В казематі». Це візирець філософської лірики, щира сповідь поета перед своїм народом.

Вірш умовно можна розділити на дві частини, що виразно контрастують одна з одною. Перша складається з вісімнадцяти рядків, друга – з п'яти.

Написання цієї поезії за мурами каземату було подвигом духу. У кожному рядку звучать особиста трагедія, біль і розпука, які нічого не варті порівняно з муками окраденої, змученої Вітчизни.

За цими рядками поезії – все життя поета, що промайнуло перед нами, як у прискорених кадрах кінофільму. Шевченко кожному слову вмів надати такої ваги, такої значущості, що за скупю фразою відкривалася масштабна картина: «в неволі виріс між чужими». Хіба ще потрібні якісь деталі, щоб зрозуміти душевний стан людини, якій випала така доля?

Здається, Шевченко сам собі дорікає за те, чого не встиг, не здужав зробити. Він розуміє, що навіть пам'ять про нього можуть знищити на його батьківщині, і тоді нікому буде й помолитися за змучену його душу...

Своїм внутрішнім, духовним зором долає поет казематні мури й лине в Україну. І розпач пронизує душу поета-патріота: «на нашій – не своїй землі»! Скільки душевної муки, болю й гіркоти в кількох словах!

Цей філософський твір позначений глибиною самоаналізу і широтою поглядів Шевченка. Провідний мотив – самозречення митця в

Як ви розумієте ці слова з поезії? Прокоментуйте їх.

ім'я щастя і свободи Батьківщини. А лірична кульмінація – високий душевний порив, що починається словами «Та не однаково мені...». Це палке зізнання торкає кожне серце, бентежить і змушує замислитись: а чи не байдужі ми до долі Вітчизни?

Наскільки актуальна сьогодні ця поезія Тараса Шевченка?

Композиційним осердям твору є слово «однаково». Кожного разу воно має різне смислове навантаження.

Зверніть увагу і на такий факт: у поезії практично немає тропів! Але внутрішній динамізм твору такий потужний, рух думок і почуттів поета настільки стрімкий, що вірш буквально захоплює силою емоцій, чому сприяє й унікальна ритмомелодика твору.

Вірш продовжує жити. Багато його рядків стали крилатими. Визначний український композитор **Микола Лисенко** поклав цей вірш на музику. А **Володимир Самійленко**, з творчістю якого ви ознайомитеся цього року, у вірші-реквіємі, присвяченому пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, написав:

І чується тоді, що знов він на землі
І тихим словом промовляє:
«Мені однаково, що бучно так мені
Ви спомин правите щороку;
Мені однаково, що в честь мою пісні
Складаєте в хвалу високу».

Прокоментуйте слова В. Самійленка. На яких саме думках з поезії «Мені однаково...» він хотів наголосити?

Слідство закінчилося доволі швидко. Вирок у справі Шевченка був такий: *«Художника Шевченка за складання бунтарських і в найвищій мірі зухвалих віршів, як обдарованого міцною будовою тіла, віддати рядовим в Оренбурзький окремих корпус з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього ні в якому разі не могло виходити підбурливих і пасквільних творів»*. До цього вироку цар Микола власноруч додав: *«Під найсуворіший нагляд із заборonoю писати й малювати»*.

Т. Шевченко. Автопортрет

Чим, на вашу думку, був викликаний такий суворий вирок для Шевченка?

Царські сатрапи так поспішали відправити поета подалі, що шлях до Оренбурга, а це близько двох тисяч кілометрів, жандарми з Шевченком промчали за сім днів!

Колись містечко Орськ було глухою фортецею серед голого піскуватого степу. Казахи, які кочували неподалік, називали Орськ

«злою фортецею». Про неї Тарас Григорович розповість у повісті «Близнецы», написаній там же, на засланні, російською мовою. Загалом, він не припиняв творити, незважаючи на заборону. Саме тоді він писав «захальвні книжечки». Вони звалися так тому, що під час регулярних обшуків, яким піддавали Шевченка, він ховав їх за халявою чобота. Зберіг. Врятував. Для нас. Для всіх, кому небайдужа Україна та її майбутнє.

Влітку 1848 року доля на мить усміхнулася поетові: капітан-лейтенант О. Бутаков, російський вчений, наполіг на участі Шевченка як художника в експедиції, яка повинна була обстежувати Аральське море.

Майже півтора року Тарас Григорович вільно писав і малював, створив безліч прекрасних поезій і блискучих акварелей. Острів Кос-Арал навіки залишився на полотнах Шевченка-художника.

Н. Волкова, З. Волковинська. Шевченко серед казахів

Як ви гадаєте, про що говорив поет з казахами?

А у 1850 році за доносом одного з офіцерів у Шевченка зробили обшук, знайшли зошити з віршами, малюнки і – знову арешт...

Через півроку поет опинився в Новопетрівській фортеці на березі Каспійського моря, на півострові Мангишлак (нині це містечко називається **Фортом Шевченка**). Тут життя Кобзаря стало нестерпним. Щоденна муштра, суворі умови, брутальні обшуки й нагляд напівграмотного єфрейтора, так званого «**дядьки**», жахливий клімат, хвороби, постійні приниження, а найстрашніше – самотність і безкрая холодна пустеля навкруги...

Уявіть, інтелігентна, винятково талановита, освічена людина мусила носити осоружну солдатську шинелю, мешкати в казармі, віддавати честь пихатим ненависним офіцерам, навіть будучи хворим, ходити щодня на муштру...

Несила було жити, підтримували лише спогади про Україну, про рідних і друзів, сповідальні поетичні рядки, що зринали з самого серця. Лише наприкінці заслання Шевченко зміг знову писати. Тоді народилися російськомовні повісті, поет почав вести щоденник.

Наскільки важливою для поета була, на вашу думку, можливість вести щоденник? Чи кожна людина може це робити? Чому цікаво читати щоденники письменників?

Друзі постійно домагалися звільнення поета, подвоївши свої зусилля після смерті Миколи І в 1855 році. Але лише за два роки жаданий дозвіл на звільнення було отримано.

Багато доріг сходив у своєму житті Тарас Григорович. Але дорога з Новопетрівської фортеці до Нижнього Новгорода, куди він вирушив одразу після звільнення, хоча і була важкою, та, мабуть, однією з найрадісніших у його житті...

А попереду – апофеоз поетичного таланту, твори, що увійшли до світової класики, рядки, якими творилась і якими жива була українська нація, якими живе й донині!

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть дату звільнення та місто, в якому Тараса Шевченка викупили з кріпацтва, учасників цієї благородної справи.
2. Назвіть місця, де побував поет під час заслання.
3. Ви щойно прочитали кілька творів Тараса Шевченка. У який період його творчості вони були написані?
4. Визначте важливі проблеми, пов'язані з долею України, на які вказав Кобзар у вірші «Думи мої, думи мої...».
5. Назвіть усіх героїв, про яких ідеться в поезії «Ой три шляхи широкії...».
6. До кого звертається автор поезії «Минають дні, минають ночі...»?

Багатознайко

1. Поясніть, чому так активно українські та російські митці взяли за викуп поета з неволі.
2. Назвіть причини ув'язнення поета.
3. Підготуйте розширене повідомлення про арешт Тараса Шевченка, його перебування в казематі, заслання, скориставшись додатковою літературою, Інтернетом.
4. Закінчіть розпочате твердження: «Вірш “Мені однаково...” свідчить про те, що Тарас Григорович Шевченко – справжній...».
5. Чого саме просить поет у долі в поезії «Минають дні...»? Порівняйте це з фактами його життя.

6. Підтвердьте, що поезія «Ой три шляхи широкії...» співзвучна з українськими народними піснями.

Всезнайко

1. Узагальніть відомості про арешт, вирок, заслання Кобзаря і поясніть, чим поет міг загрожувати величезній Російській імперії.
2. Співвіднесіть твори, які ви прочитали, і періоди життя поета, в які вони були написані. Наскільки, на вашу думку, важливо знати про життя і творчість, громадсько-політичну діяльність Кобзаря, щоб глибше зрозуміти його твори?
3. Використовуючи знання з фольклору, знайдіть у творі «Ой три шляхи широкії...» фольклорні образи, характерні для народно-пісенної творчості художні засоби.
4. Знайдіть у прочитаних творах характерні ознаки філософської лірики.
5. Розвину́ть розпочату думку: «В образах дум Тарас Шевченко прагнув показати...».
6. Які мотиви, ідеї, образи з прочитаних щойно творів траплялися вам раніше?

Ерудит

1. Поясніть, чому настільки трагічною була доля національного поета в імперії. Чи знаєте ви подібні приклади з інших літератур світу?
2. Проаналізуйте, які зміни відбулися в творчості Кобзаря після мандрівки Україною.
3. Поміркуйте, в якому творі поет використовує елементи молитви і з якою метою.
4. Визначте провідні мотиви творчості Шевченка в казематі.
5. Прокоментуйте слова поета: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!...». Як ви їх розумієте? З приводу чого, на вашу думку, вони були сказані?
6. Подумайте і зробіть висновок: які слова і з яких прочитаних вами нещодавно творів поета можна вважати крилатими? Які крилаті вислови з раніше прочитаних творів запам'яталися вам?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Кожен народ мав чорні сторінки у своїй історії. І тоді народжувалися поети, які ставали совістю нації, її пророками, проводирями, духовними лідерами. Тож переконаймося, наскільки схожими бувають слова і думки поетів, які над усе люблять свій народ, свою землю, волю і незалежність.

Білоруські поети:

Янка Купала: Співи мої, співи!
Мого суму діти,
Коли ж вам надійде
Година радити?

Якуб Колас: Ой ви, думи, думи,
Серця мого рани!
Чи ви мої діти,
Чи ви ким наслані?

З яким твором Тараса Григоровича Шевченка перегукуються ці рядки?

Грузинський поет *Акакій Церетелі*:

Прийде час – розірве пута
Наш народ – народ героїв,
Що в стражданні днів численних
Душу мужністю озброїв!

Які полум'яні рядки Кобзаря, вивчені вами напам'ять минулого року, ви пригадуєте, прочитавши ці рядки грузинського поета?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Філософська лірика – поезія, спрямована на глибоке осмислення світу. Автор або ліричний герой у такій поезії демонструє свої погляди на сенс буття. У цих творах ідеться про загальні, вічні закономірності життя, природи, розвитку суспільства. Характерна особливість філософської лірики – її налаштованість на пізнання сутнісних проблем буття, часу і простору. Філософська лірика може бути представлена різними ліричними жанрами: сонетами, есе, елегіями тощо.

Проаналізуйте кожен із прочитаних вами творів з погляду його приналежності до філософської лірики. Чи всі вони репрезентують саме її? Аргументуйте свою думку, користуючись текстами і поданим визначенням філософської лірики.

Силабо-тонічне віршування (від грецьких слів, що означають «склади» і «наголос») – тип віршування, що базується на закономірному чергуванні наголошених і ненаголошених складів. Це найпоширеніший тип віршування в сучасній поезії.

Доведіть, що в основі поезії Кобзаря також лежить силабо-тонічне віршування.

Рима (з грецької «ритм», «такт») – співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і решту наступних за ним звуків.

Рима – явище звукове, тому в ній збігаються звуки, а не букви. Рима вияскравлює зміст твору, підсилює ідейне й емоційне звучання, чітко окреслює завершеність рядка, який є одиницею поетичного ритму. Рима також відіграє важливу роль у композиції твору, адже саме за допомогою рими віршовані рядки об'єднуються у строфи.

За місцем наголосу в словах рими бувають *чоловічі* (наголос падає на останній склад слова), *жіночі* (на передостанній), *дактилічні* (наголос на третьому складі від кінця слова), *гіпердактилічні* (наголос далі, ніж на третьому від кінця складі).

Римування – характер розміщення рим у вірші: *парне* (воно ще називається *паралельне, суміжне*) – рима пов'язує рядки підряд (аабб); *перехресне* – рима об'єднує рядки через один (абаб); *охопне* (його ще називають *кільцевим*) – перший рядок римується з четвертим, другий – з третім (абба).

Визначте у прочитаних вами творах Тараса Шевченка види римування.

Стопа – повторювана у віршах група складів, у якій один склад наголошений, а один або два – ненаголошені.

Двоскладові стопи: *ямб, хорей*; трискладові: *дактиль, амфібрахій, анапест*.

Віршовий розмір – у силабо-тонічному віршуванні кількість стоп у рядках, обсяг цих стоп (двоскладова чи трискладова), місце наголосу в стопі.

Щоб визначити розмір вірша, треба позначити в ньому наголошені (–') і ненаголошені (◡) склади, поділити кожен рядок на стопи (двоскладова чи трискладова), визначити, на якому складі наголос, порахувати, скільки стоп у рядку.

Іноді трапляється так, що в рядку є стопа без наголосу. Така стопа називається *пірихієм*. Якщо ж стопа в першому та третьому рядках вірша має обидва склади наголошені, така стопа називається *спондеєм*.

Ось приклад розбору вірша Л. Кисельова, який ви вивчали торік:

Земля така гаряча,

◡–' | ◡–' | ◡–' | ◡

Така руда земля.

◡–' | ◡–' | ◡–'

Маленький хлопчик плаче:

◡–' | ◡–' | ◡–' | ◡

Не бийте журавля!

◡–' | ◡◡ | ◡–'

Це зразок тристопного ямба. В останньому рядку строфи друга стопа – пірихій.

Виділяють неповторний за своєю природою, що не вписується в жодні схеми, *шевченківський вірш*. Це група віршових розмірів, побудованих на характерній для фольклору чотирискладовій стопі. Розміри шевченківського вірша розрізняються між собою за кількістю складів, яка є обов'язковою постійною ознакою кожного з них: 14-складник, 11-складник, 10-складник.

Один із найпоширеніших розмірів шевченківського вірша – 14-складовий вірш, який у фольклорних творах ще називають *коломийковим*.

Визначте у прочитаних вами творах віршові розміри, знайдіть зразки пірихія, спондея. Чи всі прочитані вами поезії Тараса Григоровича написані шевченківським віршем?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Сьогоднішнє творче завдання буде незвичайним. Напишіть невелике завершене оповідання за будь-якою з репродукцій картин, якими ілюстровано цей розділ підручника. Якщо це буде картина, що змальовує епізод з життя поета, спробуйте проаналізувати відповідність зображеного і реального факту поетового життя. Якщо ж полотно належить пензлю Шевченка, то поміркуйте про настрій, домінування певних барв та їхню символіку. Бажаємо успіхів!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

А тепер з'ясуймо, наскільки добре ви вивчили історію життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка. У поданий нижче текст вставте пропущені дати, назви творів, імена та іншу інформацію, якої бракує.

Народився Тарас Григорович Шевченко _____ 18__ року в селі _____ на Черкащині в родині _____. Після смерті батьків став козачком у пана _____. Разом з паном у 18__ році потрапив до Петербурга, де його було згодом віддано в науку до _____. У цій художній майстерні Тарас Григорович пробув __ роки.

У _____ саду в Петербурзі Тарас Григорович познайомився з _____ – українським художником, який помітив великий талант у юнака і почав клопотатися щодо викупу Шевченка з кріпацтва.

У викупі брали участь: _____.

Першим відомим твором після викупу Шевченка з кріпацтва була _____, написана в 18__ році. А вже у 18__ році вийшло перше видання «Кобзаря». Збірка відкривалася віршем _____. Також до неї входили такі відомі твори: _____.

Заарештовано поета було 18__ року в місті _____. Його засудили до _____. Заслання поет відбував на території нинішнього _____. На засланні були створені знамениті _____ книжечки. Звільнення поет отримав _____ 18__ року і вирушив до _____.

Серед кращих історичних творів поета – поеми _____.

На пам'ятнику поетові в місті Києві викарбувані слова з його знаменитого вірша _____, написаного в 18__ році під час перебування в Україні.

ІВАН ФРАНКО

(1856—1916)

«КОЖНА ПІСНЯ МОЯ — ВІКУ МОГО ДЕНЬ»

Іван Франко

Був середнього росту, а йшов, як велетень, не на людську міру ставив кроки, мало хто встигав за ним, а головою сягав хтозна-як високо.

Спокійної вдачі, а вибухав, як порох, коли йшлося про добро трудящих, і кидав громи, щоб Русь не спала.

З війська відпустили за слабкий зір, а бачив краще від інших, з низин далі сягав оком, ніж інші згори.

Влада гнобителів не пустила його викладати у вищій школі, а він став учителем усього народу. Напрацювався за десятьох, а життя йому було дано лиш одне, та й те недовге.

*Таким був Іван Франко, робітник пера, Каме-
няр, чарівник слова.*

Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок паничною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали.

Тарас Франко про батька

Іван Франко

Жазиваюсь Іван Франко, я є русин (українець), селянський син, а народився в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, у Галичині, в 1856 році, в серпні (27)», — так здебільшого розпочинав свої автобіографічні записи Іван Франко. Це село (нині — Івана Франка) лежить у мальовничій долині Підкарпаття, чарівними пейзажами якого сповняться пізніше поезії і прозові твори Івана Яковича. Батько письменника, Яків Франко, був сільським ковалем, людиною чесною і шанованою в громаді. В автобіографічному оповіданні «У кузні (Із моїх споминів)» І. Франко писав: «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пронизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось іще біліше, променясте... Се огонь у кузні могого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі».

Учився хлопець завжди напружено й зятато: «Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені нові неприємності в міру того, як розширювався обсяг могого знання».

А над усе в житті любив книжки: власна бібліотека Франка нараховувала близько шести тисяч томів! Літературознавчих книжок було 1300, праць з історії — близько 1200, з фольклору — 750, решта — з інших наук: соціології, економіки...

Літературна творчість розпочалася в гімназії, а перший твір було надруковано в журналі «Друг» у 1874 році. З 1875 року Франко навчається у Львівському університеті (за відмінні успіхи його звільнили від оплати за навчання і підвищили стипендію).

Як ви зрозуміли ці слова Івана Яковича?

Надалі письменник визначив для себе таке кредо: *«...треба жити інтенсивно, коротко, а діяльно, раз, а гаразд, це моя засада»*.

Коли в 1896 році українська громадськість по обидва боки кордону відзначала 25-ліття творчої діяльності Івана Франка, у його доробку вже були такі шедеври, як збірки *«З вершин і низин»*, *«Зів'яле листя»*, оповідання-спогади про дитинство, ув'язнення, знаменитий *«Бориславський цикл»* – історія народження українського капіталізму.

Пригадайте вивчені твори Івана Франка. Що саме запам'яталося вам найбільше?

У 1900 році побачила світ поетична збірка Івана Франка *«Із днів журби»*, до неї увійшла поема *«Іван Вишенський»*, яку ми й будемо вивчати.

Сорокарічний ювілей творчої діяльності, до відзначення якого долучилися також європейські літератори, письменник зустрів уже будучи важко хворим. Визнання, любов і пошана митців з різних країн, простих читачів, що надсилали письменникові листи звідусіль, окрилювали Івана Яковича. Але хвороба була неблаганною: 23 травня 1916 року письменник помер. На похорон людей прийшло стільки, що процесія розтяглася на декілька кілометрів. Тому такими зрозумілими є слова нашого сучасника, українського поета ХХ століття *Дмитра Павличка*: *«Шевченко народив, а Франко виховав українську націю!»*

Перш ніж із-під пера Івана Франка з'явилася поема *«Іван Вишенський»*, письменник довгі роки вивчав життя і діяльність цього видатного українського релігійного діяча Середньовіччя.

З'ясуймо, хто ж такий Іван Вишенський і чому саме його постаттю зацікавився Іван Франко.

Народився *Іван Вишенський* в середині XVI століття в містечку Судова Вишня на Львівщині. У 70–80-х роках він оселився на горі Афон, де розташована одна з найбільших православних святинь – Іверська ікона Божої Матері. Афон був найважливішим духовним центром православ'я в ті часи. Там Вишенський і пройшов шлях від послушника до аскета-самітника.

Що ви знаєте про ченців-схимників? Чому цих людей, на вашу думку, ще за життя вважають святими, а після смерті канонізують? У яких монастирях України можна поклонитися мощам святих?

Протягом 1601–1606 років Вишенський перебував в Україні, потім знову повернувся на Афон, проте регулярно надсилав на батьківщину свої знамениті послання, в яких засуджував польську шляхту, що знекровлювала Україну, збиткувалася над уярмленими людьми, і католицьких священників, які намагалися насадити католицизм на традиційно православних українських землях. До нас дійшло 16 творів знаменитого письменника-полеміста.

Помер Вишенський у 20-х роках XVII століття. За легендою він власноруч замурував себе в печері.

Перш ніж ви прочитаєте поему, поміркуйте, яким ви уявляєте собі Івана Вишенського.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

(Скорочено)

I

Мов зелена піраміда
на хвилястім синім полі,
на рівнині лазуровій
велетенський ізмагд, –

так облита дивним морем,
під безхмарим, теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь,
спить Афонська гора. (...)

Хоч повзуть тут скрізь по горах
стежечки, немов гадюки,
та, проте, не оживляє
їх розмова, спів, ні сміх.

Хоч розсипані по горах,
по лісах, ярах і скелях,
по полянах пречудових
і оселі, і хатки, –

то, проте, тиша глибока
заляга на тих оселях
і лежить печать мовчання
на сотках старечих уст. (...)

**Які почуття у вас викликає опис
Афону, природи острова, монас-
тиря, людей, що живуть у ньому?**

II

(...) Глянь, у скелях височенних,
у стрімких, гранітних стінах,
що над морським валом висять, –
чи там гнізда ластівок?

Ні, се нори жолоблені,
недоступні, темні ями,
січені в скалі печери,
схованки для мев хіба.

Ні, се нори для аскетів,
се «остатній ступінь», подвиг
крайній і безповоротний,
брама вічності вузька. (...)

**Що саме описав автор у цьому
розділі?**

III

(...) Йдуть монахи бородаті
у фелонах-багряницях, –
знов монахи бородаті
босі, в простих сіряках.

Г. Нарбут. Аскет у гірській ущелині

Серед них дідусь похилий,
зморщений, сивобородий,
в сіряці на голім тілі,
хрест березовий несе. (...)

Ось спинився хід церковний
на обірвищу крутому,
над безоднею страшною, –
глянеш вниз – аж жах бере. (...)

В тій скалі з долини видно
штирогранну чорну пляму,
мов печатку величезну,
в половині висоти.

Се є вхід в живу могилу,
у печеру пустельницьку,
висічену там бог зна ким
і бог зна кому й нащо. (...)

Тут спинився хід церковний,
стали править панахиду...
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

Якими засобами Франко підкреслює провідну ідею твору?

С. Коровін. Схимник

IV

(...) І підніс ігумен голос,
і звертається до діда,
що стояв серед монахів
із березовим хрестом.

Ігумен
Старче Йване, перед Богом,
перед злotosяйним сонцем
і перед хрестом спасенним
заклинаю тут тебе.

Щиро нам скажи по правді:
чи по добрій своїй волі,
чи по зрілій постанові
йдеш у сю печеру?

Старець
Так. (...)

Ігумен
Будь же Бог благословенний,
що вітхнув тобі сю думку!
Най же він тобі допоможе
до кінця пройти сей шлях!

Дотепер ти між живими
був наш брат Іван Вишенський;
відтепер в життю земному
змазане ім'я твоє. (...)

Потім два щонаймолодші
шнуром старця обв'язали
попід пахи, кінці шнура
в руки міцно прийняли.

І перехрестився старець,
над безодню вийшов сміло,
сів і звільна став спускатись
у страшенную глибіню. (...)

Як зобразив письменник прощання Вишенського із земним життям?

V

«О вітай, моя домівко,
тиха пристане по бурях,
до якої ненастанно
здавна, здавна я тужив!

Камінь тут довкола мене –
се тверда, незламна віра,
се мій дім і мій притулок,
подушка і накриття.

Хрест отсей – то мій товариш,
мій повірник у дні смутку,
оборона від спокуси
і підпора в скону час.

Небо синє, що крізь отвір
загляда в мою печеру, –
се надія, що полине
у той шлях душа моя.

Сонце ясне, що при сході
на часок в мою домівку
сипле золото й перфіру, –
се великий Божий дух.

що в блаженній хвилини
грішну, скорбну людську вдачу
ущасливорює безмірних
райських розкошів чуттям.

А те море лазурове,
що там гріється на сонці,
а внизу тут б'єсь о скали,
і хлюпочеться, й реве, –

се життя земного образ
ясний, тихий та принадний,
коли здалека дивитись,
а гіркий, страшний вблизу.

Се мій світ. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою життєвого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюче,
що чуття в душі ворухить
і увагу відвертає
від найвищого єства.

Полишилось лиш постійне,
супокійне і величне –
про постійне і величне
думать тут, душе моя». –

Так балакав сам до себе
у яскині¹ своїй старець,
що ще вчора звався Вишенський,
а сьогодні вмер для всіх. (...)

Голова його могутня
на худій, жилистій шиї
гнулася сама в долину,
мов на тичці той гарбуз. (...)

**Яким ви уявляєте героя поеми?
Які деталі в його портреті виділив
Іван Франко?**

VI

(...) У своїй печері старець
знов на камені недвижно
спочиває, вперши очі
в лазуровий неба звід.

Втім – о диво! Щось живеє
ворухнулось! На незримій
нитці понад вхід печери
зі скали спускався павук.

Старець пильно, дух заперши,
придивлявся павукові,
мов його не бачив зроду,
мов се з того світа гість.

А павук собі швиденько
від верха до споду входу
нитку натягав, по нитці
зараз догори поліз.

І почав як стій снувати,
протягати, заплітати
ниточки, і швидко сітка
вхід яскині заплела.

Старець думав: «Висилає
ще, мабуть, своїх шпівонів
земнеє життя за мною,
хоче вислідить, мабуть,

чи ще де хоч павутинка
духа могого не в'яже
з тим життям, аби за неї
потягти думки мої.

¹ Яски́ня – печера.

Сей павук – се, може, ворог,
що свою зрадливу сітку
заставля на мої мрії,
на думки мої й на зір. (...)

Може, з Божого наказу
сей павук тут сіть мотає, –
може, Бог мене на свідка
теж для себе зберіга?»

Втім тихенько забриніла
павутина; чорна муха
замоталася в ту сітку,
стала сіпатись, пищать.

І павук прибїг щодуху
і давай мотати живо
павутину і в'язати
мусі крила і лапки.

То прискочить, муху вкусить,
то відскочить, знов мотає:
муха сіпалась щосили,
і тріпочесь, і пищить.

«Га, поганий кровопийце, –
мовив старець, – чи на те ти
аж мою найшов яскиню,
щоб і тут життя вбивать?»

І вже руку піднімає,
щоб розшарпав павутину,
увільнити бідну муху, –
та знов думка зупиня.

«Без Господнього хотіння
навіть мушка ся не згине;
Бог і сьому павукові
дав отсей його талан.

І яке ж я маю право
відбирати йому сю страву,
на котру він своїм робом
тако тяжко працював?»

І він став поклони класти,
гаряче почав молитися,
та весь час він, молячися,
чув, як муха, мов дитя,

сіпалась у павутинні,
і пищала, і квилала.
Серце в старця тріпоталось, –
та рука не піднеслась.

**З якою метою письменник зма-
лював цю картину в печері? Про
що свідчать роздуми аскета?**

VIII

(...) «Що за незвичайні гості
в мою яму заблудили?
Що се за посли і відки
вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжно-білі –
чи це сніг? Але ж не тають!..
Дивний запах з них несеться...
Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий – тут, в цих скелях!
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
повідайте, відки ви?

Запах ваш такий чудовий,
аж до серця він доходить,
в душу сипле насолоду,
чимось рідним навіва.

О, скажіть, – ви з України,
із далеких рідних селищ,
що тепер вишневим цвітом
скрізь обсіпані стоять?

Чую, чую рідний запах,
і моє стареє серце
грає в груді! Боже милий,
та невже ж я не забув?

Та невже ж та Україна –
сей квітчастий рай веселий,
се важке, криваве пекло –
ще для мене не чужа?

Що мені до неї? Важко
їй, небозі, там боротись
з єзуїтами й ляхами,
та не легко ж і мені.

Є своя борба у мене,
та борба, що кождий мусить
сам перевести з собою,
поки іншим помагать.

А чи ж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на службу
в тій великій боротьбі? (...)

Так чого ж ви, білі гості,
сиротята веснянії,
ви тут з вихром заблукали
і свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
спомини про Україну –
я давно для неї вмер!

Вмер! А чом же серце скаче,
чом же кров живіше б'ється,
думка чайкою літає
над садками рідних сіл? (...)

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу
в пристань тихого спокою,
вир життя в мою труну».

**Що, на вашу думку, найбільше
розтривожило Івана Вишен-
ського?**

ІХ

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань,
як сховалась – він зітхнув.

Знать, привиділись старому
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі –
ні, се, певно, привид був!.. (...)

**Які думки зродив у схимника
човен?**

Х

Аж нараз почувся стукіт
на горі, хтось по закону
каменем о скали стукав,
старець стуком відповів.

І спускається на шнурі
кіш з поживою для нього,
а на дні коша біліє
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі,
український той скоропис
і знайома печать.

«Старцю чесному, Івану,
що в Афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях, показаний Христом, –

православні з України,
зібрані у місті Луцьку
на братерську пораду,
шлють благання і привіт. (...)

Б'ють на нас і явно, й тайно
вороги непримиримі,
напасти, і брехні, й зрада
нас підкопують і рвуть.

Відреклись нас сильні світа –
і князі, і воеводи, –
кинули Христова стадо,
за мамоною¹ біжать.

Наші пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стадо
і отруту в душі ллють.

Мов голодний лев пустині,
так ричить у нашім горю
голос лютої наруги:
“Де ваш Бог? Де ваша міць?” (...)

І отсе шлемо до тебе,
чесний батьку наш Іване,

¹ Мамо́на – злий дух, уособлення користолюбства.

своїх братчиків з благанням:
будь ти нашим стерником¹.

Поверни ти на Україну,
загрівай нас своїм словом,
будь між нами мов та ватра
у кошарі пастухів. (...)

Будь ти нам духовним батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим. (...)

Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовчєнята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!

Батьку, батьку! Від ударів
гнуться наші чола й спини,
і отрутою страшною
накипає нам душа!

Покажися тут між нами, –
як старий борець незламний!
Один вид твій нас, похилих,
напростує, покріпить.

Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
свое любєє дитя.

Врем'я йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею – хто покаже,
яким шляхом їй іти?

Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Може, голос твій і ум твій
все поверне на добро».

А на верхнім боці карти
припис був: «Післанці руські
ждуть на відповідь до завтра, –
завтра будуть на скалі».

**Про що ви довідалися з цього
листа? На що скаржилися зем-
ляки Івана Вишенського?**

XI

По печері ходить старець,
хрест до груді притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

«Хрест – моє добро єдине,
хрест – одна моя надія,
хрест – одно моє страждання,
одинокa вітчина.

Все, що поза ним, – омана
і чортячая спокуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний – шлях хреста.

Що сей лист і що сей голос?
До кого? До старця Йвана.
Старця Йвана вже немає,
він умер, умер для всіх.

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, –
а мені коли б самому
дотиснутися до Христа.

Адже я слабий і грішний!
Я не світоч, не месія²,
Їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

Ні, не зраджу свого Бога,
не зламаю заповіту
і ярмо хреста отсього
до могили донесу». (...)

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізвався.

¹ Стернік – (заст.) рульовий, керманіч.

² Месія – посланець Божий, який ніби має з'явитися для врятування людства від зла; рятівник, визволитель.

Духовний лабіринт. XVIII ст.

«Старче Йване! Старче Йване!» –
 кличе голос, і здається,
 що се крик тривоги, болю,
 що рятунку просить він.

«Старче Йване! Старче Йване!
 Се посланці з України,
 се твої убогі діти.
 Старче Йване, відозвись!»

Старець слухав, дух заперши,
 його ухо жадно ссало
 український любий голос, –
 але він не відізвався.

«Старче Йване! Старче Йване!» –
 довго кликали посланці, –
 а внизу лиш море вило,
 та не відізвався Іван.

**Чому не відгукнувся старець на
 благання земляків?**

XII

(...) У печері в самім вході
 згорблений сидить пустинник

і письмо раз в раз читає
 і сльозами полива.

«Слухай, рідна Україна,
 стара мати-жалібниця,
 голосом плачливим кличе
 своє любеє дитя».

«Любеє, нема що мовить!
 Що в найтяжчу годину,
 в непрозору, люту скруту
 свою матір покида!

Що в засліпленні безумнім
 сам лише спастися хоче,
 а братів тривожних, бідних
 без поради покида!

І яке ж ти маєш право,
 черепино недобита,
 про своє спасення дбати
 там, де гине мільон?

Чи забув слова Христові:
 “Добрий пастир власну душу
 віддає за своє стадо”?
 Ти хіба не пастир їх?

Чи забув слова Христові:
 “Хто рече: кохаю Бога,
 а не порятує брата, –
 той брехню на душу взяв”?

Адже ж за всі душі тії,
 що там впадуть у зневір’ї,
 а ти б піддержав їх – в тебе
 Бог рахунку зажада.

**З якою метою автор включив
 фрагменти біблійного тексту до
 поеми?**

Адже ж ті твої чернечі
 горді мрії про спасення
 тут, далеко від спокуси, –
 се ж спокуса, гріх тяжкий.

Се не Божий шлях верстаєш,
 а дияволові служиш,

майстру гордошів, що Богу
рівним бути забагав.

Се не Божий шлях! Таж навіть
якби в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов, –

адже ж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка:
“Я міг їх порятувати!” –
тобі з неба зробить ад!» (...)

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на сонячний біжить. (...)

Ах, післанці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нетямі
худі руки він простяг.

«Стійте! Стійте! Завернітесь!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

Стійте! Стійте! Завернітесь!»
Та дарма! Не чують крику,
і по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

І ламає руки старець,
і болоче серце тисне,
і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.

«О розп'ятий! Ти ж лишив нам
заповіт отой найвищий:
свого ближнього любити,
за рідню життя віддати!

О розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук, розпуки,
у зневір'я глибині!

Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

Глянь, отсе остання нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дай же їй порватись!
Заверни її сюди!

О, зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти,
мов пташині, зі скали! (...)

Все віддам, готов, як грішник,
вічно у смолі кипіти, –
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!

Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти, мов по кладці,
по промінню золотім. (...)

Так моливсь Іван Вишенський,
хрест щосили тис до груді –
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша. (...)

Те, чого він ждав так довго,
обдало його, мов легіт,
мов гармонія безмежна,
райські пахощі святі.

І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі,
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі, –
і ступив – і тихо щез. (...)

**Яку роль автор поеми відводить
молитві, що звучить з уст Ви-
шенського?**

«І ПІДЕШ ТИ У МАНДРІВКУ СТОЛІТЬ З МОГО ДУХА ПЕЧАТТЮ...»

*Згадаймо з Вишні Іоанна,
Що богословством процвітав,
І в житті був без обмана,
У вічі правду всім казав.*

Пантелеймон Квліш

Погодьтеся, було б дивно, щоб Іван Франко, духовний лідер нації, не звернувся у своїй творчості до образу Івана Вишенського – ревного будителя національної свідомості, гнівного викривача ворогів усього українського.

Іван Франко змалював лише останній період життя видатного письменника-полеміста, непримиренного борця зі злом і насильством. Поема відтворює, мабуть, найважливіший момент у житті цієї людини: Вишенський прощається зі світом і йде жити до схимницької печери. Сам автор сказав про це так: *«Основа поеми – печерне життя і смерть Вишенського»*.

Очевидно, Франко не випадково обрав кульмінаційний момент життя релігійного діяча, котрий ціною жорстокого погамування плотських бажань, повного аскетизму, обітниці мовчання прагнув «доступитись до Бога». Адже в молитві, яку людина творить в таку мить, розкриваються всі її духовні сили, настає момент духовного очищення.

Франко ставив перед собою й іншу мету: показати глибокі внутрішні протиріччя, що терзали душу Івана Вишенського. З одного боку – бажання боротися за права знедолених, істинний патріотизм, пристрасть і запал, високе почуття гуманізму, з іншого – релігійне самозречення, відстороненість від світських клопотів, прагнення порятувати власну душу.

Цей драматичний внутрішній конфлікт глибоко віруючої людини, гуманіста і змалював Іван Франко. Змалював, щоб показати, що справжня любов до людей, високе почуття патріотизму перемагають навіть релігійний фанатизм.

Поема складається з дванадцяти розділів, кожен з яких поступово поглиблює психологічний портрет головного героя, розкриває неповторний світ переживань талановитого письменника-полеміста.

Навіть пейзажні картини, в яких змальовано сувору красу афонської природи, мають глибоке смислове навантаження. Розкішна природа яскраво контрастує з похмурими монастирськими стінами й аскезою життя ченців. Для життєлюбного, діяльного Франка це був незвичайний світ, непридатний для життя: *«...сірий одяг, хід повільний і худі понурі лиця, непритомний сонний вид»*.

Пригадайте, в яких творах пейзажні картини також відігравали сюжетотворчу роль, перегукувались із внутрішнім станом героїв або контрастували з ним.

Три наступні розділи змальовують кульмінаційний момент життя Івана Вишенського – його посвячення у схимники. Письменникові вдалося психологічно точно відтворити душевний стан людини, яка приймає доленосне рішення, робить найголовніший **вибір** у своєму житті. Автор поеми дає релігійно-богословську оцінку схимництву: «це брама вічності вузька», «подвиг крайній і безповоротний», тут слухають «голос душі» і дивляться «в очі вічності». Але попри внутрішню повагу до такої глибокої віри Франко переконаний, що для нього ці печери – могили, в яких гине творчий дух людини, гасне вогонь її душі.

Зверніть увагу, авторові вдалося зробити практично неможливе: встановити духовний зв'язок зі своїм героєм, тим самим надавши творові могутнього емоційного звучання.

Як ви гадаєте, в яких саме епізодах поеми це відчувається? Підтвердьте свою відповідь цитатами.

Портрет героя подано в третьому розділі поеми. Здається, він ніяк не відповідає тим відомостям про Івана Вишенського, які ми маємо: «дідусь похилий, сивобородий» у бідному сіряку. Можливо, таким бачить Франко Вишенського тому, що «мрець», якого з власної волі ховають у печері, «живій могилі», насправді зовсім інша людина. І все це похмуре дійство видається якимось неприродним.

Доберіть відповідні цитати, щоб окреслити створену автором поеми похмуру картину посвячення Івана Вишенського у схимники.

Але Франко віддає належне силі духу свого героя, він не грішить проти історичної істини: цей «дідусь похилий, зморщений» «над безодню вийшов сміло».

П'ятий розділ змальовує перші години перебування Івана Вишенського в печері. У його душі – спокій і мир, він досягнув омріяної мети. Тут Франко доповнює опис зовнішності схимника, зосередивши увагу на голові героя: «голова його могутня».

Як ви розумієте такий образ? Про що свідчить цей акцент?

Цей розділ надзвичайно важливий для розуміння просвітленого духовного стану героя, його душа розправляє крила, оживають теплі спогади дитинства, а замість похмурих монастирських пейзажів він бачить неповторно красивий схід сонця над морем.

І хто б міг подумати, що спокій аскета порушить такий, здавалося б, незначний момент живого життя: павук, що спустився в печеру і вловив у свої сіті муху. Іван Вишенський чує її відчайдушний писк в абсолютній тиші печери, і саме в цей момент в його душі починається внутрішня боротьба: ненависть до всякого насильства переповнює душу схимника, картини страждань уявлених земляків постають перед очима. Спокій і розважливе споглядання було порушено.

Далі – нові роздуми, хвилювання, спроба розібратися в самому собі. Іван Вишенський – мудра людина, тому розуміє: мусить бути

причина, яка руйнує його довгоочікуваний і омріяний спокій. І вона має бути вкрай поважною! Фактично, сьомий розділ – це й роздуми самого поета, роздуми, які приходять до кожної людини: про віру і про Бога, про першопочаток життя, про вічну таїну людської душі.

А ви замислювалися над цими питаннями? Наскільки вони важливі для вас? Чи можна, на вашу думку, відрізнити істинно віруючу людину від того, хто сприймає релігію як моду?

А вибір Івана Вишенського знову піддається випробуванню – до печери залітають пелюстки вишневого цвіту. І згадалася героєві Україна з її вишневими садками, далека батьківщина, де поневолені земляки чекають його полум'яного слова. Але вибір зроблено: він – схимник! У цьому розділі використано чи не найбільшу кількість художніх засобів, що надають йому гранично могутнього емоційного звучання. Франко використовує анафори, інверсії, метафори, епітети, антитези.

Виокремте і запишіть приклади названих тропів у зошит.

Спогади про Україну, її людей тривожать душу аскета. Він над усе любить рідну землю, тому навіть у схимі вона тривожить його старече серце. Приходить до нього і гірке розуміння:

Не для мене ті далекі
спомини про Україну, –
я давно для неї вмер!

Наступна вершина сюжетного напруження – прибуття до Вишенського посланців з України. Справді, паломники могли прибути на прощу на Афон і передати схимникові кошик з їжею та лист з України. Хоча цей лист не зберігся, та художній домисел Франка базується на справжніх фактах діяльності Вишенського, змісті його полум'яних послань. До того ж є документ про збори братства в місті Луцьку в 1621 році, які ухвалили відправити посланця до Вишенського на Афонську гору.

Що ви знаєте про паломництво? Куди люди ходять на прощу? До яких святинь вирушають на прощу християни, мусульмани, іудеї, буддисти? Наскільки, на вашу думку, така подорож важлива для віруючої людини?

У той час коли Вишенський прочитав листа, настає кульмінація психологічного напруження. У душі його кипить протиборство двох бажань: порятувати схимою і смиренням власну душу або прислухатися до почуття громадянського обов'язку, відгукнутися на поклик земляків. Цю внутрішню боротьбу Франко відтворив із надзвичайною психологічною переконливістю. Якоїсь миті Вишенський думає навіть так:

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, –
а мені коли б самому
дотиснутися до Христа.

Про що свідчать такі сумніви схимника? Як ви їх можете прокоментувати?

Вишенський не відповів на поклик земляків. Але потім зрозумів, що не матиме спокою тут, на Афоні, коли його вітчизна стогне під загарбницьким чоботом. Він бачить барку, що повертається в Україну, земляків, які вже не чують його крику,

його прохання зупинитися і взяти його з собою. А далі Франко подає ключовий для ідейного задуму поеми **монолог** – звернення Вишенського до Бога. У цьому монологі – все: відчай і надія, віра великого християнина і поклик щирого патріота, мужнє зізнання людини, що пережила духовне очищення.

Наскільки достовірним, на вашу думку, є психологічний стан героя, змальований Іваном Франком?

Схимник звертається до Всевишнього з проханням про диво – будь-що повернути барку чи перенести його до земляків. І всемогутній Господь творить диво: на дорогу із сонячного проміння, яке символізує високу місію оборонця нації, його світлі помисли, ступив старець «і тихо щез».

Цей **символічний фінал поеми**, звісно, кожен із вас зрозуміє по-своєму. Але незаперечним є одне: справжній патріот, мислитель, істинно віруюча людина завжди йтиме за голосом сумління, за голосом серця, за своїм високим обов'язком громадянина. І в душі його, як і в душі Івана Вишенського, запанує спокій, прояснення, благодать...

Напевно, ви маєте власну думку з приводу права людини на вибір. І кожному з вас доведеться не раз у житті цей вибір робити. Та мусите пам'ятати одне: кожен має на нього право, і це високе право потрібно шанувати!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Що нового ви дізналися про життєвий і творчий шлях Івана Франка?
2. Про кого розповідається в щойно прочитаній вами poemі? Що ви знаєте про цю людину?
3. Де відбуваються події, описані в poemі? Що вам відомо про це місце і цю країну?
4. Чи є в poemі інші герої? Хто вони?

Багатознайко

1. Доповніть розпочату фразу: «Іван Франко є взірцем...».
2. Поясніть, чим саме міг зацікавити Франка Іван Вишенський.
3. Проілюструйте прикладами (цитатами з тексту), як пейзажні малюнки в poemі задають певний настрій.
4. Підготуйте коротке повідомлення про життя і діяльність Івана Вишенського (скористайтеся Інтернетом, довідковою літературою), щоб розширити знання про цю людину, її релігійні погляди, творчість, громадську діяльність.

Всезнайко

1. Розвиньте розпочату думку: «Іван Франко зобразив Івана Вишенського як...».
2. Зіставте образ середньовічного борця, письменника-полеміста із самим автором. Чи є в них спільні риси? Які саме? Про що це свідчить?
3. Складіть цитатний план характеристики образу Івана Вишенського. На чому саме, на вашу думку, варто наголосити? Прокоментуйте свій план.
4. Яку роль у творі відіграють пейзажні картини, де змальовано сувору і прекрасну природу Афону? На підтвердження своєї думки наведіть відповідні цитати з тексту.

Ерудит

1. Наскільки актуальним ви вважаєте твір для нашого часу? Чому? Аргументуйте свою думку, використайте відповідні цитати з тексту.
2. Прокоментуйте фінал поеми. Що, на ваш погляд, насправді сталося з героєм?
3. Поясніть, чому таким важким був вибір для Івана Вишенського. Підтвердьте свою відповідь цитатами з твору.
4. Доведіть або спростуйте таке твердження: «Іван Франко розумів і поважав вибір свого героя».

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Іван Франко залишив багато спогадів про своє дитинство. Один з них, залишений у часи навчання в гімназії, особливо вражає. Колись під Чопельський, знаний священник-меценат із сусіднього села, запросив його до себе – дуже хотів познайомитися із Франком-вундеркіндом і «віршувальником». Це запрошення приємно здивувало юнака. Але коли Чопельський запросив його до кабінету, а матері, з якою той прийшов, звелів чекати на вулиці, обурений хлопець, не попрощавшись, грюкнув дверима. Образу матері він сприйняв як власну.

Про що свідчить цей вчинок Франка? Як би ви вчинили на його місці?

Колись викладач української мови позичив Франкові «Кобзаря» Тараса Шевченка – всього на кілька днів. З цією книжкою Франко не розлучався ні на мить, навіть уночі. А за три дні вивчив її напам'ять!

А ви можете оцінити властивості своєї пам'яті? Скільки віршів ви могли б вивчити за три дні? Спробуйте влаштувати змагання з однокласниками – хто більше поезій Івана Франка вивчить протягом трьох днів. Але до уваги братимуться тільки ті, яких ви не вивчали за програмою!

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

У кожного народу є свої духовні лідери, релігійні діячі, що вписали незабутні сторінки в духовну історію нації. У цьому легко переконатися, звернувшись до рядків поеми **К.Ф. Маєра** «Останні дні Гуттена» про німецького гуманіста і політичного діяча епохи Відродження в часи його життя у Швейцарії, де той, на безлюдному острові Уфенау, хворий, доживає останні дні:

Я їду. Дай човна! Він вдаль помчить.
Останнє слово... Вдячність в нім звучить...
Й тобі, тюрмо зелена, острів мій!
В мандрівку Гуттен шлях спрямує свій...
З своїх обіймів, друже, відпусти,
Адже не раб я, хочу я плисти.
Прощай! Звільни! Стрибаю в човен я...
Вітаю, перевізнику! Ти – смерть моя.

Знайдіть подібні образи у творі Івана Франка й уривку з твору К.Ф. Маєра. Поміркуйте, чому саме ці образи використали обидва письменники.

А ось рядки з поеми класика грузинської літератури **Іллі Чавчавадзе** «Відлюдник»:

Коли понад вершиною з'являлось
Щедротне сонце у погожі дні –
Через вікно у келію вливались
Снопом яскравим промені ясні.

І молитовник брав монах смиренно,
І клав його на сніп ясних промінь,
Які тримали книгу ту щоденно,
Аж доки не казав монах «Амінь».

Які психологічні паралелі можна віднайти між образами Івана Вишенського й відлюдника з поеми грузинського письменника?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Історична поема – віршований твір, у якому змальовуються видатні історичні події, історичні постаті, реальні герої або історична епоха, яскраві характери. Ви вже знаєте, що термін «поема» походить із грецької, означає «твір», «творіння». Історична поема здебільшого має чітко окреслений сюжет, характери героїв розкриваються в психологічному ключі, велика увага надається відтворенню загального тла, реалій зображуваної епохи.

Власне поема й почала розвиватися від жанру історичної поеми, який, у свою чергу, виник на основі давніх і середньовічних історичних і героїч-

них пісень. Давні історичні поеми мали міфологічні елементи: «Іліада» Гомера, «Енеїда» Вергілія, «Пісня про Роланда», «Слово про похід Ігорів».

Деякі з названих творів ви вже знаєте. Віднайдіть у них риси історичної поеми. Порівняйте з історичною поемою Івана Франка, знайдіть у цих творах спільні та відмінні риси.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам організувати літературно-музичні читання, присвячені творчості Івана Франка. Для цього ознайомтеся зі списком рекомендованих творів про письменника, прочитайте їх (твори можна розподілити між усіма учнями класу). Напишіть сценарій заходу, який обов'язково повинен враховувати і ваші творчі здобутки: кожен, хто прочитав поетичний чи прозовий твір про Івана Франка, повинен обов'язково розповісти перед своїм виступом про те, яким саме цей письменник побачив Франка, які риси підкреслив, на чому наголосив. Такий аналіз кожен із вас повинен зробити самостійно. Із прозових творів, звісно, звучатимуть уривки.

Список творів: П. Карманський «Батько і син»; А. Малишко «Кузня в Нагуєвичах», «Франко в Криворівні»; І. Кириї «Ключі до щастя»; Д. Лукіянович «Франко і Беркут»; Є. Кравченко «Займалися зорі»; Л. Смілянський «Тюремні сонети»; В. Омельченко «Франко читає "Мойсея"»; В. Бобинський «Смерть Франка»; Л. Забашта «Земля»; М. Нагнибіда «У вінок Каменяреві»; В. Колодій «Три центи»; Д. Павличко «Гімн Каменяреві»; В. Сосюра «Ти в людських серцях»; Д. Бандрівський «Під синіми зорями».

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні п'ятихвилинка буде літературно-музичною. До образу Івана Франка й образів з його творів зверталось багато українських композиторів. Його поезії, покладені на музику, стали народними піснями. Бажано, щоб ви послухали музику (музичні уривки), присвячені власне образу Каменяра. Із найвідоміших творів – «Гімн Каменяреві» (музика А. Кос-Анатольського, слова Р. Братуня); «Син коваля» (музика З. Розмарина, слова П. Гаврюка); симфонічна поема Л. Колодуба «Великий Каменяр».

Прослухавши музику, обговоріть:

- Яким постає в цих музичних творах письменник?
- Кому з композиторів, на вашу думку, вдалося найкраще відтворити внутрішній світ Івана Франка?

Іван Якович також був невтомним збирачем фольклору, а над усе любив такі народні пісні, як «Ой гук, мати, гук», «Ой зацвіла калинонька в лузі», «Ой вербо ж моя кучерява». Знайдіть або музичні записи цих пісень, або тексти в збірниках народних пісень. Ознайомтеся з ними.

Леся Українка.
Портрет В. Касіяна

*І слово уста мої німій
оживило,
і я вчинила диво...
Я збагнула,
що забуття не суджено мені.*

Леся Українка

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(Лариса Косач)

(1871–1913)

«Я КРИЦЕЮ ЗРОБЛЮСЬ
НА ТІМ ВОГНІ...»

Хто хоче пізнати життя Лесі Українки, повинен читати її твори. Саме в них – уся її біографія, саме в поезіях цієї мужньої жінки концентрується її незглибиме духовне життя. Твори геніальної поетеси мають свій неповторний стиль, свою окрему філософію, за якою можна одразу впізнати авторку. Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої душі, сильна творча воля, орлиний лет душі, уміння відмежуватися від сірої буденності й без галасу і самовихва-

ляння творити образ вільної людини – усе це гармонійно поєдналось у творчості Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач).

Великий поет завжди є незвіданим дивом. Кожне наступне покоління відкриває нові глибини його творчості. І говорити про Лесю Українку – означає говорити не лише про минуле, а й про сьогодення і про завтра нашої літератури, про її національну самобутність, високі мистецькі ідеали, художню довершеність.

Що ви вже знаєте про дитинство Лесі Українки? Пригадайте вивчені твори і розкажіть, чим саме вони вразили вас.

«ТАК! Я БУДУ КРІЗЬ СЛЮЗИ СМІЯТИСЬ...»

Війна з хворобою насправді означала війну за життя. Вона позбавила Лесю дитинства і юності, змушувала терпіти нелюдські страждання. Навіть лікарі – щоденні свідки Лесиних мук – згадували, що несила було дивитися в її бездонні страдницькі очі. Вони розуміли, який нестерпний біль терзає тендітну дівчину і яка мужність живе в стиснутих устах, з яких ніколи не лунало жодного стогону!

Вона багато читала і, уявіть собі, в домашніх умовах оволоділа німецькою, французькою, англійською, італійською, польською, болгарською, грецькою та латинською мовами! Цікавилася не лише гуманітарними, а й природничими науками. Особливо вражало Лєсине знання історії. Вона так глибоко поринула в цю велику науку, що у віці дев'ятнадцяти років написала для своїх молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів». І цей підручник виявився

настільки досконалим, що за ним навіть певний час навчалися діти в українських школах у 20-х роках ХХ століття.

А які іноземні мови вивчаєте ви? Чи потрібне знання мов сучасній людині? А чи могли б ви самотужки вивчити хоча б одну іноземну мову?

Невиліковно хвора Леся Українка дарувала іншим свою снагу та науку життєлюбства. Про те, що довелося їй пережити, свідчать поезії. У них – і захоплення красою навколишнього світу, і недитяча туга, і сльози, і надія – безмежна надія, яка давала силу жити...

У яких поезіях Лесі Українки наявні мотиви боротьби? Як ви можете прокоментувати цей мотив у творчості поетеси?

Перші спроби пера поетеси-початківця дістали гарячу підтримку матері, яка мріяла побачити доньку видатною українською письменницею. Бо з однією мрією талановитої дівчини довелося попрощатися – у 1883 році Лесі було прооперовано ліву руку, тож вона мусила відмовитися від гри на фортепіано. Музика стала затамованою стихією, глибоким відлунням, яке лягло на літературну творчість. А поміж тим сама Леся зізнавалася: *«Мені інколи здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що природа мені утяла кепський жарт»*. Мрія, не здійснена в партитурах і нотах, наскрізь пронизуватиме віршові строфи, а в побудові ліричних творів втілиться справжня симфонія. І як живому другові й порадинові звірятиме своєму фортепіано сум і жаль, радість і горе:

З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

А яке, на вашу думку, значення музики в житті людини? Яких українських і зарубіжних композиторів ви знаєте? Спробуйте написати невеликий твір-роздум, який би розпочинався так: «Музика для мене – це...».

Перші Лесині твори з'явилися друком у галицькому журналі «Зоря» в 1884 році. Водночас Леся випробовує свій хист і в царині перекладацької роботи – з-під її пера виходять неперевершені переклади з Гомера, Гейне, Гюго, Міцкевича, Гоголя.

І ось, нарешті, 1893 рік. За допомогою І. Франка у Львові виходить

В. Забашта. Микола Лисенко
слухає гру Лесі

перша збірка поезій Лесі Українки «На крилах пісень». До цієї збірки увійшли цикли «Сім струн», «Зоряне небо», «Подорож до моря», «Кримські спогади», «Дитячі» і ще 29 поезій.

Що ж такого було в цій невеличкій книжечці, що вона по-справжньому збурила літературну громадськість України по обидва боки Дніпра? Це була проба поетичного голосу, щирого і талановитого, саме в цій збірці юна поетеса запряглася на все життя:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

(«*Contra spem spero!*»)

Прокоментуйте ці слова поетеси.

Перша збірка була освідченням у любові до тих, хто був поряд із Лесею впродовж перших кроків у літературу – коханій мамі (вірш «Вечірня година»), братові Михайлові (цикл «Сім струн»), сестрі Олесі (вірш «Веснянка»), родині Михайла Комарова¹ (цикл «Подорож до моря»), Іванові Франкові (вірш «Сльози-перли»).

У цій же збірці Леся вмістила вірш «Сафо», присвячений своїй великій попередниці.

САФО

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.
В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,

До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає:
Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла свій пісні кінець.

Чи відповідає образ, створений Лесею Українкою, вашим уявленням про Сафо, її поетичний світ?

Леся вперше взяла до рук свою книжечку, коли дорогою до Болгарії, у 1894 році, ненадовго зупинилася у Львові.

У Болгарії було написано більшу частину віршів, що склали цикл «Невільничі пісні». У ці роки напружених творчих шукань і безнастанної боротьби із хворобою народилися поема «Давня казка», багато сатиричних творів, полемічних статей, Леся плідно працювала в галузі перекладу.

Пригадайте, хто ще з українських письменників цього періоду так само плідно працював у царині перекладу.

¹ М и х а ї л о К о м а р о в – видатний український бібліограф і літературний критик, близький друг родини Косачів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Пригадайте, де і коли народилася Леся Українка, хто були її батьки, де мешкала родина, на яку хворобу і за яких обставин захворіла поетеса в дитинстві.
2. Як називалася перша збірка Лесі Українки, які твори до неї входили?
3. Перелічіть мови, якими володіла поетеса.

Багатознайко

1. Розкажіть, підтверджуючи свою відповідь прикладами, які саме враження дитинства були найяскравішими для Лесі?
2. Яку відому вам давньогрецьку поетесу оспівала у своєму вірші Леся Українка і про що саме вона говорить у ньому?
3. З якими видатними людьми свого часу спілкувалася Леся в дитинстві? Що ви про них знаєте?

Всезнайко

1. Поясніть, як ви розумієте життєве кредо поетеси: «Так! Я буду крізь сльози сміятись!».
2. Який резонанс мала перша збірка Лесі Українки і чому?
3. Оберіть правильне твердження і прокоментуйте кожне із них. Поясніть, чому решта – неправильні.
 А. Леся Українка писала завжди тужливі, сповнені болем поезії.
 Б. Твори Лесі Українки пронизані мотивом боротьби.
 В. Леся Українка у своїх віршах завжди намагалася передати свої муки й страждання.
 Г. У Лесиних поезіях немає трагічних і меланхолійних мотивів, вона намагалася демонструвати лише оптимістичний настрій і ставлення до світу.

Ерудит

1. Що саме, на вашу думку, завжди вирізняло Лесю серед її однолітків?
2. Ви знаєте, що Леся захоплювалася грою на фортепіано. А як ви гадаєте, чи стала б вона такою ж знаменитою композиторкою, як була поетесою? Чому?
4. Пригадавши вивчені вами поезії, визначте основні мотиви Лесиної творчості.

«А В СЕРЦІ МОЄМУ СПІВАЄ ВЕСНА...»

У Львові вийшла і друга поетична збірка Лесі Українки – «Думи і мрії» (1899). У її творчості, вочевидь, відбувся певний злам, подібний до того, який пережив Тарас Шевченко в період «трьох літ». Вона без жалю прощається з романтичними мріями:

Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами.

Мрія нова літа надо мною орлом.

Прощається зі сльозами, бо «що сльози там, де навіть крові мало!»

Ці рядки з'явилися друком через рік потому, як *Іван Франко* охрестив її «чи не самотнім чоловіком на новочасну соборну Україну».

П. Сахро. Леся Українка
в Буркуті

Ця характеристика назавжди закарбувалася в Лесиному життєписі, хоча в поезіях ми бачимо насамперед жінку – мужню, незламну, почасти самотню, як більшість її героїв, геніальну, як народ, пісні й легенди якого вона збирала все життя.

Як ви гадаєте, чому Іван Франко саме так сказав про Лесю Українку? Що він мав на увазі, називаючи її «мужчиною»?

Усі поезії другої збірки розміщені в строгій хронологічній послідовності, композиція – струнка і продумана, усі твори об'єднані в тематичні цикли, що стало однією з основних характерних особливостей ліричної творчості Лесі Українки.

Збірка відкривалася поемами «Давня казка» і «Роберт Брюс, король шотландський», далі – поетичні цикли «Мелодії», «Невільничі пісні», «Відгуки».

У циклі «Мелодії» вміщені справжні поетичні перлини – «Хотіла б я піснею стати» і «Давня весна».

ХОТІЛА Б Я ПІСНЕЮ СТАТИ...

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

У першому циклі збірки «Мелодії» представлена інтимна лірика. Про органічний для Лесиної творчості музичний принцип, що ліг в основу циклу, творячи із окремих віршів-мелодій могутню емоційно-звукову симфонію, свідчить хоча б той факт, що три поезії циклу – «Стояла я і слухала весну», «Дивлюсь я на яснії зорі...», «Хотіла б я піснею стати...» – перетворилися на блискучі романси, музику до яких написав видатний український композитор **Кирило Стеценко**.

Під чарівливим впливом весни окрилене серце поетеси хоче стати піснею. Зворушливо радісне відчуття розквітлої природи, здатність перейматися її настроєм, характерні для ліричної героїні, властиві й самій Лесі.

Пригадайте вірш «Тиша морська». Яким зображене море в обох цих поезіях?

Поетеса багато уваги приділяє змалюванню моря. Воно оживає під її майстерним пером, немов під пензлем художника.

Для цього авторка добирає особливий ритм, віршовий розмір, який дозволяє

створити ефект «оживлення» пейзажного малюнка. І перед очима читача поволі вимальовується мінлива картина полудневого дня, гладінь моря, що грає різними барвами під щирим золотом сонячного проміння, ми чуємо неповторну симфонію звуків.

Леся Українку завжди вабила потужна сила морської стихії, її вічна загадка. Адже люди справедливо вважають, що море зберігає чи не найбільше таємниць цивілізації. Разом з ліричною героїнею твору ми переймаємося радісним хвилюванням і трепетним очікуванням зустрічі з морем. Ключовими словами для розуміння стану героїні є слова «ясну, ясній». Вони налаштовують на душевну просвітленість, очікування прекрасного, спокій, світлі помисли.

А які ще важливі для свого світобачення слова вживає в цьому творі поетеса?

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Все ожило, усе загомоніло –
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Образ весни був найулюбленішим в інтимній ліриці поетеси. У ній Леся бачила свою подругу, їй здавалося, що пора, яка пробуджує все навколо, є для неї найближчою. Адже весна навіть її, «хвору і самотну», спонукала відчувати радість і повноту життя, змусила забути про біль і страждання, про осоружне ліжко, до якого була прикута сама молодість! У ті дні Леся написала в одному з листів: «Надворі така розкішна весна, що ніхто не повинен слабувати...»

Образ весни в цьому творі – персоніфікований, динамічний. Поетеса не шкодує словесних барв, які увиразнюють картину і відповідний їй стан ліричної героїні. Леся персоніфікує весну за допомогою епітетів, які вживаються для характеристики звичайної жінки – «весела, щедра, мила», дієслів – «грала, сипала, летіла».

Одухотворена весна настільки владно завоювала все довкола, що воно не просто «ожило», а й «загомоніло», «співало», «сміялося».

Які ще засоби персоніфікації ви можете назвати?

Композиційне осердя твору – строфа, в якій лірична героїня зізнається у своїй трагічній безпомічності, відмежованості від такого привабливого потоку життя. Ця антитеза «все сміялося, бриніло, а я

лежала хвора й самотна» лише поглиблює і вияскравлює одухотвореність весняного буяння.

Емоційний злам авторка подає надзвичайно просто – звичайним повтором: «Мене забула... Ні, не забула!». Цей емоційний підйом надалі лише посилюється, замикаючи вірш вдячними мажорними нотами.

Зрими, легкі, знайомі і привабливі образи творять силою Лесиноного генія настільки неповторну картину, яка всуціль є «живою» метафорою, а поетичне перебільшення – «Весни такої не було й не буде» – максимально демонструє стан душевного підйому, окриленості, волі до життя – усе те, що весна принесла в «тісну хатину» поетеси.

А як ви гадаєте? Свою думку обґрунтуйте.

І, мабуть, віршів таких «не було й не буде»...

Саме в цій збірці (цикл «Невільничі пісні») з'явився в Лесиній поезії образ Прометея. У ньому вона, як свого часу Тарас Шевченко, уособлювала всі підневільні народи, яким завдавали страждань не могутні небожителі, а підлі нікчеми:

Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, –
Бридки гадюки в серце уп'ялись.

Пригадайте міф про Прометея. Як його інтерпретувала Леся Українка? Чому, на вашу думку, вона називає українців нащадками Прометея?

Важливе місце в збірці посідає тема ролі митця і мистецтва в суспільному житті – йдеться передовсім про поему «Давня казка».

ДАВНЯ КАЗКА

(Скорочено)

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове. (...)

І

...Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий,
От собі – людина божя!

Той співець – та що робити!
Видно, правди не сховати,

Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім, –
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати. (...)

Про що, на вашу думку, свідчить така характеристика поета?

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,

Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав – не знаю!

Тільки чує – гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають. (...)

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, – крикнув, – що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, – поет відмовив, –
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще таке полювання! –
Мовить лицар з гучним сміхом. –
Слухай, ти, втікай лиш краще.
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю,
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!» (...)

«Він, напевне, божевільний! –
Крикнув лицар. – Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість –
Стороною обминаймо». (...)

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! – поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! –
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях. – Ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,

Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від тніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! – крикнув згорда. –
Бо задам тобі я гарту!»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти – оця діброва,
Поле, небо, синє море –
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний». .
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, – поет відмовив, –
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі». (...)

Засміявся на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже?
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...» (...)

Тут поет взяв мандоліну,
І на відповідь гуртові
Він заграє і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,

А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

**Якими постають перед нами
обидва герої поеми? На яких
рисах поета і графа наголошує
авторка?**

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині. (...)

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? –
Невідомого питає. (...)

«Хто ж се “я”?» – поет питає.
«Я, Бертольд, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» – «Добрий вечір!» –
Став тут лицар і – ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» –
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, –
Каже лицар, – вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі». (...)

«Правду кажеш, – мовив лицар, –
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, –
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в нагороду».
«Ну, на се, – поет відмовив, –
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати».
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандолину дав у руки
Та написанії вірші... (...)

«От спасибі!» – крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався... (...)

**Чому Бертольдо саме в поета
попросив про допомогу?**

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникла в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада. (...)

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали,
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити. (...)

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

В. Панфілов. «Давня казка»

Прощавай, дружина любя,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи. (...)

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать –
Три дороги розійшлися,
Розлучились три найстарші,
Кожний різно подалися... (...)

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелось звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком. (...)

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога.
Серед війська почалися
Нарікання і тривога. (...)

**Прокоментуйте змальований
епізод.**

Вийшли тут наперед війська
Військові співці слаутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі –
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знає готовий.
Се буде речення мудре:
«Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!» –
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято. (...)

Тут на радощах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрядували,
Вам ми винні нагороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане,
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане». (...)

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!...»

Хто і що знову стали в пригоді Бертольдо?

IV

(...) Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний. (...)

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив. (...)

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, –
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, –
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать. (...)

«Ну, – гукнув Бертольд, – то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетіть,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? – кричить Бертольдо.
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!» (...)

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дати йому за них заплату,
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

**Який персонаж «Давньої казки»
зображений на цій ілюстрації?**

С. Караффа-Корбут. «Давня казка»

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее: (...)

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

А тут хто змальований? Яка ілюстрація, на ваш погляд, точніше передає характер героя?

В. Касіян. «Давня казка»

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!» (...)

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його. всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та zostався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують. (...)

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

У яких рядках, на вашу думку, міститься розв'язка поеми? Чи є у творі епілог? Якщо так, прочитайте і прокоментуйте його.

У поемі «Давня казка» Леся Українка продовжує магістральну для своєї творчості тему – значення поезії в житті, роль поета в суспільстві, взаємини поета з тим соціальним оточенням, якому він або покликаний служити, або з яким бореться. Образ слова-зброї – ключовий в поезіях. Так чи інакше, темою поетового служіння громаді поетеса окреслювала своє ставлення до вічної філософської дискусії про місію митця.

Іван Франко оцінив цей твір як краще надбання Лесиної поезії до 1898 року.

Ви погоджуєтесь з такою думкою Івана Яковича?

Поема-казка складається з чотирьох окремих епізодів, об'єднаних спільним ідейним задумом, а також центральним образом народного співця-поета, який своїм словом здатен і запалити воїнів на звитяжну боротьбу з ворогами, і полонити серце дівчини Ізидори, і підняти уярмлений люд на «страшну затию» битву проти деспотичного графа Бертольдо. Бо поет для Лесі Українки – завжди проводир, навіть коли «всі пісні його, всі гадки» замкнено в холодних в'язничних мурах.

Подвійне смислове навантаження має, власне, і сам заголовок поеми, оскільки зображені поетесою давноминулі казкові події є прямою аналогією на її сучасність, про яку з боєм вона писала в листі до письменника *Михайла Павлика*: «Сором і жаль за мою країну просто *гризе мене (се не фраза, вірте)*, і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, *вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'ярмного життя*».

У цьому творі Леся виявила себе майстром іронії, сарказму. Особливо яскраво це простежується в пісні, яку співають селяни.

Так само іронічно звучать рядки про панування Бертольдо, про тих, хто завжди відмежовує себе від суспільних змагань.

Образ поета-подвижника, що готовий загинути в ім'я правди, волі, вітчизни, образ, у якому прочитувалося єство самої Лесі, – один з найяскравіших у її творчому доробку.

Чи можна віднайти спільні риси в поета з «Давньої казки» та самої поетеси?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Де і коли вийшла друга збірка Лесиних творів? Як вона називалася?
2. Перелічіть, які твори увійшли до другої збірки.
3. Назвіть твори, в яких поетеса звертається до образу весни. Виразно прочитайте їх.
4. У яких із прочитаних вами творів Леся розповідає про себе?

Багатознайко

1. Як молода дівчина боролася з хворобою? У яких творах вона згадує про неї і як саме?
2. Яким видається поетесі море? Дайте відповідь, використовуючи цитати.
3. Доповніть розпочату думку: «Весна постає в Лесиних творах як..».
4. Перекажіть власними словами сюжет поеми «Давня казка».

Всезнайко

1. Які риси характеру поетеси виявилися в її зрілій творчості?
2. Якими почуттями сповнені Лесині твори про прихід весни? Що в них спільного і що відмінного?
3. Складіть цитатні плани-характеристики образів поета і графа Бертольдо. Чим, на вашу думку, принципово різняться ці люди?
4. Визначте тему, ідею, провідні мотиви поеми «Давня казка».

Ерудит

1. Доведіть, підтвердивши свою відповідь цитатами, що творчість Лесі Українки має потужне ліричне начало, у ній виявилися романтичні мотиви, волелюбність, оптимізм, сила духу.
2. Проаналізуйте образ ліричної героїні, що постає з прочитаних вами поезій. Що спільного ви помітили між авторкою творів і ліричною героїнею?
3. Проаналізуйте, якими власними поглядами, мріями, принципами наділила поетеса свого героя – поета.
4. Поеднавши точку зору Лесі Українки і власні міркування, зробіть висновок: якою є роль поета в суспільстві. А роль мистецтва в житті людини?

«ВСЯ ТИ – ТРЕПЕТ, ВОГОНЬ, ІДЕЯ...»

Ще в дитинстві Леся зацікавилася драматургією. У дванадцять років разом з братом Михайлом інсценізувала уривки з «Іліади» й «Одіссеї» Гомера. Поступово ліризм Лесиних творів набирає драматичного характеру. Видатний український поет **Євген Маланюк**, із творчістю якого ви неодмінно ознайомитеся в старших класах, писав: *«Як у хімічних реакціях часто буває потрібен так званий каталізатор, або просто поштовх чи струс, так у біографіях великих творців часто зустрічаєш не конче аж життєву катастрофу, але душевну рану, психічний шок, психічну травму, що якби відкривають нове творче джерело, або й обертають його у рвучку ріку»*.

Як ви зрозуміли ці слова? Чи згодні ви з ними? У біографіях яких митців світу – письменників, художників, композиторів – відбувалося щось подібне?

М. Бельський. Леся Українка та Сергій Мержинський в Криму

Очевидно, таким каталізатором стало її перше кохання, яке обірвала смерть. **Сергій Мержинський**, з яким Леся познайомилася у Ялті, який подарував Лесі надію на щастя, помер у неї на руках у Мінську в 1901 році. Протягом однієї ночі Леся написала драматичну поему «Одержима», під якою поставила пам'ятну трагічну дату – 15.ІІ.1901 р. *«Я її в таку ніч писала, – згадає вона пізніше у листі до І. Франка, – після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась»*. Ціною втамованого болю Леся стала драматургом. Лише пізніше дослідники її творчості, біографи дізналися про ту жахливу ніч, коли, схилиючись до мертвого обличчя коханого, вона шепотіла:

І квітка щастя раз назавжди зникла,
Як легендарний з папороті цвіт.

А порятунок – у праці. Народжуються нові вірші, з'являються статті, які стануть подією в літературній критиці доби. Тоді ж Леся випробовує себе як прозаїк. «Приязнь», «Над морем» – кращі прозові твори письменниці.

Що це за легенда про цвіт папороті?

Після смерті Сергія Мержинського Леся подорожує Карпатами, зустрічається з Іваном Франком, Ольгою Кобилянською, Василем Стефаником, Осипом Маковеем, зі своїм майбутнім чоловіком Климентом Квіткою.

Третя поетична книжка – «Відгуки» (1902) побачила світ коштом студентів Чернівецького університету. Знову – чітка і продумана композиція – цикли «Невільничі пісні», «Ритми», «Хвилини», «Легенди», драматична поема «Одержима».

Поміркуйте, чому всі збірки поетеси виходили на Галичині чи Буковині. Про що свідчить той факт, що студенти власним коштом видали збірку Лесі Українки?

До збірки «Відгуки» увійшло чимало блискучих творів поетеси. Ось один з них.

ВИ ЩАСЛИВІ, ПРЕЧИСТІІ ЗОРІ...

Ви щасливі, пречистії зорі,
Ваші промені – ваша розмова;
Якби я так високо стояла,
Хай була б я весь вік одинока.

Якби я ваші промені мала,
Я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високії зорі,
Все на світі вам видко звисока;

Ви щасливі, холодні зорі,
Ясні, тверді, неначе з кришталю;
Якби я була зіркою в небі,
Я б не знала ні туги, ні жалю.

Вірш входить до циклу «Хвилини». Його назва відтворює внутрішню гармонію циклу – вірші в ньому, немов хвилини людського життя, – спогади, спалахи емоцій, відгомони народних пісень.

Поезія «Ви щасливі, пречистії зорі...» – настроєвий твір. Це голос почуттів, глибока емоційна хвиля, яка вихлюпнулася з грудей поетеси.

Вірш написаний у період, коли Лесина душа була пройнята коханням і болем. Тоді поетеса відчувала себе щасливою, сповненою внутрішньої сили і разом з тим глибоко страждала, бо знала про невиліковну хворобу коханого. Саме про свій біль і розповіла вона – про те, що ладна була б мовчати, бути в самотині, щоб так гірко не страждати, не мучитися від «туги і жалю».

Чи завжди з Лесиних творів можна зрозуміти, які почуття вона переживала в момент їх написання?

Зорі для неї – взірєць досконалості, їм не потрібні слова, вони бачать усе довкола, їх не мучать душевні болі – саме про це говорить Леся. Звертаючись до зір, вона визначає їхні переваги: «*пречистії*», «*високії*», «*холоднії*».

Бог дарував їй могутній таланти – запалювати словом серця людей. У неї була велика душа і чуле серце, спроможне на самозречене кохання, і життя її склалося так, що й туги, й жалю було в ньому понадміру. Тверда, як кришталь, і подібна до зір – вона жила в ім'я служіння вітчизні і зоріла всім тим, кому потрібен був дороговказ у майбутнє!

«МРІЄ, НЕ ЗРАДЬ!»

А далі – роки захоплення драматургією. За порівняно короткий час – трохи більше десяти років – Леся Українка створила близько 20 драматичних творів, заклавши підвалини нової української драматургії, сягнувши висот європейської та світової слави. А це були роки важкої матеріальної скрути, життя на чужині – переважно в Грузії, де служив чоловік. Писала вже тяжко хвора, невідомо якою силою волі піднімаючись з ліжка. «*Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, оттоді вже приходить демон, лютіший над усі недуги, і наказує писати... отак я писала "Лісову пісню"...*» Юрба образів, що тривожили поетесу, – знаменита Кассандра з однойменної драми, Оксана з «Боярині», відірвана від батьківщини, як і Леся, Дон Жуан і донна Анна з «Камінного господаря», Руфін і Прісцилла та багато інших – образи, що склали золотий фонд і довічну славу нашої літератури.

Востаннє Леся побувала в Києві в 1913 році. На її честь було влаштовано прекрасний літературний вечір. Прощаючись із Києвом, Леся від Михайлівського монастиря попросила візника провезти її повз Софію, браму Заборовського, Золоті ворота, університет...

В. Бабенцов. Леся Українка
на Володимирській гірці

У Сурамі, неподалік відомого містечка Боржомі, 1 серпня 1913 року на руках у матері й чоловіка Леся згасла.

Ховав Лесю Українку весь Київ. І хоча поліція вжила безпрецедентних заходів, щоб похорон не перетворився на маніфестацію, людей було не спинити. До Байкового цвинтаря прийшли всі, хто бажав віддати останню шану геніальній дочці нашого народу.

В основі кожного творчого подвигу – сила духу. Фізичний стан не грає в цьому практично ніякої ролі. Це довела нам Леся Українка, що перемогла своє недуже тіло. Вона була велична силою духу, прагненням волі й любов'ю до Рідного Краю.

Леся часто говорила: «Світ іде до кращого». Її пророчі слова справдилися.

Світ опускався на коліна,
Камінний, він хилився ниць,
І прилітала Україна
До мертвих Лесиних зіниць.
Над всі недолі та потали,
Над страти всі та над бої

Безсмертя Лесине вrostало
В народ, що народив її.
І квола, невисока жінка
Лице підводила бліде.
Народжувалась Україна
Для світу, що над смерть гряде.

Віталій Коротич

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть третю збірку поетеси, місце, час її виходу, твори, що до неї увійшли.
2. Де і коли померла поетеса?
3. Перерахуйте епітети, які використала поетеса, звертаючись до зір у вірші «Ви щасливі, пречистії зорі...».

Багатознайко

1. Розкажіть про останні роки життя і творчості Лесі Українки.
2. Закінчіть розпочате твердження: «Поезія “Ви щасливі, пречистії зорі...” сповнена почуттями...».

Всезнайко

1. Схарактеризуйте останній період творчості поетеси, докладніше розкажіть про збірку «Відгуки».
2. Яким ви бачите образ ліричної героїні у творі «Ви щасливі, пречистії зорі...»?
3. Яка нова грань душі поетеси відкрилася перед вами у вірші «Ви щасливі, пречистії зорі...»?

Ерудит

1. Яке ставлення було і є в суспільстві до Лесі Українки? Чому ви так думаете?
2. Зіставте події з життя поетеси і настрої, якими проіннятий вірш «Ви щасливі, пречистії зорі...». Чи збігаються настрої ліричної героїні і душевний стан поетеси?
3. Чому саме із зорею порівнює себе поетеса? Чому цей образ видався їй найточнішим для передачі душевного стану, своїх міркувань?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Чи знаєте ви, що таке мандрівні сюжети? Мабуть, вам не раз траплялися твори з різних літератур, у яких історії були дуже подібні? Не кажучи вже про казки! Наприклад, у нашої Попелюшки є французька подружка, яка до дрібниць схожа на неї, – Сінделелла. І кожна література світу пишається тим, що має талановиті інтерпретації сюжетів, відомих усьому світові.

Маємо чим пишатися і ми. Адже Леся Українка також подарувала нам неповторні інтерпретації захопливих світових сюжетів, які ще називають «мандрівними». Це історія про віщунку Кассандру, що передбачила загибель Трої, про неї ви вже знаєте з історії стародавнього світу. Про цю прекрасну пророчицю писав в «Іліаді» Гомер, вона є персонажем творів Шекспіра, Міллера та інших класиків світової літератури.

Оригінальною є драма письменниці «Камінний господар», яку вона написала про всім відомого шукача пригод, лицаря волі, найзнанішого в світі залицяльника – Дон Жуана. Цей герой промандрував сторінками літературних творів більшості країн Європи. Його подвиги оспівували Проспер Меріме та Олександр Дюма, Жан Батіст Мольєр та Олександр Пушкін, Мігель де Сервантес та Джордж Байрон. І це ще не повний перелік тих, хто писав про пригоди Дон Жуана.

А які мандрівні сюжети знаєте ви? Чи представлені вони в українській літературі?

І як не дивуватися, що так само, як і Леся, дивлячись у зоряне небо, писав *Михайло Лермонтов*:

В небі так спокійно, так пречудно;
Спить земля в півсвітлі голубім...
Що ж мені так важко і так нудно?
Жду чого? Чи жалую по чім?

Ні, не жду я щастя від недолі,
І минулих літ не жаль мені,
Лиш спокою дайте, волі, волі,
Щоб забувся в вічній, тихій сні...

Переклад Івана Франка

Продовжив думки Лесі Українки і *Леонід Кисельов*, із творчістю якого ви вже ознайомилися минулого року:

Поети помирають в небесах.
І їх висока плоть не знає тління.
Хоч зіркою, хоч вогняним зорінням
Поети помирають в небесах.

Поети помирають в небесах.
І я шепчу розбитими губами:
Чуткам не вірте, жив в помийній ямі,
А вмер, як всі поети, в небесах.

Як ви гадаєте, чому майже через вісімдесят років народжується ліричне продовження геніальних рядків?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Чи вмієте ви писати листи? Зараз ми це перевіримо.

Уявіть, що ви – сучасник чи сучасниця Лесі Українки і що у вас є змога написати листа вашому другові чи подрузі, в якому ви хочете

розповісти про знайомство з незвичайною людиною – Лесею Українкою. Ви знаєте, що ця юна поетеса важко хвора, але вона надзвичайно мужня, терпляча і сильна духом. Вона пише прекрасні вірші. Ви також вирішили поділитися враженнями про прочитані вами поезії. Пропонуємо вам орієнтовний план листа про Лесю Українку:

1. Коротенько розкажіть другові, що вам відомо про життя поетеси, але при цьому виявіть якнайбільше такту і співчуття.

2. Продемонструйте насолоду, яку вона подарувала вам своїми поезіями.

3. Розкажіть про те, що вам найбільше сподобалося в її творах, пригадайте, які поезії ви вивчали в попередніх класах.

4. Поміркуйте, у кого з відомих поетів звучать у творах мотиви, подібні до Лесиних.

Бажано було б, щоб ви виявили свої творчі здібності й доповнили поданий план власними відгуками про поетесу.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні літературна п'ятихвилинка буде дещо незвичайна. Заготуйте контурні карти, на яких зображена територія Європи, Близького Сходу та Північної Африки. Вам пропонуються назви міст, де бувала Леся Українка, а ви повинні визначити, в яких країнах ці міста й села знаходяться, і створити карту подорожей Лесі Українки. Отже, починаймо!

Берлін, Санкт-Петербург, Стамбул, Берн, Телаві, Львів, Кутаїсі, Софія, Сан-Ремо, Женева, Венеція, Берн, Вижниця, Неаполь, Мінськ, Прага, Луцьк, Мюнхен, Кимполунг, Гадяч, Харків, Цюрих, Мілан, Чернівці, Рига, Балаклава, Тифліс, Ялта, Сурамі, Євпаторія, Відень, Севастополь, Полтава, Юр'єв, Акерман, Бахчисарай, Варшава, Саки, Жаб'є, Друскінінкай, Хоні, Криворівня, Канів, Олександрія, Каїр, Колодяжне, Гелуані.

У цьому своєрідному конкурсі також може бути свій переможець!

Володимир Сосюра

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

(1898–1965)

«МОЯ ПОЕЗІЯ НЕ СПИТЬ...»

*Вийшов вчитель... Згадки –
як намети...
Ми говорим про те і про те...
«Я не знав, що мій учень
поетом,
українським поетом
зросте...»*

*Працювать, працювать
безумовно!
Кожній хвилі нема ж
вороття!
Ні! Я зовсім іще не заповнив
золотої анкети життя.*

Володимир Сосюра

Про Володимира Сосюру можна розповідати довго й захоплено. І життя його, і творчість – цьому запорука. Він став виразником дум і сподівань того покоління, що мріяло змінити світ працею, коханням, відчайдушним завзяттям. Він проспівав таку прекрасну пісню любові, яка навіки закарбувалася на скрижалях нашої літератури. «Так ніхто не кохав» – назва однієї з кращих його поезій і чудова характеристика самому поетові. Бо й справді, такі слова кохання, такі високі почуття любові не часто знайдеш серед чудернацьких поетичних хмарочосів.

Народився Володимир Сосюра 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве (нині Донецька область). З дитинства захоплювався літературою, наполегливо вчився, де й коли міг. А доля приготувала йому так багато випробувань! Юнака Сосюру, який воював під командуванням Петлюри, двічі засуджували до розстрілу: спершу – білогвардійці, потім – революційний червоний трибунал. Врятувався дивом, перейшов у лави Червоної армії. Врятувався, щоб написати такі ліричні шедеври, які стали справжньою окрасою нашої літератури!

Які ще надзвичайні події в житті українських письменників ви пригадуєте? А хто із зарубіжних письменників мав таку ж цікаву й сповнену пригод біографію?

Ще у 20-х роках ХХ століття Сосюра став популярним: протягом десяти років вийшло кілька прекрасних збірок. А потім були нескінченні дороги Другої світової війни, сторінки фронтowych газет, з яких сипали вогнем Сосюрині поезії:

Коли додому я прийду
в годину радісно-побідну,
я на коліна упаду
і поцілую землю рідну.

Саме тоді, під гуркіт гармат кривавого 1944-го, коли звільнялася Україна від фашистської окупації, народився безсмертний твір Володимира Сосюри – «Любіть Україну». Це пристрасне поетичне звертання і досі відлунує в кожному серці, тривожить і бентежить, сповнює ніжністю й любов'ю.

Назвіть прочитані вами книжки про Другу світову війну. Що об'єднує їх? Які почуття домінують у творах на воєнну тематику?

А потім були роки забуття офіційною владою, яка не поділяла патріотичних почуттів поета до України, і лише у 50-х роках розпочався останній, зрілий і врожайний на блискучі поетичні знахідки період творчості. Були нові збірки поезій, закінчено поему «Мазепа», розпочату ще в 1929 році, написано автобіографічний роман «Третя Рота» – так називалося невеличке селище на Донеччині, де пройшли дитячі роки Володимира Сосюри. Тоді ж було створено і прекрасну поему «Розстріляне безсмертя», роботу над якою було розпочато ще до війни, а надруковано лише у 1988 році, після смерті поета, як і повністю поему «Мазепа».

Пригадайте, що вам відомо про гетьмана Івана Мазепу.

Трепетне і ніжне серце поета перестало битися 8 січня 1965 року. Похований Володимир Сосюра в Києві, на Байковому кладовищі. Нам у спадок лишилися його рядки:

Квіти скрізь... Ідуть щасливі люди...
Краю мій, тобою повна груди.
І коли мене уже не буде,
про пісні мої ти не забудь.

«І ХОЧЕТЬСЯ В НЕБО ЗЛЕТІТИ, МОВ ПТИЦЯ...»

З іменем Володимира Сосюри ми входимо у високий поетичний світ, де звияжать справжні лицарі, прагнучи в нагороду лиш погляд прекрасної дами, світ, де душу повнять палкі та пристрасні почуття, п'янить біла акація, символ чистоти і кохання, де «пахнуть ночі Донеччини сині», де серця незрадливі, а кожне слово – це слово любові.

САД

(«В ОГНІ НЕСТРИМНОЇ НАВАЛИ...»)

В огні нестримної навали
Рубали, різали наш сад...
А ми дивилися назад
І за минулим сумували...

Кати нас брали на штики
за слово, правдою повите...
Ви ж розумієте?! Віки
Не знали ми, чиї ми діти!..

Руками власними тюрму
творили ми собі одвічну...
О, будьте прокляті, кому
Назад повернуто обличчя!

Хтось застромив у серце шило
в чеканні марному весни...
В саду розкішному лишилися
Одні пеньки та бур'яни.

Кати на струни наші жили
тягли із рук, як сон, блідих...
І з нас співців собі купили,
щоб грали їм на струнах тих.

Ми йшли кривавими стежками,
нам тільки снівсья волі гук.
І похоронно над полями
кричав і плакав чорний крук...

Він нам кричав про волі гнів,
щоб ми повстали, захотіли!..
Й кривавий дзьоб об струни-жили
в безкраїм розпачі точив...

Коли ж приходили раби
володарям на струнах грати,
серця не тисло від журби
і не обурювало грати...

А струни плакали... Не в бій
вони нас кликали – в утому...
Та от – прийшов співець новий
і в струни вдарив по-новому,

і ми здригнули! Душі громом
залив музичний буревій,
що мчав, мов рокоти ріки,
що рвався вдаль крізь піну шалу!..
І розцвіли старі пеньки,
і бур'яни травною стали...

Це в день було, коли той спів
так схвилював серця всім хорі...
А уночі вже сад шумів
і крізь гілля сміялись зорі...
Так несподівано і скоро
наш сад постав і зашумів...

Його рубали, а він ріс!
На місці зрубаного дуба
росли нові!.. І навіть хмиз
угору дерся!.. Краю любий!..

Ми дочекалися весни,
ми вже підходимо до брами!..
Це ти, той сад, о краю мій,
колись порубаний катами!..
Над золотими берегами
Ти знов шумиш, такий рясний...

Талант поета, насправді, виявляється в тому, наскільки тонко і глибоко вміє він передати почуття кількома рядками. Це здебільшого вдається тим поетам, які вміють віртуозно використовувати **образи-символи**. Це можна сказати і про Володимира Сосюру, і про вірш, щойно прочитаний вами.

Центральний образ поезії – **символічний образ саду**, в якому вгадується образ України. Поет розповідає, нагадує нам про нашу історію: вчитайтесь у такі образні й разом з тим промовисті рядки: «кати нас брали на штики», «і з нас співців собі купили», «нам тільки снівсья волі гук», «приходили раби володарям на струнах грати».

Спробуйте розшифрувати ці образи, створені поетом. Про які події нашої історії він говорить, які часи згадує?

Такою була наша історія. Так розповів нам про неї поет. Але його розповідь триває далі. І ми бачимо, як докірливі й гіркі слова змінюються на слова яскраві й повні життя, на слова надії й гордості. З'являються окличні речення, що передають емоційно піднесений настрій автора: з'явилася надія на відродження рідного краю.

Образ саду надзвичайно глибокий. Це символ нездоланної вітчизни, символ її відродження – ось лише один рядок на підтвердження: «На місці зрубаного дуба росли нові!..» Свій символ автор сам і роз-

шифрує: «Це ти, той сад, о краю мій...». Але від цього поезія не втрачає глибинного підтексту, наявність якого, власне, і вирізняє цей твір Володимира Сосюри з-поміж інших – загалом йому не була властива така манера інакомовлення.

Які ще образи-символи, пов'язані з Україною, вам траплялися в поезіях вітчизняних авторів?

Проте, як і завжди, головне у цій та багатьох інших поезіях Сосюри – високе почуття патріотизму, доземний синівський уклін поета, який віншував свій талант найдорожчий у світі – своїй Вітчизні.

Найкраще про це сказав знаний український літературознавець **Володимир Моренець**: *«Чарівні й загадкові прості образи переповнювали його щомиті, рвали душу з душі, розлітаючись кольоровими світами радості і печалі».*

Прокоментуйте ці слова дослідника літератури стосовно прочитаного вами твору.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!..

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багряному шумі...

Як та купина, що горить – не згора,
живе у стежках, у дібровах,

у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,

в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожную хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею.

Доленосний для України 1944-й... Відступали на захід фашистські війська, наша батьківщина оживала після страшного мороку окупації. Зруйнована і попалена, осиротіла без мільйонів загиблих синів і доньок, відроджувалась Україна в пісні, в любові, у праці спраглих хліборобських рук, що почали засівати землю замість вбивчого заліза золотим зерном. І саме в ті дні з'явився вірш «Любіть Україну». Володимир Сосюра написав його серцем сина і душею патріота.

В. Сосюра. Дружній
шарж О. Довженка

Наскільки важливою, на вашу думку, була поява таких патріотичних творів під час війни?

Що саме підкреслив автор шаржу в особі Сосюри?

А передували написанню, за спогадами самого автора, такі невеличкі історії з його життя. От послушайте: «Цього вірша я написав внаслідок таких фактів... Ще в Башкирії, в Уфі, коли Україну розпинали криваві окупанти, одна сказала при мені й Юрі Кобилецькому:

– Как я соскучилась за украинским салом!

Кобилецький:

– А за украинским народом вы не соскучились?

І в Москві теж одна така сказала, коли ми з молодим прозаїком із Західної України Ткачуком йшли з нею по вулиці Горького:

– Для мене родина – там, где мне хорошо.

Ткачук сказав:

– Свиняча філософія.

І ще Валентин Бичко пожалівся мені, що днями за порадою т. Мануїльського з одного номера газети “Зірка” знято шапку з такими словами:

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому навчайтесь,
й свого не цурайтесь...

І ще:

Мова рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має...

Я не буду називати авторів цих слів.

У відповідь на це і те, що було перед цим, я написав “Любіть Україну”.

Прокоментуйте спогади поета. Проти чого повстала його душа?

Найголовніше, що намагався сказати своїм читачам, своїм землякам поет, – наша батьківщина не Радянський Союз, а УКРАЇНА! Тоді така позиція поета могла викликати тільки одне – звинувачення в націоналізмі. І воно не забарилось. Уже на початку 50-х років, а точніше, у 1951-му, з’явилася розгромна стаття у «Правді» – центральній газеті Радянського Союзу. Автор статті написав, що під таким віршем, як «Любіть Україну», залюбки підписався б Петлюра чи Бандера. Цим автором був відомий громадський і політичний діяч сталінської доби Лазар Каганович, відвертий ворог усього українського. Після його статті на Сосюру ринула злива бруду. Але поет вистояв. Вистояв, бо любив Україну. І тим був сильний.

А вірш продовжував жити своїм повнокровним життям.

Що, на вашу думку, означають слова про Петлюру і Бандеру? Що ви знаєте про ці постаті з історії?

Зверніть увагу, поетові вдалося створити унікальний зоровий образ України. Він використав для цього найрізноманітніші художні засоби. Сосюра бачить велич і красу своєї Вітчизни у красі її природи і у творчій праці земляків, що продовжують її квітчати, у звитяжній історії своєї землі, у її героїчному сьогоденні. Цей ліричний образ батьківщини поет прагне донести до читача у формі послання. Він звертається водночас до всіх і до кожного. Це взіреть поетичної майстерності, яка дає змогу кожному читачеві вважати, що автор поезії розмовляє саме з ним, шанобливо звертаючись на «ви».

Анафора «любить Україну» робить поезію композиційно стрункою і логічно завершеною.

Визначте інші художні засоби, використані поетом, проаналізуйте їх роль у творі.

Особливо зворушливим є звертання Володимира Сосюри до юнака і юнки. Саме їм поет прагне передати естафету любові, відданості обов'язку, добра, справедливості, патріотизму молоді, покладає на них всі надії. Адже від того, яким буде ставлення до України, і залежатиме її доля.

У яких вивчених вами творах автори використовували форму звертання?

Поет не помилився. Ті, кого він закликав так палко і пристрасно любити найдорожче в житті – Україну, виправдали його надії, здобули для держави незалежність. Але його заклик не втратив гостроти й актуальності донині. Вистраждану незалежність треба зберегти, тож візьміть до серця ці прості слова із вікопомної поезії Володимира Сосюри і... любіть Україну!

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсіяють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем – я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

Під цим віршем рукою автора виведено дві дати: 1938–1958. Ви, напевно, здивуетесь: як можна невеликий вірш, у якому всього три строфи, писати 20 років?! Виявляється, можна! Можна, коли впродовж усього життя у твоєму серці живе одна-єдина кохана, коли її очі зоріють тобі на гірких і радісних дорогах життя, коли її серце б'ється з твоїм в унісон, коли життя без неї втрачає сенс. І в житті Володимира Сосюри було таке кохання, її звали Марією...

В. Сосюра
з дружиною Марією

Подивіться на фотокартку поета з дружиною. Саме ця жінка все життя була музою поета, його любов'ю, його душею.

Хто з вас не бачив незрівнянно прекрасну хлібну ниву з голубими вогниками волошкових очиць? Але тільки істинному поетові вдалося створити стільки асоціацій,

такі виразні, зримі образи, спонукати до глибоких філософських роздумів! Адже перед вами – тільки три строфи, а історія в них – про ціле життя. Про те, як людина закохується, як вчиться жити в гармонії з природою, як повнитися щастям. І як приходить розуміння того, що життя – швидкоплинне. І васильки колись цвіттимуть для інших закоханих. А вони, нинішні закохані, синіми васильками дивитимуться на світ. Васильками коханих очей...

Які ще квіти-символи ви знаєте? У яких творах вам траплялися такі образи?

Ця поезія – взірць інтимної лірики Володимира Сосюри, одна з перлин української інтимної лірики в цілому. У ній така потужність почуттів, така сила духу, така щирість! І найголовніше: поет не даремно обрав символом кохання васильки. Саме такого кольору очі його коханої.

Любов поета одухотворює все навколо і насамперед – природу. Вона немовби співпереживає з ліричним героєм, радіє і сумує разом з ним.

І хочеться, щоб ви звернули увагу на найголовніше: навіть коли поет думає про конечність людського життя, в його душі не згасає оптимізм, адже життя продовжується. І світлитимуть серед золотавого поля нові вогники васильків, і так само, тримаючись за руки, ітимуть цими стежками нові покоління закоханих, і в очах у них палахкотітиме синій вогонь соромливих українських квітів – васильків...

Поміркуйте, чому в момент найбільшого щастя поет думає про сумне. І як, на ваш погляд, відрізнити людину-оптиміста від песиміста? І ким все ж таки краще бути?

Ця поетична мініатюра варта того, щоб ви взяли її з собою в далеку мандрівку життя. Вона нагадає про юність душі і вічну свіжість справжніх почуттів, про неблаганний плін часу, про який треба пам'ятати, аби наповнювати своє життя світлом і любов'ю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть прочитані вами твори і визначте провідні образи в них.
2. До кого звертається поет у вірші «Сад»?
3. Про які події української історії йдеться у поезії «Любіть Україну»?
4. До якого виду лірики належить твір «Васильки»?

Багатознайко

1. Визначте, з яких поезій узято ці рядки:
 - А. «...і синіє щастя у душі моїй».
 - Б. «...кричав і плакав чорний крук».
 - В. «І крізь гілля сміялись зорі...».
 - Г. «Коханий любить не захоче тебе...».

2. Поясніть, які з прочитаних вами творів можна віднести до патріотичної лірики, а які – до інтимної.
3. Які почуття викликала у вас поезія «Сад»? Прокоментуйте такі слова поета: «В саду розкішному лишилися одні пеньки та бур'яни». Який період історії України мав на увазі автор у цих рядках?
4. До кого звертається Володимир Сосюра у поезії «Васильки»?

Всезнайко

1. Чи справедливим, на вашу думку, є твердження: «Володимир Сосюра – поет-лірик»?
2. Розв'яжіть розпочату думку: «Образи-символи надають поезії „Сад“...».
3. Порівняйте поезію Володимира Сосюри «Любіть Україну» і твори Василя Симоненка «Лебеді материнства», Андрія Малишка «Стежина», Костянтини Малицької «Чом, чом, земле моя...». Що об'єднує і що різнить ці твори?
4. Поясніть, чому, на вашу думку, саме васильки оспівав поет.

Ерудит

1. Прослідкуйте, як змінюється образ саду в однойменній поезії протягом усього твору. Про що свідчить таке перетворення?
2. Проаналізуйте зміст звертання Володимира Сосюри до молоді в поезії «Любіть Україну».
3. Доведіть, що поезія «Васильки» – зразок інтимної лірики.
4. Прокоментуйте слова **Івана Багряного**, видатного українського письменника, про Володимира Сосюру: *«Найголовнішим і найважливішим є те, що вірш „Любіть Україну“, як своєрідний національний гімн, пройшовся по всіх серцях і душах української молоді в тих колоніальних умовах, формуючи їх, мобілізуючи до боротьби...»*.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Поезії Володимира Сосюри перекладені багатьма мовами світу. Поети різних країн і народів присвячували йому вірші.

Хай твій голос лунає завжди
Над башкирські степи і долини,
Прославляй, соловей України,
Нашу дружбу і наші труди.

Так звертався до Володимира Сосюри башкирський поет **Сайфі Кудаш**.

Російський поет **Микола Тихонов** присвятив своєму побратимові по перу такі ніжні рядки:

Полями розлягаються тумани,
До річки верби горнуть сумні.
І пахощами раптом ніч поманить,
І піснею засяє вдалині.
І веселіша мандрівець похмурий,
І піснею весь простір вже дзвенить,
Неначе голос ніжного Сосюри
Про Україну милу гомонить.

А на вашу думку, які саме риси поетичного стилю, особливості характеру поета принесли йому популярність у літературах інших народів?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Інтимна лірика (з латинської «потаємний», «глибинний») – поетичні твори, провідним мотивом яких є любовні переживання автора (ліричного героя). Таку лірику ще називають *любовною*. Інтимна лірика розкриває широкий діапазон душевних переживань, є своєрідною історією людського серця. Взірці інтимної лірики у світовій літературі – твори Данте Аліг'єрі, Гафіза, Олександра Пушкіна, Тараса Шевченка, Івана Франка, Володимира Сосюри. Серед сучасних українських поетів, хто відкрив нову сторінку розвитку інтимної лірики, – поетеси Ліна Костенко та Ірина Жиленко, з окремими творами яких ви вже ознайомилися.

А які твори з курсу зарубіжної літератури ви можете віднести до інтимної лірики? Які риси неодмінно притаманні такому творові? Продemonструйте це на прикладі поезії Володимира Сосюри.

Віршовий розмір – у силабо-тонічному віршуванні кількість стоп у рядках, обсяг цих стоп (*двоскладова* чи *трискладова*), місце наголосу в стопі.

Щоб визначити розмір вірша, треба позначити в ньому наголошені (–') й ненаголошені (∪) склади, поділити кожен рядок на стопи (двоскладові чи трискладові), визначити, на якому складі наголос, порахувати, скільки стоп у рядку.

Іноді трапляється так, що в рядку є стопа без наголосу. Її називають *пірихієм* (∪∪). Якщо ж стопа у першому та третьому рядках вірша має обидва наголошені склади, вона називається *спондеєм* (–'–').

Хорей (з грецької «танок») – двоскладова стопа з наголосом на першому складі. Схема (–'∪).

Ямб (назва походить від назви грецького музичного інструмента) – двоскладова стопа з наголосом на другому складі. Схема (∪–').

Дактиль (з грецької «палець» або міра довжини) – трискладова стопа з наголосом на першому складі. Схема (–'∪∪).

Амфібрахій (з грецької «короткий з обох боків») – трискладова стопа з наголосом на другому складі. Схема (∪–'∪).

Анапест (з грецької «відбитий назад») – трискладова стопа з наголосом на третьому (останньому) складі. Схема (∪∪–').

Визначте віршові розміри прочитаних вами творів Володимира Сосюри. Доберіть зі збірки поета інші твори, щоб продемонструвати всі віршові розміри.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Відомий вам український письменник *Михайло Стельмах* назвав Володимира Сосюру «глибинно бентежним березнем і замріяно прозорим вереснем української поезії». Напишіть твір-мініатюру, розкривши своє розуміння цієї тези.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогоднішня літературна п'ятихвилинка буде суто поетичною. Прочитайте подані поетичні тексти і протягом трьох-п'яти хвилин дайте відповідь на кілька цікавих і, можливо, несподіваних запитань.

Про кого з поетів склав **Володимир Сосюра** ці рядки?

А. Славлю, славлю тебе я у дні ці,
світлу й чисту, як неба блакить!
Твоє слово, гостріше від криці,
у серцях буде вічно дзвенить...

Як поету, дала мені крила
ти у роки далекі та злі,
як іще юнаком мене вчила,
Мужня жінка моєї землі!

Б. Пройдуть віки, настане вічне літо.
І так, як ми, як з нами це було,
Над книжкою твоєї «Енеїди»
Нащадок схилить радісно чоло.

В. Над широким Дніпром у промінні блакить
І висока і тиха могила.
В тій могилі співець незабутній лежить,
Що народу віддав свої сили...

Прокоментуйте кожну зі своїх відповідей, поясніть, як ви робили висновки.

БОРИС ОЛІЙНИК

(народ. 1935 року)

«СТОЮ НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ...»

Полтавська земля зростила Україні цього прекрасного поета. Тут минули дитинство і юність, звідси пішов у доросле життя Борис Олійник. Він проспівав таку величальну пісню матері й рідній землі, яка живе в кожному серці, змушує пам'ятати: найбільша трагедія в житті – побачити материні сльози, а найбільше щастя – посміхнутися матусі у відповідь. І писав, і пише він завжди про вічні цінності, а тому й носить горде ім'я народного поета, яке дається не владою і не урядом, а виключно тими, до кого у скрутну й щасливу хвилину звертався поет:

Ми ще у ті осиротілі дні
Закарбували правило залізне:
З усіх – два слова:
«Мати» і «Вітчизна» –
Існують звіку тільки в однині.

Поет закінчив факультет журналістики Київського університету імені Т.Г. Шевченка, працював у редакціях багатьох українських журналів, довгі роки був одним із керівників Спілки письменників України. Саме за твори, присвячені матері (збірка «Сива ластівка»), Шевченкові (збірка «У дзеркалі слова»), його було відзначено Державною премією імені Тараса Шевченка.

А про те, що ім'я Бориса Олійника знане і шановане в народі, свідчить і той факт, що він був обраний народним депутатом Верховної Ради незалежної України першого скликання, а потім ще декількох її скликань, часто від імені українського парламенту представляв нашу країну в Раді Європи.

Борис Олійник

*Віддай усе, що взяв,
і осятись.
Ще більше, ніж узяв, зумій
віддати...
Стоїть на видноколі світла
мати –
У неї вчись.*

Борис Олійник

А які ще філософські проблеми порушувались авторами у прочитаних вами поезіях?

Які слова вживаються в українській мові тільки в однині? Як ви гадаєте, чи це закономірно для історії мови? А як в інших мовах світу, які ви вивчаєте? Чи є там такий феномен?

Назвіть українських письменників – лауреатів Шевченківської премії, з творчістю яких ви вже ознайомлені.

«МИ ЗНАЄМ, ДЛЯ ЧОГО ЖИТЬ...»

Теми поетових віршів підказані самим життям. Ось перший із них – «Вибір». Таке знайоме і таке відповідальне слово, таке іноді важке, немов камінь...

Кожна людина колись стає перед проблемою вибору. Іноді це складно, погодьтеся. Навіть вибрати сукню чи спортивний костюм буває досить непросто, чи не так?

Чи доводилося вам вирішувати подібну проблему? Чому, на вашу думку, іноді буває важко зробити вибір? Чи впливає на це характер людини?

Але буває той самий вибір. Коли людина повинна назавжди вирішити: бути їй Людиною чи ні. І саме про цей вибір – вірш Бориса Олійника.

ВИБІР

Над штормом, над шабельним зблиском,
Над леготом теплим в житах
Гойдається вічна колиска
Маятником Життя;

Життю – ні кінця ні начала,
І вічно по колу землі:
Комусь – лебеді від'ячали,
Когось – веселять журавлі.

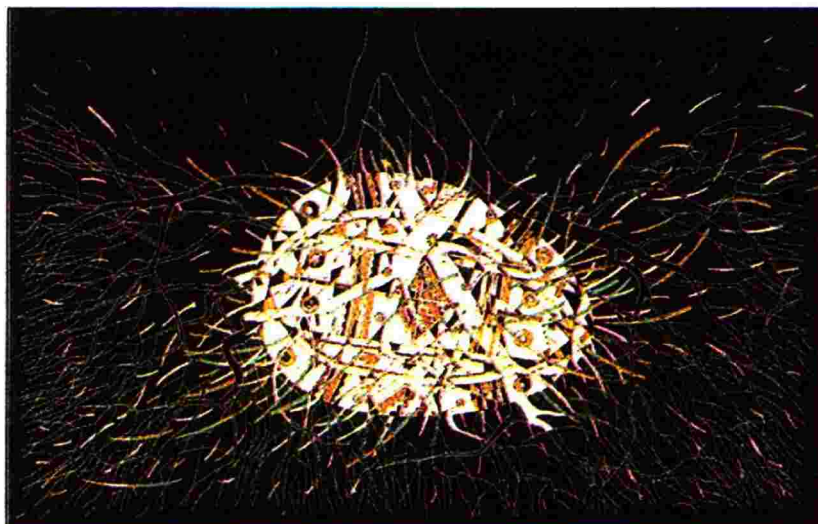
Один передбачливо очі
Прикрив ще за крок від межі,
Ввійшовши клітиною ночі
Тихенько: чи жив, чи не жив?

А інші – на крок і не міряв:
Летів, і гримів, і... згорів,
І люди відкрили в сузір'ях
Зіницю нової зорі.

Коли б загадали: – Хочеш,
Одне лише слово твоє –
І вища – лаврова! – почесь
Чоло твоє обів'є, –

Я б вибрав найвищу почесь:
У чистім і чеснім бою
На чорному мармурі ночі
Зорю записати своєю!

Справжній поетичний твір – це завжди «віконце в безкінечність». І тільки справжня поезія здатна зрушити в наших душах «цілі акорди почуттів і уявлень». Ця поезія Бориса Олійника своїми довірливими інтонаціями, розважливою життєвою мудрістю спонукає до роздумів, таких необхідних і таких нелегких. Адже місія поета – допомогти кожному з нас зробити той вибір, який дозволить чесно і відкрито дивитися в очі людям, не зраджувати й не терпіти зради, зберегти честь, совість, гордість.

О. Пунгіна. Вічність

А про що замислилися ви, прочитавши поезію? Коли, на вашу думку, людина робить той вибір, про який пише поет? Чи, можливо, це триває протягом усього життя? На підтвердження думок, якими ви обмінюєтеся, наведіть приклади з прочитаних літературних творів.

Вірш побудований на антитезі, на протиставленні тих, до кого поет ставиться не з презирством, ні, – зі співчуттям, і тих, ким захоплюється. Він співчуває тим, чиє життя немовби розчинилось у вічності – ніхто навіть не помітив. І захоплено вітає яскраві долі людей, які здатні згоріти заради того, щоб запалити нову зорю. Саме такі люди, на переконання поета, завжди попереду, саме вони наповнюють життя високим змістом, саме вони точно знають, для чого приходить на землю Людина...

Поміркуйте, чи можна відрізнити людину захоплену, діяльну, з активною життєвою позицією від людини бездіяльної, пасивної, до всього байдужої. Як саме це зробити?

Такої долі прагне і поет. Він не хоче терпляче скніти з «прикритими очима». Він теж прагне запалювати зорі. І напевно хоче, щоб ці зорі запалювали й ви, інакше не ділився б так пристрасно з вами своїми думками про вічну таємницю вибору, яка приводить людину або в тишу самотньої безвісти, або в шумовиння високих злетів.

РИНГ

І гнів, і жах. І білі маски
Облич.
І злами рук, як ринв.
І от затихло.
Тільки пласко
Лисніє квадратний ринг.

Там не суперник мій, а ворог
Зіперсь бундючно на канат.
Над ним у чорному, як ворон,
Чаклує хижий секундант.

Той ворог хитро, як лисиця,
Мені готує рішення.
Нахабно в праву рукавицю
Кладе для певності свинець.

Суддя те бачить. Та... не баче.
Вони у змовинах давно.
Та й переможців же тим паче
Не судять потім все одно.

А зал, як тур, реве безжально.
Назад – одрізано путі:
Мій секундант у роздягальні
Лишив рушник на видноті.

Що ж, буде бій. Важкий. Без правил.
Мій ворог – публіки владар –
Мені вцілятиме ізправа
Під серце зважений удар.

Він буде бить мене, як схоче:
І знизу, й справа, і згори.
І нижче пояса. І очі
Схова продажний рефері¹.

Я все стерплю в жорстокім герці,
Аби лише, зберігши стиль,
Не пропустить удару в серце.
Не пропустить... Не пропустить...

Ще буде потім раунд третій.
І вже коли в канатний скрут
Я буду ворогом припертий
І загнаний в четвертий кут.

¹ Рефері – суддя спортивних змагань.

Коли, нахабний і безкарний,
Повірить він у мій кінець
І для останнього удару
Зведе з правицею свинець,

Я визбираю в жмуток силу
Своїх поразок і удач –
В ім'я Отця, і Духа, й Сина
Обрушу з лівої удар.

Такий, що раптом ляже тиша,
І стануть зайві лікарі,
І марно буде, наче миша,
Метатись підлий рефері.

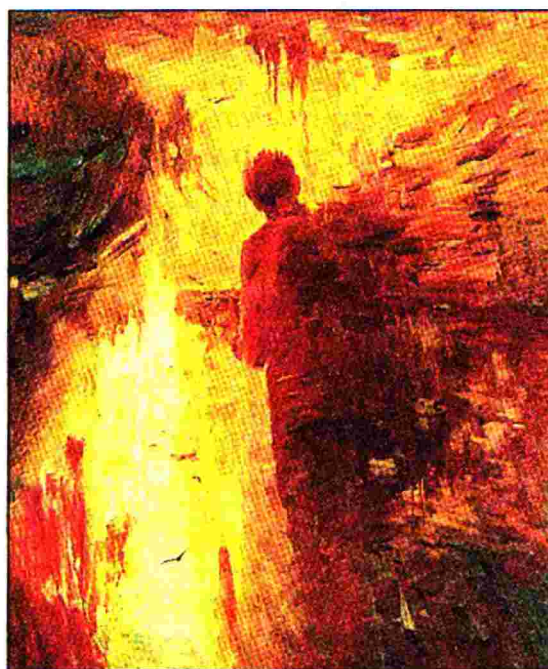
То буде бій... А зараз мертво
Лисніє холодом квадрат.
Іду. І поруч мене твердо
Крокує Честь – мій секундант.

Чому, на вашу думку, поет обрав для висловлення своїх філософських міркувань саме образ боксерського рингу? Якої думки ви про цей вид спорту? Якими рисами характеру повинна бути наділена людина, яка обирає для себе заняття боксом?

Ідея людяності, здатної оборонятися, захистити, відстояти власні принципи, втілюється і в алегоричному сюжеті поезії «Ринг». Бо поет розуміє: якщо він закликає своїх читачів бути чесними, совісними, то й сам він не має права схибити, зневіритися, помилитися.

В основі лірики Бориса Олійника лежить **філософія чину** – філософія діяння, руху вперед, активної життєвої позиції. Поет не приймає «тихого» пристосуванства, бездіяльної байдужості, беззмістовного існування. Глибока переконаність у тому, що все на світі слід вимірювати за принципами честі й совісті, високої гідності, яку в жодному разі не може втратити людина, – смислове ядро поезії.

Метафоричність мислення наповнює твір «Ринг» незвичайними, на перший погляд, немовби натуралістичними образами, як-от: *свинець у рукавиці, рушник у роздягальні, холодний чотирикутник боксерського рингу*. Але потужність образів, народжених талантом мит-

М. Калашник. Поєдинок

ця, увиразнює глибоку філософську картину людської душі, яка не знає законів зручного компромісу, яка не згодна коритися чужій силі й пасувати перед підступністю, прагне мати лише одного секунданта – Честь.

У цьому творі автор використовує так званий другий досвід читача, тобто сформовані образні стереотипи. Перш ніж ми продовжимо нашу розмову, поміркуйте: що саме ви уявляєте, коли заходить мова про боксерський ринг, бій, боксерів. Які українські боксери на весь світ славили нашу батьківщину?

Це – вірш-монолог боксера. Скупими рядками автор окреслює все, що оточує його, ті умови, в яких ітиме поєдинок. Яскраві кадри з уболівальниками, які симпатизують його супротивникові, а точніше – ворогові, два слова – «*гнів і жах*» – картина емоційного стану героя, граничне нервове напруження передані гнітючою тишею, яка зустріла вихід героя на ринг. І поєдинок, ми це одразу розуміємо, буде зовсім не спортивним.

Які сюжетні моменти поезії дають нам зрозуміти, що йдеться не про буденний боксерський поєдинок? Процитуйте.

Незвичайне поєднання всім відомих реалістичних картин з глибоким філософським підтекстом створює ефект глибинної правдивості, чесності автора перед своїм читачем. Більше того, вчитайтесь уважно: автор безмежно відкритий перед вами, він не приховує навіть нюансів своїх почуттів.

Твір має струнку композицію – вкажіть на її елементи.

Чітка римованість рядків також відіграє певну роль у творі: вона підкреслює непорушність, навіть жорсткість життєвих переконань ліричного героя, світ суто чоловічих образів, у якому він живе, певною мірою навіть передає динаміку боксерського поединку, ритміку його ударів.

Пригадайте, що символізує в українському фольклорі образ чорного ворона.

Але найважливіше в цій поезії – неперевершена здатність автора залучати читача в емоційну напругу твору. Зловісний образ чорного секунданта викликає глибокі емоційні асоціації з фольклором.

Багато в чому цей твір перегукується з попередньою поезією «Вибір» – та сама філософія життєвої мудрості, з якою автор іде до свого читача, філософія чину, розкутість мислення, ідея всепереможної людяності, композиційна стрункість.

Зверніть також увагу, максимальне смислове навантаження припадає у творах Бориса Олійника на останню строфу: саме в ній – ключ до розуміння ідейного задуму поета, проголошення життєвого кредо, підсумок важливих роздумів, на яких, власне, і побудований твір.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть твори, які ви прочитали. Чи відповідають їхні назви тому, про що безпосередньо йдеться в поезіях?
2. Пригадайте твори, вивчені раніше, в яких також є роздуми письменника про життєву позицію людини, її призначення, вибір між добром і злом.
3. Назвіть образи, використані автором у поезії «Ринг», що безпосередньо пов'язані з таким видом спорту, як бокс.

Багатознайко

1. Розкажіть, що ви знаєте про життєвий і творчий шлях Бориса Олійника.
2. Підтвердьте за допомогою власних міркувань і цитат, що обидві прочитані вами поезії мають багато спільного.
3. Поясніть, про який саме вибір ідеться в однойменному вірші.

Всезнайко

1. Розвиньте розпочату думку: «Філософія чину та мудрості в поезіях Бориса Олійника виявляється в тому, що...».
2. Доповніть характеристики двох типів людей, які протиставляє поет у вірші «Вибір».
3. Узагальніть метафоричні образи, використані автором у вірші «Ринг». Які з них видалися вам найбільш яскравими, незвичайними? Чому?

Ерудит

1. Підтвердьте, що поет у вірші «Вибір» виголошує власну життєву позицію.
2. Чому саме з боксерським поединком, на вашу думку, асоціюються в автора жорстокі картини двобою у поезії «Ринг»?
3. У чому збігаються ваша й авторська життєві позиції, а в чому – ні? Наскільки близькі вам його погляди? Які рядки з поезій виражають ваші життєві переконання?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Писати вірші Борис Олійник почав дуже рано: перший було надруковано в районній газеті, коли хлопчина навчався в п'ятому класі! А тепер багато його творів співає вся Україна – вони стали народними. Пригадайте, ви, напевно, чули такі його ліричні шедеври, як «Мати сіяла сон», «Мамо, вечір догоря...», «Пісня про матір» (останню пісню виконують кращі співачки України – *Ніна Матвієнко* і *Тайсія Повалій*).

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Усі поети мріють. Багато хто з них мріє про одне й те саме – пізнати невідомі світи, запалити свою зорю. І для цього кожен із них в Україні й Чехії, Америці й Франції, Болгарії й Росії виголошує

свою активну життєву позицію, бо інакше – безвість і забуття або, як писав **Борис Олійник**, – «чи жив, чи не жив...».

Щоб у цьому переконатися, прочитайте прекрасні рядки класика болгарської літератури **Николи Вапцарова** з поезії «Віра»:

Ось – я працюю
дихаю,
мрію
і вірші складаю
так, як умію.
Життя поглядає
на мене вороже.
І з ним я борюся,
борюся, як можу...

Усе для Життя я
зробити готовий:
я сів би
у першу, у пробну ракету,

летів би у небо,
шукав би відважно
далеко в просторах
незнану планету.

Я знову відчую
приємне тремтіння,
побачу,
як сонце
сіяє в блакиті,
я знову відчую
приємне тремтіння,
що буду я жити,
не знатиму тління...

Які спільні мотиви, ідеї, образи можна віднайти в болгарського й українського авторів? Чому слово Життя Никола Вапцаров пише з великої літери?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Сьогоднішня наша розмова про ті важкі хвилини, коли вибір зробити ой як непросто! Пропонуємо вам кілька життєвих ситуацій (на вибір). Поміркуйте, як би вчинили ви в описаних випадках. Напишіть про це, навівши аргументи на користь свого рішення.

1. Ви ненароком довідалися, що один із ваших друзів здійснив негідний вчинок стосовно іншого вашого друга. Що ви оберете: мовчання чи непросту, але рішучу й чесну розмову?

2. Ви пообіцяли близькій людині виконати дуже важливе її доручення, але несподівано обставини склалися так, що вам не вдається це зробити. Ваші дії?

Чи потрапляли ви в подібні ситуації? Чого вони вас навчили? Наскільки важливим є для вас такий життєвий досвід?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні ми з'ясуємо, наскільки добре ви знаєте українських спортсменів. Протягом п'яти хвилин напишіть твір-мініатюру на тему «Мій улюблений спортсмен». Обов'язково зазначте, завдяки яким рисам характеру ваш обранець став гордістю своєї країни.

ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ

(1936–1973)

Володимир Підпалый

«НАВІТЬ ЯКЩО НЕ ДІЙДЕМО –
ХОДИМО...»

Володимир Підпалий був залюблений в Україну, його вабила її неповторна краса, яку поет здатен був відшукати у краплині роси і в загадковому запиналі осінньої ночі, у вічній таїні сільської пасіки і в гордій крутизні коневої шиї на нескінченній, як життя, зеленій леваді... І зрозуміти його поезію може тільки той, чиє серце відкрите для краси і добра, любові та щирості, хто точно знає, що справжні почуття – завжди безкорисливі.

Так мало відвела доля цьому поетові, Володимир Підпалий який своїм тихим, але чесним і світлим словом умів лікувати скалічені душі! Він прийшов у літературу зі славним поколінням шістдесятників, які змінили світ, давши йому зрозуміти: найбільша цінність у житті – ковток свободи.

Володимир Підпалій – син щедрої на хліб і на таланти полтавської землі. Він народився 9 травня 1936 року в селі Лазірках неподалік від мальовничого містечка Лубни. Його батько поліг на полі бою 1943 року, захищаючи Київ. Потім тільки мати слухала, як хлопчина вголос читав їй «Кобзар», слухала і плакала, пригадуючи свою гірку наймитську долю...

Справжнє щастя відчув, коли вступив на філологічний факультет Київського університету імені Т.Г. Шевченка в 1957 році. Відтоді жив літературою: мов ластівки, вилітали з-під його пера поетичні збірки; як редактор домагався видання таких книг, які щоразу давали новий ковток живлющої свободи українському читачеві.

Про що свідчить той факт, що Володимира Підпалого називали другим такі письменники, як Ліна Костенко, Борис Олійник, Євген Гуцало?

Підступна хвороба урвала його поетичний лет, спинила на півслові. Але те, що він встиг нам сказати, дорогого вартє:

Коли я умру, хай поплачуть, бо так вже ведеться,
Вип'ють чарку печалі і знову до праці ідуть.
Може, я не умер, а спинилося втомлене серце,
Щоб в землі стать землею і землю нарешті збагнути...

«ПРАВДА СОБІ ТИХЕСЕНЬКО ХОДИТЬ МІЖ КАЗОК...»

«Художником лицарських чеснот» назвав Володимира Підпалого його побратим по перу *Євген Гуцало*. А *Ліна Костенко* переконана, що після нього «залишилося світло, яке ми всі зараз відчуваємо». Переконаймося в цьому!

ТИХА ЕЛЕГІЯ

Коли мене питають: «Любиш ріки,
річки, і річечки, і потічки?» –
Відмовчуюсь: вони в мені навіки,
а для мого народу – на віки.

Коли мене запитують: «Народу
чи зможеш прислужитись? Як і де?» –
Мовчу: на ясні зорі, тихі води
хай випадкове слово не впаде...

Коли мене питають: «Любиш землю,
поля, озера, яблуні в саду?» –
Я знов мовчу: від них не відокремлю
себе й тоді, як в землю перейду...

Ф. Гуменюк. Моя Україна

Чи відображає, на вашу думку, ілюстрація глибинний зміст поезії?

Коли мене питають: «Рідну мову
чи зміг би поміняти на чужу?» –
Моя дружина сину колискову
співає тихо. Ліпше не скажу...

Коли мене питають: «Україну
чи зможеш ти забути на чужині?» –
Кричу: «Кладіть мене отут у домовину,
живим!.. Однаковісінько мені!..»

У чому, на ваш погляд, очевидний патріотизм цієї поезії?

Ось і пролунав для вас камерний, довірливий, щирий голос Володимира Підпального. Голос, який підхопив Шевченкову кобзу і нагадав нам сьогодні: «не однаково», коли батьківщина стогне під чоботом загарбника, коли паплюжать мову і нищать культуру. І «однаковісінько», коли ти живеш і твориш на цій землі, коли ти невіддільний від неї, коли...

Зверніть увагу, таким «коли» починається кожна строфа. Це мить і вічність, злиті в одне. Це мить щастя, коли ти вмиваєшся чистими росами світанку в саду за батьківською хатою. І це вічність, бо справжня людина, патріот своєї вітчизни, може все життя множити такі зізнання, починаючи їх таким буденним словом «коли»...

В. Підпалій у редакції

Спробуйте сформулювати свій варіант такої строфи, своє зізнання в любові до Вітчизни, мови, свого народу.

Володимир Підпалій створив промовистий діалог, в якому вгадується скептично налаштований співрозмовник. Поетова щирість і любов до всього суцього на землі цей скепсис перемагають, а його готовність хоч і живим лягти, аби в рідну землю, остаточно долає його!

Цей твір глибоко споріднений з народною творчістю (пригадайте: в народних думах і піснях невільники утікали «на ясні зорі, на тихі води»). Відчутні в ньому і переливи неповторних українських колискових.

Наприкінці поезії тиха елегія вибухає криком – поет-патріот прагне, щоб його зізнання почули. Почули і зрозуміли: «Якщо життям прийдешнім серце б'ється – воно й болить з великої любові!..»

Чи вплинули на вас слова Володимира Підпального? Чи розділяєте ви поетове ставлення до Батьківщини?

ЗАПРОСИНИ

У холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари –
і на місці...
Я розкажу тобі таке,
чого не зможе інший,
бо таємницею володіємо
я та ніч...

Там,
де три гори зійшлися,
там,
де три ріки злилися,
там,
де три шляхи зав'язалися,
стоїть хатка.

А в тій хатці
за трьома замками,
за трьома дверима,
у якомусь із трьох кутків –
золоті весла...

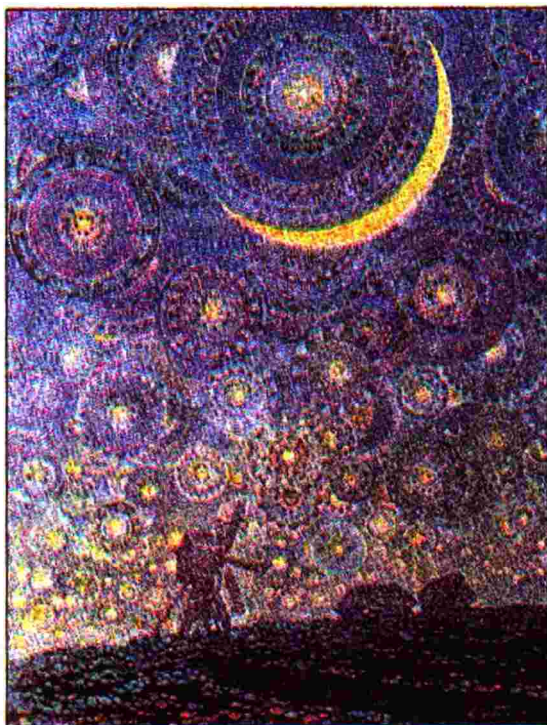
А в холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари –
і на місці...

Ніч осіння довга –
ходімо!
Нас тепер двоє
знає про весла –
ходімо!

...У холодному небі
золотий човен
із хмари на хмару,
на хмару із хмари –
і на місці!
Ходімо!

Навіть
якщо не дійдемо –
ходімо!

Що вам спало на думку спершу, коли прочитали назву твору?

С. Горбенко. Зоряна ніч

Ви вже знаєте, що таке образи-символи, навчилися їх розуміти, вирізняти, коментувати. І в поезії «Запросини» Володимира Підпалого вам знову трапляться такі образи. Хто не милувався, задивившись у зоряне небо, усміхненим серпиком місяця, що долає хвилюкучугури хмар золотими весельцями?

Вірш схожий на казку, яку поет розповідає коханій. На це вказує насамперед використання магічного казкового числа «три». А про те, що його кохана поряд, автор сказав просто і до щему ніжно: «Нас тепер двоє...».

А які ще магічні числа використовувалися в українських казках?

Оптимістична налаштованість поета підкреслена окличною інтонацією, впертою вірою у правильність обраного шляху, таким простим і емоційно наснаженим «Ходімо!».

Вірш пронизаний надзвичайною силою почуття, радістю від злиття з навколишнім світом, глибоким і щирим зізнанням поета в тому, що найбільша цінність – тримати за руку кохану і разом з нею побачити в зорянім небі місяць-човник із золотими весельцями...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Розкажіть все, що ви запам'ятали про життєвий і творчий шлях Володимира Підпалого.
2. Назвіть, який твір поета належить до патріотичної лірики, а який – до інтимної.
3. Визначте, у якому з творів автор виступає на захист рідної мови, зізнається в любові до Вітчизни.

Багатознайко

1. Виразно прочитайте поезії. Прокоментуйте, на які слова падає логічний наголос. Поясніть, чому.
2. Чи відповідає твір «Тиха елегія» жанрові елегії?
3. Як ви зрозуміли назву поезії «Запросини»? Чи дає вона ключ до розуміння глибинного змісту твору?

Всезнайко

1. Виберіть і прокоментуйте найбільш яскраві художні засоби, використані автором у поезіях. Поясніть їх роль у творах.
2. Поміркуйте, з якими раніше вивченими творами перегукуються рядки Володимира Підпалого.
3. Узагальніть провідні ідеї кожного з творів.

Ерудит

1. Які ще назви, на вашу думку, можна було б дати прочитаним щойно поезіям Володимира Підпалого? Запропонуйте свої варіанти й аргументуйте вибір.
2. Підтвердьте, що Володимир Підпалій – поет камерний.
3. Твір «Тиха елегія» написано 1971 року. Чому цей твір актуальний і нині?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

«Горя у дитинстві мав досить. Почалося все зі смерті чи самогубства kota. Він не міг звикнути до нової нашої хати, все бігав на старе дворище, а одного разу, коли ми з мамою пішли забирати його, – вскочив у колодязь, що був чогось незруйнований, і втопився. Два дні я нічого не їв і збирався втопитися, але батько пішов на старе подвір'я і закидав колодязь, а втопитися в калюжі щось соромився.

Потім пішло ще гірше... і регулярніше, тому на запитання: "Як живеш?" – часто-густо відповідаю: "Спасибі, як і вчора, погано".

А втім, була в мене і радість. На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Вже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці поруч зі страхом падіння поселилася любов до гриви і вітру від швидкого галопа. Аби не покорився перед правдою, мушу сказати, що кіньми частенько зловживаю і у віршах.

Із тварин найбільше жалю собак і волів. Перших, що розуміють, а сказати не вміють. Волів – що терплять, хоч могли б і не терпіти, – силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі» (Володимир Підпалый «Автобіографія»).

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Усіма мовами поети однаково освідчуються в любові вітчизні. І часто навіть говорять однакові слова. Бо якщо вони Поети, якщо вітчизна для них – над усе, тоді й народжуються в душі слова про готовність віддати життя за мирний ранок своєї батьківщини.

Прислухайтесь, як ніжно оспівував вітчизну вірменський поет **Аветік Ісаакян**. Він, як і українець Володимир Підпалый, навіки закарбував у національній літературі дві пісні: про вітчизну і про кохання.

ДИМ ВІТЧИЗНИ

На рідну землю я прийшов,
І як в дитинстві, знов мені
Засяли зорі чарівні,
І дивом світ здається знов...

І в хаті вогнище пала,
Мов ладан той, солодкий дим.
Розмова ллється... а між тим
Душа у казці попливла.

Той дим – я вік би дихав ним,
В житті б нічого не бажав,
Жінок і славу я б віддав
І всі скарби – за рідний дим...

Переклад Віктора Кочевського

Поміркуйте, що спільного у вірші «Тиха елегія» Володимира Підпалого і поезії «Дим вітчизни» вірменського поета.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

У поезіях Володимира Підпалого є чимало крилатих висловів. Прочитайте їх, поміркуйте, що надає їм афористичності. Напишіть твір-роздум, обравши темою одну з наведених думок.

● Якщо життям прийдешнім серце б'ється – воно й болить з великої любові!

● За волю хто прийняв гірку неволю, вмер від неволі – той навік живий!

● Треба в житті любити гаряче і багато...

● На батьківщину їхати – не в гості...

● Пізнай усе, не омини нічого, а тільки зради й тиші стережись...

● Глянцеві непідвладна єдина монета – совість.

● На рідній землі і одне крило в небі – крило!

● Чим важче жити, тим більший потяг до життя.

● Усе живе надіями постійно.

● Заплакала мати – кожен день свій перекляв у пам'яті.

● Ближніх годиться прощати!

Для підтвердження висловленого використайте факти з біографій письменників, творчість яких ви вивчали, приклади з прочитаних творів.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

В автобіографії Володимир Підпалій розповів, що одного разу йому ворожила сербіянка. Її слова вразили поета. Ось вони:

«П'ять пальців твоєї руки не однакі. Де ж ти бачив двох подібних людей?

Всім однаково світять зорі, але в кожного є своя зоря.

Всі ходять по землі, але кожен має рідну землю.

Кожен твій сумнів твоєї віри вартий, як варта неправда правди. І чого більше – і Бог не знає.

Півсвіту скаче, півсвіту плаче...»

Розкодуйте слова ворожки. Порівняйте власну версію з іншими.

Іван Малкович

*Господи, літа стебельце
всели до самотніх душ,
дай кожному звити кубельце
і не поруш.*

*Хай кожен в цім світі
спасеться,
Хай світить з-за темних
круч
Довкола кожного серця
Віри твоєї обруч.*

Іван Малкович

ківської області. Музика – а майбутній поет закінчив Івано-Франківське музичне училище по класу скрипки – не стала життєвим вибором. Ним стало Слово, але таке слово, в якому живе музика. Іван Малкович спромігся перелити в слова музику гірських річок, яку слухав у рідних Карпатах, неповторний голос трембіти і вихор гуцульського танцю, пристрасний наспів коломийки і мрії тих надзвичайно близьких і рідних людей, серед яких зростав.

Івана Малковича іноді називають учнем Богдана-Ігоря Антонича. Коли ви ознайомитеся з творами Малковича, поміркуйте, що об'єднує творчість обох цих майстрів слова.

Дорога до слова простяглася через аудиторії філологічного факультету Київського університету імені Т.Г. Шевченка, і його студенти першими довідалися про народження нового таланту – незвичайного, оригінального, самобутнього і справжнього!

Визнання прийшло до Івана Малковича у дев'ятнадцятирічному віці. Його було визнано кращим поетом на семінарі молодих українських авторів. А найбільше, мабуть, важило те, що його першу збірку щиро привітала Ліна Костенко – вимогливішого критика годі було й шукати. До Спілки письменників України молодого автора було прийнято у 1986 році – він тоді був наймолодшим її членом.

ІВАН МАЛКОВИЧ

(народ. 1961 року)

«Я – ПОДОРОЖНИК,
ПРИКЛАДАЙТЕ МЕНЕ
ДО РАНИ...»

Же кожна людина приходить у світ, щоб стати подорожником. Щоб лікувати серця, щоб зігрівати душі. Серед незайманої краси карпатської природи зріс поет, який своїм словом здатен вселяти надію у зневірені серця, давати духовне опертя тим, хто втратив найважливіше – віру. Його поезія почалася з любові: до своєї землі неповторної, до людей, не діткнутих осоружними компромісами цивілізації, до високих смерек, що торкаються неба. Він прийшов у літературу і став окрасою славного покоління вісімдесятників – «хлопчиків-горішків», як назвав їх сам Малкович.

Народився Іван Малкович у селі Березів Нижній Косівського району Івано-Фран-

А кожна наступна збірка – Малкович чимало їх написав – ставала справжньою подією в літературному житті України. Ви запитаете, чому? А тому, що його завжди читала молодь. Вона відривалася від комп'ютерів і телевізорів і припадала до таких простих на перший погляд рядків, за якими – дивовижна для молодого поета мудрість і зваженість, затамований біль багатьох поколінь українства, які немов поклали його, той біль, на Іванові плечі.

Іван Малкович

Поміркуйте, які твори – поетичні чи прозові – сприймати легше. Чому? Яким, на вашу думку, має бути поетичний твір, щоб він зацікавив сучасну молоду людину?

Він відбувся. Відбувся насамперед як поет. Кращі його збірки – «Білий камінь», «Ключ», «Із янголом на плечі». Відбувся як талановитий видавець і бізнесмен – його називають людиною-легендою українського книговидавництва. Відоме вже далеко за межами нашої держави його видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» – символ вишуканої, справді привабливої дитячої книжки. Відбувся Іван Малкович і як громадянин, адже все, що він робить, – задля майбутнього України, задля того покоління, яке повинне зробити нашу державу успішною, заможною, незалежною. Заради вас!

Чи знаєте ви, які популярні книжки видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» видає нині? Чи читали ви їх? Який відомий пригодницький твір українського письменника, вивчений вами у 6-му класі, був перевиданий видавництвом Івана Малковича?

Ми чекатимемо нових творів прекрасного поета, який живе з переконанням, що *«не помрем: просто прокинемось...»*.

«КОЛИ ІЗ ЯНГОЛА ЛЮДИНА ПОСТАЄ...»

Перш ніж розпочати ознайомлення з віршами Івана Малковича, хотілося б дати вам настанову: не поспішайте! Вчитуйтеся в кожен рядок, бо, окрім дійства зовнішнього, у кожному зваженому слові триває внутрішнє дійство душі, відчувається її піднесеність і разом з тим несподівана камерність.

НАПУЧУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ВЧИТЕЛЯ

Хай це, можливо, і не найсуттєвіше,
але ти, дитино,
покликана захищати своїми долоньками
крихітну свічку букви «ї»,

Г. Нарбут. Обкладинка до
«Української абетки». 1917 р.

чергу веде діалог з вами, своїми найголовнішими читачами, задля яких створив і своє видавництво. Його слова звернені до кожного з вас. І говорить він про найважливіше, про те, як треба берегти наш найдорожчий скарб – рідну мову.

Які ще поетичні твори-звертання ви пригадуєте?

Вишукані образи українських літер настільки оригінальні, неповторні, що мимоволі виникає запитання: як можна було самому не помітити, що літера «ї» справді схожа на свічечку з крихітним вогником на верхівці, а літера «є» – на тоненький серпик місяця, що усміхається зі всипаного зірками неба лукавою усмішкою. І вони, ці крихітні символи нашої солов'їної мови, вимагають вашого захисту, любові й турботи.

Спробуйте створити власні образи: придивіться до літер української абетки (до речі, у Малковича є книжка, що має таку саму назву) і скажіть, що чи кого вони вам нагадують.

Ви вже знаєте, що таке вільний вірш. Саме такий і цей, який має ще й іншу назву – «Свічечка букви «ї»». Поет не даремно обрав таку форму для цього твору, адже інакше може б і не склалася настільки щира й довірлива розмова з читачем, до серця якого так прагне достукатися автор. Він не боїться бути незрозумілим, адже він щирий. А щирість – абсолютна гарантія порозуміння між людьми. Особливо між тими, що говорять однією мовою – нашою, українською, солов'їною.

а також,
витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик
букви «є»,
що зрізаний із неба
разом із ниточкою.

Бо кажуть, дитино,
що мова наша – солов'їна.
Правильно кажуть.

Але зятям собі,
що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший соловейко.

Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв,
дитино.

Тепер ви переконалися, що талановитий український поет у першу

МУЗИКА, ЩО ПІШЛА

Коли вона плелася в коси –
чом, скрипко, відвернулась пріч?
Як музику пустила босу
в таку непевну, звабну ніч?

Ох, смиче, теж дививсь куди ти? –
вже ж сивина спадає з пліч, –
як босу музику пустити
в таку непевну, звабну ніч?..

Візьму собі землі окраєць,
піду блукати по світах, –
хай тільки вітер завиває
в моїх розхристаних слідах...

О мамо, тату, як питають,
куди ваш син подався з віч, –
скажіть: він музику шукає,
що босою пішла у ніч.

В. Кравченко. Музыка

Виявляється, слова про те, що музика може звучати в слові, – не порожній звук! Вона звучить, ятрить душу, вона мов жива істота, що блукає світами і шукає того, хто здатний її почути, сприйняти серцем. Або чекає на того, хто знайде її, пригорне до грудей, відігріє і змусить звучати на повен голос, як акомпанемент кохання, весні, щастю.

Хто відпускає від себе музику? Чи не здається вам, що автор саме вас застеріг: бережіть її у своєму серці, у своїй душі. Допоки вона лунає – ви маєте крила. І саме вас, вимальовуючи образ відчайдушного ліричного героя, поет напучує: шукайте свою музику! Ідіть за нею в обійми лютої хурделиці, під проміння палючого сонця, ідіть без сумніву й тривоги, без страху й зневіри, ідіть, бо не кожному на землі судилося віднайти й почути свою музику. Ви питаєте: а той, хто її віднайшов, хто він? Певно, дехто з вас уже здогадався: він Поет!

Наскільки, на вашу думку, для поета важливим є відчуття музики, ритму? Чому? А чи відчуття музики притаманне іншим людям творчих професій – художникам, архітекторам? І чи доводилося чути вам такий вислів про довершене творіння архітектури: «Це – застигла у камені музика»? Як ви зрозуміли ці слова?

Цей вірш складається, по суті, лише зі звертань ліричного героя: до матері й до батька, до скрипкового смичка, до самої скрипки. І в цих звертаннях – любов і розгубленість, хвилювання і докір, та найголовніше – віра й надія. Віра в те, що знайдеться не один відчайдух, який вирушить шукати свою музику. Надія на перемогу добра, на свято душі, яка віднайде ту тремтливу й ніжну музику, що босоніж пішла в ніч.

В. Котарбинський.
Ангел із лілією. Кінець XIX –
початок XX ст.

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

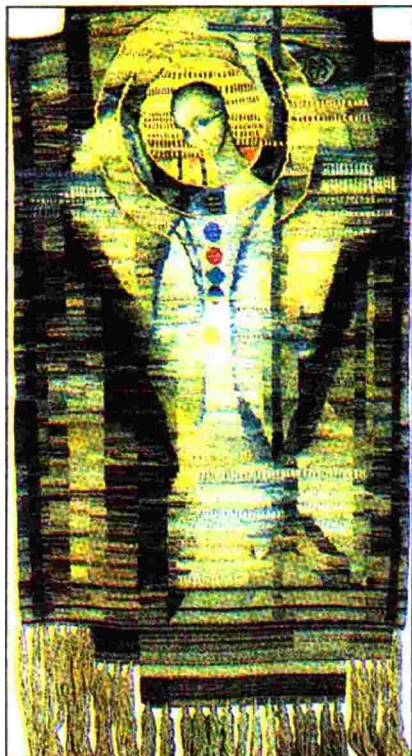
Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бреде собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, –

щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вирівний,
віє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...

А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

О. Зальоток. Ангел часу

А яким ви уявляєте янгола?

Цей вірш дав назву однойменній збірці. Вона була видана в 1997 році. Образ-символ янгола пронизує всю збірку – ви можете ознайомитися з нею самотійно. Але вірш, який ви щойно прочитали, – найважливіший. У ньому автор говорить про кожного з нас, бо всі ми – подорожні на цій землі. І в кожного з нас є свій янгол. Тільки втримати його на плечі хтось може, а хтось – ні.

Янгол охороняє людину від зла. І людині такий охоронець ой як потрібен! Бо той, хто вирушає в непросту життєву дорогу, завжди мусить бути готовим до випробувань, мусить зберегти своє «я», мусить пам'ятати про свого янгола.

Як ви гадаєте, чому іменини людини називають «днем янгола»?

Мабуть, Іван Малкович, коли писав цей твір, мав на увазі і власну творчість, яка теж неможлива без янгола на плечі, без духовного оберіга, який робить Слово чистим і світлим, мов кришталеві води річечки Лючки, що тече на батьківщині поета.

Він будує поезію на біблійних образах, які не лише глибоко розуміє – відчуває. Це його світ, створений Богом, він знає, як виглядає справжній Ірод, який полює на людську душу...

Останні слова поезії звучать як заклинання. Справді, якщо янгол впаде з плеча, хто порятує подорожнього? Хто збереже високий лет його душі й думки? Хто дасть сили і снаги рухатися далі непростим життєвим шляхом?

Тож і ви повторюйте собі іноді: «Янголе, не впадь з плеча!».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Розкажіть усе, що ви знаєте про нашого сучасника Івана Малковича.
2. Назвіть прочитані вами твори цього поета. Про що розмірковує автор у кожному з них?
3. Твори Івана Малковича можна розглядати як ліричні чи як епічні? На підтвердження своєї відповіді повторіть визначення лірики й епосу.

Багатознайко

1. Пригадайте, до кого звертається у своїх творах поет. Прочитуйте відповідні рядки.
2. Поясніть, у чому полягає глибока символічність назв поезій Івана Малковича.
3. Виразно і вдумливо прочитайте вірші. Поміркуйте, де саме ви робите логічний наголос і чому. Які саме слова поета здаються вам найважливішими?

Всезнайко

1. Підтвердьте думку про те, що поезія Малковича – це сув'язь глибоких роздумів про ество сучасної людини.
2. Прокоментуйте основні думки, висловлені автором у поезіях.
3. Складіть, використовуючи рядки творів Івана Малковича, невелике висловлювання про те, чому людина повинна спілкуватися рідною мовою.

Ерудит

1. На які думки наштовхнули вас прочитані твори сучасного українського поета? Наскільки важливими вважаєте ви проблеми, порушені у творах, і чому?
2. Як ви розумієте поняття «душевне багатство людини» і яких аспектів цього поняття торкається Малкович?
3. Проаналізуйте, з творчістю яких поетів внутрішньо споріднена творчість Івана Малковича. Аргументуйте свою думку відповідними цитатами.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Доля розкидала українців по різних країнах світу. Але й там вони творять українську літературу в контексті інших культур, а проте залишаються питомо українськими, в чому ви зараз пере-свідчитесь.

Павло Романюк народився в 1953 році в Румунії, де мешкає і нині. Пише поезію й прозу, збирає фольклор румунських українців.

ВІД «А» ДО ВСЕСВІТУ

Айви починають свій ріст, свій всесвіт
від літери А.
Яблуко народжується від Я.
А птахи зароджують свій лет
у формі літери Л
(інколи, весною, – у формі трикутника).
А люди блукають людяно у літері Л
(або ще в ненародженій літері).
Тільки серця ще не народилась літера,
а лиш таємна, нерозшифрована фонема...

Іван Негрюк, автор кількох поетичних книг, також народився в Румунії.

СИРОТОЮ ПІСНЯ...

Яка небезпека, тривога,
жахає полінне тіло флейти,
аж серце яворів
стає лебедем
і зморшки павутинять
воду дзеркал?

Цієї ночі сиротою пісня блукала,
торкаючись скронею
місячного рифа,
а каганця гадюче око
ще й досі горить...

Поміркуйте, що спільного у творах цих поетів з творами Івана Малковича. Чи є якісь «точки дотику» в поезіях представників одного покоління, що мешкають у різних країнах Європи? Які особливості світобачення людини початку ХХІ століття вони демонструють?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Читаючи вірші, ми багато говорили про музику. Отже, і творче завдання буде сьогодні «музичним». Виконайте одне із завдань на вибір (за потреби зверніться по допомогу до вчителя музики).

1. Доберіть сучасні або класичні музичні твори, на які можна було б покласти слова поезій Івана Малковича.

2. Створіть музичний альбом, який би ви назвали «Почуття». Підшукайте музичні твори, якими, на вашу думку, можна було б виразити почуття кохання, хвилювання, страху, відрази, ненависті, байдужості, злостивості, нетерпіння, суму, відчаю. Спробуйте звернутися до творів тільки українських композиторів як класиків, так і сучасних.

Поміркуйте, чи можуть твори класичної музики відтворювати почуття сучасної людини, чи це здатна зробити лише сучасна музична творчість. Аргументуйте свою думку.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Українська поетеса *Марія Маткобожик* написала вірш, який присвятила Іванові Малковичу. Ось він:

А скрипка грає, а скрипка плаче...
 Ходи, Іванку, у глиб віків...
 Прочиним двері за дубом зрячим –
 Послухай серце і не мовчи...
 У того дуба – залізні брами,
 Опришки й досі у ньому сплять.
 «Іване, – кличуть, – Іва-, Іване...»
 Хай скрипка грає, не замовка...
 Там річка Лючка покотить хвилі,
 Баранчик білий копитцем б'є:
 «Іване-серце, легіню милий...»
 З твоєї студні ми воду п'єм.

Протягом п'яти хвилин спробуйте «розшифрувати» надзвичайно глибокі й символічні образи цієї поезії. Той, хто максимально швидко впорається з непростим завданням, буде вважатися переможцем цього імпровізованого конкурсу.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

ГЕНІАЛЬНИЙ САМОУК, НАЩАДОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО РОДУ

«Пишний, рожевоцокий, кремезний, вбраний по-українському, то з посмішкою, а то з суворою діловитістю, *Георгій Іванович* підкорював своєю розмовою, говіркою, слівцями всякими, дотепністю й знаннями, дивував начитаністю для художника незвичайною, ерудит був справжній», – таким згадували сучасники видатного українського художника *Георгія Івановича Нарбута*, який створив своєрідну школу в українському живописі.

Його називали «кращим і єдиним», геніальним самоуком, славним нащадком українського козацького роду. Він учився майстерності,

створюючи витинанки із синього обгорткового паперу – нічого більше обдарований хлопчина не мав. А малювати вмів і правою, і лівою рукою однаково неповторно.

Не лише в Україні – в Європі – мало знайдеться рівних Нарбутові ілюстраторів художньої літератури! Принаймні саме він, український художник, створив найліпші ілюстрації до байок російського письменника Івана Крилова, геніально передав у малюнках глибокий зміст казок Андерсена.

Сама природа створила Нарбута графіком-віртуозом: він мав міцні, чутливі, надзвичайно красиві руки, феноменальну зорову пам'ять. Складний орнамент, бачений лише одного разу, міг відтворити через кілька років безпомилково.

Мало хто сьогодні згадує про те, що Георгій Іванович був автором серії гральних карт – вони були навіяні козацькими портретами. В образах «королів» представив він українських гетьманів з їхніми гербами. Але вони змальовані дещо несподівано: майстер іронії, художник одного з гетьманів, наприклад, змальовує з діркою в шапці та з відірваним кінчиком вуса, з квартою горілки в руці замість булави, з кумедним виразом обличчя.

Найбільшим щастям для митця було затвердження його на посаді ректора Академії мистецтв, про створення якої в Україні мріяв ще Тарас Шевченко. На жаль, невблаганна хвороба дуже рано обірвала життя видатного митця й справжнього українського патріота. Не стало Георгія Нарбута в 1920-му, у віці 34-х років.

Розгляньте уважно твори художника: це ілюстрації до «Української абетки», образ схимника до поеми «Іван Вишенський». Чи подобається вам творча манера цього неперевершеного майстра української графіки? Поцікавтеся іншими ілюстраціями до «Української абетки», своєрідного творчого верхогір'я Георгія Нарбута – і ви переконаєтеся в тому, наскільки блискуче зміг він «оживити» і наситити змістом літери!

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ»

1. Коли Шевченка було викуплено з кріпацтва?
 А. 22 квітня 1838 року. В. 22 травня 1838 року.
 Б. 9 березня 1840 року. Г. 11 березня 1814 року.
2. Який з названих творів входив до першого видання «Кобзаря»?
 А. «Заповіт». В. «Минають дні, минають ночі...».
 Б. «Тополя». Г. «Думи мої, думи мої...».
3. На території якої сучасної країни Тарас Шевченко відбував заслання?
 А. Росії. В. Киргизії.
 Б. України. Г. Казахстану.
4. Який український композитор поклав на музику поезію «Мені однаково...»?
 А. Кирило Стеценко. В. Анатолій Кос-Анатольський.
 Б. Іван Карабиць. Г. Микола Лисенко.
5. Яка географічна назва не стосується заслання Шевченка?
 А. Мангишлак. В. Аральське море.
 Б. Орськ. Г. Джезказган.
6. Напишіть творчу роботу на тему «Мотив туги за Україною в поетичних рядках Тараса Шевченка».
7. Запишіть уривки з прочитаних вами творів Тараса Шевченка і визначте в них віршові розміри, види римування.
8. На основі аналізу відповідного твору Шевченка закінчіть розпочате визначення: «Філософська лірика — це...».
9. Як зветься нині село, в якому народився Іван Франко?
 А. Івано-Франківськ. В. Франкове.
 Б. Франківськ. Г. Івана Франка.
10. До якої поетичної збірки Івана Франка увійшла поема «Іван Вишенський»?
 А. «Із днів журби». В. «З вершин і низин».
 Б. «Зів'яле листя». Г. «Бориславський цикл».
11. У якому містечку народився Іван Вишенський?
 А. Рогатин. В. Судова Вишня.
 Б. Нагуєвичі. Г. Острог.
12. На території якої країни знаходиться гора Афон?
 А. Італія. В. Кіпр.
 Б. Греція. Г. Мальта.
13. Закінчіть розпочате висловлювання: «Іван Вишенський після відвідин земляків зрозумів, що...».
14. З якого українського міста надійшов Вишенському лист?
 А. Луцька. В. Острога.
 Б. Києва. Г. Батурина.
15. Про що писали в листі до Вишенського земляки?
 А. Про рідних, яких він залишив в Україні.
 Б. Про страждання України під владою «ляхів і єзуїтів».
 В. Про монголо-татарські набіги і спустошення України.
 Г. Про поневолення України Москвою.
16. Напишіть твір-роздум на тему «Як у житті людини поєднуються віра і патріотизм».

17. Якої з мов не знала Леся Українка?

А. Англійської.

В. Іспанської.

Б. Французької.

Г. Болгарської.

18. Хто написав музику до поетичного твору Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...»?

А. Кирило Стеценко.

В. Ярослав Степовий.

Б. Ігор Поклад.

Г. Володимир Бистряков.

19. Запишіть у зошит цитати з поезії «Давня весна», які підтверджують використання авторкою засобу персоніфікації.

20. Складіть і запишіть діалог-дискусію між двома товаришами, один з яких переконує в тому, що найголовніше в житті – матеріальний статок, а інший запевняє, що потрібно знайти в житті своє покликання, і це є найважливішим. Використайте в діалозі уривки з прочитаних вами творів Лесі Українки, інших письменників; продемонструйте своє вміння вести дискусію.

21. Що уособлює образ саду в поезії «Сад» Бориса Олійника?

А. Сад у дворі своєї хати.

В. Це фантастичний образ.

Б. Сад, посаджений видатними людьми.

Г. Батьківщину.

22. Знайдіть помилку в тексті: «Вірш “Любіть Україну” став справжнім гімном молодого покоління українців. Вірш був надзвичайно своєчасний, він вселяв надію в серця людей, змучених важкими роками фашистської окупації. У ньому йдеться про далеке й близьке історичне минуле, про славних наших предків, про звияжців-козаків».

23. Запишіть по декілька строф із прочитаних вами поезій і визначте віршові розміри кожної з них.

24. Накресліть у зошиті табличку з двох колонок. Використовуючи вірші Володимира Сосюри, до першої запишіть риси, притаманні патріотичній ліриці, до другої – інтимній. Кожну з тез підтверджуйте цитатами з поезій.

25. Якими рядками Борис Олійник засуджує підступність у чесному поєдинку? Запишіть їх у зошит.

26. Письмово поясніть гасло-висновок із творів Бориса Олійника: «Я вибираю честь!».

27. До якого покоління поетів належить Володимир Підпалій?

А. Шістдесятників.

В. Вісімдесятників.

Б. Поетів рубежу XIX–XX століть.

Г. Дев'яностиків.

28. Напишіть творчу роботу на тему «Мій знайомий – ліричний герой Володимира Підпалого».

29. Закінчіть висловлювання.

А. «Провідна ідея поезії “Напучування сільського вчителя” – ...».

Б. «Глибина образу музики в поезії Івана Малковича полягає в тому, що...».

В. «У поезії “З янголом на плечі” автор розмірковує про...».

30. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем:

А. «Роздуми про українську мову в творах українських поетів».

Б. «Морально-етичні проблеми в українській поезії другої половини XX століття».

В. «Образ України у вітчизняній поетичній класиці».

Г. «Ідеї волелюбності в українській поезії».

Розділ 4

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожать кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводять в душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами убіляють його душу, паче снігу! Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками і заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо!..

Іван Карпенко-Карий

Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський – блискуча плеяда майстрів української сцени, ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва... Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя.

Костянтин Станіславський

Іван Карпенко-Карий

*З гордістю несемо
з собою кращі здобутки
минулого, –
отже, несемо і творчість
великого драматурга,
поборника правди
і простоти на сцені –
Івана Карпенка-Карого.*

М. Рильський

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ

(Іван Карпенко-Карий)

(1845–1907)

«ДІЯЧ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

Український театр, його історію неможливо уявити без яскравої особистості Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого), який не лише заклав підвалини національної драматургії, а й уславив український театр на весь світ. Крилатими фразами з його комедій буквально насичений наш побут, а безсмертні образи живуть на сцені вже близько ста років! Ви, напевно, вже розумієте: якщо твір витримав нелегкий іспит часом, то це справжня класика, якою могла б пишатися будь-яка література світу.

Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 року в селі Арсенівці поблизу Єлисаветграда (нині – Кіровоград) у родині збіднілого шляхтича, управителя поміщицького маєтку. Ця талановита родина дала українській культурі таких славних діячів, як **Панас Саксаганський, Микола Садовський, Марія Садовська-Барілотті.**

Любов до театрального мистецтва в Івана Тобілевича родом з дитинства. Мати любила вистави мандрівних театральних труп, особливо «Наталку Полтавку», і захоплено розповідала про них дітям.

Чотирикласну Бобринецьку повітову школу Карпенко-Карий закінчив за три роки (1856–1859). На цьому, власне, офіційна освіта завершилася, бо матеріальна скрута великої родини змушувала йти на заробітки. Вища освіта, університет так і залишилися недосяжною мрією, бо з 14-ти років хлопчина вже працював писарчуком у канцелярії. Понад 20 років терпів осоружну канцелярську працю Іван Тобілевич, заробляючи собі на прожиття. З 1864 року, часу переїзду на службу до Бобринця, почалося справжнє захоплення театром і невтомна праця на його ниві.

Пригадайте, яку освіту мали українські письменники, відомі вам. Чому шлях до освіти для них був настільки складним? Чи просто сучасній людині з провінційного містечка або села здобути освіту?

Саме Іван Карпович ініціював першу театральну постановку «Назара Стодолі» в Єлисаветграді в 1875 році. Він був також одним з головних натхненників вшанування пам'яті Тараса Шевченка, опублікувавши в 1878 році в місцевій газеті відкритий лист із закликом збудувати школу імені Кобзаря. Збереглися фотознімки тих часів – Іван Карпович і його перша дружина Надія в ролях Назара і Галі. Ця драма настільки захопила майбутнього драматурга, що він узяв для свого псевдоніма прізвище одного з героїв – Гната Карого, а дітям дав імена Назар і Галя.

Чому саме Шевченкова п'єса була настільки важливою для Карпенка-Карого? Чому він так прагнув поставити її на сцені?

Українофіл Тобілевич брав участь у гуртку місцевої інтелігенції, що розповсюджував нелегальну літературу. Своє службове становище Іван Карпович використовував для допомоги політичним діячам, яких переслідував царський уряд. Це призвело до того, що в 1883 році за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ його, як людину неблагонадійну, було звільнено зі служби.

Щастя спілкування і співпраці з однодумцями було перерване арештом у 1884 році й адміністративним засланням до міста Новочеркаська. «Гласний» нагляд поліції, заборона жити в Україні та у великих містах Росії, допити, обшуки. І за таких умов Іван Карпович пише «Безталанну» і «Бондарівну», «Наймичку», «Мартина Борулю», «Розумного і дурня». Щоб мати засоби до існування, працював у кузні ковалем, пізніше відкрив палітурну майстерню, на якій була вивіска: «Переплетчик Иван Тобилевич, работа исполняется чисто и аккуратно».

Чим, на вашу думку, Іван Карпенко-Карий так роздратував царський уряд?

У 1887 році йому дозволили повернутися в Україну, і він оселився на хуторі Надія біля села Кардашеве, поблизу Єлисаветграда. Цей хутір відіграв велику роль у житті родини Тобілевичів, зігріваючи серця всім, хто бодай ненадовго зупинявся чи гостював тут. Земля належала поміщикові Тарковському, що походив із давнього шляхетського роду. Саме дочка Тарковського, Надія, була першою дружиною Карпенка-Карого. Вони разом грали в драматичному гуртку, і так само, як їхні герої – Назар і Галя із драми Шевченка «Назар Стодоля», – спізнали болісних перешкод на шляху до одруження. Старий поміщик Тарковський не погоджувався на їхній шлюб, вважаючи чиновника Тобілевича нерівнею шляхтянці. До речі, внучатими племінниками *Надії Карлівни Тарковської* були видатний російський поет *Арсеній Тарковський* та його син – усесвітньо відомий кінорежисер *Андрій Тарковський*.

Але закохані Іван і Надія побралися, а незабаром частина батькової землі дісталася Надії Карлівні у спадок. Першим оселився тут Карпо Адамович, батько драматурга, що поставив на пагорбі просту сільську хату. Вона стоїть над дорогою і нині, перетворившись на літературно-мистецький музей.

В. Пінчук, Р. Рубін. Битою стежкою
ідемо до «Батькової хати»

Надія Карлівна померла навесні 1880 року, залишивши Іванові Карповичу чотирьох дітей. На спо-мин про дружину назвав він хутір Надією.

Уся велика родина Тобілевичів знаходила тут тепло і прихисток. Микола, Панас, сестра Марія, колеги-актори часто гостювали в Надії. Оскільки батькова хата була вже замалою, Іван Карпович збудував нову, куди перебралися в 1890 році, але невдовзі під час гастролей драматург дізнався, що пожежа знищила більшу частину небагатого домашнього скарбу, а найголовніше – чернетки, записники, замітки до нових творів. Цілий вік трудилася родина Тобілевичів

на невеликому хутірському клаптеві землі, щоб перетворити його на затишну, мальовничу і гостинну садибу.

Нині хутір Надія – видатна пам'ятка національної духовності, аура тут і досі збереглася такою, як за життя І. Карпенка-Карого. Могутніми велетнями стоять знамениті дерева, що їх саджали всі Тобілевичі, їхні діти, гості – славетні діячі української культури, корифеї театру. Дуби *Миколи Садовського і Марії Заньковецької* символізують їх незрівнянний творчий дует і велике кохання. Дуб «Соловейко» – пам'ять про сестру Карпенка-Карого – *Марію Садовську-Барілотті*. Трьох братів-велетнів української культури – *Івана Карпенка-Карого, Панаса Саксаганського і Миколу Садовського* – уособлюють могутні дуби «Вартові».

Це місце стало символом творчого подвигу, осередком національної культури, роду і народу українського.

Ви вже знаєте, що в Україні створено багато літературних і меморіальних музеїв, музеїв-квартир. Поміркуйте, яку роль відіграють вони в суспільстві. Наскільки і як саме допомагають пізнати особистість людини, на честь якої їх створено?

«Гласний» нагляд тривав іще два роки. Заняття хліборобською працею, спілкування із селянами, пильні спостереження за новими суспільно-економічними процесами дали драматургові неоціненний матеріал для кращих його комедій – «Сто тисяч» (1899), «Хазяїн» (1900). У цей час ім'я автора було вже широко відоме. Франко звернувся до Івана Карповича з проханням надіслати автобіографію. Відповідь на запит Франка по-своєму теж характеризує *Карпенка-Карого*: «Писати свою автобіографію не буду, бо не хочу я смішити людей...».

На сцену він повернувся 1889 року й устами свого героя твердо проголосив: «Сцена ж – мій кумир, театр – священний храм для мене!».

Прокоментуйте ці слова драматурга.

У 1905 році Іванові Карповичу винесли жорстокий медичний присуд – рак печінки. Усі зусилля лікарів виявилися марними, і у 1907 році драматург змушений був, тепер уже остаточно, піти зі сцени.

15 вересня 1907 року видатний український драматург і актор помер у Берліні, куди поїхав на лікування. Згідно із заповітом його прах було перевезено в Україну і поховано поряд з батьком неподалік від хутора Надія у селищі Карлюжино. На могилі встановили простий дубовий хрест і литу чавунну плиту з написом, складеним *Миколою Садовським*: «Люде вмирають – ідеї вічні. Серце твоє, налите правдою і любов'ю до рідного темного люду, полягло помеж ним, а дух величний твій витатиме над ним вівіки. Коли ж незрячії тепер прозріють – тебе в сім'ї своїй вільній, новій, спом'януть...»

СТО ТИСЯЧ

(Скорочено)

Комедія в 4-х діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Герасим Никодимович Калитка – багатий крест'янин.

Параска – жінка його.

Роман – син їх.

Савка – кум Герасима, крест'янин.

Бонавентура – *Копач*.

Невідомий – єврей.

Гершко – фактор.

Мотря – наймичка.

Клим – робітник.

ДІЯ ПЕРША

(...)

ЯВА VI

(...) *Роман*. ...Тут жид якийсь питає вас і *Копач*. (*Вийшов*.)

Герасим (один). Жид – то діло, а *Копач* – морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита рясом!.. Ох земелько, свята земелько – Божа ти дочечко! Як радісно тебе загірбати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито: і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і в мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у *Жолудя* шматочок – так-так, – однієї шпанки ходить дванадцять тисяч; чотири чи п'ять гуртів випасається скоту.

Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом *Жолудь* достав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як *Жолудь* купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер –

Іван Карпенко-Карий в ролі Калитки
(«Сто тисяч»)

багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає – і тільки ж всього-на-всього двісті десятиєн, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спить-ся мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив – видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятиєн, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хвтає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало – п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч – сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як роз-

мальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші. (...)

Як цей монолог характеризує головного героя? Визначте всі риси, притаманні Герасимові Калитці.

ЯВА VII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. (*Набік.*) Той самий жид... аж мороз поза шкурую пішов. Ну що?

Невідомий (озирається). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (зітхнув). Показуй.

Невідомий (оглядається кругом, заглядає у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розкладає на столі). Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим (довго розглядає, придивляється на світ). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (*Розглядає.*) Не вгадаю!

Невідомий (знову зазирає у вікно). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо

такої дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені – прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб – руб, три – три, однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна – руб, а це друга – три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух – прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?... Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться – візьміть, не нравиться – не беріть. Ми не нуждаємся в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені есть такі самі.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (*Показує свої гроші.*)

Невідомий (розгляда). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова приказчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люде багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрики нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільйони, а люде в двадцять раз більше... Ну, а якби ми самі на еті деньги товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. (*Розгляда гроші.*) Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (*Надрива краї.*)

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть – сколько вам нужно, я буду телеграму пускать у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог допомагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна – усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені, може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понеділок увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, – розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. (*Іде.*) Дай вам Бог з моєї легкої руки зробіться мільйонером!

Герасим. Спасибі!

Невідомий виходить.

(Сам). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взяти у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти! (...)

Чого саме не помітив уже в цій першій розмові з шахраєм засліплений жадобою наживи Калитка?

ДІЯ ДРУГА

(...)

ЯВА III

Герасим, Копач і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць, поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска (на дверях, з дійницею в руках). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був не запертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (Пішла.)

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад – гріх у неділю снідять.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіду на ногах не ївши охлянеш.

Герасим. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (Пішов.)

Герасим (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися – вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають. (...)

Ви, напевно, вже знаєте, що цей твір – трагікомедія. Скажіть, де в цих сценах можна віднайти елементи комічного, а в чому виразно виявляються трагічні елементи.

ЯВА VI

Герасим і Параска.

(...) *Параска.* Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти затіяв – женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік.*) Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, окрім Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбались, я до неї привикла, вона до мене, дівка красива, здорова, зна всі порядки, коло птиці, коло свиней, коло корів – одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті, я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми. (...)

Параска. Тьфу на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюну!.. (*Заміряється її вдарить.*)

Уважно вчитайтесь в монолог Калитки та його дружини. Як автор характеризує Параску?

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

(...) *Герасим.* Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люди багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє – грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (витяга гроші з кишені). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розгляда.*) Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві: і таких грошей можна купить, скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає.*) Ні... куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую.

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (розглядає). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купити? (*Вийма з пачки три бумажки по три і одну рубльовку.*)

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, невважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розміняйте ці гроші: як казначей прийме, то всяке прийме... (...)

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої крівні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать, за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га? (...)

Навіщо Калитка дав кумові Савці це доручення?

ЯВА ХІ

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люди в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для Божого дому й шість верстов, – ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-Божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук!

Герасим. То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову – робота до роботи не приходитьсь. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інша річ... Не дам коней. Пожальй скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Отото-бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть – завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх гаянтя у неділю.

Параска. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом!

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І ззамолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз – коняку жаліє, а жінку бить збирається... Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я... (*Кидається на Параску, хватає за очіпок.*)

Входить Копач. Калитка цілує Параску. (...)

Завіса.

Чого, на вашу думку, в цій сцені більше: комічного чи трагічного? Доведіть.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

(...)

ЯВА II

Входить Роман.

(...) *Герасим.* Ну, ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панамі, з офіцерами? Он куди Калитка заліз!.. Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері – хазяйського сина і в хату не закликали. Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син – хазяїн гарний...» А Пузир одказує: голяк масті, чирва світить! Нехай, каже, розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить.

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панамі водить і зараз морду пиндючити перед своїм братом! Ах ти ж пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть – і додому.

Роман. Ждав Бонавентури, думав свиней купить... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свиньми, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих – ходили з офіцерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами – настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все прийми, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір – не то зимою, а й літом – виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна.*) Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусились. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувать! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... а скотини, а овець розведу – земля під товаром буде стогнать... Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входить Гершко, одягнений чисто, по-городському.

Про що свідчить історія відвідин Пузиря Романом Калиткою? Як би на місці Пузиря повівся сам Калитка?

ЯВА III

(...) *Гершко.* Я можу вам помагати купувати землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачім гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

Гершко. Помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є – будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум!

Гершко. Извольте, з нашим удовольствієм: Смоквинов позичає на улущеніє хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улущеніє? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте ему п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти – і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатити долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк; прийде строк платити – її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк – і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мати.

Герасим (про себе). Що ж його робить? Два діла збіглось до купи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка.*) Треба подумати.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувати землю... Ну я його прогнав, бо без мене ні один євреї не має права гендлювати. Я фактор на цей куток, і Смоквинов до мене нале-

жить, а якби тот господин поворотілся до мене, я б ему купив з одного слова, а теперечки, на злість тому господину, желаю вам устроїть діло.

Герасим. Добре робиш, спасибі тобі! А від кого ж то фактор приїздив до Смоквинова?

Гершко. Від денежного чоловіка, від Жолудя.

Герасим. Від Жолудя?! Григорій Мойсейович, будь ласка, не допустіть Жолудя. Ідіть зараз до Смоквинова, обладейте його, що я дам грошей під закладну і процент візьму невеликий... Тільки треба день-другий підождають, поки я обернуся з своїми ділами.

Гершко. Можна. А скільки ви мені дасте факторського?

Герасим. А скільки ж ви хочете, Григорій Мойсейович?

Гершко. Дасте п'ятдесят карбованців тепер, а як поладнається діло, то ще п'ятдесят.

Герасим. Помилуйте!.. Господь з вами! Бога бійтесь! Де ж таки сто карбованців за такий пустяк? Візьміть тепер... десять карбованців, а як діло скінчиться, тоді ще двадцять п'ять...

Гершко. Міне ето даже странно, как чесний человек! За кого ви мене принімаєте?

Герасим. Невже ж мало? За віщо ж більше? (...)

Гершко. Ну що робить!.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші.*) Теперички поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. (...)

Це не перший шахрай, що звернувся до Калитки. Чому вони обрали саме його об'єктом шахрайств?

ЯВА V

Савка і Герасим.

(...) *Герасим.* Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. (*Випускає шию Герасимову з рук.*)

Герасим. Годяться. (*Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає крізь сльози.*) Куме, соколе мій... Куме, вашими устами Бог говорить... (*Цілує його.*) Я кращого слова від роду не чув, як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме!

Савка. Годяться!

Герасим (цілує його, говорить крізь сльози). Годяться?

Савка. Чого ж ви не радієте, та плачете?..

Герасим. Це я так радію... Як же, як, розкажіть? Я мало не заслаб, ждучи вас.

Савка. Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусився в городі? Танцював так, що і зуб на зуб не попадав. Вчора хотів спробувати, чи приймуть у лавках, бо казначейство було заперте. Оце підійду до лавки та й думаю: а що, як пізнають, що фальшиві? Та й назад. Заспокоюсь трохи, знов іду і знов вертаюсь. Нема смілості. Зайшов у трактир до Кукленчихи, випив одну восьмушку, другу випив, попоїв добре холодцю – і сміливість найшла на мене: вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчисі, а у самого сер-

це затьопалось, і волосся, чую, піднімається на голові; та вже й не знаю, як я здачу взяв! А як вийшов на вулицю, то вже й землі під собою не чув. Мерщій до Лошкаря, купив пачку канату, даю знову бумажку; глянув на неї прикажчик, прищурило око, у мене в душі захололо, а далі поклав у ящик, а мені дав здачі. Тоді я у казначейство, купив гербову марку у присяжного, прийняв і присяжний і дав здачі.

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Виймає запродажню і рве.*) От вам запродажню! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне – на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні – щоб не догадалися, була. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі – от і буде причина нашій гульні. (*Гука.*) Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є.*) Будьте здорові.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романо?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу. (...)

Завіса.

Чому Калитка так несподівано погодився на одруження Романа з Мотрею, проти якого він недавно протестував?

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та ж.

(...)

ЯВА V

Роман, Параска і Мотря. (...)

Роман. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню пору з грішми, бо Жолудь землю перекупує. (*Вийшов.*) (...)

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожі. (...)

ЯВА VIII

Герасим (сам). Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось – хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братику, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманю;

поки мішок розшили – дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї – гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок – жид зашамотався, бере мішок, не дає... Давай гроші, – каже. Слово за слово, а тут – третій; я тоді йому тиць замість п'яťох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входе Параска.

ЯВА IX

Герасим і Параска. (...)

Параска. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекупує.

Герасим (ненароком глянув на мішок). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

Параска. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

Герасим (несамовито підступа до неї). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

Параска одступає за двері. (...)

ЯВА X

(...) Входе Савка.

(...) Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік.)* Щоб тебе за печінку взяло. *(Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда.)* Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага!

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (хвата пачки одну за другою, перегляда). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хвата знов бумажки, розрива і кида.)* Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито.)* Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Савка. Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

То в чому ж полягало шахрайство, якому повірив Калитка?

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признаться. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!» (...)

ЯВА XII

(...)

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і витирає піт.

Параска (плаче). Старий, старий!

Герасим. Де я? (Спазми.)

Копач. Пийте воду. (Подає.)

Герасим н'є.

Копач. Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я, будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит – велике діло! На тім тижні в горі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (закльовується воздухом). Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимовичу, убиваться. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірówki? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає.)

Завіса.

Прокоментуйте останні слова Герасима Калитки. Про що вони свідчать?

«КРАЩЕ СМЕРТЬ, НІЖ ТАКА ПОТЕРЯ...»

Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками і заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!..

Іван Карпенко-Карий

У 1889 році Карпенко-Карий написав комедію «Гроші», яка не була дозволена цензурою до вистави, проте після переробки під назвою «Сто тисяч» уже в 1890 році була поставлена на сцені. Роль головного героя – Герасима Калитки – виконував сам Карпенко-Карий.

Основна комедійна лінія, пов'язана з придбанням Калиткою ста тисяч фальшивих грошей, розгортається на тлі панорами життя українського села на межі XIX–XX століть. Йдеться, зокрема, про зародження капіталістичного ладу, майнове розшарування села, а також про становлення сільської буржуазії як фактично нової суспільної верстви.

Сюжетна канва «Ста тисяч» узята з реального життя. У період мешкання драматурга на Єлисаветградщині газета «Єлисаветградський вісник» писала, що у 80-х роках активно діяли зграї шахраїв, які дурили ласих до легкої наживи сільських багатіїв, крупних «хазяїв», нібито продаючи їм фальшиві гроші. Проте Карпенко-Карий використав ці відомості лише для зав'язки динамічної інтриги. Насправді ж предметом аналізу й осуду стала психологія стягання. Карпенко-Карий представив на суд читача і глядача новий психологічний і соціальний тип сільського багатія, основою багатства якого є земля, «шматочок кругленький» у двісті десятин. Цьому малоосвіченому і жадібному сільському буржуа постійно «копитулу не хватає», щоб прикупити ще земельки, «Божої донечки», яку Герасим Калитка любить щирою любов'ю. Земля – його пристрасть: *«Всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає...»*. Навіть уві сні Калитка марить: *«Кругом, кругом усе моє»*.

Поміркуйте, чи може людина, що прагне до постійного збагачення, зберегти в собі позитивні людські якості, духовну цілісність, моральність.

Очевидно, що для справжнього господаря, який весь вік важко працював на землі, щиро любив її, знаходячи найніжніші для неї слова, руйнація мрії про розширення свого господарства, землі – істинна трагедія. У системі цінностей українського селянина земля важила найбільше. А для справжнього господаря, який її розуміє, «відчуває» – і поготів. Герасим Калитка зовсім не нагадує сатиричну карикатуру на одуреного сільського заможника. Цей образ значно складніший, він має динамічну перспективу, про що свідчить написана дещо пізніше комедія «Хазяїн» і її головний герой, Терентій Пузир – логічне продовження образу Калитки.

Чи віднайшли ви якісь позитивні риси в образі Калитки?

Із зашморгу Калитку, напівживого і напівбожевільного з горя, виймає Бонавентура – шукач скарбів, що розорився у пореформений час, не зумівши пристосуватися до нових економічних умов. Це теж цілком новий соціальний тип, продукт капіталістичного ладу, що утверджувався на зламі епох. Він уособлює типовоє явище тієї доби – процес розпаду дворянських і поміщицьких родів і господарств. Власне в уста Бонавентури драматург вкладає монолог, що дає ключ до розуміння цих процесів: *«Хазяйственный мужик, – каже він, – велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не*

пустяк!.. Вони привикли омари там, шампанське – от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули. А ви галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь – десять тисяч десятин, Чобіт – п'ять тисяч десятин, Пузир – три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте».

Проаналізуйте і прокоментуйте цей монолог Бонавентури, який не увійшов до поданого для читання скороченого варіанту п'єси.

У цій п'єсі Карпенка-Карого не цікавлять соціальні суперечності. Він ставить собі за мету розкрити конкретний психологічний тип героя, породженого новою економічною формацією. Це суть комедійного конфлікту й осердя її проблематики.

Сатиричної гостроти, глибокої комедійності драматург досягає різними засобами: свідомим перебільшенням, загостренням комічно-сатиричних ознак образу; спотворенням об'єктивної дійсності через суб'єктивну уяву; мовною індивідуалізацією та стилізацією мови під народну говірку.

Цей твір є блискучим взірцем світового сюжету про вічну «владу грошей», яка іноді змушує свою жертву втрачати людську подобу.

Якими якостями, на ваш погляд, повинна володіти людина, щоб не піддатися цій самій «владі грошей»?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть дату, місце народження Івана Карповича Тобілевича, міста, з якими було пов'язане його життя, видатних родичів знаменитого драматурга.
2. Пригадайте, у яких творах української чи зарубіжної літератури є герої, схожі на Герасима Калитку.
3. Які драматичні твори любив письменник, які ролі грав у театрі?
4. Перерахуйте сюжетні лінії, наявні в трагікомедії «Сто тисяч».

Багатознайко

1. Розкажіть все, що ви знаєте про родину І. Карпенка-Карого.
2. Перекажіть власними словами основний зміст твору «Сто тисяч».
3. Підтвердьте цитатами з тексту, що Герасим Калитка – зажерливий і меркантильний, жорстокий і бездуховний господар-землевласник.
4. Виразно прочитайте монолог Герасима Калитки. Які інтонації вам знадобилися, щоб підкреслити авторську характеристику героя?

Всезнайко

1. Порівняйте образи Герасима Калитки, його кума Савки, двох шахраїв. Що об'єднує цих людей і чим вони різняться?
2. Розвинуте розпочату думку: «Влада грошей перетворила Герасима Калитку на...».

3. Розкажіть про літературну й театральну діяльність І. Карпенка-Карого, їх взаємозв'язок.
4. Припустімо, ви зустріли такого собі Герасима Калитку в наш час. Розкажіть, який він нині.

Ерудит

1. Проаналізуйте, які суспільні явища відображені в трагікомедії І. Карпенка-Карого.
2. Складіть цитатний план характеристики образу головного героя. Поміркуйте, які цитати (з діалогів чи монологів) найбільше стали вам у пригоді.
3. Визначте провідні засоби сатиричного змалювання героїв і ситуацій комедії.
4. Доведіть, що проблеми, порушені автором твору, є актуальними і в наш час.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Батько драматурга не мав жодної власності, не мав і доброї освіти, а тому змушений був служити при панських економіях. Мати, уроджена Садовська, до заміжжя була кріпачкою. У нарисі про І. Карпенка-Карого С. Єфремов писав: *«Про матір особливо теплі спогади zostались у її талановитого сина, та й не у його самого, адже і Садовський, і Саксаганський – обидва свої артистичні псевдоніми взяли од матері, ніби оддячуючись їй своєю славою»*.

Справді, Микола і Марія прибрали собі за псевдоніми дівоче прізвище матері, а Панас назвався Саксаганським на честь містечка Саксагані, звідки мати була родом.

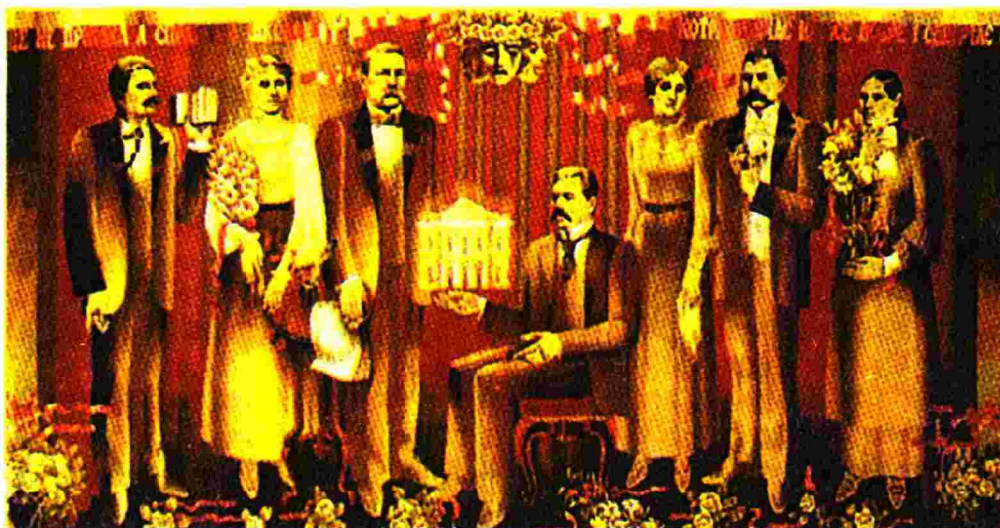
А на вашу думку, навіщо людина бере собі псевдонім? Люди яких професій роблять це найчастіше? Як впливає псевдонім (і чи впливає взагалі) на долю людини?

У 70–90-ті роки ХІХ століття народжувалася вічна слава українського театру, на небосхилі української театральної культури засяяли зірки корифеїв – *Михайла Старицького, Марка Кропивницького, Марії Заньковецької, братів Тобілевичів – Панаса Саксаганського, Миколи Садовського, Івана Карпенка-Карого*.

Але розвиток драматургії був явищем складним і багатограним. У цей період український театр пройшов непростий шлях від аматорських гуртків до «театру корифеїв», будучи повсякчас, за висловом І. Франка, «школою життя» для широких верств українського суспільства.

Відчутною стала потреба організації професійної театральної трупи. Честь її створення випала на долю М. Кропивницького. Фактичною датою її народження стала блискуча вистава Шевченкового «Назара Стодолі» в Києві 10 січня 1882 року за участю М. Садовського та М. Кропивницького.

Остаточно перша українська трупа склалася восени того ж року в Єлисаветграді. Тоді ж почала сходити акторська зірка М. Заньковецької.

А. Пунгін. Панно. Корифеї української сцени

Свою професійну трупу з власними декораціями, хором, оркестром створив і став на її чолі М. Старицький у 1883 році. До неї увійшли І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті. *Іван Франко* пізніше напише: «Зложилася трупа, якої Україна не бачила ані перед тим, ані потому, трупа, котра робила фурор не тільки по українських містах, але також у Москві і в Петербурзі, де публіка часто має нагоду бачити найкращих артистів світової слави».

Одним із розбудовників сучасного українського театру є Андрій Жолдак (Тобілевич) – нащадок Івана Карповича. Про його резонансну творчість часто пишуть у пресі, розповідають по телебаченню. А що ви знаєте про нього, його творчість?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Всесильне золото, і ви про це, напевно, знаєте, затьмарювало розум не одному ласому до наживи і жадібному персонажеві світової літератури. Геніальний французький драматург **Жан Батіст Мольєр** створив образ знаменитого Гарпагона, скупердя, який навіки став втіленням «вічної» у світовому мистецтві проблеми влади грошей. Прочитайте уривок з комедії Мольєра «Скупий», і ви переконаєтеся: Калитка має гідних «родичів».

«Г а р п а г о н. Злодії! Злодії! Тримайте злодія! Грабіжника! Вбивцю! Громе небесний, скарай злочинця! Все загинуло! Вбили, зарізали, гроші в мене вкрали! Хто вкрав? Куди він подівся? Де сховався? Як його знайти? Куди бігти? Чи не треба бігти? Чи не там він? Не тут? Хто це? Стій! (Хапає себе за руку.) Віддай мою казну, мерзотнику! Ой, то це ж я сам! У голові паморочиться. Не знаю, де я, хто я, що роблю. Гроші, гроші мої бідні, голуб'ята рідні, друзі безцінні! Викрали вас у мене! Відняли мою опору, втіху мою, мою відряду! Що мені робити тепер у цьому світі? Навіщо мені тепер жити? Все скінчено! Ох, смерть моя прийшла!

Помираю, помер, похований, закопаний у могилі. Невже ж ніхто мене не воскресить? Врятуйте, поверніть гроші або хоч підкажіть, хто вкрав! Га? Що ви кажете? Почулося, немає нікого. Але хто б не вкрав, проклятий вистежив так спритно, підстеріг і вловив момент, коли я з негідником сином вступив у суперечку. Піду! Піду швидше шукати управи! Всіх на допит – служниць, служників, і дочку, й сина, і мене самого. Що це? Навіщо тут народ зібрався? Скільки їх? На цього погляну а чи на того – всіх підозрюю, в кожному бачу злодія! Про щось говорять! Ви про кого розмовляєте? Чи не про того, хто мене пограбував, занапастив? Що за шум отам, нагорі? Можливо, там злодій? Будьте милосердні! Якщо ви чули що-небудь, знаєте про злодія, благаю – не приховуйте, скажіть мені. Можливо, він поміж вами ховається? Чого вони так дивляться на мене? І всі регочуть. А-а, ось ви як! Спільники! Разом з ним крали! Швидше за поліцією, за комісаром, за приставами, суддями! Всіх катувати, повісити на шибениці! Агов, ката сюди! Усіх перевішаю, а якщо грошей не знайду, повішуся сам!»

А насамкінець – порівняйте: українське слово «калитка» означає «товстий гаманець». Саме таким є прізвище головного героя комедії Карпенка-Карого. А слово «гарпагон» походить з латини, первинне його значення – гарпун. Так називався якір, яким під час морського бою підтягували ворожі кораблі. У переносному значенні означає «хапуга», «загребущі руки».

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Драма (з грецької означає «дія») – один із трьох літературних родів (*епос, лірика, драма*). У драмі життя показане не через авторську оповідь, а через діалоги і вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені. Драматичний твір має *діалоги, полілоги, монологи, ремарки* (авторські пояснення в тексті драми). Драматичний твір складається з *дій* або *актів*. Дії поділяються на *сцени, яви* або *картини*. До драматичних жанрів належать *комедія, трагедія* і власне *драма*.

Комедія (з грецької «святково-веселий натовп і пісня») – вид драматичного мистецтва, у якому дія та дійові особи подаються у смішних ситуаціях. Природа сміху, його палітра можуть бути надзвичайно широкими – від поблажливо гумористичного сміху до сатири, сарказму, гротеску. Родоначальником комедійного жанру вважається Аристофан. Комедійний жанр в українській літературі представлений творами М. Гоголя, М. Старицького, І. Карпенка-Карого. Вершини світового мистецтва комедії – твори Лопе де Вега, Шекспіра, Мольєра, Грибоєдова.

Трагікомедія – вид драматичного твору, що має ознаки як трагедії, так і комедії. В основі трагікомедії лежить переконання автора у відносності цінностей життя. Трагікомедія не приймає однозначності моральних оцінок комедії чи трагедії. Основні ознаки трагікомедії: поєднання смішних і серйозних епізодів; використання елементів підне-

сеності й комізму для змалювання дійових осіб; щасливе розв'язання любовних перипетій; несподівані сюжетні рішення; значна роль випадковості в долях персонажів. Часто герой має одну-дві визначальні риси, які постійно підкреслює автор і які надають змальовуваній особі ознак певного соціального типу.

Яка, на вашу думку, найголовніша відмінність комедії від трагікомедії? Чому твір «Сто тисяч» ми називаємо трагікомедією, а не комедією? Аргументуйте свою думку, спираючись на подані визначення.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Щоб мати повне уявлення про творчість драматурга, треба його п'єсу неодмінно побачити на сцені.

Тож рекомендуємо відвідати Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого, при якому функціонує театр-студія. А раптом це і ваша доля?

Після перегляду спектаклю або екранізованого твору «Сто тисяч» (у цій екранізації брали участь найвидатніші актори України) влаштуйте круглий стіл на тему «Сучасне прочитання творів Івана Карпенка-Карого, їх актуальність і злободенність».

Якщо у вашій школі є шкільний драмтеатр або гурток, спробуйте інсценізувати уривки з прочитаної вами трагікомедії.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Ми намагалися з'ясувати походження прізвищ героїв літературних творів. А чи знаєте ви етимологію власного прізвища чи імені? Спробуйте подумати і висловити свої припущення про це! Або оберіть ім'я та прізвище одного з героїв прочитаних вами творів і визначте їх походження, значення. От наприклад, ім'я Олена походить із грецької мови і означає «смолоскип». А якщо прізвище, припустімо, Стельмах – хтось із ваших предків був гарним майстром з виготовлення возів. Подорожуйте Інтернетом, пошукайте в етимологічному словнику і сміливо висловлюйте власні гіпотези!

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

ТЕАТРАЛЬНЕ СУЗІР'Я

Історія української і світової театральної сцени славна унікальним явищем – «театром корифеїв».

Свою діяльність український професійний театр розпочав 10 січня 1882 року, коли кияни вперше прийшли на виставу «Назар Стодоля»

Тараса Шевченка. Один з визнаних дослідників української драматургії **Григорій Семенюк** писав: «Маємо безпрецедентно-феноменальний випадок в історії світової культури, коли, нехтуючи кар'єрою, маєтками, соціальним статусом, інколи свободою, здоров'ям і життям, театральні діячі буквально на одному ентузіазмі будували театральний Храм, що захоплював і дивував світ. Кожен з тих, кого ми сьогодні називаємо корифеєм українського театру, мав вибір: жити на "дворянську ногу" (бо переважно всі мали дворянське походження), підвищуватися в чинах, спокуситися високою платнею і славою артиста Імператорського театру чи служити в українському театрі, добровільно прирікши себе на каторжний "труд, і спрагу, й голод". Вони були справжніми лицарями духу народного. Ніхто з них не змінив бажання утверджувати українське мистецтво, що хвилювало, виховувало і збагачувало глядача».

Вони любили свою батьківщину, Україну, і театр. Любили над усе. Любили так, що виснажена голодом і хворобою **Марія Садовська-Барілотті** померла прямо на сцені, **Марія Заньковецька** пожертвувала особистим щастям. **Михайло Старицький** усі свої заощадження витратив на організацію трупи, на становлення українського театру. Ви вже знаєте, що довгі роки довелося терпіти жандармську «опіку» **Іванові Карпенку-Карому**. Майже сорок років не сходив зі сцени батько українського театру – **Марко Кропивницький**. Він, після струсу мозку, який стався після зумисне опущеної на нього завіси, оглух, як свого часу геніальний Бетховен. І, як всесвітньо відомий композитор, що написав свої кращі твори, вже будучи глухим, Марко Лукич втілював свої кращі образи на українській сцені, читаючи слова по губах партнерів...

Що вам відомо про сучасний український театр? Назвіть відомі вам театри. Які з них ви відвідували? Яких українських акторів ви знаєте? Які п'єси ставлять в українських театрах? Яка роль театру в українському суспільстві нині?

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА»

1. Хто з названих акторів не входив до «театру корифеїв»?

А. Панас Саксаганський.	В. Михайло Щепкін.
Б. Іван Тобілевич.	Г. Микола Садовський.

2. Як називався знаменитий хутір, родинне гніздо Тобілевичів?

А. Надія.	В. Марія.
Б. Качанівка.	Г. Мотронівка.

3. Який славетний кінорежисер був нащадком дружини Карпенка-Карого?

А. Андрій Жолдак.	В. Сергій Бондарчук.
Б. Андрій Тарковський.	Г. Олександр Довженко.

4. Які дерева садила на хуторі Надія родина Тобілевичів?

А. Тополі.	В. Каштани.
Б. Берези.	Г. Дуби.

5. Вставте пропущені слова у висловлювання драматурга.

«Сцена ж – ..., театр – ... для мене!»

6. У якому році було написано комедію «Сто тисяч»?

А. 1901.	В. 1889.
Б. 1899.	Г. 1900.

7. Знайдіть серед поданих помилкове твердження.

А. Панас Саксаганський узяв псевдонім від назви маленького містечка.

Б. Трагікомедія «Сто тисяч» мала продовження – «Хазяїн».

В. Герасим Калитка був людиною освіченою і по-своєму талановитою.

Г. П'єса «Сто тисяч» написана про сліпе прагнення до наживи.

8. Які з названих художніх засобів не використовувались автором під час написання п'єси?

А. Іронія.	В. Гротеск.
Б. Аллегорія.	Г. Сатира.

9. Закінчіть розпочаті висловлювання.

А. «Взаємини Герасима і Параски були...».

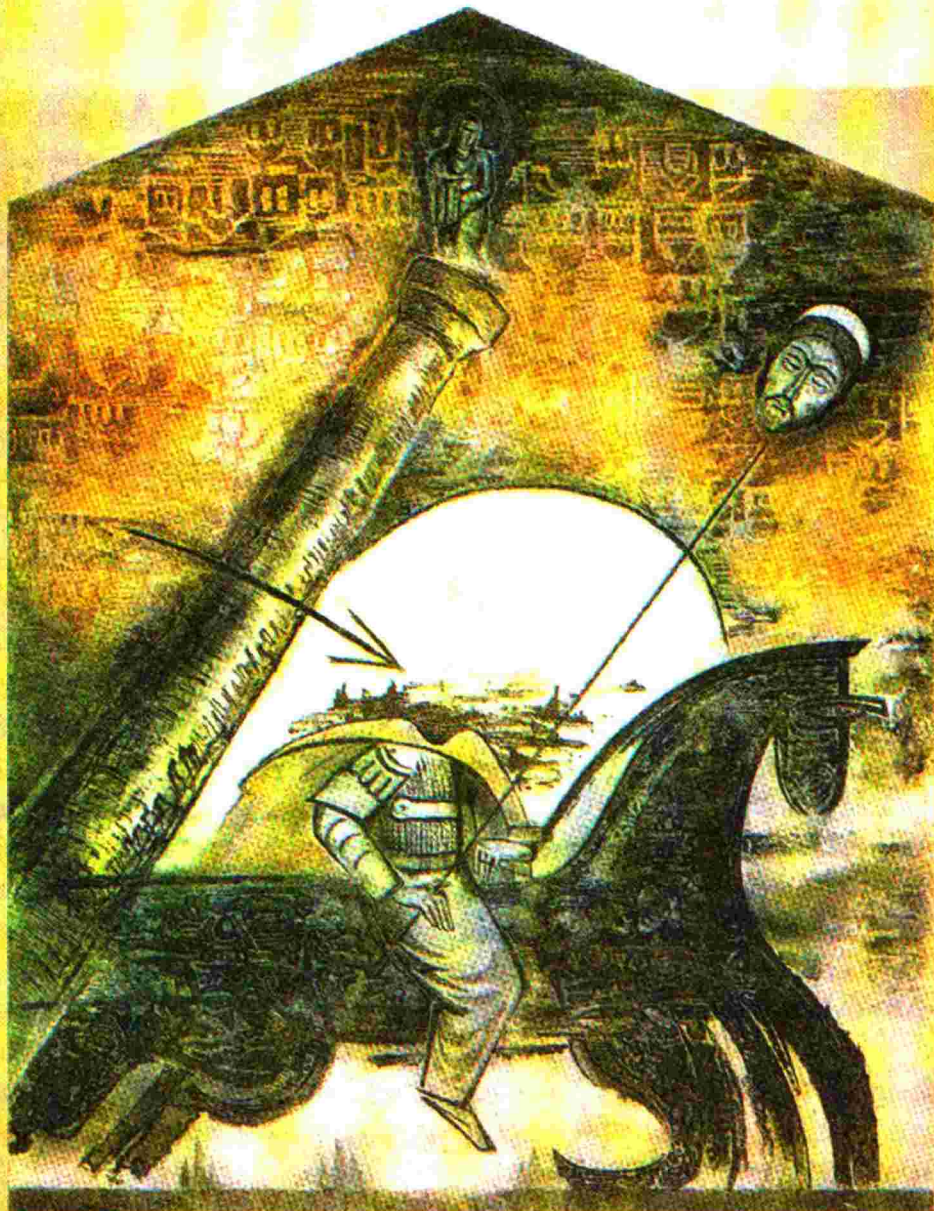
Б. «Роман і Мотря змогли побратися завдяки...».

В. «Копач Бонаventura висловлював такі слушні міркування:...».

Г. «Кум Савка допоміг Калитці у...».

10. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Сучасний Герасим Калитка: який він?».

11. Занотуйте найбільш яскраві висловлювання головного героя трагікомедії «Сто тисяч».

Розділ 5

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Од тих днів, од яких існує мистецтво, існує література, вони шукають одне... – людину. З давніх-давен усіх справжніх письменників хвилював і мучив отой невловимий чи вловимий в окремих рисах ідеал людини. Навіть тоді, коли письменник і не робив спроби укласти якийсь еталон у своїй художній творчості, він думав про це...

То не важливо, що пише письменник, – новели чи романи, аби він осягав ними світ, відображав правду життя, аби по пласі, по цеглині викладав свою будову. Либонь, то основне – вибудувати свій дім, провести свою лінію.

Юрій Мушкетик

Михайло Коцюбинський

Людську любов, і радощі,
й жалі,
І совість, що губилась
на землі, –
У серце взяв, у світ поніс
з собою.

Андрій Малишко

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ (1864–1913)

«Я ЗАВЖДИ БУВ ВЕЛИКИМ
ОПТИМІСТОМ...»

«**Б**о життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег», – так сказав про себе письменник, який творив не лише українську – європейську літературу і культуру. Інтелігент і аристократ духу, людина високого морального обов'язку й рідкісного таланту, Михайло Михайлович залишив нам у спадок твори надзвичайні: правдиві, чарівні, вічні, як саме життя, яке він любив над усе на світі...

Павло Тичина, чий шлях у велику літературу був освячений благословенням

М. Коцюбинського, говорив, що «великі світочі людства давно вже розступились, щоб дати місце і йому в шерензі борців, мислителів і шукачів правди».

Як ви гадаєте, чи впливає на творчість письменника те, оптиміст він чи песиміст у житті? А якщо впливає, то як саме?

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 року в місті Вінниці. Про свої дитячі спогади М. Коцюбинський писав: «...Цей свят-вечір, маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення, промовляють до мене згадками щасливих дитячих літ, віють поезією давніх, доісторичних часів...».

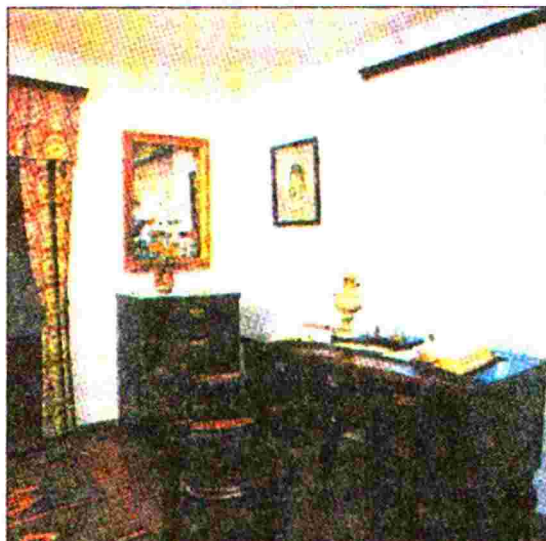
Лагідне дитяче прізвище – Муся – по-своєму характеризувало доброго, спокійного, допитливого хлопчика, якого мати обожнювала, а інші родичі щиро любили і шанували за розум, порядність, дисциплінованість. Через матеріальну скруту талановитий юнак не зміг здобути вищу освіту. Вчився лише в початковій школі в місті Барі, а згодом в Шаргородській бурсі. Подальшу освіту здобував самотужки. Бажання вчитися і наполегливість зробили з нього інтелігента європейського ґатунку.

Варто сказати хоча б про те, що в домашніх театральних виставах Михайло грав роль Людської совісті у п'есі, яку він сам написав за мотивами пісень і дум часів козацько-селянських повстань.

Усе життя невтомно працював він на літературній ниві, під його пером оживали і курні українські хатинки, і вузькі вулички татарських селищ у Криму, і могутні Карпати, де народжувалося вічне і прекрасне кохання. Він умів зазирати не лише в маленькі

віконця селянських осель, а й в людські душі. Тому образи, створені його талантом, – вічні, бо під пильним поглядом великого гуманіста ніхто не міг покрити душею...

За мотивами повісті Михайла Коцюбинського знято художній фільм «Тіні забутих предків», який увійшов до класики світового кіномистецтва. Чи бачили ви цей фільм? Якщо так, то чим він вам сподобався? Якщо ні, то обов'язково подивіться, ви вивчатимете цей твір у старших класах!

Робочий кабінет М. Коцюбинського

Коцюбинського не стало 25 квітня 1913 року.

Його проводжали в останній путь сонце, яке любив понад усе, і тисячі людей, що прийшли віддати шану великому синові України. Михайла Коцюбинського поховали в Чернігові, де він мешкав протягом останніх років, на схилах Десни, на Болдиній горі, куди часто ходив відпочивати видатний український митець.

Михайла Коцюбинського ще за життя називали «сонцепоклонником». Як ви гадаєте, який зміст вдячні читачі й друзі вкладали в це слово?

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено)

Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим; ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині і возили

звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кінями, найбільш боялись того неспокоїного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковична боротьба двох станів – панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурєю проносила над нещасним краєм, – ніколи не кінчалась, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг. Ще недавно, вмившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар – хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотні, тисячі нещасних попадалися до рук козакам – і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в рекрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину... (...)

Що ви знаєте про цей період української історії? Які славні історичні події пригадує автор? Що це за композиційний елемент твору, який ви тільки-но прочитали?

I

– То ти, Остапе?

– Я, Соломіє...

– Що ж воно буде?

– А що ж буде?... Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш – сакви... Бувай здорова, Соломіє...

– Тікаєш... покидаєш мене... І отес я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у

горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, – кричить, – гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

– Так...

– «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

– Так...

– «В некрути, – каже, – оддам...» А паня біла-біла, трясця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, – каже, – тікаймо звідси, бо ті хлопці заб'ють нас, як мого дідуса в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають – катуватимуть, нелюди, живого не пустять...

– Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє... (...)

Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи очевидячки спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один – жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. Тому очевидячки було пильно, бо, не вдовольняючись прудкою ходом, він інколи пускався бігти, придержуючи свої клунки на плечах, і вже за чверть години Остап міг розглядіти його струнку постать.

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

– Соломіє!.. Чи ти здуріла?

– Може, й здуріла... – сміялася Соломія.

– Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?

– За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?

– Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

– Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і за-дубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, й життя моє безщасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Вже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдуж додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулась до комори – чоловіка нема дома, повіз паню в гості, – зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку – і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодицею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, – догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь – і шубовсть у воду... Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка у товариші чи ні? (...)

Вони реготались, мов діти: вона – тонко і дзвінко, як молода дівчина, він – грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

– Що ж воно буде? – спитав перегодом Остап. – Та ж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

– А ось що буде! – рішуче промовила Соломія і з сими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. – На, ріж...

– Що ти кажеш? – жахнувся Остап.

– Ріж, кажу...

– І тобі не жаль, Соломіє?

– Ані крихти... Ріж! – уперто намагалась молодиця й сіла долі.

– Та в мене й ножиць чортма.

– Ріж ножем!..

Остап стояв, вагаючись, але бачачи молодицю упертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце і на очі набігли сльози. (...)

На яких рисах характеру своїх героїв одразу наголошує автор? Прокоментуйте епізод остриження Соломії.

II

(...) Потиху й обережно усі посунулись до берега. З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала. На заході трохи вияснилось, і на мутному небі вирізалися контури чорних, мов важкі хмари, гір. За річкою шуміли плавні. (...)

На березі зробився заколот. Всі товпились коло човнів, кождий хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки. Дідові Овсієві нелегко давалося зробити лад і спокій. Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок.

– Соломіє... Остапе... сюди... до мене! – кликав він пошепки, і сопів, і кректав, і крутив головою, вовтузячись із непокірливим клунком.

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли.

– Сідай швидше, – сикнув перевозчик. Та було пізно.

– Хто там? – гукнув із темряви сердитий голос. У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей, а над нею звівся козак, немов шукав чогось на землі.

– Еге-е! – протяг він наче до себе, скинув із плеча рушницю і бахнув над головами припишклих втікачів.

Люди опам'яталися. Адже він один, а їх багато. Сміливіші кинулись на козака, та голіруч нелегко було його взяти.

Тим часом стріл, певне, почули, бо з темряви неслась уже на втікачів кінська тупотнява, брязк зброї і грубі людські голоси.

– Лови їх! В'яжи! – гукали козаки, впадаючи на тих, що не встигли сісти у човен. Вони зіскакували з коней і кидались на втікачів. Усе змішалось. (...)

Про що, на вашу думку, свідчить факт, що так багато людей тікало в ті часи з України?

* * *

Що далі було – ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, в безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап вскакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили. Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали. Ся пригода була їм навіть на руку. Лежачи на чомусь твердому й холодному, вони могли трохи одсапнути. Нogi в них тремтіли, груди важко дихали. Вони лежали і слухали. Навколо було тихо, од берега не долітав сюди жаден згук – очевидячки, там уже все скінчилося. Сіав дрібненький дощик, темрява знов стала густішою. Не почувавши за собою погоні, Остап і Соломія помалу опам'яталися. Остап обережно обмацав те, на чому лежав: то горб, порослий травою. «Ага! – подумав він. – Ми, видно, наткнулися на високій берег». Вони спочили трохи, осмілені тишею, звелися і обережно побрели вздовж гір, в надії натрапити на яругу, де можна б було захиститися від дощу й холоду. І справді – незабаром почули під ногами розмиту глину і увійшли у чорну пащу провалля. (...)

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокій Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину, і вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай. (...)

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одержу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги. (...)

За стінами вітряка, в селі, валували собаки...

Незабаром з'явився заборощений мельник. Придивившись своїм одним оком, він впізнав Остапа.

Остап зараз-таки розказав йому, по що прийшов.

– Добре... – коротко одмовив Яким, – трохи упораюсь, і підемо. (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти у плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...)

Тільки вночі Остап із Соломією зважились податися на берег. Вилязачи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходяв місяць.

– Що за мара, – обіззався Остап, – адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

– А дивись!.. дивись!..

Остап глянув і остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рушались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулись од вітру, і знову росли, знов палали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і палала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

З жахом вдивлялись Остап із Соломією у сю картину.

– Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром, – із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревла, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли у вічній пільмі. (...)

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Якийсь час плили вони в тумані, поміж берегами, одірвані од землі й безпомічні. На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня та наблизитись до берега. Але й тут вода зносила пліт, і нелегко було пристати до берега. Остапові пощастило, однак, зачепитись якомсь за прибережну вербу. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт – і обоє вискочили на берег, втомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості – сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

– Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками!.. – закликав він наголос.

Одночасово на тому березі почувалася кінська ступа.

– Хто там?.. – кинув у пільму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниці.

– Ой! – скрикнув Остап, ухопившись за груди, і захитався.

– Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! – добродушно промовив козак і ступою подався далі...

Чому, як ви гадаєте, Остап почував не радість від того, що вони втекли, а обурення?

III

– Що тобі? – прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

– Ой, – тихо стогнав Остап, – поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одержу, тягла його з собою і з жахом повторяла:

– Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе... (...)

Коли вона прокинулася, сіре світло падало з хмарного неба. Туман іще плутовся у комишах і поволі здіймався догори. Плавні немов курились.

Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага.

– Ну, як тобі? – припала до нього Соломія.

– Та нічого... тільки дихати важко... згага мене палить... води... Треба було щось радити.

– Ти можеш йти?

– Не знаю... зведи мене...

За поміччю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, – так його боліло... (...)

Справа починала бути поганою. Остап знемігся і зовсім розхворівся: його палила гарячка. Соломія покляла його край озерця і задумалася. Адже вони могли пропасти отут, без людської помочі, без харчів, посуваючись так поволі! Голод уже й так ссав під грудьми. Видно, вони заблудились і тепер плутаються у плавнях – і хто зна, як довго ще можуть блукати у сій глушині. Чи не краще б лишити тут Остапа – вона ж йому однаково нічим не годна допомогти – та самій метнутись й пошукати виходу? Так було б певніше й скоріше.

Кадр із кінофільму
«Дорогою ціною». 1957 р.

Про що свідчить така взаємopідтримка героїв, самозречене піклування один про одного?

– Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... – згоджувався Остап. (...)

Рішити було трудно. Однак Соломії здалося, що їй треба йти просто перед себе. Вона пішла. Пройшовши зо двоє гонів, Соломія запевнилася, що йшла проти вітру. Невже вертатись назад? Вона зупинилася. Очевидячки, вона збіглася з дороги, заблудилася. Що робити? Ноги в неї тремтіли од трудної ходні, в голові бродили безладні думки й міркування. «Що робити?» – немов питав у комишів її блукаючий погляд. Комиші оточали її ворожою юрмою і шептались. Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

– Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула.

Соломія ще раз гукнула – те ж саме.

Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулася упе-

ред, розхиляючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Відповіді не було. Вона почала кричати на всю міць легких, у надії, що коли не Остап, то хтось інший почує її. Не могло ж бути, щоб вона так далеко відбилася од берега, де проходили часом люди. Шум комишу перемагав її. Налякані чужим голосом птахи з тривожним писком крутилися над головою Соломії. Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий – він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього і почала трощити із злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила і била ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив її руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилилась і впала, їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, нема виходу; вона мусить тут погибати, а Остап через неї – десь у другому кінці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів. Їй жаль стало молодого змарнованого життя – і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом. (...)

Які риси української жінки Соломії підкреслив автор у цьому розділі повісті? Чим вона особливо приваблює читача?

* * *

(...) Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

– Ти, Соломіє? – поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» – подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарчачими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк вискалив зуби і осів на задні лапи, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з

Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, з заплученими очима. Врешті замовк, посидів трохи і наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остапа була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк врешті скучив. Він кілька раз сердито, з запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати. (...)

Прокоментуйте епізод зустрічі Остапа з вовком. Яке ідейне навантаження цього епізоду?

IV

На порозі стояв старий високий циган, немов роздумував, чи увійти до хати. Врешті він переступив поріг, підійшов до печі і присунувся до вогню, так що його суворе обголене обличчя заблищало міддю.

(...) В той мент щось сильно стукнуло в вікно.

Усі здригнулися. Молода циганка вискочила з хати.

Скоро після того знадвору почувся її різкий горловий голос:

– Раду, аорде!¹

Раду ліниво звівся з лави і вийшов надвір; за ним подався старий.

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, в подертій заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її вуста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима – червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалось прохрипіти:

– Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

– Содеш душа?² – питав старий циган. Соломія, одначе, не слухала його – вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

Цигани не хапалися. Вони радилися, сперечалися, кричали. Врешті зважились – Соломія се помітила. Вона ухопила за руку циганку, наче боялася втратити її, і побігла в той бік, де горіли плавні. Цигани ледве встигали за нею. Перейшовши дорогу, вона подалася вздовж плавнів.

– Кай жа?³ – тривожно кричав Раду на Соломію.

Але вона не одповідала та все бігла наперед. Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

– Остапе!..

Одповіді не було.

¹ Раду, йди сюди! – Авт.

² Що кажеш? – Авт.

³ Куди йдеш? – Авт.

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виді різно зачорніли молоді вуса й густі брови.

– Саншукар...¹ – шепнула молода циганка, нагинаючись над Остапом.

Ся похвала, видимо, роздратувала Раду, бо він гримнув на жінку горловим, диким голосом і одтрутив од Остапа.

– Люди добрі, – благала Соломія, стоячи на колінах, – змилуйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите – пропадаємо... Чоловіка мого пострілено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

З сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет.

Старий побрязкав грошима на долоні, підкинув їх і сховав у кишеню.

– Мішто!..² – сказав він коротко. По нараді з молодим вони взяли Остапа – один під пахви, другий за ноги – і тихо посунулись до хати.

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшне, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із-під чорної хустинки, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоєний незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки і радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим молоком, особливо коли Гіца та Раду виходили з дому. (...)

І Остап поправлявся. Гарячка згодом спала, рана швидко затягувалась, сили підживали. За два тижні він уже зводився з лави, доволікався до вікна і сумно поводив очима по хвилі рудих, аж червоних комишів. (...)

Потім циганську родину заарештували за крадіжки й шахрайство, постраждав і Остап. Чому турки не повірили Остапові, що він не належить до злочинного кубла?

V

(...) Соломія рішила покористуватись вільним днем та грошима і забігти в Галац – купити Остапові теплу одежинку, їй було якось особливо весело і легко сьогодні на душі, так здорово дихалось морозним повітрям, усе погане, що було в житті, відсувалось назад, блідло. (...)

– Соломіє! – обізвався рівночасно козячий голос. – Чи це ви, чи ваша тінь?.. Хе-хе-хе...

¹ Гарний – Авт.

² Добре! – Авт.

Соломія озирнулась: перед нею стояв Котигорошок.

– Іване! А ви звідки тут узялися? – скрикнула вона, зрадівши йому, як рідному. (...)

Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі. Іван був радісний, веселий, дробцював короткими ногами і все говорив та й говорив, мов горохом сипав. (...)

Соломія гукнула Остапа.

Ніхто не обізвався. Та чого ж у хаті такий нелад, все перекинуто, лежить жужмом?.. Де ж слабий Гіца? Він не міг рушитися, як вона виходила з дому, він ледве дихав. Що ж сталося? (...)

Ніч стояла надворі, коли вони добились до конаку¹. Тут їм довелося чекати, бо старший пішов до мечету і довго не вертався, а турецькі жовніри не розуміли їх. Врешті їх покликано. Товстий, добродушний турок із горбатим носом та з чорними блискучими вусами на свіжому виду спокійно вислухав їх через драгомана². Він перекинувся кількома словами з другим турком і знов через драгомана спокійно вів річ:

– Нема чого шукати далеко, він тут, у нас, у доброму сховку. Попалась пташка... Давно вже наставляли сільце на горобців, та ось піймалися... Ціле гніздо накрили. Чужу душу послали у рай, а самі опинилися у пеклі. Скажи нам, молодице, коли твій чоловік дістав кульку між ребра? Адже не тоді, як Гіца, мабуть, при другій okazji, бо рана гоїться вже... Од москаля, кажеш, на перевозі... я так і знав, що він рус, втікач... От ми й відішлемо його назад, у нас і своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині... І не прохай, і не благай, нічого не поможу... Ну, чого стоїш? Айда!..

– А ти що за один? – помітив турок Івана. – Теж, видно, з циганського табору?

– Я... я нічого... я так... Оце вигадали – я тут служу, у градинаря, Тодоракі прозивається, – хіба не знаєте?.. Оце але!..

Соломія аж похолела, коли почула про таку напасть на Остапа. Вона з обуренням відкидала ті обвинувачення, розповідала всю свою історію, благала, мало не плакала. Турок не схотів слухати, обернувся і забалакав із іншим. Драгоман замахав на неї руками і мало не випхав за двері. (...)

Спокійною, грізно-спокійною прийшла вона в конак у визначений драгоманом день.

Він вийшов до неї байдужий.

– Нічого не буде... Відвезуть... А що я дурно не хочу твоїх грошей, то скажу тобі, що повезуть його позавтра вранці... Як тільки світне, приходить на берег – побачиш чоловіка... От!..

Така ж спокійна, нічого не відповівши навіть, немов вона давно погодилась із цим, покинула Соломія конак.

«Відвезуть... відвезуть... відвезуть...» – стукало щось молотком в її голову за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана. Вона забрала Івана з гармана і відвела набік.

– Відвезуть... – промовила вона, дивлячись на нього сухими очима.

– Що відвезуть?

– Остапа.

¹ К ó н а к – в'язниця.

² Д р а г о м а н – тут: перекладач.

- Ну? Коли?
- Позавтра... Ми його відіб'ємо...
- Хто – ми?
- Ви і я.

– Оце але! Оце сказали! Як же ми його відіб'ємо? Таже його турки везимуть, гей! – налякався Котигорошок.

Що спонукало Соломію до такого відчайдушного рішення? Чи сама вона, на вашу думку, боїться смерті?

(...) Соломія не відривала очей від берега. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен. Чи їх троє, чи четверо? – мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати. Вона бачила, як вони сідали і як човен загойдався на воді, відділяючись від берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі і лишали за собою город. Турецький човен теж вплив на середину – певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закрився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо – двоє на веслах, а двоє – один проти одного. Соломія впізнала Остапа. (...)

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину закликав, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд червоних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук: червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, в голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

– Ой Боже ж мій! – скрикнув він раптом і полетів навзаки в воду. Хибкий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломіїному тілу, сон щез і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій – той самий, що був під Івановим веслом, – держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить – усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішати, поки не змерзло тіло... Дикі, невгамовні сили життя встають, і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видко... а там так гарно, там сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона оковує

його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...

– Остапе!.. – з розпукою кличе душа.

– Соломіє-е!.. – доноситься до неї крик серця.

– Соломіє!.. – чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

Спробуйте пояснити думки й почуття Соломії, коли вона опинилась у смертельних обіймах Дунаю.

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу.

На високій бессарабській полонині, де удень котиться брудна хвиля овечої отари, а по ночах сумно гуде вітер, стоїть самотньо високий пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові. Там колись бились турецькі яничари з московським військом.

Тьмяно світяться вікна у маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. В печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

– Чую, чую... – шепче він і виходить із хати.

Темрява і пустка обгортають його. Він повертається у той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, – і шепче:

– Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

В. Глуздов. «Дорогою ціною». Остап

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

«Оста-а-пе-е!..»

– Отак вона мене часто кличе, – оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. – Як тільки вітер загуде – так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

– Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

Доведіть, що Остап зберіг на все життя любов до волі і до Соломії. Прочитуйте відповідні уривки з твору.

ДРАМА У ЧОРНІЙ І ЧЕРВОНІЙ БАРВАХ

*Життя і кров, а не сюжет і тему
Він залишив на білих сторінках –
І слів його не обернуть на прах.*

Максим Рильський

За свій недовгий літературний вік Коцюбинський спромігся відтворити грандіозну панораму життя величезної імперії та України зокрема від часів жорстокої панщини до революційних катаклізмів початку ХХ століття.

Картина тогочасної дійсності, створена письменником, містка й багатопланова. Її першопочатком можна вважати повість «Дорогою ціною». У ній вчуваються відгомін славних часів козаччини, дух запорозької вольниці. І хоч Запорозька Січ лежала в руїнах, були сміливці, одчайдухи, що подалися за Дунай. І там славні степові лицарі заснували свою нову Січ, бо не бажали чути на своїй шії панського ярма, хотіли залишитися вільними, незакріпаченими. А тому й була у селянина примарна надія, що ще можна порятуватися від панських канчуків якщо не в бессарабських степах, то хоча б за Дунаєм.

Що ви знаєте про Задунайську Січ? Поцікавтеся у вчителя історії, підготуйте коротеньку історичну довідку про цю сторінку життя українського народу.

Скільки гірких парадоксів знає наша історія! З турецької землі, напоєної кров'ю, потом, слізьми тисяч українських бранців, линули заклики до волі, а в самій Україні чорніли погорблені спini кріпаків.

Цей твір було написано в 1901 році. Подвиги славного українського козацтва, традиціями яких живився і на яких виховувався головний герой Остап Мандрика, були надзвичайно важливими і для самого Коцюбинського. Автор ставився до зображуваних подій не як до по-

жовклих сторінок історії, а як до вічно живого подвигу і болю, традицій, які народ завжди повинен берегти й наслідувати.

В архівах письменника збереглося кілька варіантів назви майбутньої повісті: «На волю!», «Дорога воля», «З неволі», «За дорогу ціну», «Воля». І героїв у ескізах до твору звали трохи інакше: Соломія звалася Мариною, а Іван Котигорошко – Іваном Мазепою. Проте можна з повним правом стверджувати, що героєм твору є все українське селянство, волелюбне і нескорене, уособлене в образах двох прекрасних закоханих – Остапа і Соломії.

Свого часу царська цензура, ознайомившись з повістю, заборонила до друку її вступ. Як ви гадаєте, з якої причини?

Остап не тільки ненавидить панське ярмо, а й засуджує тих, хто добровільно терпить це ярмо на власній шиї. Соломія – вольова і мужня, щира й самовіддана жінка, вірний товариш. Але навіть непереборна жага до життя не порятувала її: двобій із чорними водами Дунаю закінчився трагічно.

Українська письменниця *Наталя Кобринська* в листі до Михайла Коцюбинського писала: «*Ваша Соломія – то джерело під час спеки...*».

Як ви розумієте ці слова? Підтвердьте свою відповідь цитатами з твору.

Майстерність письменника виявилась у змалюванні своїх героїв за допомогою різних художніх засобів. Портрети, вималювані в повісті, передають красу й силу цих волелюбних дітей України, а діалоги – психологічний стан.

Особливу роль у розкритті характерів персонажів відіграє пейзаж, точніше – масштабний опис плавнів, у яких відбувається більша частина дії. Тут автор використовує надзвичайно потужну символіку кольорів, поєднання гнітючої темряви ночі і криваво-червоної пожежі, що посилює трагізм становища втікачів і віщує драматичний фінал твору. Найважливішу роль відіграє у змалюванні комишів прийом уособлення. Це жива, вороже налаштована до втікачів сила. Вона «їжить», «тіснить», «глузує», «помахує рудим чубом». І мужня Соломія фактично бореться з нею, як із живою істотою. Навіть пожежа, що ширилась плавнями, рухалась як жива. Це вогненне море «йшло», «жерло», «випивало», «підпалювало» все довкола.

Пригадайте, у яких прочитаних вами творах так само виразно було змальовано природу, її суголосність з описуваними подіями, душевним станом героїв.

Твір проникнутий нездоланим прагненням героїв здобути волю. Але не змогли вони знайти її, свою заповітну мрію. Не зазнали втікачі ні щастя, ні волі. Чужина не стала їм батьківщиною.

Прагнення героїв до волі та щастя – провідний мотив творчості М. Коцюбинського. Адже це найбільш природне бажання людини, таке необхідне для кожного.

Наскільки важливою для людини є свобода? Як ви ставитеся до сучасних світових процесів боротьби за свободу слова, віросповідання тощо?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Де і коли народився Михайло Коцюбинський?
2. Пригадайте і скажіть, які кольори домінують у повісті.
3. Визначте і перелічіть елементи композиції повісті.
4. Які пригоди випали на долю Остапа й Соломії, адже саме вони дають підстави розглядати цей твір як пригодницький?

Багатознайко

1. Поясніть, чому навіть ціною власного життя Соломія порятувала Остапа.
2. виправте помилку у твердженні: «Остап і Соломія тікали з України, щоб стати заможнішими на чужих землях».
3. Перекажіть власними словами уривок про пожежу в плавнях. Які образні засоби використав письменник для цієї масштабної картини?
4. Проілюструйте цитатами з тексту мотив кохання Остапа і Соломії.

Всезнайко

1. Доведіть, спираючись на текст і його композиційні елементи, що цей твір за жанром – романтично-пригодницька повість.
2. Поміркуйте, чому прагнення до волі було найсильнішим почуттям у героїв повісті.
3. Прокоментуйте пейзажні малюнки в повісті та їхню роль у розвитку сюжету.
4. Використавши історію життя й поневірянь головних героїв, спробуйте описати становище українського селянства в часи, описані Михайлом Коцюбинським.

Ерудит

1. Проаналізуйте роль портретів, діалогів у повісті «Дорогою ціною».
2. Прокоментуйте назву повісті. Чому автор, на ваш погляд, спинився саме на цьому варіанті?
3. Прослідкуйте роль образів-символів (пожежа, вітер тощо) упродовж усього твору. Віднайдіть звукові образи в тексті твору.
4. Хто, окрім Остапа й Соломії, є головним героєм повісті? Якою метафорою, образом сильної і волелюбної тварини змальовано образ цього героя? Підтвердьте свою думку відповідними цитатами, використайте знання з історії.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Коцюбинські – старовинний український рід, що мав навіть дворянські грамоти, які видавалися лише тим, хто довів своє походження за 300 років до складання самих грамот (1832 рік).

Михайло Коцюбинський знав вісім іноземних мов: російську, польську, французьку, італійську, румунську, татарську, турецьку, циганську.

Уже в 1927 році український кінематограф звернувся до творчості Михайла Коцюбинського. І першим твором, який привернув увагу кіно, стала повість «Дорогою ціною». Фільм називався «Навздогін за долею». Зняв його на Одеській кінофабриці режисер *Марко Терещенко*.

Більш вдалою стала кіноекранізація 1956 року, яку здійснив видатний кінорежисер *Марк Донський*. На Київській кіностудії було поставлено фільм «Дорогою ціною», який став справжньою подією в національному кіномистецтві. Про європейське визнання стрічки свідчать премія Британської академії кіномистецтв, диплом Единбурзького Міжнародного кінофестивалю, а в 1959 році стрічку було визнано кращим фільмом року.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

В історії багатьох країн і народів були роки яскравих звершень і часи підневільного життя. Мотиви нескореності і боротьби за волю можна знайти в будь-якій літературі світу: англійській і польській, французькій та іспанській, угорській і болгарській. Переконаймося в цьому!

Ось пристрасні рядки видатного шотландського поета *Роберта Бернса*:

Забудь, Шотландіє моя,
Свою колишню славу!
Забудь своє гучне ім'я,
Звеличене по праву!
Припали Твіду береги
Англійцям ув овладу, –
Опанували вороги
Нас через чорну зраду...

Розпука душу рве мою –
Ми в рабстві жити мусим!
О, чом я не поліг в бою
З Уоллесом¹ чи Брюсом²!
Та поки серця пил не згас,
Волатиму щосили:
За золото англійське нас
Запроданці згубили!

Не менш промовисті рядки поета-трибуна з Угорщини *Шандора Петефі*, ватажка національних повстань, що загинув у 27-річному віці:

НАРОД

Він борозною йде за плугом
З мечем в руках.
Народ завжди напоготові
Пролити ріки поту й крові
В труді й боях.

Навіщо піт він проливає
Свого чола?
Адже тієї крихти хліба

Йому родюча чорна скиба
Йї сама б дала.

Навіщо кров він проливає
Ворожих лав?
За Батьківщину? За свободу?
Чи за права? Адже в народу
Немає прав!

Які мотиви об'єднують творчість Михайла Коцюбинського, Роберта Бернса, Шандора Петефі? Які спільні цінності сповідують вони? Чого прагнуть? Що оспівують?

¹ Уоллес – національний герой Шотландії.

² Брюс – національний герой і король Шотландії.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Уявіть, що ви – кінорежисер і вам треба зробити власну екранізацію фільму «Дорогою ціною». Вашим завданням буде: визначити місця для проведення зйомок; дібрати акторів на виконання головних і другорядних ролей; зробити короткий опис костюмів, інтер'єрів; підібрати відповідний музичний супровід; скласти короткий план-сценарій, до якого включити основні епізоди, які, на вашу думку, будуть обов'язково екранізовані. Крім того, ви повинні визначити, які сцени потрібно зняти з використанням комп'ютерної графіки (на комп'ютері можна створити малюнки-ескізи до майбутніх зйомок).

Влаштуйте конкурс таких авторських заявок на зйомки фільму. Так ви зможете визначитися, чи не спробувати вам, переможцеві, вступати на режисерський факультет Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні ви познайомитеся з Михайлом Коцюбинським – жартівником. Письменник мав особливе почуття гумору, і зараз ви в цьому переконаєтеся, прочитавши кілька бувальщин з його життя.

Одного разу, приїхавши до Львова, Коцюбинський зустрівся з видатним українським ученим-фольклористом **Володимиром Гнатюком**. Гнатюк вирішив зробити гостеві щось приємне і сказав:

– А ви знаєте, Михайле Михайловичу, що останнім часом ваші книжки у нашій книгарні почали жвавіше рухатися?

– Ну що ж, я дуже радий, що і галицькі миші мають літературний смак.

У Криворівні не могли не помітити, як Коцюбинський цікавиться селянським побутом. Один гуцул зайшов до нього в неділю, чемно вклонився і запитав:

– А чи це правда, що ви хочете нас у книжках розписати?

– Правда, – відповів письменник.

– Не тільки людей, але і всяку нечисту силу?

– І нечисту силу.

– То я прийду до вас із своєю жінкою. Ви такої старої відьми ні в нас, ні в околиці не знайдете.

Улітку 1910 року Коцюбинський повертався з Капрі, де перебував на лікуванні. Жандарми дістали суворий наказ якнайпильніше перевірити речі письменника. Прикордонні чиновники перевернули його валізи догори дном. На запитання: «А зброя у вас є?» – Михайло Коцюбинський відповів ствердно.

Жандарми заметушились, почали допитуватися, де ж захована зброя.

Письменник, як хороший актор і людина з гумором, витримав доволі довгу паузу і потім, вказавши на кінчик олівця, що визирав з кишені, сказав: «Ось моя зброя!»

(Із книги «Цікаві бувальщини»)

ОСИП НАЗАРУК

(1883–1940)

«УКРІПИТЬСЯ НА ТІМ ШМАТКУ
ЗЕМЛІ, ДЕ ВРОДИВСЯ...»

Осип Назарук належить до тієї когорти наших співвітчизників, які на рубежі ХІХ–ХХ століть присвятили своє життя боротьбі за соборну незалежну Україну, а тому радянською владою приречені були на забуття і поневіряння на чужині. Лише на початку 90-х років ХХ століття до українського читача повернулися твори цього талановитого письменника, повернулися, щоб подарувати хвилини істинної насолоди українським словом, яке плекав і без якого не мислив свого життя Осип Назарук. Він любив історію, прагнув разом зі своїми героями помандрувати найпотаємнішими її стежками. І саме завдяки його знанням, делікатному та вираженому авторському домислові ви зможете проникнути в такі історичні таємниці, про які дізнатися навіть і не мріяли!

Осип Назарук

Є тільки ОДНА Україна.

Осип Назарук

Чи важливо, на ваш погляд, для людини і для людства взагалі знати історію?

Що означає вислів «уроки історії»?

Осип Назарук народився 31 серпня 1883 року в містечку Бучачі (нині – Тернопільська область). Випускник юридичного факультету Віденського університету, він був одним з лідерів українського політичного руху першої половини ХХ століття.

Доктор Осип Назарук – відомий український письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч. З дитинства він гостро відчував соціальну й національну несправедливість, насаджувану на Західному Поділлі, в Галичині австро-угорськими та польськими поневолювачами. Згодом за організацію гуртків був виключений з гімназії, та це тільки підштовхнуло молодого Назарука до політичної боротьби.

З початком Першої світової війни Осип Назарук вступив добровольцем до лав Українських січових стрільців, відзначився в боях як людина хоробра й безстрашна. Згодом він редагував газету «Стрілець», інші часописи, відозви. Брав активну участь у роботі Національної Ради ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки), працював в уряді Директорії.

Пригадайте, що вам відомо про Січових стрільців, їхню творчість.

Поразка визвольних змагань зробила Назарука вигнанцем із власної батьківщини. І він опинився в Австрії. Погляди митця на політичний і державний устрій України завжди були незмінними: державність, соборність, гетьманський устрій.

Доля закинула письменника до Канади, США, де він був одним з організаторів гетьманського руху, певний час редагував українські видання. Але туга за батьківщиною стала нестерпною: у 1927 році він повернувся до Львова. Проте перед загрозою радянської окупації у 1939 році знову змушений був емігрувати до Польщі, де й помер у Кракові 31 березня 1940 року.

Залюблений у національну історію, письменник залишив нам багату творчу спадщину: історичні повісті «Суд Олекси Довбуша», «Князь Ярослав Осмомисл», «Проти орд Джінгісхана» і, звісно, «Роксоляна», – як він сам написав, «*твір про велику українку*».

Хто ще з українських письменників побував у еміграції? Як ви гадаєте, чи кожна людина може «прижитися» на чужині? Чому творчі люди найважче переносять розлуку з батьківщиною?

РОКСОЛЯНА¹

I. СТРАШНЕ ВЕСІЛЛЯ

I

Було то в гарячий літній вечір 1518 р. (...)

В такий час із-за синьої смуги лісу показалися чотири вози на по рошнім шляху, що провадив зі Львова до Рогатина. На них їхали весільні гості. То старий Дропан, львівський купець, їхав з сім'єю в Рогатин женити свого одинака Стефана з дочкою о. Луки Лісовського – пароха при церкві св. Духа, на передмістю Рогатина.

Молодий Стефан Дропан, що вже від двох літ любився в Настуні Лісовській, не пам'ятався з весільної радості. Він більшу часть дороги йшов попри вози, хоч з нього сміялися, що й так скорше не буде на місці. (...)

IV

Ломаною бесідою почала циганка говорити, дивлячись то в обличчя, то в долоню Настуні: (...)

– В перлах і фарарах ходити будеш... І адамашки під ногами будеш, а горючий камінь у волосся твоїм... а біленькі шовки на ніженьках твоїх... а червона кровця на рученьках твоїх... Ладан і кубеба у кімнатах твоїх... А їсти будеш дорогий цинамон...

В. Микитенко. Роксолана

¹ Автентичний авторський текст, що базується на галицькому діалекті української мови першої половини ХХ століття (Львів, 1930 р.).

а пити будеш солодкі сорбети... А мати будеш двох синів, як Ева... і два весілля, а одного мужа!.. (...)

V

(...) В хвилі, коли Настуня з друзбами станула на першій деревляній східці церкви, сталося щось страшне. Що саме сталося, в першій хвилі ніхто з учасників весілля не здавав собі справи.

Вони тільки почули оподалік крики.

Уривані, проразливі крики.

Всі занепокоїлися й заметушилися. Та й почали інстинктивно оглядатися за місцем укриття. Втім скричав хтось:

– Татаре йдуть! (...)

Під навалом жаху Настуня зімліла і в своїй білій слюбній сукні з вінком на голові впала на порошній дорозі. А Стефан прикляк біля неї...

І світ затьмився обоім.

Що ви знаєте про татарські напади на Україну? Який твір ви вже вивчали про монголо-татарську орду, що рухалася до Європи?

II. ОЙ БИТИМ ШЛЯХОМ КИЛИЙМСЬКИМ, ОЙ ДИКИМ ПОЛЕМ ОРДИНСЬКИМ...

V

Запала в півобморок. В ній чула, як ще боліли удари татарських батогів на ніжнім тілі її. І пригадала собі, як перед кількома роками була тяжко хора. І як тоді так само пашіла її головка і все тіло, немов побите. І як мати її клячала перед образом Розп'ятого й офірувала одначку свою на монахиню, коли виздоровіє. Щойно тепер пригадала собі, як опісля, коли вже Стефан старався о її руку, мати противилася тому. І як пригадувала обітницю свою.

Кров ударила їй до голови.

Тепер уже знала, що якби була послухала материнської волі, не була б пішла страшним шляхом ординським. Бо навіть дикі татаре поважали монахинь і з пошаною вступалися їм з дороги, називаючи їх «дівчатами дивного Пророка джаврів, що помер на хресті». (...)

VI

(...) Більше відчула, чим зрозуміла, що знаходиться на Диких Полях, на однім зі страшних татарських шляхів. Де саме була, не знала.

Припускала, що на Чорнім Шляху.

Чорний Шлях, званий також Злим Кроком або Шляхом Незримим. Чорним називався він з різних причин. Ходило ним чорне нещастє, убийство, грабіж і «чорна смерть», чума. Йшли ним століттями чорні від бруду орди монгольські й почорнілі від нужди бранці-невольники. І земля тут з природи чорна, а татарські коні, стоптавши траву, значили на ній чорне пасмо переходу.

Шлях сей ішов майже по тій самій лінії, по якій і сьогодні йде торговельний шлях до Одеси. Туди і колись давно йшов сухопуттям торговельний і воєнний шлях староукраїнських князів. (...)

V. В ШКОЛІ НЕВОЛЬНИЦЬ В СТРАШНІМ ГОРОДІ КАФІ

I

(...) Тут вперше прийшло їй на думку, чому жінка не мала б займатися державними справами?

– Чи я не така сама людина, як мужчина? – подумала. І якась іскра дивної амбіції заіскрилася в її серці – тим дивніша для неї самої, що вона добре розуміла, що була в неволі. І розуміла також, що і там, у старім краю – так його в думці називала, бо сей був для неї зовсім новий – властиво тільки одні монахині зі всіх жінок кермували своїми публичними справами. Знала, що вони мали свої наради, що самі визначували членів своїх монастирів до різних справ і поїздок. А всі інші жінки подібним не займалися. І тим більшу вдячність відчувала супроти церкви, котра допускала й підносила жінок до такої праці. І тим більше гнівалася в душі на учителя Річчі, що він якось так з усміхом говорив про церкву. (...)

IV

А тим часом Стефан Дропан, наречений Настуні, зі значними грішми їхав з польським посольством слідами своєї любові. Був у Бахчисараю і добився до Кафі. І молився в церкві отців Тринітаріїв, лиш через улицю від своєї Настуні.

Скрізь розпитував і поїхав далі аж до Царгороду. Але навіть ніякої вістки про неї не здобув. І не відзискав Настуні, і вона не відзискала його. І хитрим торговцям не вдалося ужити її до своїх цілей. Бо незбагнута рука Господня кермує долею людей і народів на стежках, які вони самі собі вибирають вольною волею, ідучи до добра чи зла. (...)

VII. В ЦАРГОРОДІ НА АВРЕТБАЗАРІ

III

(...) Настуня запаленіла на обличчю.

Чорний достойник став, придивився їй уважно і сказав щось невиразно до жінки в заслоні. Вона приступила до Настуні й, не кажучи ні слова, діткнула її обличчя й узяла в пальці її золотисте волосся – зовсім так, як пробується матерію. Пригадала собі, як її перший раз продали у Криму.

Зрозуміла, що була знов продана. Не знала тільки, кому. Кров ударила їй до очей і до голови. Мов крізь криваву мряку бачила, як її дотеперішні власники кланялися чорному достойникові й жінці в заслоні. І чула ще, як чорний достойник відсапнув і сказав до Ібрагіма:

– По гроші прийдеш вечером до мене.

(...) Мимохіть піднесла ручку і притиснула до грудей малий срібний хрестик від матери. Се успокоїло її, хоч страх мала такий, що тільки на хвильку відважилася піднести очі до неба.

І так увійшла на подвір'я сераю, де зеленіли високі плятани. А велика зізда дня якраз зайшла і сумерк ляг на величезні мури і сади сераю в столиці Сулеймана, султана турків-Османів.

Ви, мабуть, знаєте, що й нині трапляються випадки торгівлі людьми. З чим це пов'язано? Як ви гадаєте, чи є щось спільне між торгівлею людьми у далекому XVI столітті та XXI столітті?

VIII. СЛУЖНИЦЯ В СУЛТАНСЬКІЙ ПАЛАТИ

I

(...) Уже на другий день почала Настуня пізнавати життя великого гарему, його звичаї, завити, інтриги й ненависти. (...)

Служниці, між ними і Настя, кінчили одягати султанську одаліску в м'ягкі нічні шати й мали розходитися, як надійшов кіслярагасі, начальник чорних слуг в ранзі великого везира. Він повідомив особисто паню, при котрій була Настуня, що сього вечера зволить її відвідати сам падишах. Низько поклонився і вийшов.

Султанська одаліска оживилася так, що важко було пізнати, чи се та сама жінка. Її великі чорні очі набрали блиску й живости. Наказала покропити себе найдорожчими пахощами й одягти в найкращі шати і прикраси. Всі її слуги одержали гострий наказ стояти біля дверей своїх кімнат і – не дивитися в очі великого султана, коли переходитиме. (...)

Настуня після наказу своєї пані скромно стала біля дверей її кімнати й поклала руку на залізній кваті відчиненого вікна, в яке заглядали розцвілі квіти білого ямину, пронизувані таємничим сяйвом місяця. (...)

Нарешті здалека зашелестіли кроки по килимах кімнат. Настя відчинила двері й махінально оперла знов руку на залізній кваті вікна, в котре заглядали розцвілі квіти білого ямину.

Не дивилася на молодого султана.

Тільки раз, оден раз.

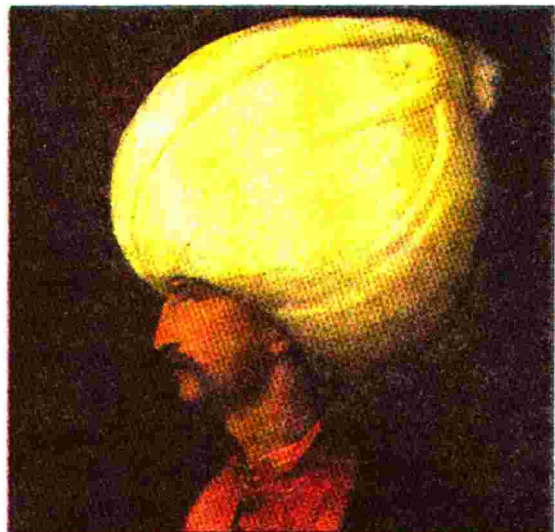
Султан став.

Так... Перед нею став і стояв у блиску місячного світла, у всій красі і молодості своїй, первородний син і правний наслідник Селіма Грізного, – Сулейман Величавий, – пан Царгорода і Єрусалима, Смирни і Дамаска і сім сот міст багатих Сходу і Заходу, десятий і найбільший падишах Османів, халіф всіх мусульманів, володар трьох частей світу, цар п'ятьох морів і гір Балкану, Кавказу й Лівану, і чудних рожевих долин здовж Маріци, і страшних шляхів на степах України, могутній сторож святих міст в пустині Мекки і Медини і гробу Пророка, пострах всіх християнських народів Європи і повелитель найбільших сил світу, що міцно стояли над тихим Дунаєм, над Дніпром широким, над Евфратом і Тигром, над синім і білим Нілем...

Ноги під нею задрижали.

Але свідомість мала майже ясну. Він був прекрасно одягнений, – стрункий і високий. Мав чорні, як терен, блискучі, трохи зачервонілі очі, сильне чоло, матово-бліде обличчя лагідного виразу, тонкий, орлиний ніс, вузькі уста й завзяття біля них. Спокій і розум блистіли з карих очей його. На дорогій темній котарі біля дверей одаліски виразно відбивала висока постать його.

Стефан Дропан зі Львова був кращий, бо не такий поважний. Та сей був молодший від Стефана. Така

Сулейман Величавий

молодість була від нього, що не могла собі уявити, як він міг би стати старцем з білою бородою і зморщеним обличчям, якого їй описував у Кафі учитель Абдуллаг. Се видалось їй просто неможливим.

Спустила очі вниз і ручку зняла з залізної крати... Чула, як обкинув її поглядом згори додолу, мов жаром обсипав. Збентежилася так, аж кров їй підійшла до личка. Засоромилася того, що її невіленьницький одяг закривав красу її тіла. За хвилинку виринув у неї ще більший страх на думку, що скаже її пані на те, що султан так довго задержався тут...

Мимохіть підвела вії та благаючим поглядом показала султанови двері своєї пані, немов прохаючи, щоби скорше йшов туди. І знов спустила свої сині очі.

Але чи султана Сулеймана задержав білий квіт ямину, що заглядав у вікно, чи білолиций місяць, що пронизував пахучі листочки ямину, чи біле, як ясин, личенько Настуні, чи її переляк – досить, що султан не відходив; стояв, вдивляючись у неї, як в образ.

За хвилю запитав:

– Я тебе ще ніколи не бачив?

– Ні, – відповіла тихе, ледве чутно, не підводячи очей.

– Як довго ти тут?

В тій хвилі відчинилися двері сусідньої кімнати й виглянула султанська одаліска з розгніваним обличчям.

Султан рухом руки дав їй знак, щоб зачинила двері. Вона на одну мить спізнилася виконати наказ, на мить, якої треба, щоб кинути гнівним поглядом на свою служницю як суперницю. В ту мить молодий Сулейман обхопив поглядом обидві жінки. І сказав до Насті, збираючись до відходу:

– Ти підеш за мною!

Зовсім збентежена, глянула Настуня на свій одяг і на свою паню. А та стояла мов громом ражена. Настя махінально пішла за Сулейманом. Ідучи, чула на собі погляди своєї пані. А в дальших кімнатах і своїх товаришок, що кололи її завистю, мов затроєними стрілами.

Як ви гадаєте, чим Настя привернула увагу султана? Чому він спинився біля неї?

ІХ. І ЗАЧАЛАСЯ БОРОТЬБА НЕВОЛЬНИЦІ З ПАНОМ ТРЬОХ ЧАСТЕЙ СВІТУ

ІІІ

(...) А молодий Сулейман встав з думкою про чужинку-невольницю. Чогось подібного ще не переживав. Був мов п'яний. У нім дрижали всі нерви.

Йому, панови трьох частей світу, оперлася його власна невольниця... І ще до того покликуючись на свою віру!.. Щось нечуване в його роді!..

Думки його бігали безладно. І всі кружляли коло тої невольниці, яку вчора перший раз побачив. Пробирав відвернути від неї свої думки. Не міг. Раз у раз вертали.

Образ молоді чужинки таки стояв перед ним. Ось-ось стоїть мов жива: волосся золотисте, очі легко сині. Личко біле, як сніг, з таким

відтінком, як у першого пупінка рози, а таке лагідне, як у його матері, що все боїться за нього. І притім так само енергійне!.. Очи Сулеймана почервоніли ще більше, ніж вчора.

Здригнувся. Так – він ще не зустрічав у своїм життю жінки, котра більше пригадувала б йому його матір, ніж ся невольниця з далекого Лехістану. Вже був певний, що вона й тільки вона потрафить виступити супроти нього так само лагідно й так само твердо, як його мати, котра одинока говорила йому одверто правду в очи, коли стрілив якогось бика без пороку.

А серед вічних підхлібств і подиву острє слово матери було йому таке приємне, як разовий хліб голодному. Був зовсім певний, що і ся невольниця скаже йому те саме – як тільки возьме її за жінку...

Встав і підійшов до вікна. (...)

Зрозумів, що його опановує пристрасть. До чужинки. До невольниці. До християнки! До неї одної!..

І пригадалися йому її слова про чашу з червоним вином. О, він ще не пив з кришталевої чаші того червоного напиту, забороненого Пророком! Але знав, як він ділає. Так само, як любов. Тільки любов міцніша... (...)

Що для Сулеймана було надзвичайним, найдорожчим у Настуні?

V

Ще того ж дня сталася в султанській палаті подія, якої не було, відколи в ній засіли предки Сулеймана: до гарему падишаха впровадив за його дозволом сам Кізляр-ага бувшого монаха й завів його до кімнат молодой Хуррем. (...)

Гість не запитав її, що саме вона знає. Сидів неповоротно і ждав. Молода невольниця важко віддихала. Грудь її хвилювала, мов у любовнім палі, а ясні очи заходили імлою. Прийшовши до себе, підійшла до вікна, відітхнула свєбідніше й сіла на шовковій подушці дивану, показавши гостеві місце оподалік.

Він розумів, що тепер пічнеться його найтяжче завдання: зломити в душі людини святу форму її. Бо не суть думки, а форма найміцніше опановує душу чоловіка.

Се завдання було для бувшого о. Івана тим важче, що й він сам не пірвав зовсім у нутрі з формою, яку мав у ній пірвати. Його весь час мучив гріх відступства.

Ясно розумів, що тут найслабше місце, на яким може заломитися все діло. Відітхнув, перехрестився й почав:

– В ясну, спокійну ніч, як вітри не віють від Гелеспонту і від Пропонтиди, як Єлинське море, гладке, мов дзеркало, посріблене сяйвом місячного блиску, вдихає в себе запах синеньких бозів, і білих яминів, і червоних роз, – тоді Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні сходить з-понад брами на стежки колючі, на шляхи розстайні, на кам'яні дороги... Йде босими ногами по гострім камінню, по твердім корінню й шукає при стежинках зломаних ростин, шукає в болю ранених звірят, шукає горя в людській душі... І як іде розбійник з ножем у халяві, і як іде убийник з кривавими руками, і як іде зрадник правдивої справи, – вдається з ним в розмову і прощає йому, як тільки в нім відчує жаль за гріхи...

Молода невольниця, спочатку дуже заслухана в бесіду бувшого монаха, перервала:

– Чи всі гріхи людські прощає Мати Божа Воротарниця?

– Ні, не всі, дитино. Є оден гріх, якого не прощає навіть Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні.

– А який це гріх?

– Се гріх супроти мужа.

– Хто ж його прощає?

– Прощає церква Божа по словам Христовим.

Думка молодої невольниці випрямилася, як струна, й інстинктом дійшла таємниці вивищення церкви над земськими справами.

«Значить, хтось хоче мене так прив'язати до Сулеймана, щоб опісля тільки він мав владу наді мною», – сказала собі. Сама не знала, відки та сміла думка взялася у неї. Чула тільки, що її хтось у якійсь цілі хоче обмотати і що відбудеться завзята боротьба між нею і кимсь иншим, хоч сильним, але укритим. Якийсь острій глум вибухав з глибини її душі, й вона відповіла:

– А я знаю оден гріх, якого не сміє простити навіть церква Божа.

– Ні, моя дитино! Церква має владу прощати всі гріхи.

– А чи ти, мій отче, простив би в ріднім краю, де вороги так нищать правовірний люд, зраду нашій церкві, так тяжко гоненій. Коли Мати Божа Воротарниця в Іверській іконі на святім Афоні не прощає зради лишень супроти одної людини, то як же могла би простити зраду супроти костей цілих поколінь і церкви Сина свого?..

Бувший монах зблід. Одиноке слабе місце мав у своїй душі, коли йшов до сеї дівчини. І якраз те місце вичула вона невинною душею. Зразу хотів пояснити їй, що церква все прощає, коли бачить покаєння і щирий жаль людини. Але не міг отворити уст, такий став пригноблений при тій молодій чистій дівчині. І сидів мовчки.

Мовчанку перервала вона:

– Я сама поїду молитися Божій Матери в Іверській іконі на святім Афоні!..

Не пробував їй пояснити, що се недопустима річ, бо ще прапрадід теперішнього султана Магомет прирік на просьбу святоафонських монахів не допускати жінок на святий Афон. І від того часу се султанське приречення не було ніколи зломане так само, як придержувалися його перед тим і християнські царі від часів Константина. (...)

Чому до гарему, куди було заборонено заходити чоловікам, пустили ченця? Навіщо Сулейман це дозволив? Чого домагався від Настуні?

Х. В ПАРКУ ІЛЬДІЗ-КЮСКУ

I

(...) Султан вже був непевний, чи опреться, хоч не міг собі уявити того, як можна зломити батьківське приречення. Але та непевність так його подразнила, що зараз наказав заповісти свої відвідини молодій Хуррем. Постановив зимно поводитися супроти неї й не уступити перед її афонською забаганкою. (...)

Вступив напрасним, молодечим кроком.

І – тихо став майже біля самих дверей ясно освітленої кімнати Ель Хуррем.

Його любка, очевидно, ждала на нього стоячи. Але була се рішучо вже не та сама дівчина, з котрою недавно говорив. Так основно змінилася... Хвилю не здавав собі молодий султан справи з того, що саме сталося з нею. Щойно помалу освідомлював собі свої вражіння.

Першим, дуже сильним його вражінням був її поклін – рівний, спокійний і поважний. Так здоровила тільки одна особа, яку досі знав: його молода ще мати, яку султан дуже шанував. Мимохіть порівняв їх знов у душі. І знов здавалося йому, що вона має в собі щось подібне до його матері.

Другим сильним вражінням був одяг Ель Хуррем. Се вже не був сірий одяг невольниці, який заслонює красу тіла. Через тонкі і, як сніг, білі муслини перебивало її рожеве молоде тіло, дискретно заслонене і гарне, як весняна земля, що родить пахучі квіти. Накинений на рамена плащ з темних фарарів, підшитий дорогим адамашком, спадав аж до маленьких стіп, обутих у мешти з біленького шовку. На грудях мала чудовий нашійник з біло-матових перлів, а на золотистім волоссю біло-шовковий турбан на турецький лад. На нім пишався горючий камінь. Виглядала в тім одязі як правдива султанка...

Але найбільше вражіння робила вона сама: її великі спокійні очі, й маєстатично-спокійне обличчя, і ціла постава. Щось тепле й дуже живе било з її на око спокійного обличчя. З очей видніла якась думка, що так оживляла її личко, як горючий камінь оживляв її турецький турбан. Молодий султан відчув інстинктом любови, що то нова думка відродила її та що довкруги тої думки збирається у неї все: кожда частинка її одягу і прикрас, кождий її рух і кождий напрям, всі її почування й гадки.

«Чи се, може, початок любови, любови до мене?» – подумав на хвилю, і дрож перейшла його тілом, як електрична струя. Почувся більшим і сильнішим, мовби щось доповнило його силу. Подібне вражіння мав тільки в кімнаті своєї матери. Але се було сильніше, приємніше й мало в собі щось, що непокоїло його душу – можливістю утрати.

Все те разом заворушило змисли й ум падишаха та скристалізувалося в нім в одно-одинокє, міцне не то почування, не то думку: «Вона повинна бути моя жінка!..» (...)

Роксолана-Хасеке-Ель-Хуррем-Хатун
«Велика Пані Веселощів і Радості»

Як змінилася зовнішність молоді бранки? Про що це свідчить? Чи мали значення у зміні Настуниної зовнішності її власні почуття до Сулеймана?

Вона весь час мала скромно спущені очі. Не оглядала його, бо не потребувала: інстинктом жінки чула, що діється в нім. Спокійно ждала, що скаже.

Молодий Сулейман, опанувавши перші вражіння, промовив:

– Ти зібрана на вихід?

– Так. Може, підемо в парк?

Якби була сказала: «Ходім до парку!» – був би, напевно, відповів: «Ні, останьмо тут». Але вона тільки питала, чи, може, піде в парк. Відповів:

– Підемо, дуже прошу. Там дійсно дуже гарно.

Відчинила йому двері – так само, як тоді, коли була служницею одної з його одалісок... Ся скромність аж заболіла його і збентежила. Йшов біля неї коридорами палати так, якби не він був тут головна особа, а вона. Ішов так зразу мимоволі, потому свідомо. І мав якусь дивну розкіш з того, що запримітили се і чорні евнухи, і стрічні невольниці, й молоді одаліски, які нароком виходили з кімнат... Запримітили, бо кланялися нижче їй, ніж йому, панові трьох частей світу! Уважав се окупом своєї любові до неї. І мав утіху з того, що молода Хуррем приязніше відповідала на поклони слуг і невольниць, ніж на привіти його жінок.

В цілім величезнім палаці падишаха не було вже нікого, хто не знав би, що буде нова султанка Місафір, наймогутніша зі всіх.

Що давало підстави мешканцям палацу передбачати, що з Насті вийде нова могутня султанка? Прочитуйте відповідні уривки, які, на ваш погляд, це підтверджують.

II

(...) Молода Ель Хуррем зітхнула до неба, до Матінки Бога, Воротарниці. (...)

Засміялася так природно й весело, якби хотіла сказати: «Але я приготована на се! Мені властиво все одно, як це скінчиться...» Та не було се все одно молодому Сулейману. Він відхилив її плащ і взяв за руку. По хвилі запитав:

– Скажи мені, Ель Хуррем, що ти робила б, якби сповнилося твоє бажання і твоєї волі підлягала би вся моя земля від тихого Дунаю до Базри і Багдада, до кам'яних могил фараонів і до найдальших стійок моїх військ у пустинях...

Втягав запах зачарованих ясминів, як найсолодший нектар, і пам'ятав кожне слово її бажання з першої розмови.

– Я перед тим просила б о зломання одного приречення...

Знав, про що говорить. Але не хотів навіть допустити до розмови про се і сказав:

– Які ж дивні ті жінки! Приречення мужчини не ломлять!

Подумала хвилю і сказала:

– Я будувала б, багато будувала б!

– Що ж ти будувала б? – запитав з тим більшим зацікавленням, що досі ні одна з його жінок не висказала подібного бажання.

Відповіла поважно, але так приязно, якби вже просила його дати фонди на ті будови:

– Наперед збудувала б я велику імарет¹. Бо не можу думати про те, як убогі ходять голодні й не мають ні чим, ні де заспокоїти голоду свого. Став здивований. Вона виростала в його очах на дійсну султанку.

– А потому? – запитав.

– Потому казала б я збудувати велику дарешшіфу².

– Дуже гарно, Ель Хуррем! А потому?

– А потому каравансерай для подорожніх і чужинців...

Останнє слово виповіла майже нечутно. Але тим краще увійшло воно в душу великого султана. Був захоплений.

– Ти маєш не тільки великий розум, але й дуже добре серце, що не забуваєш людей з країни, з котрої походиш. І що ж ти будувала б далі? Султанська скарбниця ще тим не дуже була б порушена, – додав з веселістю в очах.

– Дальше збудувала б я великий гамам³, бо не можу дивитися на бруд людей.

– Ти маєш всесторонньо гарну душу, моя дорога, – сказав Сулейман. – Будуй дальше! Тобі варто віддати скарбницю, бо думаєш про обов'язки султана.

– І ще збудувала б я багато мекбетів⁴...

– Гарно! Що ще?

– І ще дуже велику кітабхане⁵...

– Чудово! Того я сподівався по тобі... А скажи, на котру з тих річей ужила б ти найбільше грошей?

Подумала і відповіла:

– Про се я ще не говорила.

– Так? – запитав, зацікавлений. – Отож на що? – Думав, що вона заговорить тепер про новий, величавий мечет. Але по хвилі зміркував, що вона як християнка не скаже сього.

Вона мовчала. Подивилася в його палкі очі і сказала повагом, помалу:

– Найбільше грошей ужила б я для найбільш нещасливих людей.

– Слушно. Але хто вони?

– Се ті, що повинні жити в тімархане⁶...

Молодий Сулейман притиснув її ніжно до себе і йшов, мов осліплений, бо пожар мав в очах. Осліплений був не білим квітом у ясиновій алеї і не срібним світлом місяця, що заливав увесь парк, а мріями молоді Місафір...

Так. Се були султанські мрії.

Такої любовної розмови він ще не мав. Перебіг у споминах усі свої розмови з жінками. Які ж вони були пусті в порівнянні з сею!..

Мав якусь велику, безмежну ясність у душі. На небі гинули поодинокі звізди. А його щось підносило до зв'язд. Високо, високо.

Вона запримітила се і сказала:

– Бог розсіяв звізди по небі, як хлібороб насіння по ріллі.

¹ Кухня для убогих.

² Лічниця.

³ Купелевий дім.

⁴ Школи для хлопців.

⁵ Бібліотека.

⁶ Дім для божевільних.

– І одну з них, мабуть, через забуття кинув до мого парку, – сказав молодий султан.

Вона покрасніла з задоволення, але навіть очей не підняла на нього. Так їй було добре з ним, що не хотіла сеї хвили псувати просьбою о дозвіл виїхати на Афон, хоч весь час думала про се.

Але й він думав про се. Думав вже не так, як хотів старий учений Мугієддін Сірек.

Думкою, яку заострила любов, почав порівнювати вартість обох поглядів: пустити її на Афон чи не пустити її на Афон? Почав порівнювати так, що його думка, мов магнетична голка, схилилася до бажання Роксоляни. Він міркував уже тільки в тім напрямі і з тим заміром, щоб оправдати себе.

І як не оправдати? Що значить одна їзда одної жінки до якогось там монастиря «джаврів» супроти здобуття такої жінки! Адже на неї можна здатися в усім! «Такої перли Аллаг не кидає двічі на шлях життя людини!» – подумав. (...)

Рішився. Тільки не знав, як почати. (...)

– Що з тобою, Хуррем? – запитав Сулейман.

По його тоні відчула сильніше, ніж перед тим, що він любить її, що старається о неї. В ту мить пригадався їй ще оден небезпечний висказ її з першої розмови та його відповідь. Кров ударила їй до голови так, що оглянулася, де сісти.

Занепокоєний Сулейман запровадив її до найближчої альтанки. (...)

– Я думаю над тим, чи (тут вложила личко в обі долоні) не напихалася... я... тобі?..

– Ти?! Мені?!

Встав і сміючися додав:

– Адже я ще не зустрічав такої гордої дівчини ні жінки. Ніколи!

Відчула, що міцна любов покрила в його душі спомин першої любови, мов золотий мід воцину.

– Чи ти дійсно над тим думала, Хуррем? – запитав ніжно. – Чи, може, над виїздом до свого Бога?.. – рішився сказати. Рішився так само несподівано, як вона перед хвилиною.

Дивилася на нього здивована, відки він знає, що діялося в її душі.

Він не хотів, щоб вона заперечила, бо чув, що тоді не знав би, як їй заявити, що годиться на се. Не очікуючи її відповіді, продовжав:

– Їдь, куди хочеш і коли хочеш! Хоч би завтра! І хоч би в місце, в яке я прирік не пускати жінок!

Останні слова майже викидав зі себе.

– Тільки верни! – додав м'якше.

Зрозуміла, що він знає, куди вона хотіла б поїхати. Від кого знає, се її не обходило. Мабуть, той відступник оповів комусь. Але се було їй байдуже.

Образ Богоматери Воротарниці станув їй перед очима. Зрозуміла велику жертву Сулеймана. Вона була для неї завелика, щоб відразу могла її прийняти.

– Я не хочу, щоб ти ломав приречення задля мене, – сказала тихо, майже нечутно. (...)

Не питала його, від кого знає, куди вона хоче їхати, тільки спокійно відповіла:

– Мій спосіб дуже простий. Ти чи твій далекий предок прирік, що не допустите жінок на святую гору Афонську. Але я можу поїхати переселена за хлопчика, як твій отрок... (...)

Як характеризують ці діалоги Сулеймана й Роксолану? Чому могутній падишах дозволив дівчині подорож на Афон?

ХІ. ПЕРША ПОДОРОЖ НА ПРОЩУ РОКСОЛЯНИ

I

(...) Ще на галері просила Сулеймана, щоби спочав у тім монастирі.

Відчула самотність у товпі мусульман і незнайомих монахів. Зразу зробилося їй так лячно, якби була сама в якійсь пустині. Змовила молитву щиро-щиро. І спокій увійшов у її душу. А потому стало їй так ясно і легко на душі, як у ріднім домі. І здавалося їй, що кождий дуб і кождий бук, кожда тверда частинка і кожда квітка Святої Гори – се її рідня. (...)

Вся запаленіла, скоро кинула оком, чи не різниться чим від інших молоденьких отроків султана. Не різнилася зовсім одягом і, мабуть, не багато виглядом. Успокоїлася. (...)

Тепла струя перейшла їй від серця до мозку і очей. І здавалося їй, що ясний кришталь думки, який уродився в ній, починає розгріватися й виглядає, як горючий камінь, про який пророкувала їй циганка, що буде мати його у волосся. Вже мала його – в голові...

Спокійно пішла в товпі отроків біля Сулеймана до монастиря Св. Пантелеймона.

Коли підійшла до нього з Сулейманом, побачила на верху кам'яної брами монастиря вже невиразний від старості надпис: «Святую Обитель сію возобновил человек, що вірив у Бога: князь на Галичі, Перемишлі, Звенигороді, Ушиці і Бакоті, Ярослав Осмомисл, син Володимирка. Успе в Бозі 1187 года».

З глибоким зворушенням відчитала старий напис і побожно змовила «Отчеша» за душу великого володаря своєї рідної землі. (...)

Якими були перші враження Роксолани? Чому для неї такою важливою була ця подорож?

III

Ідучи далі до найближчого скита, побачила красу Святої Гори. Кругом під ногами розливалися ясні води архіпелягу: лаврові дерева і прочитан¹ пишно прикривали наготу скель, над котрими високо кружляли вірли. Як ухом сягнути, – панувала тиша. Не переривали тиші ні рев звірів, ні блеяння стад. Бо по уставам Святої Гори заборонений там побут самицям усяких животних і нема розмножування. І ніщо не порушує глибокої тиші. Хіба вітер просвистить час до часу в гірських проваллях або прошелестить у листю дерев і корчів. І знов тиша. Одно лиш море глухо й одноманітно шумить у прибережжя. (...)

¹ Плющ.

Хотіла ще тільки побачити Матінку Господню Воротарницю. І запитала:

– Чи далеко відси Іверський монастир?

Старий монах зачав здивовано дивитися на молоденького отрока. Бо за Іверським монастирем попитували звичайно старі люде, які мали тяжкі гріхи на совісті. Вони хотіли перед смертю подивитися в обличчя матері Судді...

Помалу відповів:

– Недалеко, синку!.. На другім березі сього вузького півострова... Заки я відправлю службу Божу, ти вже можеш там бути...

По хвилі додав:

– Ти хочеш бачити Іверську ікону Богоматері?

Настя, бачачи, що старець розбалакався і радо говорить про святі річи Афону, запитала:

– А відки та ікона взялася?

– Одного вечера, – зачав старий, – іноки Іверської обителі побачили на морі полумінний стовп, що верхом сягав аж до неба. Переняті жахом, не могли рушитися з місця, тільки молилися. А те видіння повторялося ночами і днями. Згодом побачили, що той огненний стовп горить перед іконою Божої Матери і спробували на човнах підплисти до неї. Але чим більше підпливали, тим більше ікона віддалялася. Тоді іверські монахи зібралися в храмі і слізно молили Господа, щоб він подарував їх обителі той неоціненний скарб – ікону Богоматери. Господь вислухав їх молитви. Найпобожнішому з них, Гавриїлові з Грузії, з'явилася в сні Пресвята Діва і сказала: «Вийди в море і з вірою ступай по хвилях до мого образу!» Гавриїл вступив на море, перейшов по водах, як по суші, і прийняв у свої обійми ікону Пречистої Діви. Іверські іноки поставили чудотворну ікону в головнім вівтарі. Але на другий день перед утренню інок, що засвічував лямпади, вступивши в храм, не застав у нім ікони. По довгім шуканню побачили її перелякані монахи на стіні, над монастирськими воротами, й віднесли на попереднє місце. Але на другий день рано знайшли її знов над ворітьми. Це чудо повторилося багато разів. Нарешті Пречиста Діва знов з'явилася монаху Гавриїлу і сказала: «Об'яви братії, що я не хочу, щоб вони мене охороняли, але я хочу їх охороняти – і тепер, і в будучім життю». Братія сповнила волю Богоматері. Від того часу і до нині Іверська ікона знаходиться над брамою монастиря. Як прийшли тут мусульмани, то вдерлися в Іверську обитель. А був між ними араб, що називався Варвар. Він з ненависті до Христової віри ножем ударив Божу Матір в обличчя. Але, побачивши, що жива кров потекла з її рани, що й сьогодні можна ще пізнати, – покався, увірив і став скитським монахом, і спасся, і став святим. Його малюють, синку, чорного, як мурина, з ножем, зі стрілами і з луком...

Настя сиділа і в екстазі слухала святих легенд афонських. Картини, які малював їй старий монах-маляр, пересувалися їй, мов живі, перед очима. Слова: «Об'яви братії, що я хочу їх охороняти» – врізалися їй у пам'ять незнищимо. (...)

Чому Настуня хотіла помолитися саме перед іконою Іверської Богоматері? Який гріх відчувала за собою?

З Настунею діялося щось надзвичайне під впливом дивної тиші й оповідань. Здавалося їй, що тутешні монахи – люде не з сего світа. Якийсь внутрішній розрух опанував її душу, мов орану весною земельку, в яку має западати насіння.

Постава й рухи старого монаха вже від першої хвили зустрічі з ним робили на неї вражіння, що він мусів колись належати до високопоставлених людей. Тепер по його оповіданнях набрала переконання, що він міг би їй не одно сказати і в інших справах: тих, що ними зацікавив її Річчі у школі невольниць. По задумі промовила до нього:

– Скажи мені, старче Божий, чому турки мають свою сильну владу на великих землях, а ми ні?

Старець вдивився на неї з такою увагою, що аж брови зморщив. Опісля повагом відповів:

– І ми все те мали, мій молоденький сину...

– Чому ж ми втратили? – запитала з великим зацікавленням.

– Бо вірности в нас не було. (...)

Які важливі питання людського буття порушив старець у розмові з Роксоланою? Що саме вона зрозуміла про становище України з цієї розмови? Наскільки важливим для нас є розуміння слів старого священика?

IV

(...) Чи подіяли на неї монастирські мури, чи дух відречення від світу, що віяв тут від століть, чи таємнича ніч полудня, – досить, що веселість, яка ніколи не опускала її, зникла зовсім. Відчула потребу якоїсь охорони й опіки. Охорони не перед зовнішнім світом, бо ту міг їй дати могучий Сулейман. Але охорони перед тим, що наближалось в її нутрі. Того ще не було. Одначе тінь того, що мало прийти, вперше тут упала на її молоду, розхвильовану душу...

Чула виразно, що розлетівся вже ніжний запах її першої любови, яку відчувала до Стефана, та що помалу, але постійно входить в її серце друга любов. Любов, котра хвилями зачинала оп'янювати її, дійсно, як вино. Любов грішна, любов до невірного бісурменина, який ставав їй все дорожчим. Пригадалася їй пісня сербських невольників. І пригадалася їй подруга Ірина. Що вона сказала б на вістку, що Настя стала жінкою султана!.. Якась гордість пробудилася в її душі. Вже не журитиметься нічим!.. Скарби незлічимі матиме в руках... Властива кожній жінці жадоба забезпечення себе і будучого потомства відпочивала в її душі, як насичена боа. Рівночасно та думка справляла їй біль і лишала, мов бурливий потік, якийсь дивний осад в її нутрі.

Образ Богоматери Воротарниці не сходив їй з тямки.

А місяць немов викликував надвір.

Встала. Одягнулася. Вийшла...

Припускала, що монастирська брама буде замкнена в тій порі. Але хотіла походити бодай по стежках монастирського города, ближче чудотворної ікони. Тихо, як кіточка, перейшла попри султанську сторожу і підійшла до брами.

Брама була відчинена!.. Біля неї міцно пахли сині бози, і білі ясмینی, і червоні рожі, і сині грозна квітів гліцинії, і червоний квіт брескви, що виглядав, мов кров на обличчі ікони... Півп'яна від запаху вийшла перед браму... Ніч була ясна і спокійна. Ні найменший вітрець не віяв від Гелеспонту і від Пропонтиди. А Єлинське море, гладке, мов дзеркало, посріблене саявом місячного блиску, віддихало тихо, як великий став під Рогатином... На спомин рідного краю задрижало серце молодій Насті й очі її звернулися до обличчя Божої Матері.

Воно було зовсім інакше, як вдень! Якесь більше задумане і менше острє, хоч все ще суворе.

Молода невольниця в екстазі впала на коліна і поцілувала чужу землю. З острахом подивилася на Іверську ікону, очікуючи, що вона ось-ось крикне, зійде з-над брами і прожене її зі Святої Гори. Але ікона з суворим видом мовчала й немов готувалася слухати її молитви. І молода невольниця зачала молитися до образу з таким переняттям, якби говорила до живої людини:

«...Матінко Господня, Воротарнице! Твій Син сказав до всіх людей: «Просіть – і дасться вам, шукайте – і знайдете, стукайте – і отворять вам...» Матінко Господня, Воротарнице в Іверській іконі на Святім Афоні!.. І я тебе прошу!.. І я шукаю твоєї опіки!.. І я стукаю до милосердя твого!..»

Відітхнула, коли важила в душі те, що даліше мала сказати ласкавій Матері Бога, котра знає, що таке біль. Прочувала, що зможе вертати. Але з чим і до кого? Хто знає, чи там живуть іще батько і ненька? Хто знає, чи Стефан не оженився вже? І чи вільно тут тратити таку нагоду до сили і до влади? Тут пригадалася їй ворожба циганки, що буде великою панею. Відітхнула і знов молилася:

«...Я бідна дівчина з далекої країни, без дому і без роду між людьми чужими, одна-одинок, як билина в полі! Мене вирвали з дому й загнали в світ далекий. Але я не прошу ні за свою волю, ні за своє щастя... Матінко Господня, Воротарнице! Дай мені тільки знак, що робити маю у своїм ваганні! Я не можу забути мук нещасних бранців і осель пожежі в своїм ріднім краю. Може, ти так хочеш, щоб я злагіднила великі нещастя рідної землі? Дай мені знак який-небудь від всемогучого Сина свого в Тройці єдиній! Адже він знає все і всім опікується, навіть червачком найменшим! А біль душі моєї більший, ніж біль розтоптаного червака. Я не хотіла б вирікатися церкви, в якій молитися мій батько. Бо тоді буду самотна ще більше, ніж тепер. Але ж інакше не принесу пільги тисячам нещасних. Ти знаєш, що таке біль! Встався за мною до всемогучого Бога, що сотворив небо, і море, і вітри, і птиці небесні, що наказав людям творити добрі діла. Дай мені знак який-небудь, Матінко Господня, Воротарнице! Може, якраз в тій цілі дивна рука Божа привела мене аж сюди, степами і морями, щоб я принесла пільгу горіючим селам і гнаним у неволю жінкам і мужчинам? Дай мені знак який-небудь, Матінко Господня, Воротарнице! Кивни своїм оком, задрижи повікою, витягни пальчик до мене!..»

Молилася всею наивною щирістю невинної душі. І дивилася пильно-пильно то у вираз обличчя Матінки Бога, Воротарниці, то в безвісти синього неба над святим Афоном. Але не змінялося дивне обличчя іко-

ни. Лиш у небесних таємних безвістях тихо моргали зорі на синім тлі і ясний місяць сунув, мов млинове коло.

Була сама. І відчула самоту. І якийсь дивний внутрішній голос немов заговорив до неї:

– На образ і подобиє своє сотворив Бог людину. І дав людині промінь розуму свого і вольної волі своєї як дві могутні керми, щоб переплила життя. Рішай сама після розуму свого і волі своєї, що їх дав тобі Бог! А прийде час, коли Бог дасть тобі не оден знак, але багато, чи ти добре рішила і чи добрі стежки твої...

Почула брязк зброї і відгомін кроків серед нічної тиші. То сторожа підносила зброю.

В брамі стояв задуманий Сулейман за насуненим глибоко турбаном, з кривою шаблею при боці. І він не міг заснути тої ночі. І йому не сховався з тямки суворий образ Воротарниці обителі, в якій заночував. І він вийшов, щоби вночі подивитися на той таємний образ матері «християнського Пророка», якого замучили солдати. (...)

Очевидно, вона мусіла вже запримітити його. Але не звертала на нього найменшої уваги. Се дразнило його – й подобалося йому, що був хтось, що не звертав на нього уваги. В почуттю своєї сили й могутності відчував потребу того. Майже з покорою виждав, аж його любка скінчила молитися.

Про що просила Роксолана Матір Божу Воротарницю? Що відбувалося в цей час в її душі? Чому так важко було для неї приймати рішення про зміну віри?

Встала і просто підійшла до нього так природно і наївно, як дитина. Пішли обоє понад морський беріг.

Вона ще раз оглянулася. І мовби чула, як у місячнім сяйві йшов, мов люнати́к, бувший монах, відступник. Ішов без шапки, з заломаними руками і з болем на обличчі. Чи так мучило його відступство від Христової віри, чи злочини, яких докопував у своїй шпiонській службі, чи одно і друге? Тепер зрозуміла Настуня, чому він так гарно-гарно оповідав їй, як то Мати Божя Воротарниця в ясну спокійну ніч прощає злочинцям їх страшні діла. Збагнула вже його душу і його мрії. Додумалася всего... А він ішов просто до образу над брамою. І не бачив нічого, задивлений у жерело ласки. Хто знає, як довго мрів він про сю молитву перед чудотворним образом Богоматери? Подумала Настуня. Оглянулася ще кілька разів. І все бачила, як ішли-скрадалися до образу темні тіні людей-грішників. Всі вони мали якийсь тягар на душі. Всі, всі, всі. «А Сулейман? – подумала. – Цікаво, яка його душа – там – у самім нутрі?..»

* * *

Султан запримітив у Настуні якусь зміну. Була ще погідніша, як звичайно. Така дуже погідна, як осінь, що дає солодкі овочі.

«Може, попрощалася зі своїм Богом?» – шибнуло йому в душі.

У тій хвилині припускав, що вона покори́лася перед ним так, як покори́лася перед його предками отся християнська земля з усіма святинами.

Радість засіяла на його обличчю і на хвилину остудила його горячу любов, як остуджує все, що вже осягнене...

Але, глянувши в очі невольниці, відчув, що сю твердиню не вистарчить раз здобути. Великий завойовник вишептав мимохіть слова:

– Люблю тебе...

– І – я, – дуже тихо відповіла молода невольниця, так тихо, що великий султан не знав, чи він дійсно чув ті слова, чи тільки причулося йому те, що хотів чути.

Час для нього немов задержався від невиразного словечка його любки, що до котрого не був певний, чи дійсно його чув.

Але радість його через те не була менша. Якась розхвилювана, солодка розкіш, що давала йому небувале почуття сили і життєвої радості, обхопила все його єство. Мов зелектризований перуном, стояв великий султан Османів на березі вічнотомного моря. І чув у собі подвійну силу і подвійну велич. Чув у собі погідну радість з життя, яку переливала в його серце та тиха дівчина з далекої країни. Помалу минало його розхвилювання. І обличчя султана залив спокій, який йому найбільше подобався в людях.

Чому саме тепер освідчилася Роксолана Сулейманові в коханні?

* * *

(...) Та не знав великий султан, яка глибина була в душі його любки і що мало вийти з глибини тої душі.

А на неї святий Афон зробив таке сильне вражіння, що рішилася не покинути Христової віри за ніякі скарби світа, навіть за діядем султанки Османів! А що вже полюбила молодого Сулеймана і хотіла стати його жінкою, то відчула, як колеться душа і як великий біль входить у серце. І бачила вже перед собою круту стежину думки, якою мала йти душа її, тягнена двома силами: вірою і любов'ю. О, вже чула, що буде мати що прощати їй Матінка Господня Воротарниця, на святім Афоні, в Іверській іконі...

Любов і віра, дві найбільші сили в людині, вже боролися в ній, як бореться буря з берегом Гелеспонту. Земська любов зачинала покривати все, освітлювана лискавицями того, що люде називають щастям-долею. Покривала їх обое.

Він мимо розуму свого не бачив навіть того, що вона вже встигла дати йому й учителя і на прощу до святого місця «джаврів» затагнути. Великий султан Османів у квіті своєї молодости йшов поруч улюбленої жінки святими стежками Афону, як ішов колись прародич Роксоляни. А вона йшла, як Ева, навіть не думаючи про те, чи він заважається з'їсти все, що вона йому подасть – вона, його будуча жінка...

Великий султан Османів, володар трьох частей світу, ішов в облаках райської розкоші – з бідною дівчиною, з невольницею. Він здобув її любов у хвили, коли вона побачила, як він спокійно ждав, заки вона скінчить молитву до Бога свого. В тій хвилині здобув володар Османів найбільшу любов свого життя, найбільшу розкіш його і – найтяжчу прикрість...

Бо кожда правдива любов – се повторення таємного минулого всего людського. Се золотий дзвін його бувальщини: його високих злетів і кривавих упадків та покути.

О, дивний єсть зв'язок мужчини з жінкою, а ім'я йому таємниця... (...)

Чому автор пише про боротьбу в душі людини кохання і віри? Як ви це зрозуміли? І чому ця боротьба для Роксолани була такою жорстокою і затьятою?

ХІІ. «І ДВА ВЕСІЛЛЯ, А ОДНОГО МУЖА...»

V

(...) Минуло ще кілька неспаних ночей султана – і довідався весь двір, що сам Капу-ага ходив просити до султана двох визначних духовних.

Пізнім вечером вступили до султанської кімнати Мугієддін мурдерріс і муфті Пашасаде. (...)

Учені улеми вступили до кімнати блідої невольниці і сказали разом: «Благословенне хай буде ім'я твоє, Хатун! Десятий і найбільший володар Османів, Сулейман – нехай вівіки тріває слава його! – дарує тобі волю і каже запитати, чи і коли хочеш опустити його палату, столицю і державу?» (...)

(...) Відповіла: «Визнаю, що нема Бога, тільки Бог, а пророк його Магомет!» (...)

Мала в тій хвилі дві головні думки, що так стояли біля неї, мовби батько й мати. А перша думка говорила їй: «Бачиш? Бог милосердний і всепрощаючий вислухав молитви серця твого, котрим ти молилася в ніч перед проданням на Авретбазарі. Пам'ятаєш, як ти тоді молилася? “Даруй мені, Боже, поворот додому! Я піду пішки, кривавими ногами, як ідуть убогі на прощу до святинь...” Пам'ятаєш, Настю? Отсе Бог Всемогучий вислухав молитви серця твого. І можеш не тільки йти, але навіть їхати додому, як велика пані, бо султан Османів, Сулейман Величавий, напевно не схоче, щоби його любка, хоч зранила серце його, вертала пішки у свою країну...»

А друга думка говорила Насті: «Настуню, Настуню! Два рази продали тебе чужі люде, а третій раз ти сама себе продаєш. Продаєш свою віру в Спасителя свого, котрий і за тебе помер на хресті. Продаєш його науку про доброту терпіння на сій долині сліз. Продаєш за земну любов до сотворіння, за скарби світа сего, за діядем султанки, за владу на землі... Йди, дитино, йди, бо вольну волю маєш... Та колись побачиш, куди ти зайдеш... без хреста малого і без віри в нього...»

І від тих думок була така бліда молода чужинка з далекої країни, що прийшла Чорним Шляхом на землю Османів з вірою в Бога свого... Бо єсть одно лиш важне діло людини на землі: жити по вірі в Бога. (...)

Поміркуйте, чи важливо вірити в Бога взагалі, чи принципове значення має, якому Богові молитися. Як ви ставитеся до поширеної тези про те, що Бог один, просто у кожного народу він інакше зветься? Що є Бог для сучасної людини?

* * *

Надворі світало.

Слюбний день вставав. (...)

* * *

(...) А як по престольнім богослуженню виїздили з мечету і доїздили до Авретбазару – вечеріло. На торговиці, на тім самім місці, де колись продали Настуню чорним евнухам гарему, побачила вона крізь вікно коляси величезну скількість одягнених по-нашому дівчат і жінок. Безмежна радість була з їх очей і облич, і українська пісня заливала жіночу торговицю Стамбула...

– Се твій калім, Хуррем! – сказав Сулейман. – Вони ідуть додому. Настуня заплакалася з радості. (...)

ХІІІ. УРОДИНИ ПЕРВОРОДНОГО СИНА РОКСОЛЯНИ

I

(...) З найбільшим напруженням очікувано предсказаного дня. А як настав той час, потряс біль породу лоном Роксоляни і вона породила сина в найбільший день Османської держави.

Як прийшла з болю до себе, зажадала води. А як подали їй, наказала невольницям опустити кімнату. (...)

Напрасним рухом руки зачерпнула води й, обливаючи сина свого, первородного, промовила тихо:

– “Крещается рабъ Божій – Стефанъ – въ имя Отца, и Сына, и Святаго Духа, Аминь...”

Перед її очима стояв перший любчик її Стефан. І його іменем охрестила сина свого з султанського роду Османів.

Рівночасно зробила над дитиною тричі знак святого хреста.

Відітхнула так сильно, якби скінчила дуже важку працю. Здавалося їй, що від того її віддиху захиталася занавіса біля дверей. Втоплена до краю впала на шовкові подушки, бліда, але вдоволена. (...)

Чому Роксолана так вчинила? Що це для неї означало?

ХІV. «...А ЧЕРВОНА КРОВЦЯ НА РУЧЕНЬКАХ ТВОЇХ...»

I

(...) О, глітно було в кімнатах Роксоляни! А у всіх крилах гарему, де жили інші жінки падишаха, було тихо і пусто, як в опущенім домі. Тільки зависть куняла в них. Але й вона не відважилася поки що виходити з укриття.

Бо людська зависть і злоба, як грабіжні звірюки, ждуть на свою жертву, щоби зловити її у пригожу хвилинку. (...)

IV

(...) Дала знак евнухам, щоб несли лектику за нею, до нутра салі Великої Ради Дивану. Й увійшла у судейську салю з плачем, але так твердо, якби сама мала в ній судити.

Увійшла й закричала:

– Рятуй дитину свою! Я боюся вертати в гарему кімнати!.. (...) Великий везир Агмед-баша зголосився до мене й зажадав триста тисяч золотих дукатів...

– Як то зажадав? За що зажадав?

- Аби закрити перед людьми й тобою...
- Що закрити? – перервав обурений.
- Що я охрестила твого сина Селіма, – вибухла.
- Охрестила?..

– Ні, се видумка! Се нікчемна клевета великого везира Агмеда-баші й підкупленого ним чорного евнуха Гассана!

Ревно заплакала.

Він відітхнув. Оцінив думкою всю злочинність вимушення і сказав:

– Обидва злочинці повинні вмерти! Тільки справедливість вимагає, щоб їх переслухати!

(...) Агмеда-башу ув'язнили в сераю, у хвилі, як ішов через браму Джеляд-Одасі. Увійшов до неї, але не вийшов з неї. І ніхто вже більше не бачив між живими великого везира Агмеда-баші, першого міністра держави. Тільки яничари, що стояли на сторожі біля Джеляд-Одасі, оповідали потому пошепки в касарні, що довго було чути зойки могутнього везира, заки замучила його німа сторожа падишаха.

– За що? – питали шептом у довгій на милю касарні яничарів.

– Ніхто не знає, за що. Бачили тільки, як ішла з плачем до султана його прегарна жінка Хуррем Роксоляна. (...)

Що змінилося в Роксолані? Як пояснити її вчинок?

XV. СУЛТАНКА МІСАФІР

III

(...) Він налив собі ще одну чашу сорбету. Пив помалу, любуючись думкою про те, що ся дивна жінка, очевидно, ще чогось захоче. (...)

Подякувала йому усміхом і сказала: (...)

– Чи ти міг би наблизитися до жінки, про яку знав би, що вона недавно могла бути в руках іншого мужчини?

Видивився на неї і відповів коротко:

– Ні.

– А що ти відповів би, якби я так само сказала тобі: «Ні»!..

Коли вимовила те слівце «ні», здавалося їй, що впливає на другий, ще більше небезпечний дніпровий поріг.

Її відповідь була для нього зовсім несподівана. Скорше сподівався почути ганьбу від Пророка з неба, як таке. Був ображений, мов нечуваним замахом на свої права. (...)

Пригадав собі європейських монархів, що жили без гаремів. Пригадав собі й життя пророка Магомета, котрий довго жив з одною жінкою, Хадіжою, що була старша від нього. А ся була така молода! Якесь внутрішнє почуття справедливості пробудилося в нім, мов ключ цілющої води, що добувається зі скелі. Примкнув очі від натовпу думок і сказав:

– І я виконаю те, чого ти домагаєшся. (...) Я завойовник і розумію душу завойовників. Ти здобула мій гарем, а потому – кажу тобі – возмешся і до здобування моєї держави... (...)

Наскільки, на вашу думку, було несподіваним для тогочасної держави Османів рішення Сулеймана? Про що свідчить те, що він прийняв умови своєї дружини?

XVI. БОГ ВСЕМОГУЧИЙ

I

(...) Вже виїхала за брами султанського сераю і по боках карети два рівні ряди яничарів на буланих конях грали-скакали, як слуги султанки милостиню роздавали. А втім якась жінка старенька, в убогій одязі чужинецьким, із ряду бідних жінок виступала, незначно знак хреста святого на себе клала, проміж коней яничарів прорвалася, з плачем і з грошем у руці:

– Настуню, дитино моя! – закричала і біля золотої карети султанки, на слідах її колес, на дорозі впала.

А молода султанка Ель Хуррем голосно скричала, золоту карету свою задержати казала, сама скоренько з повозу висідала, пішки до старої жінки підступала, в дорогих шатах своїх на землю біля неї клякала і, плачучи, по руках цілувала.

– Чи добре тобі тут, дитинко моя? – стара мати питала.

– Дуже добре, мамо, – Настуня сказала і як від великого тягару глибоко віддихала, свою рідну матір до карети взяла і до палати завернути казала.

Мовчки плакали обидві в золотій кареті найбільшого султана Османів, аж поки не вступили у прекрасні кімнати Ель Хуррем.

А по цілім сераю і по всій столиці, мов лискавка, рознеслася вістка, що Бог знає відки прийшла убога теща Сулеймана і що з рядів жебрачих, під муром палати, взяла її в султанські кімнати султанка Роксолана. У багатих родах башів і везирів закипіло обурення, горяче, як окріп...

Але улеми і проповідники святої читанки Пророка представили народові як взірець доброти поведіння султанки супроти матери. І тільки ще вище підносилися руки убогих, що благословили молоду матір принца Селіма, до котрого зараз завела Настуня свою рідну матір, щоб показати їй внука. Радости матері не було кінця. Цілувала дитя і раз у раз хрестила, а все тішилася, що він здоровий і гарний... (...)

Матір розповіла Роксолані про смерть батька, одруження Стефана з її подругою Іриною.

Що важила для Роксолани зустріч із матір'ю? Чи могло це статися насправді, чи це, на вашу думку, вимисел автора?

III

А як Настуня скінчила випитувати маму за всю рідню і за всіх знайомих і сусідів, тоді запитала:

– А що там, мамо, так поза тим діється у нашій рідній країні?

– Молода ти ще, доню, виїхала з дому, та й тяжко тобі сказати, що там діється.

– А прецінь, мамо, що? Чи так, як тут?

– Я ще не знаю, донечко, що тут єсть, бо закоротке я тут. Але як то, що я вже по дорозі у твоїм новім краю взріла, порівняю з тим, що там у нас робиться, то кажу тобі, доню, що там гірше. Досить там поляки жеруться між собою, а наші, донечко, ще гірше. Ненависть між нашими така, що оден другого в ложці води втопив би. Село з селом, монастир з монастирем без уговку якісь процеси мають. А міщане як процесуються з церквами! Доню, доню! Може, я й грішу перед Богом, але як на то всьо дивитися, то не можна інакше подумати, лише так: справедлива їх, донечко, доля зустріла, що так їх татаре женуть степами в ременя, босих і голодних! Ой справедливо! (...)

Наскільки важливими є слова старої Лісовської? У чому вона вбачала причину важкого становища України?

VI

(...) І в тім блаженнім часі Роксоляни, коли спокій чула в душі своїй, прийшов на світ другий син її, Баязед, викапаний батько. А як розпізнала його риси, то відразу серце її загорілося любов'ю.

А що в очах і в душі своїй мала вже сить великих торжеств, просила свого мужа, щоб обрізання її другого сина Баязеда відбулося якнайтихіше і щоб кошти, які мали видати на торжественне обрізання султанського сина, були ужиті на шпиталі, святині й убогих. І ще просила увільнити триста невольників і триста невольниць з її рідного краю. Не могла його забути, хоч казала чоловікові своєму, що його край – се також її край. І сталося після волі її.

А в часі тиші, яка панувала в сераю, коли обрізувано сина її Баязеда, відчула його мати, що зла думка її була в ній тільки зломана, а не викорінена. Була зломана, але випрямилася, коли слуги її переповідали їй кожне слово, яке чули в палатах і поза сераєм від слуг везирів і вельмож. І біль великий наростав у серці султанки Ель Хуррем. Наростав і скипів, як скипіла кров, що наростає в болючо натисненім місці.

Аж одної жаркої ночі, коли її муж був на ловах і вона сама гляділа на колиски дітей своїх, вибухло бунтом серце Роксоляни. І вона вимовила до себе отсі слова проти невидимих обидників своїх: «Пождіть, пождіть, а я вам покажу, що на престолі султанів засяде «син невольниці» і «внук жебрачки»!.. Я вам поломлю старі закони ваші так, як ви ломите серце моє!» (...)

Про що свідчить ця клятва Роксолани? Яка рішучість визріла в її серці? Чому вона мусила весь час вести незриму боротьбу за своє життя і життя своїх дітей?

«УКРАЇНСЬКИЙ ОДИСЕЙ В ЖІНОЧІЙ СУКНІ»

Так назвав свою героїню автор у примітках до твору. Мабуть, варто прислухатися до його слів, у яких він пояснює свій творчий задум: ніхто краще за автора не зможе відкрити таємниці творчої лабораторії!

«Присвячую українським дівчатам сю працю про велику українку, що блистіла умом і веселістю, безоглядністю й милосердям, кров'ю і перлами. Присвячую на те, щоб вони навіть у найтяжчих хвилях свого народу і своїх не тратили бодрості духу і були підпорою своїх мужів і синів та діяльними одиницями свого народу, – передовсім опанувавши якусь працю і полюбивши її. Тільки таким способом можна доклати діла. Але воно, хоч доконане, не приносить добра, коли людина тратить у душі своїй вічний ідеал Божий і ломить постанови його. Я не доказую сего в сій повісті. Я тільки стверджую сей правдивий факт, ілюстрований дивним життям великої султанки, котра своїм гріхом розпочала розвал могутньої світової держави. Розвал той ішов уже нестримно аж до наших днів... Впливи – українські, східні, византійські, західні, ренесансові й інші – сплітаються в барвистий килим тла, по яким, мов світла комета, перелетіла Роксоляна, той український Одисей в жіночій сукні. Бо, ставши своєю красою жінкою султана, виключно своїм блискучим умом і волею стала вона необмеженою панею двора і великої держави. Була безоглядна, як її час. Але серце мала добре і скарбів свого мужа часто уживала на зменшення людського терпіння. Була благородна, скромна і велика, мимо своїх гріхів, котрі тяжко спокутувала сама і її потомство».

Прокоментуйте ці слова письменника. Які гріхи Роксолани він має на увазі?

Не викликає сумніву, що до образу цієї дивовижної жінки в усі часи звертатимуться історики та письменники. Адже її життя й досі – велика таємниця боротьби і любові. Нікому не відома чужинка, рабиня мала завоювати собі щастя і втримати його. Як людина, що гостро переживала ганьбу й рабство своєї нації, Роксолана в мурах султанового палацу ниділа, мов вільний птах, що рветься крізь ґрати. Але той, хто ступає на цей шлях, чи може він припустити, що ступатиме ним без бою і без болю? Роксолана боролася з собою, боролася за себе, боролася щохвилини і жорстоко.

Як, за що і з ким боролася Роксолана? Яка боротьба для неї була страшніша: та, що точилася в її душі, чи та, яку вона вела зі своїм оточенням у гаремі?

Любов і віра – дві найбільші сили в людині. В Осипа Назарука ці слова заблищали свіжими барвами. Земна любов поступово заповонила серце дівчини, провіщаючи долю. Але ціна щастя була високою: спершу змінила віру, потім народила султанові спадкоємців, якими й утверджувала себе. Вона явилася світові новою султанкою, маючи владу, нечувану доти. «Стамбул... лягав до ніг» цієї дивовижної жінки, що спромоглася лишитися для султана єдиною на все життя!

Поміркуйте і скажіть: що означає для вас віра. Чи треба обов'язково вірити в Бога, щоб розуміти поняття гріха?

Автор повісті проникливо описує тугу Роксолани за рідною землею, домівкою. Він «дарує» своїй героїні зустріч із матір'ю, тим самим ніби полегшуючи її долю в лабіринтах ворожого для неї султанського гарему. Проте з історичних джерел відомо, що матір Роксолани потрапила в полон раніше від доньки і вони так ніколи більше й не зустрілися.

Почуття патріотизму в образі Роксолани відіграють другорядну роль. На першому місці – історична правда, змалювання людської особистості, яка бореться за своє життя. Так автор намагається розглянути вічну проблему окремої особи в людському поступі, її зв'язку зі своїм народом, самовизначення, самоусвідомлення причетності до його долі, впливу на неї.

Людина надзвичайно віруюча, Осип Назарук першорядного значення надав і розкриттю релігійного аспекту образу Роксолани. За сюжетом повісті героїня у страшних душевних терзаннях змінює свою любов до Бога на любов до людини. Він підкреслює, що це – вимушений крок. Але й застерігає: *«Коли людина тратить у душі свій вічний ідеал Божий, ломить постанови його»*, це не приносить нічого доброго.

Як саме цю думку автор підкреслює в тексті твору? Процитуйте відповідні уривки.

Та й вчинки своєї героїні Назарук пояснює саме через релігійний аспект, адже від початку зазначає: зламала обітницю стати монашкою – пішла страшним Чорним шляхом під татарськими нагаями. І навіть старий дервіш під час хаджу Роксолани до Мекки і Медини скаже їй: *«Ти велика людина, нещасна доню моя... Бо маєш сильну волю у змаганню своїм. Але твоя воля звернена до зла, до непошани заповідей Божих. І тому ти чужа сама собі, що відчужилася від Бога»*.

Які ще твори про видатних історичних осіб ви читали? Що спільного є в таких творах? А чим винятковий твір про Роксолану?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Де і коли народився Осип Назарук, у яких країнах йому довелося мешкати?
2. Розкажіть, якою змальовує автор Настю-Роксолану в різних епізодах твору. Процитуйте відповідні уривки.
3. Пригадайте, у які моменти свого життя Роксолана зверталася до Бога.
4. Назвіть головних і другорядних героїв повісті.

Багатознайко

1. Поясніть, чому автор надавав такого великого значення віросповіданню героїні і загалом проблемі віри.
2. Різні сили боролися в душі Роксолани. Проілюструйте прикладами, що вона була як доброю, милосердною і чуйною, так і жорстокою і безжальною.

3. Перекажіть уривки про подорож Роксолани на прощу. Що справило на неї найбільше враження? Навіщо вона поїхала на Афон? Чи допомогла їй ця подорож, а якщо допомогла, то в чому?
4. Підготуйте коротке повідомлення про історичну ситуацію в тогочасній Європі, коли відбувалися описувані події.

Всезнайко

1. Виберіть із тексту відповідні цитати і проаналізуйте за ними образ Сулеймана. Чи постає він відвертим ворогом України? Чи автор змальовує його якимось інакше, як державного діяча, що провадить політику своєї держави?
2. Які художні засоби використовує автор для характеристики головних героїв?
3. Ім'я Роксолани збереглося в історії і людській пам'яті. Завдяки чому, як ви гадаєте?

Ерудит

1. Проаналізуйте, з яких причин і за яких обставин Роксолана погодилася прийняти іслам? Як ви гадаєте, на що вплинуло зречення нею християнства?
2. Історики вважають, що саме після правління Роксолани почався розпад Османської імперії. Як ви вважаєте, чи це справедлива думка? Аргументуйте свою відповідь.
3. Відомо, що коли Роксолана була султанкою Стамбула, татари здійснили понад тридцять потужних набігів на Україну. Як ви гадаєте, чи є в цьому її вина? Чи могла вона цьому запобігти?
4. Спробуйте оцінити, що повчального, мудрого, злободенного є в повісті Осипа Назарука. Чим цей твір приваблює сучасного читача?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Чоловіка Роксолани в Європі називали Великим, або Пишним. Натомість турки прозвали його інакше – Сулейман-ель-Кануні («Законодавець»). Роки його панування називають апогеем турецької могутності.

Сулейман був закоханий у поезію, він першим із султанів почав виплачувати невелику стипендію з державної казни поетам, акторам, ученим. Високоосвіченою жінкою була й Роксолана: знала п'ять мов, захоплювалася арабською поезією, писала вірші. Вона народила Сулейманові трьох синів і двох доньок.

Ви прочитали твір, додаткові відомості про Сулеймана й Роксолану. Поміркуйте, чим схожі вони і чим різняться. А що, на ваш погляд, єднало їх найбільше?

У 1553 році в одній з доповідей своєму сенатові венеціанський посол у Стамбулі *Неваджеро* писав: «Його величність султан так сильно кохає Роксолану, що в османській династії ще не було жінки, яка б мала більшу повагу. Кажуть, що в неї милий скромний вигляд і вона дуже добре знає натуру великого володаря».

Особа Роксолани завжди привертала увагу істориків, письменників. Серед вітчизняних авторів нею цікавилися Людмила Ста-

рицька-Черняхівська, Сергій Плачинда, Павло Загребельний, Юрій Винничук. Відомі й твори європейських авторів: польського поета Самюеля Твардовського, німецького прозаїка Йоганна Тралоу, фінського Мілкі Вальтері, турецького Зейнепа Дурукана та інших. Багато уваги приділили їй такі видатні українські історики, як Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Агатангел Кримський.

Про що свідчить такий інтерес до постаті Роксолани?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Талановита жінка, повість про яку ви щойно прочитали, була, поза сумнівом, талановитою в усьому. Вона писала вірші для свого коханого Сулеймана, які стали надбанням турецької літератури! Писав поезії й він під псевдонімом Мухиббі.

До своєї коханої звертався Сулейман так:

Повторював я безліч разів:
Пошійте моїй коханій плаття.
Зробіть із сонця верх,
Підкладкою поставте місяць,
Із білих хмар наскубіть пуху,
Нитки зсукайте з морської синяви,
Пришійте гудзики з зірок,
А з мене петельки зробіть!

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Перегляньте телевізійний фільм «Роксолана», адже його зняли саме за повістю Осипа Назарука, і влаштуйте круглий стіл на тему «Літературний твір мовою кіномистецтва». Обговоріть, наскільки цікавими й корисними є екранізації літературних творів. І головне, дайте відповідь на запитання: чи достатньо для того, щоб знати літературний твір, переглянути екранізацію? Чи все ж таки потрібно читати першоджерело? Ви можете використати свої знання і враження від екранізацій інших творів, які ви бачили (наприклад, «Захар Беркут», «Дорогою ціною», «Сто тисяч» тощо).

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Протягом чітко визначеного часу спробуйте пригадати прізвища визначних жінок, що уклали Україну. Той, хто пригадає найбільше, буде переможцем цього незвичайного конкурсу. А додаткові бали вчитель може нарахувати тому, хто пригадає і мистецькі твори, у яких навіки закарбувалися образи прекрасних доньок України!

Володимир Дрозд

*Можна відцуратися села,
відцуратися селянського
хліба.*

*Тільки самого себе
не можна відцуратись.*

Володимир Дрозд

**Що для вас є символом
українства?**

ВОЛОДИМИР ДРОЗД

(1939–2003)

«ТІЛЬКИ ЧЕРЕЗ СТО РОКІВ
БУДЕ ВІДОМО,
ЧИ Я – ПИСЬМЕННИК...»

Володимир Дрозд – постать неординарна в українській літературі. Рідко трапляється так, щоб двадцятилітній юнак, видавши першу збірку новел і оповідань, був одразу прийнятий до Спілки письменників! Але надалі його творам судилася нелегка доля – вони роками торували свій шлях до читача. І не тому, що були невдалими, – навпаки! Коли Україна була лише частиною великої радянської імперії, цензура не могла дозволити до видання твори, з яких поставала справжня душа українства – самодостатня, красива, мудра і, що найголовніше, вільна у своєму моральному виборі!

В автобіографії Володимир Дрозд писав: «Син колгоспника з глухого поліського села». Але саме воно, це село Петрушин на Чернігівщині, стало навіки тим прихистком, до якого повертаються герої митця – за правдою, щирістю, істинністю земного буття.

Біографія Дрозда – це його твори. І ті, що були даниною часові, і ті, у яких він прагнув бути максимально чесним – і з собою, і зі своїми читачами. А тому його «Ірій» шість років пробивався крізь мури заборон, а ще деякі романи й повісті – близько двадцяти.

За словами письменника, його «завжди цікавило, що сказати, а не як сказати». І він справді відкриває перед нами такі незбагненні міфологічні світи! Звідки вони? Послухаймо його самого: «Була реальність мого дитинства. До всього – наші поліські ліси й болота з усім їхнім “чортюванням”... Та ще багатує народна словесна творчість, з якою я вперше ознайомився не з книг, а з вуст людей...»

Дослідники прози Володимира Дрозда підкреслюють, що він один з тих письменників, хто утвердив у національній літературі феномен химерної прози, тобто письма, насиченого міфологічністю, філософськими роздумами, художньою умовністю.

Пригадайте прочитані вами твори, у яких письменники повертались у світ свого дитинства. Наскільки важливим, на вашу думку, є цей світ для дорослої людини? Які життєві основи закладаються в дитинстві? Чого не може змінити у своїй свідомості, ставленні до життя доросла людина?

ЗЕЛЕНА КОРОВА МАНЬКА

(...) Я очікував на той поклик друге літо, відколи дядько Денис урочисто пообіцяв, ласкаво погладжуючи барилкувате черево, в яким тільки-но зникла третя сковорода яєчні і відро густочервоного, як буряковий сік, морсу, що у восьме, дев'яте і десяте я неодмінно ходитиму до міської школи і він зробить з мене людину... Мати ж моя, що мала єдину слабкість – різала кожному у вічі щирі правдоньку, мовила од мисника, вимахуючи правицею, наче рубала тупою сапкою осот на городі:

– Я свій вік прогибіла в Пакулі, то вже ж тільки й думки моєї, аби Михаль не крутив волам хвости. Але Дора хіба тоді візьме мого хлопця до себе, як рак свисне у Жерелі... (...)

Я перейшов у дев'ятий, минало друге літо, а рак усе мовчав, ніби його вже давно не було під вільшаним пнем, хоч я того рака ловив щотижня, скаламутивши воду з ковдобині дерев'яним бовталом, і випускав із цинкового відра в тремткій надії нарешті вчути віщий посвист. Бо ж помислами своїми я був давно в місті, за Собакаревою горою, де піщана полівка впадала в чорне плесо асфальтів.

Ці нічні марення над книгами біля пічного віконця, на яким блимає із присмаленого картопляного кружальця червонястий вогонь каганчика, і вихоплені ним з п'їтьми вервечки літер обплутують тебе й ведуть в казкові антисвіти, антипакулі, де все не таке – і земля, і небо, і люди, і ти сам: антипакульські світи починаються за Собакаревою горою. Ці нічні марення біля саморобного детекторного приймача, з навушників якого прохоплюється то оперна арія, то уривок хапливого футбольного репортажу, то ніжні звуки скрипки, що їх нахабно забиває якесь далеке джеркотання, бо приймач уперто відмовляється настроюватись на одну хвилю, а прослуховує увесь світ, що починається за пакульською околицею. Ці нічні марення після задухи пакульського клубу, де ти побачив ще один кіносон з розплющеними очима, і хоч уже лічиш, винесений юрмою під зоряне небо, дні до щасливого менту, коли біля клубу знову зататакає движок кінопересувки, ти увесь ще там – у світі кінотіней, в чорно-білій ілюзії, яка тебе так вабить і куди ти ладен хоч зараз летіти, як летить журавель в ирій, бо ж тут, у Пакулі, ти лише тимчасово. Пакуль – тільки передпокій твого справжнього буття, випробування, прелюдія, навіть не передне слово, а лише епіграф заповітної книги, написати яку сповнене палке твоє серце... (...)

Моє життя в ці роки – саме чекання, передчуття празника, невимовно прекрасного й ідеально чистого.

І, нарешті, рак у Жерелі свиснув, я скинувся, мов кавалерійський кінокінь, що вчув поклик бойової сурми, стрибнув через перелаз на задвірок та й зирнув у бік міста – за вишняками в заясніло ранкове небо впирався стовп куряви, мовби на Пакуль набігав вихор. Скоро долинуло знайоме дзеленчання велосипеда, шпаркий перестук розхитаних спиць, педалів, крил, ланцюга, що тельнякали, джеркотіли,

бамкали, погримували на різні голоси, лякаючи пакульських псів, аж вони тікали світ за очі в поля й ліси, а прип'яті в дворах ховалися під рундуки і затуляли лапами вуха.

– Мамо, рак у Жерелі свиснув, і вже дядьків велосипед брязкотить під селом! – гукнув я, вбігаючи, схвильований, до сінець, де мати лущила квасолю.

– Іди ж, синку, та натруси для дядька груш із верби, – мовила мати. – Се вже він по тебе, сон мені сьогодні такий привидівся. І Маньку забере... Бо сама я з нею не впораюся.

Я вхопив корзину і гайнув у кінець городу, де сріблилась розлога верба. На хвилях її густого листу поважно вигойдувалися жовто-рожеві огузкуваті груші. Видершись на вербу, я трусонув гілляку, і на стежку, в картопляне бадилля, що вже темніло й жухло, смачно загупало. Назбиравши повнісіньку корзину груш, притьма побіг до хати. (...)

Дядько Денис одяг капелюха, узяв грушу за хвостик і урочисто поніс до рота, окресленого рожевими, мов щойно начинені ковбаси, губами; проте груша затріпотіла крильми, кукурікнула сиплим голосом молоденького півня та, залишивши в дядьковій долоні хвоста, пурхнула на вербу. Слідом, обсипавши мене жовто-рожевим пір'ям, з корзини шугонули, лементуючи й лопотячи крильми, усі до одної груші і табунцем понеслися низько над городом. З несподіванки я випустив корзину, а вона зіп'ялася на лозові ноженята та подріботіла по стежці у вишняки, вихляючи гладкими, опасистими боками, наче пакульська фельдшерця.

Мати, що саме вийшла з сінець на задвірок, побігла корзині навперейми, упіймала за дужку і прип'яла до кілка на тішу. По тому витерла фартухом чорну, як підгоріла шкоринка, долоню, подала гостеві:

– Драстуй-бо, Денисе.

Які несподівані образи, химерні та загадкові, створив автор на початку повісті? Спробуйте пригадати, звідки це: «коли рак свисне», «коли на вербі груші виростуть». Що означають ці приказки?

Ілюстрація до твору Л. Ткаченко

– Приїхав я по твого паливоду, Параско.

– А як же це воно буде?

Мати піднесла до очей, що враз зчервоніли й наповнилися слізьми, край фартуха.

– А так буде, що він у мене людиною стане. І коли матиме голову на в'язах, а не макітру, за десяток літ підкотить ось до цих ліщинних воріт на власній «Победі». Ну, голубе, одна нога тут, друга там – до школи по документи!

Я озирнувся на матір. Вона опустила фартух від очей і тихо благословила мене:

– Іди, синку... (...)

Мої найяскравіші дитячі спогади пов'язані з Ірієм.

Перший – коли в місті вибухали німецькі авіабомби і ночами над ним червоніли пожежі; ми жили на краю Пакуля, і повз нашу хату йшли і йшли чорні з облич, обездомлені ірійці; мати запрошувала цих чужих, що раптом стали рідними у всенародній горі, людей до нашої тісної хатинки, годувала й поїла їх, ділилася останньою картоплиною, останнім куснем хліба, і довгі тижні чи й місяці під нашою стріхою було незвично людно. Другий спогад: уже по визволенню я раптово захворів і в безпам'ятті помирав на печі, біля холодного комина. Тоді старша сестра (мати була в полі) закутала мене в материну кожущанку й попросилася на військову машину, що везла солдатів навздогінці даленіючому фронту. В машині я на якусь часину прийшов до тями і назавжди запам'ятав смак солдатського масла, яке бійці діставали з алюмінієвого кухля та клали на мої запалені губи; досі в пам'ятку темні кістяки розбомблених ірійських будинків на тлі яскраво-синього листопадового неба. По тому мене знову ковтнула ніч; розвидніло вже у лікарняній палаті: лагідне обличчя ірійського лікаря усміхалося до мене з рожевої мли.

За тиждень я вже виспівував на ліжку високим фальцетом: «Вьётся в тесной печурке огонь...» (...)

Що таке Ірій в почуваннях героя і насправді?

Тікаючи від приземленого дядькового реалізму, я прищикнув йому мову дверми, і вона жалібно заскавувала, наче цуценятко, а я був як той безтілесний янгол, що лине сказати останнє «прощай» свідкам свого скороминушого босоногого дитинства. Я зіп'явся подумки на сінешній поріг, змахнув крильми, наче корова Манька, коли вибиралася з болота, і злетів на хату. Сумнуватого-солодка ніжність повнила мою душу. Крила із срібної фольги лагідно шелестіли за спиною. Унизу темніла широка, наче город, цяткована острівками зеленого моху, іржавими втулками, шипами, культьяпками сівалонок, стріха. Відколи пам'ятаю себе, усе те залізаччя і моховиння бачилося знизу, з городу, таким загадковим та принадливим! Тріумфуюче повеличавшись на задимленім димарі, наче лелека в гнізді, я ковзнув униз, виписав над городом еліпс і, опустившись на парасоллю любистку, що гойдалася на гінкому пагоні, меланхолійно прошепотів: «Прощай, любистику...» Потім перелетів на кущ бузку, з якого стриміли руді патерчаки незла-

маного напровесні квіту, попрощався і з ним. З бузку пурхнув на яблуню, з яблуні – на грушу, з груші – на тин.

Під тином у городі кушилися зірочки. Наприкінці літа вони синьо-око прозирали з-поміж густого пагіння, нагадуючи, що час мені до школи, і цвіли всю осінь, до першого снігу. «Зірву зо три зірочки і покладу між сторінок підручника, – я скинув крила, що, мерехтячи, полетіли в капусту, і стрибнув з тину. – Хай вони нагадують про мою ранню весну. Бо навіть подумки я вже ніколи не повернуся в Пакуль. Пакуль – це назавше минувшина, вчорашній день. Мати наїздитиме до мене в Ирій. А коли стану великим актором, заберу її з Пакуля до себе».

Корова Манька, лискаючи зеленими боками, передибала залитий сонцем двір і через пліт лизнула мене в щоку.

Корова любила мене, я любив корову. Ми обоє снили на пакульському грузькому чорноземі Ирієм.

І сьогодні нам обом усміхалася доля. (...)

Які зміни відбуваються в долі головного героя? Як ви гадаєте, йдеться про героя чи, можливо, про самого автора?

ВЕЧІРНЯ ПРОГУЛЯНКА ПО ИРІЮ

Ирій – це казкова країна, де ніколи не буває зими, де сонце днює й ночує на ясно-зелених пагорбах, де карасі надвечір вичалапують на піщаний берег і лагідно бесіднують із щуками, де вовчиці вигодовують своїм молоком ягнят, а лисиці наглядають за курчатами, аби ті не заблукали в лісових нетрях; Ирій – це край, звідки дме теплий вітер, що приносить відлигу у найлютіші морози, і якщо мати, мерзлякувато грюкнувши хатніми дверима, з надією в голосі скаже увечері: «Вітер з города...» – ти, тулячись до комина, напевне знаєш, що завтра сіверець не пронизуватиме наскрізь твою куфайчину, і завтра ліпитимуться сніжки, і на великій перерві клас на клас піде війною, а після школи ти допізна ковзатимешся з гори, підмостивши до блиску вишеретувану бляху; Ирій – це країна морозива в крихких хрускотливих відерцях, які обгризаєш, наче шкурку груші, аби потім надовше лишився в роті смак солодкого молока, країна кавунів, що ними радує тебе матір, щасливо продавши антонівки, країна червоних півників на дерев'яних скіпках і пістолетів, таких схожих на справжні, пістолетів, що звабно темніють на вітринах крамниць, недосяжні для твоєї дірявої кишені; країна морсу, ситра і халви.

Ирій – це країна, звідки кінщик привозить щотижня нові кінофільми, а бібліотекар – книги і де ці кінофільми знімаються, а книги пишуться та друкуються незбагненно розумними й освіченими людьми; Ирій – це країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі і про яке так гарно пишеться в книгах, країна молочних рік і медових берегів...

Ирій – це країна твого майбутнього.

Раніше герой казав, що Ирій – країна його дитинства. А що тепер змінилось у його ставленні до Ирію?

Радісно та щасливо, як і належало справжньому школяреві, ступав я по викладених плитками шоколаду хідниках до своєї нової школи. Шоколад, розімлілий під гарячим серпневим сонцем, м'яко пружинив. А від перехрестя вулиць пливла назустріч мені школа, білий повітряний замок, що лелітливо мінився, наче марево в степу спекного дня, і легенько погойдувався над шоколадними хідниками, приланцюжений цегляним підмурівком. Я забоявся, що школа відірветься від шоколадних плит і попливе у безвість, цятковану білими купчастими хмарами, а я гнатимусь і не наздожену. Але поки що школа трималася землі, і крізь її білясто-прозорий, ледь підсинений чорнилом дзвін бовваніли на шкільнім дворі зеленоголові тополі. Я ступив на ганок, і школа гойднулася піді мною, як гойдається човен, проте я ледь завважив те погойдування, я подумки підбирав слова, з якими звернуся до директора, подаючи йому документи й заяву.

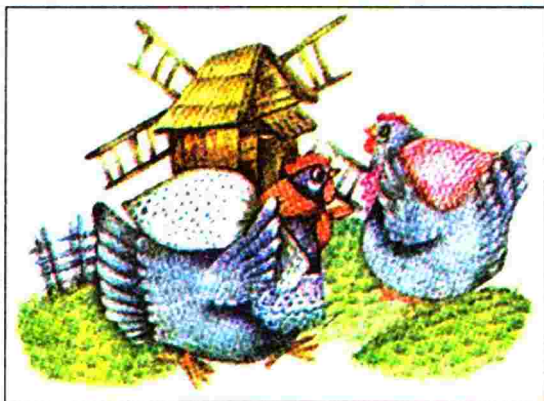
Шановний товаришу директор, скажу йому, я розумію, що класи вашої школи переповнені і приймаєте ви мене напередодні навчального року лише через те, що вас просив за мене мій дядько Денис, з яким ви тягали по грузьких фронтових дорогах гармату-сорокап'ятку, я все це знаю, але ви, будь ласка, не подумайте, що я такий, що я тільки, як каже тітка Дора, за проекцією; ви не пожалкуєте, я ще прославлю вашу школу, тобто вже нашу, коли стану великим актором, я запрошу вас на свою прем'єру, і взагалі, я люблю вас і люблю нашу школу, що гойдається, наче човен, на асфальтовому плесі. (...)

Які амбітні плани оволоділи хлопцем? Як ви гадаєте, чи багато людей в дитинстві бажають стати акторами? Чому?

СОЛОМ'ЯНИКИ

(...) Даремного хліба я не їв, бо мав у родині молодих Солом'яників обов'язки. (...)

Я ж, заціпнувши за дядьком хвіртку на сто двадцять сім гаків, аби не пробрався контролер чи монтер, які сновигали по Кукуріківщині, брав книжку і сідав на осонні біля дроту, що ним було переділено город Солом'яників. На межі заповзятливий дід Єврась викохував золотистобокі дині; вони звисали з дроту, наче нові п'ятаки, та подзвонювали під легенькими подихами сіверця. Яблука гупали з дерев і, видресирувані дядьком Денисом, поспіхом котилися до погребя. Сокотіла в картоплі половина курки, з вишняка до неї відзивалася друга половина. З хати видибувала з низеньким стільчиком під рукою баба Одарка та всідалася просто мене по той бік межі. І баба, і дід були худючі, мов бригадні коні напровесні, і на всю Кукуріківщину торохкотіли кістями, дибаючи до продмагу на перехресті по хліб для корови Маньки. Старі так звикли берегти кожного шеляга,

Ілюстрація до твору Л. Ткаченко

що давно вже жили святим духом, у великі свята присмачуючи його сироваткою або підсолодженою водою. Якось у черзі бабу Одарку штовхнули, і вона розсипалась; зібравши у вузлик свої кісточки, баба Одарка почалапала до лікарні, де її заново й склали. (...)

Тим часом наша половина курки стрибала до їхньої половинки, і, зрісшись, курка сіяла по городу яйця, а ми бродили за нею по грядках капусти та помідорів, по зчорнілому картоплянищу, попід яблунями, вишнями, сливами і парканами з кошовками в руках, що вочевидь повнішали. Щасливо знісшись, курка сповіщала про те Кукуріківщину хвалькуватим кудкудаканням, і на залізничній станції хрипло відгукувався паровоз дядька Якова: паровоз був давній і доходжував по залізницях останні кілометри. (...)

Як уявне і реальне поєднуються у прочитаному щойно уривку?

Наближалася шкільна художня олімпіада, яка мала нарешті явити відбірковій комісії, а отже, і всьому світові геніального актора Михайла Решета. Я готувався до неї, як досвідчений солдат готується до полкового огляду: старатливо, але спокійно, з певністю в собі. Я вибрав для читання зі сцени драматичний уривок з гетевського «Фауста» і користувався з кожної вільної хвилини для репетицій. Позбравши за куркою яйця й нагодувавши кабана, вішав на плечі шмат пожмаканого брезенту, що в нім шофер закусочної привозив хліб, сідав на край залізної бочки під причілком і замислено густим, проникливим голосом декламував:

Я богословьем авладел,
Над философией корпел,
Юриспруденцию долбыл
И медицину изучыл...

З кожним словом мій голос набирив сили, пружності, басовитості; переполохано кудахкаючи, пурхала з-під порічок, знову розділившись на дві половини, як велів закон, зозуляста курка, кабан у ритм моїй урочистій мові ляскав липшаючими вухами, Нерон-Балалайка подзвонював ланцюгом, спинався на задні лапи і так застигав, побожно дослухаючись; горобці на груші переможено примовкали, а баба од зворушення німіла й хрестилася. (...)

Як ви гадаєте, чи стане Михайло Решето актором?

Внутрішньо я був готовий до великої сцени.

Напередодні олімпіади випрасував лижний костюм і наквацював ботинки. Шкарпетки геть зітерлися на п'ятках, висіли, мов жабо. Я знайшов у закапелку старі тітчині панчохи, зав'язав їх мотузками вище колін і почувався вбраним незгірш свого однокласника, жевжукуватого сінка директора водоконтори. (...)

Але ніхто не розшукував мене і навіть ніхто не аплодував, а на сцені вже святотатно баяндрасив після мого, сповненого високих драматичних почуттів, монолога шкільний блазень. І блазня відібрали на міську олімпіаду, а мене – ні!

Боляче вражений такою несправедливістю, я почвалав слідом за шанованим гостем, головою відбіркової комісії, до піонерської кімнати. Уздрівши на порозі мене, Перевесло звів аж до стелі сиві косматі брови, вхопився за них обіруч, підтягся, як на турнікові, і лагідно усміхнувся до мене згори:

– Так і думав, що ви прийдете...

– З чого це ви – думали? – образився я.

Перевесло стрибнув на долівку, м'яко приземлився, пружинячи м'язами ніг, і тернув долоню об долоню:

– Бо – емоції! Сам таким був, знаю. Але не ловіть мене на слові, дорогий товаришу: тим, ким я є, ви не будете. Ви можете стати Наполеоном, Бальзаком, Платоном, Чкаловим, Міклухо-Маклаєм, Македонським, ну, ким ще? – окрім актора. І це сказав вам Кузьма Перевесло. Бо ви граєте лише самого себе і чуєте на сцені лише себе. Ви для себе – і актор, і глядач, і критик. Ви для себе – все, але тільки для себе. Велике ж акторське мистецтво, любий хлопчику мій, – мистецтво перевтілення і самозаперечення. Вбий себе, щоб народився інший, – ось альфа й омега великого лицедійства, а ви себе вбити не здатні, бо надто любите себе. Тому ви ніколи не подивуєте і не зачаруєте світ з театральної сцени. Дивіться, хлопчику, – я зараз покажу вам, що таке мистецтво перевтілення!

По тих словах Перевесла в кімнаті не стало – я ледве уздрів на підлозі за ніжкою стільця сиву, наче посріблену, мишку, яка щодуху чкурнула під шафу. Наступної миті мишка ніби розтанула, натомість у точнім, рвучкім стрибкові між стільців летів вусатий, зизокий кіт; кіт наче крізь підлогу провалився, а на люстру, пронизливо цвірінкаючи, випурхнув горобчик; люстра згойднулася, по запилжених плафонах метнулась вивірка, розпушила надкушений бублик хвоста і стрибнула на вішалку, де темніло пальто Кузьми Перевесла...

Коли я прочумався, актор уже стояв у пальто і натягав шкіряні, пролузані на кінцях пальців рукавички. Узявшись до лисіючої кролячої шапки, він раптом повернув у мій бік поїдене гримом, наче шерсть міллю, обличчя і проголосив ще один монолог:

– А втім, грайте себе, грайте. Я – це світ, театр, трагедія, комедія і драма, але ж треба, щоб усе це було – світ, і театр, і драма, а не самі диктові декорації, по яких течуть фольгові ріки. Хто ви? Де ви? Звідки ви? Я цього не відчуваю, я цього не бачу, та ви й самі не знаєте! Атеїзм проходили? Так ось, учитель з атеїзму мав рацію: душі немає, це було б надто щедро, марнотратно для природи, аби ми одержували задарма від народження душу. Душі немає, це каже вам Кузьма Перевесло, душу треба виростити самому, кожному для себе, це теж каже вам Кузьма Перевесло. Бо людина без душі – лише декорація, лише футляр, в якому скрипка і не ночувала. Бажаю успіху!..

Він шаснув по кишенях пальта, дістав квадратик цупкого паперу і подав мені:

– Наступної суботи і щосуботи – ласкаво просю!..

Двері м'яко причинилися за актором, а в моїх тремтячих пальцях лишився папірець, де було видруковано таке:

Кузьма Перевесло
Дім під лірою, помешк. 12.

ИРІЙ

Я вже мав гіркий досвід розчарувань. (...)

Яким вам уявляється актор Кузьма Перевесло? І що такого важливого сказав він Михайликові?

ВИНАРНЯ ДЯДЬКА ДЕНИСА

(...) Найближчої суботи я дістав візитну картку Кузьми Перевесла і подався шукати дім під лірою. (...)

Різким порухом рук Перевесло навпіл розчохнув причілок (половинки стіни, наче двері купейних вагонів, розсунулися врізнобіч), і моїм вкрай подивованим очам відкрилася просторезна, без видимого обмежжя зала, заставлена, наче вулик стільниками, високими, до стелі, риштуваннями з книгами. (...)

Це був вечір, пам'ятний на все життя. Зорі зійшли з неба і в ясно-білих полотняних сорочках повсідалися на лисогір'ї довкола мене, обхопивши довгими променистими руками голі коліна. Білі снігові хмари лоскотали і холодили мені чоло. Місяць купався в Живці, під горою, хлюпотів та пирхав, байдужісінький до крижаної шуги.

І раптом злетілися до мене пакульці і було їх – мов зір. Пилипи, Андрії, Векли, Радивони, Вавили, Гапи, Клими, Йосипи, Ганни, Мотрі, Михії, Олешки, Параски, Романи, Халимони, Тараси... – без ліку, без часових меж. І Пакуль видовжився, як видовжується у полі вітер, та ліг на тисячоліття людського буття – так лягає на карту світу, на моря, материки, океани й острови в океанах сітка меридіан і паралелей. А я був щось незрівнянно крихітне біля нього, глухого, забagнюченого, загубленого в лісах і болотах Пакуля, порошок в потокові віддзеркаленого від нього світла, і водночас – щось більше од нього, бо він уже був у мені, як зернина в землі, мною відчутий і осмислений. Тоді я подумав, як далеко в минуле і далеко в майбутнє розпросторився я і Пакуль у мені, Пакуль і я в нім. І Василь Решето, вихоплений з присмерків історії, і дід Семирозум, який на початку століття змайстрував дерев'яного літака, маючи задумку полетіти на Місяць, і дядько Остап, червоний кіннотник, що наклав головою під Жмеринкою, і дядько Кузьма, який лежить у братській партизанській могилі біля пакульського клубу, і мій батько, що на нього в сорок четвертім прийшла похоронна з фронту, і я, Михайло Решето, майбутній великий актор, будівничий, космонавт, поет, радіоконструктор, геолог, журналіст, – лише вузлики на неосяжнім корені неосяжного, гінкого й крислатого дерева... (...)

Прокоментуйте цей внутрішній монолог героя.

ЧУДИЩЕ СОБАКАРЕВОЇ ГОРИ

(...)

ЛЮБОВНА ДРАМА МИХАЙЛА РЕШЕТА

(...) І тут, ледве переступивши поріг їдальні, я побачив її, дівчину з настінного календаря. З трубкою ватманського паперу під рукою, вона діловито й заклопотано простувала від шкільного складу. Зустріч

була така раптова, несподівана, непродумана, хоч я стільки разів детально малював її в уяві, що я отетеріло застряг посеред коридора, втелюючись у дівчину очима, і не мав над собою волі ані відступити з її дороги, ані одвести очей. Вона обминала мене, як обминають стовп або камінь, попід стіною, фарбованою в синє, і раптом куточки її тонких, чітко виписаних на аркуші обличчя вуст здригнулися, очі за крижінками окулярів насмішкувато-насторожено зблиснули:

– Здрастуйте.

Я почувався раком, якого кинуто в окріп, але який все ще дряпається наосліп по ковзким узгір'ї казанця.

– Ви хіба в нашій школі? Я думав – не в нашій. Чому ж я досі вас не бачив? Взагалі, я теж погано бачу і мусив би давно носити окуляри, але ніяк не зберуся до окуліста. А ви де замовляли? На майдані чи на станції? На майдані мені ближче, але я не знаю, чи там приймають замовлення...

Не контролюючи себе, я белькотів щось дурне, дріб'язкове, безпомічне, буцім начитував учбовий текст з підручника німецької мови, а вона пильно й прозїрливо дивилась в мене – так на уроці природознавства вивчають під мікроскопом колонію бактерій. Тут я згадав про пиріжки в пїтній липкій правиці – обличчя моє, й без того червоне, буцім шафранна пепінка в саду Солом'яників, взялося вогнем сорому, аж дівчина відступила на крок та інстинктивно затулилася ватманом, як затуляються від полум'я; і я подумки прошепотів: «Доле, чи випадок, чи закон земного тяжіння, чи як ти звешся, якщо ти є, зроби так, щоб ці пиріжки з повидлом, які печуть мені руку, буцім вуглинки, випурхнули з моїх долонь і полетіли геть з очей...» Пиріжки в долоні стрепенулися, затріпотіли крильми і пурхнули у прочинену кватирку коридорного вікна. Краєм ока я бачив, як вони всілися на осокорі та загойдалися, струшуючи з гілля сизу паморозь.

– Ви що, – раптом мовила дівчина з календаря, простеживши за польотом пиріжків і знову повертаючи до мене строге холодне обличчя. – Ви що, закохані в мене?

– Закоханий... – видихнув я покїрно і безпорадно.

Яку роль у цих сценах відіграють химерні образи, як-от літаючі пиріжки?

Вона розуміюче кивнула синіми кісниками, збрала бганки шкіри між брів і спроквола пішла коридором, крізь товкотняву восьмикласників, розгрібаючи їх, мов ряску. Я телїпався слідом, втупившись безтямно палаючими очима в долівку. Так дійшли ми сходів, які вели на верхні поверхи, і, шелеснувши ватманом, дівчина з календаря розсудливо сказала:

– Закоханість, за моїми спостереженнями, це аритмічність нервової системи, безсумнівно, тут надibuємо моменти резонансу, своєрїдної детонації, процес хворобливий і мало досліджений, я займусь ним після третього курсу медичного інституту, думаю, це буде також темою моєї майбутньої кандидатської дисертації. Незабаром цей патологічний спазм нервових центрів так само легко зніматиме звичайнісінька таблетка, як, припустимо, тепер анальгін знімає невралгічний біль. Пробачте, а ви ким будете?

Я мовчав, знищений, розіп'ятий на власній сірості й нікчемності, бо після краху з мріями про театр я ніким не надумував стати, окрім хіба шофером таксі: побачив, як таксист на зупинці читав книгу.

– Не побивайтеся, ця певність ще прийде і до вас, але пізніше. Елементарно – запізнений розвиток особистості. – Ми піднімалися по сходах, коли школу сколотнув дзвінок, але голос дівчини лишився таким же рівним і розважливим: – Признатися, я спостерігаю в багатьох своїх однолітків певну долю інфантильності, мабуть, це характерно для нашого покоління. Втім, інфантильність я розумію не як запізнений розвиток, а швидше, як переважання емоційної сфери над раціоналогічними конструкціями в психічній діяльності людського організму. Ви зі мною згодні?..

Я ледве знайшов сили кивнути головою: яка вона розумна! Тим часом коридори безлюдніли, вчителі з класними журналами пробігали повз нас, назустріч, від хімічного кабінету з набором різноколірних пробірок повільно чалапала хімічка, що її урок мав зараз бути у нас, а я покійно, мов загіпнотизований, дибцяв повз її осудливі очі за дівчиною з календаря. Дівчина зупинилася біля дверей 9 «А» класу (це так вона дзвонила після вчорашньої першоповеселівної лінійки!) і зирнула на мене прозірливо співчутливим поглядом лікаря:

– Ставтеся до своєї закоханості, як до хвороби. Відповісти ж на ваше почуття я ніколи не зможу – я кохаю іншого. Розумію, що вам боляче це чути, але почуваюся вправі сказати правду. Так, я люблю іншого, але так само безнадійно, як і ви. Внутрішньо він надто далекий від мене і від усіх нас, він увесь там, у далеких галактиках, і ніколи не опуститься до людських слабощів, та я цього й не дозволю йому з любові до нього. Але позаяк ми обоє безнадійно хворі, ви можете призначити мені побачення – перебіг хвороби буде легший, і ви швидше одужаєте. Завтра я слухатиму лекцію в інституті, позавтра – теоретична конференція дев'ятих класів, а суботній вечір – вільний, після останнього уроку я іду на ковзанку. Чекайте мене на бульварі під годинником о шостій, але умова – розкажете потім, що ви почували, ждучи на мене, – маленька жертва заради науки, сподіваюся, вас не обтяжить. Я передбачливо занотовую фактаж для майбутньої кандидатської дисертації...

З тим вона зникла за дверима класу, я ж підстрибом пустився по коридору, відгрібши горох слів і пам'ятаючи лише одне: мені призначено побачення, в суботу, о шостій, на бульварі, під годинником... Сяючи од щастя, я переступив поріг класу.

Що, на вашу думку, несподіваного й особливого в цьому діалозі?

Хімічка подивилася на мене лагідними очима інквізиторів і сказала: – Клава Литвин з 9 «А» – гарна дівчина і відмінниця, але ж навіщо запізнюватися на урок?..

Клас радісно хихикнув, засміявся, зареготів, а я, ошпарений тим реготом, зненавидів хімію на все життя. (...)

Дзвінок задзеленчав, ледве я кинув на парту портфель, а класна керівницка уже шикувала нас та вела на лінійку старшокласників. Юрма школярів підхопила мене і, огорожена строгими поглядами вчителів, повервечила до актовій зали. (...)

– Решето! Я наказав вам вийти зі строю!

Я слухняно, мов автомат, ступив два кроки вперед: директор спроквола пішов круг мене й, виписавши еліпс, заgrimів:

– Ви, Решето, коли востаннє стриглися?!

Я мовчав, приходячи до тьми та дерев'яніючи від давкого сорому, що брав мою паленіючу голову в залізні обручі; а по шерегах дев'ятикласників котився смішок, а Клава осудливо дивилася на мене крізь крижинки окулярів, а директор металево-в'їдливим голосом роздягав мене перед трьома сотнями очей, що раділи з несподіваної вистави.

– А покажіть-но, Решето, руки...

Я покірно підняв руки з тремтятьми билинками пальців, на яких, мов наперстки, гузирилися довжелезні, з широкими темними берегами нігті – доказ моєї зимівлі в снігу, на ковзанці; директорові, як і мені, не стало чим дихати:

– Я забороняю вам, Решето, в такому вигляді з'являтися в класі. Ні, тільки подивіться! Поверніться, поверніться, хай помилуються... Хіба це учень дев'ятого класу Ірійської школи? Це, даруйте мені, опудало на коноплях! Ти б хоч дівчат соромився, парубок без п'яти хвилин... Ідіть, Решето, і хай це стане наукою кожному, хто своїм неподобним виглядом ганьбить честь і славу нашого колективу.

Не підводячи очей, перечіплюючись на рівному вилощеному паркеті, я подибав на дерев'яних ходулях через актову залу і вискочив на скупану у веснянім сонці вулицю. Опісля такого падіння, такого сорому на Клавиних очах залишилося зіграти останню сцену земної трагікомедії: покінчити з життям. (...)

Що так боляче вразило Михайла? Яка роль цього епізоду в творі?

Жадібна забаганка пройти крізь Кукуріківщину і не загубитися в плетиві її вуличок, провулків, сліпаків, зазубців, суточків, дворич, городів, белебнів, цвинтарів, садів, глиниць, пустирів, левад і річищ неждано осяяла чорноту в моїй душі, віддихала, відживила мене; самовпевнена певність, що лише я це здатен подужати, висіяла в свідомості, паралізованій сценою в актовій залі, зерна власної потрібності й цінності у цьому світі, зерна, що, проростаючи, заперечували, перекреслювали, унеможливлювали мою смерть. Тремтке хвилювання, передвістя значимих справ, які ще належало здійснити на землі Михайлові Решету, гарячою хвилею хлюпнуло в груди, підняло мене на паморочливу височінь, і тільки дзвін в очах, тільки різке, яскраве прозріння, коли світ – статичний альбом темно-білих контурних фотографій, знятих модерним фотографом.

Я опустився коліньми на м'яку тужаву землю і зашепотів, як бувало шепотіла мати:

– Присягаюся вам, мій Пакуле, моє Жерело, мій Живець, моя Невкля, мій Ірію, присягаюся тобі, моя земле, тобі – майбутнє: допоки здатен буду на щось путнє в цьому світі, не накладати на себе рук, а працювати що є сили.

Від зворушення мені щасливо сльозилися очі, й жодне промовлене слово не здавалося загучним або вартим іронічного посміху.

Заради чого хлопчик вирішив все-таки жити далі? Що дало йому сили?

ПЕРЕЛІТНІ ПТАХИ

(...) ...Пакуль – це країна, куди щовесни повертаються з сонячного, казково щедрого на барви ірію перелітні птахи, край чистого латаття на залитих паводдю луках, край матерів, закушканих у чорні куфайки та вовняні хустки, матерів з чорноземними, як поле, долонями, край, де започатковуються ріки; Пакуль – це країна викладених зеленою шпоришиною мозаїкою доріг і доріжок, країна золотистої стерні, повитої в долинах сивим туманом, на плеса яких випливають гуси, поки ти, примостившись під скиртою, жадібно дихаєш книжним світом; край мальованих чорним по білому тинів, ліс соняшникових частоколів, що від згадки про них тобі досі завмирає серце; Пакуль – це країна твого першого слова, першої любові, першої зненависті, країна, де започаткувалася недитинна, гіркувата печаль твоїх очей; Пакуль – це твій ірій, що в нього ти до кінця днів своїх повертатимешся, а повернувшись – знову рватимешся в широкі світи; Пакуль – це ти сам... (...)

Поясніть, що для письменника означають слова: «Пакуль – це ти сам...».

«АРХІСУЧАСНИЙ І ВОДНОЧАС ТАКИЙ ДАВНІЙ СВІТ...»

Розмову про повість «Ірій» варто розпочати зі спогадів самого автора: власне вони дадуть нам отой безпомилковий ключ до розуміння твору, такий необхідний і важливий!

«...Я пам'ятаю навіть день, коли мені спало на думку, що метафору можна "реалізувати". І народилися реальні груші на вербі, і засвистів рак на березі – з цього починається "Ірій", але "осенило", звичайно, в результаті захопленого входження в світ народної поезії – неповторний і парадоксальний, в чомусь архісучасний і водночас такий давній світ...» (Володимир Дрозд).

Пакуль – місце, що навіки закарбувалося в душі, серці, пам'яті героя. Він завжди повертатиметься сюди, щоб припасти до джерел свого буття, щоб ковтнути живильного повітря дитинства, не спотвореного компромісами дорослого життя. Тому і парадоксальний цей світ, адже він завжди потрібен, завжди в душі, як прихисток, як порятунок. І водночас він страшенно давній, як давні на землі любов, родина, мудрість і талант.

Чи ви так само зрозуміли слова письменника? Можливо, ви якось інакше прокоментуєте це дивне поєднання: «архісучасний і такий давній світ»?

Письменник вдається до унікальних стилістичних прийомів – він органічно поєднує умовність і реальність, використовує гротеск, пародіювання, буквально «матеріалізує» метафори. Усе це надає його творові унікальної достовірності, неповторності, якоїсь особливої сповідальності, яка руйнує усі перепони, що заважають людині порозумітися з навколишнім світом.

Письменникові вдалося, мабуть, найважче – до головного героя свого твору ставитися з теплою іронією, розумінням, увагою. Адже це

він сам, письменник Володимир Дрозд, назвавшись Михайлом Решетом, розповідає про своє дитинство. А насправді, повірте, це в дитинстві хочеться щонайшвидше постаршати. А дорослі – усі без винятку – згадують своє дитинство з легким сумом, тугою за тими щасливими днями, коли все тільки-тільки починалося. І дорога до школи, і перше кохання, і роздуми про життя...

Наскільки важливо, на вашу думку, вміти поставитися з гумором до своїх вчинків, власне, до самого себе? Прочитуйте відповідні уривки з тексту, де ви спостерегли таке ставлення автора до свого героя Михайла Решета.

Володимир Дрозд зауважив і дуже прикметну для людини ХХ століття рису: у місті вона мріє про село, у селі – про місто. *«Пакуль – це твій ирій, що в нього ти до кінця днів своїх повертатимешся. А повернувшись – знову рватимешся в широкі світи...»*

Але найголовніше, в чому автор намагається переконати читача, полягає в тому, що ти можеш залишатися Людиною скрізь. Якщо у тебе є душа, розум, якщо ти живеш за законами моралі й добра, тоді не має значення, де саме ти піднімеш голову до неба і дивитимешся на зорі – в селі чи в місті. Ти бачитимеш зорі. І зорі спустяться з неба і в білих сорочках посідають навколо тебе, щоб розповісти казку твого життя, неповторну і прекрасну, як усі казки, які живуть у зорях...

Пригадайте вже вивчену поезію «Ти знаєш, що ти – людина?». Проведіть паралелі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть членів родини Солом'яників. Опишіть їх.
2. Знайдіть і виписіть усі оригінальні міфопоетичні образи з повісті «Ірій».
3. Які події з цього твору вам запам'яталися найбільше і чому?

Багатознайко

1. Прочитайте уривок повісті, у якому йдеться про Пакуль. Що найбільше вражає в міркуваннях Михайлика про це селище? Що означає саме слово «ирій»?
2. Поясніть ставлення хлопчини до Пакуля й до Ірію.
3. Якими рисами наділив автор свого героя? Продемонструйте це за допомогою тексту.

Всезнайко

1. Виберіть уривок, у якому, на ваш погляд, автор створив найбільш химерні образи. Спробуйте їх «розшифрувати».
2. Узагальніть свої враження від знайомства з головним героєм повісті та доведіть, що він чуйна, спостережлива, духовно багата людина.

3. Повість написана у 1970–1972 роках. Як ви гадаєте, що спільного у почуваннях і переживаннях підлітка тих часів і його ровесника в наш час? І що змінилося у їх світосприйнятті?

Ерудит

1. Складіть цитатний план характеристики образу Михайлика. Прокоментуйте, чому ви обрали саме такі цитати.
2. На кого з героїв прочитаних вами раніше творів схожий герой повісті «Ірій» і чим саме?
3. Володимир Дрозд вважає своїми літературними вчителями Миколу Гоголя і Лесю Українку, тому стверджує, що його повість «Ірій» багато в чому споріднена з їхніми творами. Підтвердьте або спростуйте думку письменника.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

*«...Сутеніє; раптом
на галявині – кінь – самотній».*

Р.М. Рільке

Босий підпасок тягнув через бригадне дворище батіг – зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якимось повесні він задрімав у приводі, підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, вподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі і хвацько стрельнув батоном, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилею Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулився – змалку ненавидів табун, гурт, і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

– Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода конячину прислали. Бо на завтра свиням зелені нема.

Г. Кислякова. Коні

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість – провісниця всіляких прикростей – закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм та тішив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчують, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не тут, хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом. (...)

– Шептала візьмеш, – сказав конюх хлопчаків. – Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову і жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінський день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди – в цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці – колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелгочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму припущенні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка і безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадались його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» – міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати у привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше – через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині лишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнись, уже чує, вже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили – хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого, вперше осіддали, ганяли

по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. (...)

Степан вийшов з конюшні, поцьвохкуючи довгим, наче гони спеченого дня, батоном, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворищем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, перечекав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодезяного корита. Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батоном і гнали вузенькими провулками, де од густої куряви було так само тісно та задушно, як і од пітних, гарячих кінських боків. З часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоем. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь. (...)

Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку і озирався на конюха, вкладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас з тобою таких тільки двоє... (...)

Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табуніком – Степан, а за кінськими і Степаном – він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. І Степана разом з ними, всесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться. Жовтаві соняхи перевисають через тини, од лісу віє прохолодою; вночі задощить, вони ночуватимуть у конюшні, а може, й у привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ногами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо: він не мститиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення й солідарності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову і ласкаво, заклично ірже. Степан озирається і, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

– Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально оббиває Шепталові спину й гостро впирається в тіло. Білий кінь з несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що виринає з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гущу, в гарячі кінські тіла – гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю й розсипалися по піщаному косогору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною, аж до самого лісу стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опустивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, – тепер було зовсім байдуже куди, – ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого – несподівано все стало тим, чим було насправді, без попон, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. Його чутливі ніздрі збрижились, ожили, губи тривожно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива невидимого вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загрибаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав лісовою дорогою навздогін ставній білій кобилі. То було дитинство, і пахло воно молоком та конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах та просіках, і мати розповідала про гордих білих коней – його дідів та прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Все життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахощах далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоч дуже хотів пити, але штовхатися зараз між п'яних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на пологі досвітні сні. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглій сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання. (...)

Одразу почувся шерхіт босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнздук і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покірністю ступив кілька кроків за босим хлопчаком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманітна, суха земля, диркотів привід, торохкотіло колесо по бруківці, свистів батіг і вибухав лайкою Степанів голос. Шептало задер голову – ніздрі дражнило гострим запахом волі.

– Но-но! – суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. – Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчача, для Степана і для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло і підняло. Білий кінь з нечуваною силою шарпнувся, виврав кінець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними, кривавими очима. Цієї хвилини він був справжнім білим конем, відважним та одчайдушним, як його далекі предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві заціпенів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипіння журавля і плескіт води в кориті розтанули, згинули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи і не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Втрапив на вкочену колісьми лугівку, копита відбивали чіткий ритм, і, роздратований тим ритмом, він навмисно прискорював біг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по крутій шії густу білу гриву. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, вказуючи шлях. Дорога впала у зарослий верболозом рукавич, перестрибнула корічня та сухий хмиз і різко звернула вбік, уздовж пересохлого русла. Під чоги білому коневі стелилася висока, не торкана косою, зовсім як у недавніх його видіннях, трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки щавлю та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. (...)

Ще довго не міг отямитися, розгублено принохуючись до вим'ятої трави... (...) Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломи по стерні, щем спини, скусної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить у овес і відчайсно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, – з чіпкої білої сириці, він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить... (...)

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно лоскотали губи. Шептало шурхнув у глибіню і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі і вже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько і повно із стихією, течією – од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючися з громами. Тепер йому захотілося спокійно напитись, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби і шкодуючи, що втолив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлопнуло яскравістю, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе – незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючися з місця, щоб не скаламутити води, поки небо знову засвітилось, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями промерехтіли затокою – починався дощ. Шептало побрів до ліска – гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманював

себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмілювався хльоскати його бато́гом.

Узлісся, наскрізь промита дощем та прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. В шепелявих заростях було темно, мокро і сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся – сосни глухо гупали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось наводить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, вороні, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замахорчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром у Шептала прокидалася винувата довірливість до кривдника. Раніше в подібному випадку він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного лу́гу, ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнuzдок, що час від часу потеленькував. Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір – і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці – він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха і прискорив біг. Дошч вшух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і коли знову спалахнула блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норов. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким та покірненьким. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра у привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку і покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, вже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсіплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. В конюшні не світилося. Степан спав. Коні дрімали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу – ворота щільно причинені і взяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

«ЧЕРЕЗ ПРКУ БЕЗНАДІЮ ПЕРЕКИДАВСЯ МІСТОЧОК...»

Це твір складний і драматичний. Бо в ньому йдеться про те, як під впливом «натовпу» зникає самотність особистість, як поступово вона звикається з наругою, насильством, жорстокістю, бо так прийнято в суспільстві. Але в якому? Ви вже, напевно, знаєте, що довгі десятиліття наша країна жила в умовах тоталітарного суспільства, коли не було ні свободи слова, ні свободи особистості, ні свободи взагалі... І саме таку модель суспільства на прикладі колгоспної стайні (так, так, не дивуйтесь!) і змальовує автор.

У яких творах, вивчених вами раніше, висвітлювалася проблема взаємин особистості й суспільства, зокрема тоталітарного?

Горда і прекрасна тварина, свідомо свого шляхетного походження, своєї особистості, несхожості з іншими, тварина, якій притаманні цілком людські якості – гордість, гідність, неповторність, змушена існувати серед натовпу байдужих «жуйних», терпіти знущання тупуватого конюха. В образній системі оповідання поняття «людина» і «тварина» максимально зближуються, розкриваючи глибини авторської алегорії.

Автор, змальовуючи благородного Шептала, говорить про коня, як про людину: він «бунтує», «ненавидить», «шкодує», «тішиться», «соромиться», «насолоджується». І поряд – слова, що підкреслюють насильницькі дії людини над свійською твариною: «хльоскати», «бити», «ганяти», «сідлати», «запрягати». Так максимально увиразнюється контраст між тонкою душевною організацією шляхетної яскравої особистості та її приреченістю бути частиною безликого натовпу, яким керує чужа жорстока влада.

А як ви зрозуміли авторську алегорію? У чому вона полягає?

У цьому оповіданні все починається з назви: кличка коня – Шептало – походить від слова «шептати», яке означає *притишеність, інтимність внутрішнього мовлення*. Автор твору ніби озвучує те, про що мислить і що відчуває його герой. І неодмінно треба наголосити: провідний мотив оповідання – самотність, про яку йдеться навіть в епіграфі.

Важливе значення для розуміння ідеї твору має колір: коли Шептало відчувається вільним, щасливим, він бачить себе білим, «відважним та одчайдушним, як його давні предки». Коли ж він кориться, погоджується бути таким, як усі, в тексті переважає сіра барва – символ буденності й убогства, жорстокої і приземленої влади. Влади, яка прагне знищити особистість, приборкати прекрасне, неповторне створіння, що прагне свободи. Адже бездумним натовпом керувати значно простіше!

Проаналізуйте, який колір домінує в різних частинах твору і яка роль зміни кольорової гами в оповіданні.

Чимало в оповіданні й жорстокості. Вона підкреслює безпорадність людини в тоталітарному суспільстві, неможливість самій визначати свою долю. Людина виявляється беззахисною перед жорстокою систе-

мою, хоча й намагається опиратися, тікати на волю, щоб відчути свою силу, красу, снагу. Але вона – самотня у своїй боротьбі, мізерна проти величезної, потужної сили, яка керує нею, її життям. І герой бачить єдиний вихід – скоритися, зрадити свою мрію, забути про вільних і прекрасних предків, про принади циркової арени, про напоєні духом волі левади за селом, де на прозору гладінь води лягає віддзеркалення прекрасної благородної тварини – білого коня Шептала...

Знайдіть у тексті оповідання підтвердження цим міркуванням. Можливо, ви маєте щось додати до них: у творі Володимира Дрозда чимало прихованих натяків, які вам треба розшифрувати, зрозуміти, осмислити.

Щоб кінь Шептало ніколи не повернувся до осоружної стайні...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть героїв оповідання. Хто з них викликає симпатію, а хто – зневагу?
2. Де і коли відбувається дія оповідання? Пригадайте відповідні уривки з тексту.

Багатознайко

1. Перекажіть власними словами два короткі уривки: про перебування Шептала в стайні та на волі. Як змінюються кольори, назви почуттів, емоційна лексика в кожному з уривків?
2. Поясніть, що саме було найбільшим приниженням для гордого коня Шептала і чому.

Всезнайко

1. Розвину́ть розпочату думку: «Люди не розуміли винятковості Шептала тому, що...».
2. Виберіть із тексту і запишіть у зошит епітети, метафори, інші художні засоби, які підкреслюють, що білий кінь Шептало – потужна авторська алегорія, за якою ми бачимо непересічну людську особистість.

Ерудит

1. Прослідкуйте, як вирішуються у творі проблеми людини в суспільстві, свободи і неволі, особистості й натовпу, дійсності та мрії.
2. Чи актуальні для сучасної людини проблеми, порушені автором оповідання? Як і завдяки яким якостям людина може зберегти свою індивідуальність? Чи достатньо цих якостей у героя прочитаного вами оповідання?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Талановитий німецький письменник і композитор *Ернст Теодор Амадей Гофман* у повісті «Золотий горнець» яскраво змалював боротьбу світлих і темних сил за душу людини, що триває немов у двох площинах: реальній і фантастичній.

«— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд з ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів Христової школи і двох практикантів.

— Ах, мої панове й товариші в нещасті! — скрикнув Анзельм. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволеними, як оце я бачу з ваших веселих облич? Ви ж сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях... (...)

— Що се ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток...»

Вчитайтесь уважно, навіть з цього короткого уривка можна зрозуміти... Що ж саме? І які паралелі можна провести з оповіданням «Білий кінь Шептало»?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам написати незвичайну творчу роботу на тему «Мій кінь Шептало». Висловіть своє ставлення до героя оповідання В. Дрозда, прокоментуйте його рішення повернутися до стайні.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Розділіться на дві команди. Протягом п'яти хвилин підготуйте десять запитань для протилежної команди за текстами прочитаних вами творів Володимира Дрозда. Потім по черзі ставте запитання, на відповідь кожній команді дається п'ять секунд. Котра з команд правильно відповість на більшу кількість запитань, та й переможе.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

РОКИ, КІНОФІЛЬМИ, АКТОРИ...

Зараз ми помандруємо сторінками історії всесвітньо відомої кіностудії імені Олександра Довженка. Саме там, у самісінькому центрі Києва, серед яблуневого саду, який власноруч садив ще **Олександр Довженко**, народжувалися блискучі кінострічки, що увінчали славою українське кіномистецтво.

Творча біографія кіностудії розпочалася в далекому 1928 році, коли в недобудованому павільйоні ночами працювали кінематографісти, знімаючи перший німий фільм зі смішною назвою — «**Ванька і Месник**». Ночами, бо вдень на кіностудії вирувало будівництво.

А в 1929-му вже було знято 10 фільмів, серед яких – дитячі «Сам собі Робінзон» і «Немає перешкод», а також неігровий художній фільм «Людина з кіноапаратом», котрий був зарахований до числа 12-ти кращих документальних фільмів на XIII Міжнародному кінофестивалі у Мангеймі в 1964 році.

У номінації художнього кіно такого визнання досяг тільки кінофільм «Земля» Олександра Довженка, який 117 провідних критиків і кінознавців із 26-ти країн світу на Всесвітній виставці у Брюсселі 1958 року визнали одним із 12-ти кращих фільмів усіх часів і народів.

Мало хто знає, що українська кіностудія заволоділа найвищою премією Американської кіноакадемії за фільм «Райдуга» *Марка Донського*. Так, саме того кінорежисера, який екранізував повість Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною». Свого часу президент США Ф. Рузвельт, переглянувши цей фільм, сказав, що народ, який його створив, справді непереможний. Це фільм про боротьбу з фашистами, які під час Другої світової війни окупували Україну.

Один із найвидатніших майстрів українського кіномистецтва – *Ігор Савченко*. Серед кращих його стрічок – «Богдан Хмельницький», «Тарас Шевченко». У фільмі «Тарас Шевченко» головну роль виконав неперевершений актор і кінорежисер *Сергій Бондарчук*, батько режисера *Федора Бондарчука*, який зняв відомий вам фільм «Дев'ята рота».

Знаний у світовому кіномистецтві й *Іван Кавалерідзе*. Серед його творчих звершень такі фільми, як «Григорій Сковорода», «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», народна епічна драма «Прометей».

Кольорове кіно на кіностудії почали знімати у 30-х роках. І першим кольоровим фільмом був «Сорочинський ярмарок», знятий у 1939 році.

Потім були надзвичайні фільми надзвичайних режисерів: «Тіні забутих предків» *С. Параджанова*, «Камінний хрест» *Л. Осики*, «Вавилон ХХ» *І. Миколайчука*, «В бій ідуть одні “старі”» *Л. Бикова*, «За двома зайцями» *В. Іванова*, «Гуси-лебеді летять» *О. Муратова*, «Ярослав Мудрий» *Г. Кохана* і багато-багато інших.

Саме на кіностудії імені Олександра Довженка працював кінооператор зі світовим ім'ям *Вілен Калюта*. Із *Микитою Михалковим* вони зняли легендарний фільм «Стомлені сонцем», що отримав «Оскара» в Сполучених Штатах Америки.

Останні здобутки кіностудії в царині екранізацій – «Чорна рада» режисера *Миколи Засєєва-Руденка* за романом Пантелеймона Куліша «Чорна рада» (цей роман ви будете вивчати наступного року). Також тут було знято телесеріал «Роксолана» за повістю Осипа Назарука.

Будемо сподіватися, що попереду в провідній кіностудії країни – нові здобутки, нагороди, визнання!

Які фільми кіностудії імені Олександра Довженка ви знаєте? Чи читали ви згадані твори, чи бачили їхні екранізації? Які фільми, на ваш погляд, необхідно зняти саме на українській національній кіностудії?

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ»

1. Якої події не було в повісті «Дорогою ціною»?

- А. Втечі від пожежі в плавнях.
- Б. Зустрічі з циганською родиною.
- В. Поєдинку з панськими прислужниками під час втечі з села.
- Г. Переправи через Дунай.

2. Знайдіть серед поданих помилкове твердження.

А. Подружжя – Остап і Соломія – уособлювало поривання українців до свободи.

Б. Циганська родина, до якої потрапили герої, займалася грабіжництвом.

В. Іван Котигорошко виявився справжнім другом Остапа й Соломії.

Г. Багатьох українських утікачів вабила Задунайська Січ.

3. Письмово поясніть, як автор співвідносить час і вічність у повісті «Дорогою ціною».

4. Складіть табличку, до правої колонки запишіть кольори, що переважають у повісті «Дорогою ціною», а до лівої – роль цих кольорів у певних епізодах твору.

5. Вкажіть авторів і назви процитованих творів.

А. «З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала. На заході трохи вияснилось, і на мутному небі вирізалися контури чорних, мов важкі хмари, гір. За річкою шуміли плавні».

Б. «Бо незбагнута рука Господня кермує долею людей і народів на стежках, які вони самі собі вибирають вольною волею, ідучи до добра чи зла».

В. «Під тином у городі кустилися зірочки. Наприкінці літа вони синьооко прозирали з-поміж густого пагіння, нагадуючи, що час мені до школи, і цвіли всю осінь, до першого снігу».

6. Про який з прочитаних вами творів ідеться: «Повість написана у 30-х роках ХХ століття, була екранізована, присвячена визначній історичній постаті, провідний мотив – кохання і віра»?

А. «Роксоляна».

В. «Слово про похід Ігорів».

Б. «Ірій».

Г. «Дорогою ціною».

7. У якому творі вжито такі слова: «сорбет», «джаври», «слюбна», «мечет», «туркус», «ріжний», «серай»?

А. «Дорогою ціною».

В. «Роксоляна».

Б. «Слово про похід Ігорів».

Г. «Білий кінь Шептало».

8. Уявіть, що кінь Шептало не повернувся до стайні. Напишіть свій варіант подальшого розвитку подій. Розкажіть, як, на вашу думку, могла б скластися доля білого красеня.

9. Спробуйте письмово розповісти про Михайла Решета від імені його матері, дядька, директора школи, Кузьми Перевесла, Клави Литвин.

Розділ 6

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА

Сміятися не гріх над тим, що видається нам смішним.

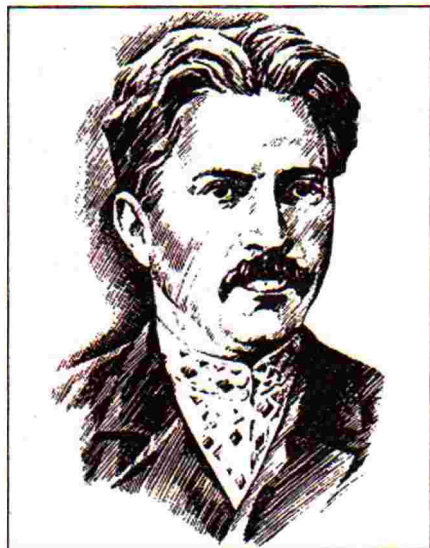
Народне прислів'я

Сміх – велике діло: він не віднімає ні життя, ні маєтку, але перед ним винуватець – як зв'язаний заєць.

Микола Гоголь

Треба любити людину. Більше, ніж самого себе. Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, із своїх якихось хиб, недоліків, недочотів і т.д. І буде такий дружний, такий хороший сміх... Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...

Остап Вишня

Володимир Самійленко

*Ще стоїть Україна!
Не вмерла вона
І вмирати не має охоти.
Кожна піч українська –
фортеця міцна,
Там на чатах лежать
патріоти.*

Володимир Самійленко

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО (1864–1925)

«НЕ ВМРЕ ПОЕЗІЯ, НЕ ЗАГИНЕ
ТВОРЧИСТЬ ДУХА»

Володимир Самійленко – людина всебічно обдарована, здатна тонко відчувати й робити глибокі філософські узагальнення, щирий патріот, який знав справжню вартість цього поняття. І разом з тим письменник був одним із тих, кому вдалося долучити коштовні поетичні перли до скарбниці національного гумору й сатири. А ще він посіяв добірні зерна на ниву української драматургії, під його майстерним пером народжувалися персонажі яскраві й кумедні, мудрі й привабливі. А ще ожила у віршованій драмі прекрасна Чураївна, пісні якої ви, поза сумнівом, збережете у своїх серцях і пам'яті на все життя.

Спробуйте уявити, якою змалював Володимир Самійленко Марусю Чурай, якщо у творі автор наділив її такими словами: «Навіщо ж мати в світі людську душу на те, щоб так її в багно топтали!..»

В уславленому геніальним Миколою Гоголем селі Великі Сорочинці Миргородського повіту на Полтавщині 3 лютого 1864 року народився майбутній поет – син поміщика й селянки. Батьки з багатьох причин так і не побралися. Коли Володимирові виповнилося п'ять років, батько помер. Хорошу освіту хлопчикові допоміг отримати добрий знайомий батька, заможний старий дідич О. Трохимовський. Саме він прищепив талановитому вихованцеві любов до поезії – французької, російської, англійської. На жаль, невдовзі помер і опікун, за ним – мати.

До української літератури її майбутній класик прилучився під час навчання в гімназії. Коли Володимир Самійленко поринув у поетичну стихію Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша, перечитав усього Квітку-Основ'яненка, у 1884 році почав писати й сам, а ще – перекладати. Серед перших перекладацьких успіхів – твори О. Пушкіна, кілька пісень із «Іліади» Гомера.

Пригадайте, хто ще з українських письменників уславився в царині перекладу. Хто з них робив переклади творів тих самих авторів, що й Володимир Самійленко?

В. Самійленко в колі українських літераторів

Кого ви впізнаєте на цьому фото?

Навчався у Київському університеті на історико-філологічному факультеті. Цей період життя був дуже важливим для письменника: він познайомився з Іваном Нечуєм-Левицьким і Лесею Українкою, Оленою Пчілкою та Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком та Іваном Франком. Ось як письменник розповідає, чому він обрав Київ для навчання: *«Я знав уже тоді добре, що Київ є осередок українського руху, бачив, що ті нечисленні українські книжки, які тоді виходили в світ, друкувалися майже виключно в Києві, чув, що в Києві існують українські гуртки, що там живуть українські письменники й наші вчені, й я рішуче вибрав Київ».*

Назвіть українських письменників, які також навчалися в Київському університеті.

Значна частина ліричних, сатиричних творів Володимира Самійленка припадає саме на студентські роки. Тоді світ побачили збірка *«З поезій Володимира Самійленка»*, поема *«Герострати»*. А вірш *«Ельдорадо»*, який ви будете вивчати, цензура заборонила, тому його було опубліковано за кордоном.

«СТРИЛИ ГОСТРОЇ САТИРИ ДЛЯ ЗВИЧАЇВ ЗЛИХ – НАЙКРАЦІ»

Розпочинаючи розмову про творчість Володимира Самійленка, варто, напевно, прислухатися до слів *Івана Франка*, який донині залишається не просто класиком нашого красного письменства, але й

блискучим літературознавцем, критиком: *«В нашім нервовім віці, повнім вагання, примх і шалених скоків, се просто благотворно – смакувати духовні плоди такого поета. Небагато їх таких має всесвітня література...»* І ще: *«Сатирична жилка – се невідлучна прикмета його таланту»*.

А тепер посміймося разом! Але будемо не лише сміятися, а й думати: проти кого гострив стріли своєї сатири Володимир Самійленко.

ПАТРІОТИ

Два хлопці укупі стояли,
А третій дививсь оддалі,
Як ті гаряче розмовляли
Про долю своєї землі.

Один у широкій промові
Народні права боронив;
Він докази всі наукові
По пунктах як слід розложив.

Народну окремість натури,
І склад особливий думок,
І давність своєї культури, –
Довів він усе те з книжок.

А другий про тее доводив,
Як дійде народ своїх прав,
І в поступі інших народів
Він місце йому показав.

Так двоє вели язиками
Роботу для края свого,

Гукали й махали руками,
Де річ вимагала того.

А третій не мовив нічого:
Він мовити красно не міг,
Але задля діла святого
І жив він, і в землю б поліг.

Ті двоє, з балачки втомившись,
Веселі собі розійшлись,
А третій стояв зажурившись
І наче дивився кудись.

Але він не тую картину
Вбачав, що круг його була:
Він бачив душею Вкраїну
І все, що вона добула.

Вбачались йому патріоти
Із купою слів голосних,
А поруч мільйони голоти,
І темність, і вбожество їх.

Пригадайте гумористичні й сатиричні твори, які ви вже читали.

Ця поезія з'явилася у 1889 році, і саме вона багато в чому визначає головні орієнтири та принципи сатиричної творчості Володимира Самійленка. Все, про що він писав, що висміював і засуджував, над чим добродушно кепкував або що безжалісно картав, – робив заради Вітчизни, коханої України, якій вірно служив увесь свій вік. Тільки про неї думав, коли з уїдливою іронією, навіть сарказмом змальовував картинку «патріотичної дискусії» двох «звитяжців».

Як ви гадаєте, чи можна вважати такі образи сучасними? Чому?

Очевидно, що в образі того, третього, який журно спостерігав за ганебною картиною виявів «національного патріотизму», можна безпомилково побачити самого поета. Він щиро вболівав за долю своєї землі, за долю тих «мільйонів голоти», серед яких зростав у дитинстві. Він знав, чого потре-

бували його співгромадяни: незалежності, права бути вільними на своїй землі, бути її господарями. Їм потрібна була велика соборна Україна, яку такі «патріоти» й «проспали», зрадили, зневажили.

У поезії нуртує гіркий сарказм автора, ущиплива іронія, а в основі композиції твору – прийом **антитези**. Саме він допомагає зрозуміти, хто справжній патріот, а кого можна так назвати лише з презирством і зневагою. У творі використано такі прийоми досвідченого поета-гумориста, як комічний опис ситуації, узагальнювальний опис, елементи пародіювання, виразна антитеза.

Проте заключні строфи поезії налаштовують читача зовсім не на комічний лад. Погодьтеся, цим твором поет закликає читачів не лише до серйозних роздумів, а й до дії, до усвідомлення свого невід'ємного обов'язку – бути справжнім патріотом.

ЕЛЬДОРАДО

Десь далеко є країна
Пишна, вільна, щастям горда,
Кожний там живе щасливо –
Держиморда, держиморда.

В тій країні люблять волю,
Всяк її шука по змозі
І про неї розмовляє –
У острозі, у острозі.

Там усяк говорить правду
Непідкупними устами,
Там за правду щира дяка –
Батогами, батогами.

Там неправді та злочинству
Не вважають і на волос,
Там злочинних зараз лають –
Та не вголос, та не вголос.

Там уряд «блюде» закони,
Дба про всіх, немов про рідних,
За провинності ж карає –
Тільки бідних, тільки бідних.

Суд там скорий: як ти винен,
То зашлють «без проволочки»,
А не винен, то й відпустять –
Без сорочки, без сорочки.

В тій країні всякий може
По заслугі шани ждати:
Там на те хрести й медалі –
Для багатих, для багатих.

М. Дерегус. На рідній землі

Там тверезість у повазі,
Видно скрізь тверезу спілку,
Всі там п'ють саму воду –
Та горілку, та горілку.

Там всі люди роботящі,
Там нарівні з мужиками
Всі пани працюють щиро –
Язиками, язиками.

Там широка воля слову:
Кожний пише все, що знає,
А цензура ліберальна –
Все черкає, все черкає.

Там письменникам за працю
Сам уряд складає дяку
І з тріумфом їх провадить –
В Сибіряку, в Сибіряку.

Там говорять по-французьки
Не то значні, а й лакеї,
А пани всі мови знають –
Крім своєї, крім своєї.

Там зішлися всі народи:
Москалі, «хахли», поляки,

І живуть вони так дружно –
Як собаки, як собаки.

Там живе племен усяких
Престрашенна мішанина,
І за те той край зветься –
Русь єдина, Русь єдина.

Свого часу цей твір зробив Володимира Самійленка знаменитим мало не на всю Російську імперію. Завдяки цій поезії її автор уславився як майстер комічного опису.

Сама назва поезії походить від іспанського слова «el dorado», що означає «золотий, блискучий», – країна щастя і незчисленного багатства. Казкова країна, у якій течуть молочні ріки в кисільних берегах, – це і є оте славнозвісне «Ельдорадо».

Пригадайте казки, у яких народ описував країни всезагального багатства й достатку. Яка мораль цих казок?

Сподіваємося, ви зрозуміли: сама назва твору гірко саркастична. Адже опис того, як живуть у цьому «благословенному» місці, зовсім не відповідає назві твору. За кожним рядком – щирий біль і обурення поета, його гнів і душевні муки. Це лише видається, ніби все відбувається у якійсь невідомій, загадковій країні. Насправді це вона, вітчизна, не знає слова правди й стогне під батогами, там українські письменники можуть розраховувати лише на заслання, а можновладці забули навіть рідну мову.

Поміркуйте, що саме у цьому творі свідчить про те, що йдеться про Російську імперію.

Цікавим прийомом автора є повторення наприкінці кожної строфи ключових слів, які, якщо їх підсумувати, і демонструють істинну картину життя на теренах цього дивного «Ельдорадо» – *Русі єдиної: держиморда, у острозі, батогами, в Сибіряку, без сорочки, як собаки.* Ось такі вони, реалії життя в «Ельдорадо»!

Цей вірш, як не прикро, не втратив своєї актуальності й досі: саме такою є дійсність у країнах, де немає навіть натяку на демократичні свободи, де право сильного і багатого вивищується навіть над законом, де між людьми панує розбрат, а про національне самоусвідомлення годі й говорити. Тому кожна строфа поезії Володимира Самійленка – це вирок тим, хто погоджується так жити...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Назвіть місце народження Володимира Самійленка та міста, з якими пов'язане його життя і творча діяльність.
2. Визначте, чи справжні патріоти змальовані в однойменному творі.
3. Яку країну описував автор у поезії «Ельдорадо»?

4. Перерахуйте, які трагічні обставини в житті країни Ельдорадо описав поет.

Багатознайко

1. Де навчався Володимир Самійленко? Чому саме Київ обрав він місцем навчання?
2. Поясніть, у якому значенні, прямому чи переносному, автор вживає назви своїх поезій.
3. Як ви гадаєте, чому мимовільного свідка діалогу двох «патріотів» ця розмова так вразила?
4. Проілюструйте прикладами, який образ країни вимальовується в поезії «Ельдорадо».

Всезнайко

1. Розкажіть про коло спілкування письменника, його перекладацьку та поетичну діяльність.
2. Розвину́ть розпочату думку: «Твори Володимира Самійленка «Патріоти» й «Ельдорадо» – сатиричні, а не гумористичні, тому що...»
3. Узагальніть свої враження про «патріотів» – героїв прочитаного твору. Які почуття вони у вас викликають?
4. Визначте художні засоби, якими скористався автор поезії «Ельдорадо», і роль кожного з тропів для розкриття основної думки твору.

Ерудит

1. З чим пов'язана, на вашу думку, еміграція Володимира Самійленка і яку роль вона відіграла у його житті?
2. Поедняйте свої враження від обох прочитаних творів і визначте, що саме їх споріднює.
3. Що спільного в сатиричних і гумористичних творах, які ви вивчали раніше, і творах Володимира Самійленка?
4. Поміркуйте і зробіть висновок, підтверджений цитатами: чи можна вважати прочитані твори поета патріотичними.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Володимиру Самійленкові довелося чимало мандрувати Україною. Він працював у Чернігові, Миргороді, Києві, Вінниці. У Чернігові, до речі, часто бував у Коцюбинських, товаришував з родинами Грінченків і Глібових. Не зміг чесний і щирий патріот сприйняти кривавий більшовицький переворот. Він обрав злиденне життя з ласки благодійників у Галичині. Проте емігрантська доля виявилася настільки жорстокою, а туга за батьківщиною і вдячним читачем настільки нестерпною, що у 1924 році поет повернувся до Києва.

Як ви гадаєте, чому дехто з поетів зміг залишитися в еміграції, жити там і творити, а дехто – як Микола Вороний, Володимир Самійленко – не зміг? Адже всі вони щиро любили свою Вітчизну?

Повернення було трагічним попри надії письменника на нові творчі здобутки. Важко хворий, без засобів до існування, у злиднях через рік Володимир Самійленко помер у невеличкому містечку Боярка на Київщині.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Напевно, ви вже переконалися: у всьому світі люди однаково сміються й плачуть, однаково розуміють, що є добро і зло, що таке справжні почуття, а що – фальшиві. Пропонуємо прочитати поезію відомого російського поета – гумориста і сатирика **Василя Курочкіна** – засновника одного з найпопулярніших і найдошкульніших сатиричних журналів Російської імперії, який було закрито у 1873 році.

А які сучасні гумористичні й сатиричні журнали ви знаєте?

Ось його поезія – вчитайтесь, і вам це одразу когось нагадає!

ЛЮДИНА З ДУШЕЮ

Ой! З душею був цей чоловік,
Таких катма вже нині.
Носив краватку, носовик
І панталони сині.

Він шанував вітчизну, дім,
Легенди старовинні,
Носив каптан широкий він,
Штани вузькі – лосини.

Не знав він упродовж життя
Неробства – не лїнивсь,
Міняв сорочки він щодня,
Щодня ретельно мивсь.

Занадто відданий добру,
Про лихо й не гадав,
Пив зранку чарочку одну
І ввечері ковтав.

До старості був тихим він,
Межу в усьому знав,
Дітей за цілий ряд провин
Хоч плакав, а карав.

Коли ж дожив свій славний вік,
Дала обід родина.
З душею був цей чоловік,
Таких катма вже нині!

Чи доводилося вам зустрічатися з такими людьми? Чому більшість сатиричних творів не втрачають своєї актуальності протягом довгих років? Аргументуйте свою думку, наведіть приклади з прочитаних вами творів не лише української, а й зарубіжної літератури.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Г у м о р – (з латинської «вологий, мокрий», у переносному значенні – «смішний до сліз») – у художніх творах різних жанрів доброзичливе, незлостиве висміювання окремих недоліків у суспільному житті, вад людського характеру, кумедних побутових ситуацій, загалом усього смішного, що трапляється в житті. З гумором описують такі ситуації, події, характери, що є в основі своїй позитивними, але не позбавленими певних смішних або недоречних рис (особливостей).

Гумору притаманний доброзичливо-жартівливий тон, він є одним із видів **комічного**. Поняття гумору вживається і в широкому розумінні – як взагалі сміх і почуття смішного.

Варто обов'язково наголосити, що гумор є органічною особливістю української народної творчості – *казок, анекдотів, приказок, прислів'їв, пісень* тощо. Яскраво забарвлені гумором також епічні, драматичні й поетичні твори багатьох українських письменників.

У межах одного художнього твору гумор може поєднуватись із сатирою.

Сатира (з латинської «суміш, всіляка всячина»; у Давньому Римі сумішами називали драматичні діалоги гостровикривального характеру) – це принципове, різке й безкомпромісне висміювання і засудження негативних явищ у суспільному житті, певних серйозних вад у людському характері. Сатира може бути представлена в художніх творах різних жанрів. Так само, як і гумор, виникла ще в усній народній творчості.

Гумор і сатира мають різні провідні завдання. Гумор скерований на те, щоб розважити людину, викликати приязнь і симпатію до зображуваного. Натомість сатира ставить собі за мету налаштувати читача на боротьбу з обурливими негативними явищами, які вона викриває.

Розгляньмо твори Володимира Самійленка з погляду наявності в них елементів сатири чи гумору.

У поезіях «Патріоти» й «Ельдорадо» увесь запал сатири письменника скерований проти основ несправедливого, нестерпного становища мислячої людини, патріота уярмленої могутньою імперією країни, і читач мимоволі проймається почуттям протесту і думкою про нагальну необхідність істотних суспільних змін. Героїв поезії «Патріоти» автор висміює дошкульно і безжально, як і порядки, що панують на Русі великій.

Антитеза (з грецької «протиставлення», «суперечність») – стилістична фігура, яка передбачає протиставлення протилежних явищ, предметів, думок, позицій, принципів, почуттів для посилення емоційного впливу, враження. Для створення таких образів часто використовуються слова-антоніми.

Антитеза здебільшого лежить в основі приказок і прислів'їв, часто виноситься в назви художніх творів. Наприклад: «Хоч пироги пісні, та слова масні», «Ліпше своє мале, ніж чуже велике». А тепер пригадаймо назви літературних творів: «Муха і бджола» Леоніда Глібова, «Козак і король» Степана Руданського, а в зарубіжній літературі ви, напевно, знаєте про геніальні твори Льва Толстого «Війна і мир», Федора Достоєвського «Злочин і кара», Жана Батіста Мольєра «Міщанин-шляхтич», Марка Твена «Принц і жебрак».

Іронія (з грецької «удавання», «прихована посмішка», «лукавство») – це троп, який виражає глузливо-критичне ставлення автора до того, що він зображує. При застосуванні іронії зовнішня форма вислову суперечить змістові, це прихована насмішка. Автор про когось чи про щось говорить ніби позитивно, а насправді має на увазі щось діаметрально протилежне.

Іронія може виступати засобом і гумору, і сатири, адже вона здатна передавати всі відтінки сміху: жартівливий, зневажливий, викривальний, глузливий, саркастичний, добродушний.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Творче завдання сьогодні буде просто захопливим! Чи знаєте ви, що твір Володимира Самійленка «Ельдорадо» був покладений на музику художнім керівником і композитором знаного музичного гурту «Кому вниз» *Андрієм Середою*? Уперше його було виконано ще у 1989 році у стилі симфо-панк-рок! Спробуйте відшукати альбом групи із записом цієї пісні, прослухайте її й обговоріть такі питання:

1. Наскільки сучасним музикантам вдалося передати глибинний зміст твору Володимира Самійленка?

2. Чи відповідає музичний стиль, у якому виконано твір, задумові письменника?

Висловіть свої міркування з приводу того, чому сучасні музиканти обрали для сценічного втілення цей твір.

Чи цікавилися ви, які ще класичні твори українських поетів захопили сучасних музикантів? Влаштуйте музичний вечір, на якому прозвучали б пісні на слова тільки українських поетів.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

А тепер ми вчитимемося брати блиц-інтерв'ю. Оберіть одного з однокласників умовним «Володимиром Самійленком». Запросіть його на п'ять хвилин на почесне місце в класі (погодьтеся, найпочеснішим є вчительське). Охочі можуть виступити в ролі допитливих журналістів, що представлятимуть різні періодичні видання, звісно, сучасні. Протягом п'яти хвилин «журналісти» повинні поставити «поетові» цікаві запитання, якими б вони виявили знання його творчості, а «поет» – відповісти на них.

Орієнтовні запитання:

1. Чим знамениті місця, де Ви народилися?

2. Чому для своєї творчості Ви обрали сатиричні жанри? Що саме хвилювало Вас у суспільному житті?

3. Чи вважаєте Ви, що нашим сучасникам потрібно перечитувати ваші сатиричні поезії? Чому?

Додатково можете провести конкурс на краще запитання.

ЄВГЕН ДУДАР

(народ. 1933 року)

«ЖИТТЯ, БЕЗУМОВНО, ДОБРИЙ УЧИТЕЛЬ»

и, напевно, бачили на телевізійних вечорах гумору та концертах сухорлявого усміхненого чоловіка, що з неповторними інтонаціями читав власні гуморески, а слухачі буквально плакали від сміху! То і був Євген Дудар, який володіє унікальною майстерністю такої дошкульної іронії, що героям його творів, які себе впізнають, не раз ще доводиться червоніти!

Пригадайте, чим різняться гумор і сатира.

Народився знаний український гуморист і сатирик Євген Дудар 24 січня 1933 року в селі Озерна на Тернопільщині. Юнак із незаможної селянської родини мріяв про освіту, про творчість – і досяг своєї мети! Дорогою до літературної творчості стали навчання на факультеті журналістики Львівського університету, робота в багатьох газетах і часописах, зокрема в найвідомішому журналі сатири й гумору України «Перець».

Про те, наскільки цікавими й актуальними є твори талановитого сміхотворця, можна судити хоча б із того, що саме він представляв Україну на Всесвітньому фестивалі сатири і гумору в болгарському місті Габрово у 1983 році, а в 1985-му став лауреатом премії імені Остапа Вишні.

Збірок сатиричних і гумористичних творів у Євгена Дударя чимало, і в кожній з них можна знайти те дзеркальце, зазирнувши в яке, людина усвідомлює свої вади, завдяки чому отримує шанс змінити себе на краще. У цьому й полягає особлива цінність своєрідних гумористичних «підказок» письменника.

Наскільки важливо, на вашу думку, мати почуття гумору? Чи страждає від браку його людина?

Євген Дудар

*Тільки той гумор житиме,
який виник
на основі життєвої правди...
Багатьом невямки,
що це вимагає від гумориста
такої ж здатності
бачити, аналізувати,
розуміти,
яка потрібна авторам
серйозних книг.*

Марк Твен

СЛОН І МУХИ

Вчені мухи зібралися на симпозіум. Тема симпозіуму: «До питання про походження приказки «Не робіть з Мухи Слона».

Муха-доповідач з усією категоричністю заявила:

– Приказка «Не робіть з Мухи Слона» в корені своєму не відповідає правді! Виходить, що первинним був Слон, а Муха вторинною. Коли все навпаки. І приказка, відповідно, має звучати «Не робіть із Слона Муху».

– Слон, – заявила Муха-співдоповідач, – істота, не варта жодної уваги! По-перше, він не може літати. По-друге, не вміє джуміти...

Наступна Муха-оратор також поганила Слона:

– Це істота неповоротка. Не пристосована зовсім до життя...

– Колеги! – виступила найсерйозніша учена Муха. – Що ми, справді, робимо із Слона Муху. Що ми роздуваємо: Слон та Слон! Я не бачу ніякого Слона. І вважаю, що ніякого Слона в природі ніколи не було і нема!..

Учасники симпозіуму радісно заджуміли.

І справді. Слона вони не бачили. Бо симпозіум проходив на його спині.

ЛІСОВА КАЗКА

Одного сонячного ранку в лісовому господарстві отримали чергову колоду. Колода була незвичайна. На корі висічено якісь знаки. Збоку на шнурочку теліпалася сургучева печатка.

Начальник лісгоспу Ведмідь радісно заревів:

– О, нарешті надійшла вказівка з тресту.

Сіли. Читають.

«Негайно вишліть сто колод у трест і тисячу колод у главк. Нема на чому писати».

Ведмідь скликав загальні збори. Намітили рубежі. Взяли зобов'язання. Врізали. Відправили.

Незабаром лісова пошта доставила в контору лісгоспу десять колод.

– Розгорнута інструкція, – зауважив Ведмідь. – Як інвентаризувати ліс.

Провели інвентаризацію. Послали в трест звіт із п'ятдесяти колод. Другий примірник в об'єднання. Третій у міністерство.

З міністерства не забарилися вислати брошуру зі ста п'ятдесяти колод. Як оберігати ліс від паразитів.

З главку прислали буклет із п'ятдесяти колод. Розтлумачували, як правильно розуміти брошуру з міністерства.

З тресту додали тридцять колод інструкції, як розшифрувати буклет із главку.

У лісгоспі не забарилися. Негайно ж склали на двохстах колодах звіт про те, як вони зрозуміли вказівки зверху й що думають чинити. Заодно відправили п'ять тисяч колод у трест, десять тисяч – у главк і двадцять тисяч – у міністерство. Як і вимагалось.

Незабаром у лісгосп прийшла брошура. На триста колод. У супроводі двохсотколодної пояснювальної записки з об'єднання і стоколодної інструкції з тресту.

У цих керівних матеріалах йшлося про те, як берегти ліс від буреломів.

З лісгоспу негайно ж повідомили всі три керівні установи, що вказівки отримали. Розробили й вислали звіт на п'ятдесяти колодах, яких заходів вжито для безпеки лісу.

У новій депеші, що надійшла зверху, хвалили лісове господарство за вчасне вжиття заходів з охорони лісу. І надіслали інструкцію з п'ятисот колод, як берегти ліс від пожежі.

Працівники лісгоспу, як і годиться, матеріал опрацювали. І доповіли в звіті на тисячі колод, що лісові не загрожують найстрашніші пожежі...

Якось у кабінеті Ведмеда пролунав телефонний дзвінок. Керуючий тресту почав дорікати за те, що річний звіт лісгосп надіслав на трухлявій палиці з ліщини.

А наступного дня лісова пошта доставила Ведмедеві наказ по тресту, написаний на виламаній із стільця ніжці. У ньому повідомлялося, що лісове господарство ліквідується.

– Нічого, – заспокоював Ведмідь своїх підлеглих. – Мобілізуємось, розкорчуємо пеньки та й візьмемося за землеробство.

ЧЕРВОНА ШАПОЧКА

В одному селі жила Червона Шапочка. Дівчина гарненька, ставненька. Нижню половину її вроди облягали вичовгані джинси. Верхню – розписаний незрозумілими гаслами балахон. На голові хвацько сиділа червона шапочка. Подарунок від бабусі на день шістнадцятиріччя. За те її і називали Червоною Шапочкою.

Одного разу мама каже Червоній Шапочці:

– Ось тобі пиріг, пляшка вина. Однеси бабусі. Нехай підкріпиться трохи. Старенька вона вже. Нездужає.

Як у справжній казці, бабуся жила за лісом.

– Тільки спіши, – каже мати, – поки сонечко високо.

Червона Шапочка пішла.

Відійшла на таку віддаль, що не побачиш її неозброєним оком. Сіла під кущ. Випила вино. З'їла пиріг. Дістала з потайної кишені джинсів цигарку. Запалила, смалить і наспівує:

Ах, эта красная рябина
Среди осенней желтизны,
Я на тебя смотрю, любимый,
Теперь уже со стороны...

Як тут з кущів виходить Вовк. Страшений, величезний. Очі голодним вогнем світяться.

– А-а-а! – гаркнув. – Червона Шапочка! Попалася! Зараз я тебе з'їм!

Червона Шапочка озирнулася. Цвиркнула через густо напوماджену губу.

– Пішов геть! Шкет нещасний! Ще не таких бачила.

Дихнула Червона Шапочка на Вовка перегаром вина й тютюну. Вовк очманів.

Схопила Червона Шапочка Вовка за вуха, сіла на нього верхи і гукнула:

– Поїхали!

– Куди? – перелякався Вовк.

– Куди-небудь! – пришпорила боки Вовка дерев'яними підшвами своїх стукалок. І той рвонув.

Каталася Червона Шапочка на Вовкові до ранку. Вранці під'їхала до бабусиної хати. Зайшла у світлицю:

– Чао предкам!

– Дитино рідна! – сплеснула в долоні бабуся. – А ти де в таку рань тут узялася?

– Ша! – приклала пальця до вуст Червона Шапочка. – Якщо маман питатиме, де я була, скажеш, у тебе ночувала.

– Господь з тобою, дитино! А ти хіба не з дому?..

– Дай щось пошамати! – сказала Червона Шапочка, викаблучуючись перед дзеркалом.

– Нема, дитино, – каже бабуся. – Бо я хворіла.

– Давай бабки. Пошлю Вовка, принесе зараз.

Бабуся витріщилася на внучку.

– Гроші давай! – хрипко пояснила Червона Шапочка.

Бабуся тремтячими руками дістала вузлика. Розв'язала. Подала Червоній Шапочці свою пенсію.

– На. Нема більше.

– Тоді я тебе з'їм! – налякала Червона Шапочка.

Якраз у цей час повз хату бабусі проходив мисливець. Дивиться, біля хати лежить загнаний Вовк, язика висолопивши і хвоста відкинувши. А з хати доноситься схлипування бабусі:

– Не маю, внучечко! Їй-богу, більше не маю!..

Мисливець вскочив у хату. Напоготові рушницю тримає:

– Хто тут бабусю ображає?

Червона Шапочка криво осміхнулася:

– А ти у родинні справи не вмішуйся! Браконьєр нещасний. Ось напишу на тебе скаргу, що ти вбив Вовка, обікрав бабушенцію і приставав до мене. Тоді закукурікаєш...

Мисливець був сміливий. Ніколи не тремтів перед найстрашнішим звіром. А тут жижки в нього затрусилися. Він згадав свою жінку молоду. Діточок білочубих. І, знітившись, почав задкувати до виходу.

Що далі діялося у бабусиній хаті, ніхто не знає. Бо свідків не було. Тільки десь під полудень з хати вийшла Червона Шапочка. З набитим вузликом на спині. І зникла в лісі.

Де вона блукає, досі ніхто не знає.

Може, стрінеться вам принагідно. То сповістіть хоча б її маму. Бо побивається, руки ламає, де її чадо неповнолітнє, не знає...

«ЛЮДИ, ЯКІ НІКОЛИ НЕ СМІЮТЬСЯ, – НЕСЕРІЙОЗНІ ЛЮДИ...»

Перш ніж розпочати розмову про прочитані мініатюри Євгена Дударя, вам доведеться пригадати все, що ви знаєте про гумор і сатиру, про алегорію, іронію, гротеск та інші засоби творення таких неперевершених комічних малюнків! А тепер поміркуймо: як, що і кого висміяв письменник у своїх творах.

От, наприклад, «Слон і мухи». Чи не здається вам, що доволі часто можна зустріти людей, які не помічають ані своєї недолугості, ані чужої вищості? Є навіть приказка: «А слона ж бо я й не помітив!».

Тут варто звернути увагу на те, що засобами алегорії, притаманними, як ви пам'ятаєте, здебільшого байці, автор висміює зарозумілість,

пихатість, примітивність мислення. А підкреслює це, натомість, додаючи цікаві епітети – «вчені» мухи, «муха-доповідач», «муха-оратор» та ін. І ці «солідні» визначення одразу відкривають нам дошкульну іронію автора, настільки неспівмірні вони з обмеженими, дурноголовими мухами, які, сповнені самовдоволення й пихи, навіть не дивляться собі під ноги!

Опишіть людину, яку представив вам письменник в образі мухи.

«Лісова казка» – це справді казка для дорослих. І не сумнівайтеся: навряд чи хтось не зможе упізнати себе в цій аж надто «прозорій» алегорії! Звісно, той, про кого йдеться. Поміркуймо: про кого ж? Напевно, про тих, хто бездумно «керує» у високих кабінетах, нищачи при цьому все живе навкруги своїми злочинними вказівками.

Автор щиро співчуває рідній природі, любить її, отож не може без докору й зневажливої їдкої сатири спостерігати, як руйнують її й самі лісові мешканці, й ті, що наділені владою й покликані трудитися задля її збереження.

Що ви знаєте про екологію? Наскільки важливою є екологічна проблема для України? Яку роль відіграють в нашій країні ліси?

Проте твір «Червона Шапочка» адресований вже не дорослим, а саме вам і вашим ровесникам. Адже не секрет, що подібні «червоні шапочки» – реальність нашого сьогодення, чи не так?

Тут «перенесеність» у казково-фантастичний світ лише умовна: все зображено аж надто реально! Форму казки автор використав лише задля того, щоб підкреслити: доволі багато змінилося з того часу, відколи Шарль Перро вигадав свій геніальний сюжет. Нині «червоні шапочки» виглядають і поводяться зовсім не так, як їхня знаменита попередниця.

Письменник, зрозуміла річ, прагнув не лише насмішити своїх читачів, а й викликати відразу до таких «шапочок». Щоб досягти якнайбільшого ефекту, він використовує специфічну розмовну лексику, яку можуть вживати лише у відповідному товаристві, як-от: «пошамати», «шкет», «предки» тощо.

Доволі цікавий у творі й фінал. Євген Дудар залишає його «відкритим»: подальша доля головної героїні нам невідома.

А як ви вважаєте, чим пояснюється саме така композиція цього сатиричного оповідання? Чому фінал в ньому невизначений?

Певно, такий гумористичний «перепочинок», особливо наприкінці навчального року, піде вам на користь. Але не перегортайте легковажно сторінки цих сатиричних оповідань, бо в них – мудрість, пересторога, турбота про те, щоб нічого подібного ніколи не трапилося з вами!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Знайко

1. Перерахуйте прочитані вами твори, героїв, яких описує автор.
2. Назвіть людські вади, висміяні автором у мініатюрах.
3. Визначте, який із творів гумористичний, який – сатиричний. Пригадайте відповідні визначення.

Багатознайко

1. Виразно прочитайте кожне з оповідань, розподіливши ролі в діалогах. Подумайте, як треба читати подібні твори, щоб викликати у слухачів сміх.
2. Поясніть, чому саме тварин автор обрав героями своїх оповідань.
3. Як ви здогадалися, що у творах Євгена Дударя йдеться саме про людей? Проілюструйте свої міркування прикладами з творів.

Всезнайко

1. Виберіть у кожному оповіданні художні засоби, які, на вашу думку, створюють сатиричний ефект.
2. Розв'яжіть розпочату думку: «Сатиричні оповідання Євгена Дударя мають такі спільні з байками риси...».
3. Доберіть статті із сучасних газет, в яких висміюються явища, про які розповів Євген Дудар.

Ерудит

1. Порівняйте всі три твори, знайдіть у них спільні та відмінні риси, художні засоби.
2. Оцініть, наскільки дієвою є подібна сатира? Чи має вона вплив на сучасну людину?
3. Які ще негативні явища сучасного життя ви вважаєте гідними пера сатирика? Чому?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Оскільки Євген Дудар брав участь у фестивалі гумору в знаменитому болгарському місті Габрово, поблукаймо й ми старовинними вуличками світової столиці гумору (у Габрово, до речі, був відкритий перший і довгий час єдиний музей гумору) і послухаймо тамтешні сатиричні оповідання – знамениті габровські уловки!

У ГАБРОВСЬКІЙ ШКОЛІ

Учитель розповідає школярам про властивості металів:

- Діти, ось зараз я опущу в кислоту цю золоту монету. Як ви гадаєте, вона зіпсується?
- Ні! – рішуче відповіли учні.
- Чому?
- Якщо б вона могла зіпсуватися, ви б нізащо її не поклали в кислоту...

ЗМАГАННЯ

Коли одному шотландцеві розповіли анекдот про те, як габровці вночі зупиняють свої годинники, щоб не зношувалися механізми, він сказав, що шотландці чинять так само, і додав: «У мене є сусід, який тримає у себе під ліжком тромбон. Коли йому потрібно довідатися вночі, котра година, він відчиняє вікно і трубить. Завжди знайдеться хтось, щоб крикнути: «Який ідіот зчиняє галас о другій годині ночі!»

Поміркуйте, які риси габровців здебільшого висміюються в цих коротеньких дотепних оповіданнях.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Напевно, найбільш здогадливі зрозуміли: творче завдання буде неодмінно пов'язане із сатиричним оповіданням «Червона Шапочка». А тепер завдання: придумайте й напишіть продовження цієї сатиричної «казки»: що відбулося після описаних автором подій у будинку в бабусі і куди поділася Червона Шапочка. Обов'язково прочитайте в класі свої версії і визначте переможця – можливо, у такий спосіб ви дізнаєтесь ім'я майбутнього широковідомого українського письменника-гумориста. Адже основна умова перемоги в конкурсі – смішний фінал оповідання!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні ми пограємо у веселу й дотепну гру, яка виявить, наскільки ви кмітливі і чи добре розвинене у вас почуття гумору. Вам будуть запропоновані історії з життя видатних людей. Ви матимете можливість відгадати, придумати й передбачити продовження. Відповідь може не збігатися з історичною правдою, але обов'язково мусить бути дотепною, оригінальною. Переможе той, хто запропонує нестандартну, неодмінно смішну відповідь. Уперед!

1. Французький письменник Александр Дюма-батько якось повернувся зі святкового обіду додому, і син спитав його: «Ну як там було: весело, цікаво?»

Що відповів Дюма-батько?

2. Англійський письменник-фантаст Герберт Веллс почав свою літературну кар'єру без особливого успіху. Він і його друг заснували журнал, що мав тільки чотири передплатники. Якось друзі побачили у вікні похоронну процесію. Схвилюваний Веллс сказав своєму другові:

Що саме він сказав?

3. Якось у присутності Джонатана Свіфта якийсь аристократ почав хвалитися своїми предками.

«Хвалитися своїми предками, – відзначив дотепний письменник, – означає бути схожим на картоплю».

Що мав на увазі Свіфт?

4. «Чому Господь раніше створив чоловіка, а потім жінку?» – спитала одна дама у Бернарда Шоу.

Якою була відповідь геніального драматурга?

5. Давньогрецький драматург Софокл сказав одного разу, що три вірші забрали у нього три дні праці.

«Три дні! – вигукнув посередній поет, що почув ці слова. – Та я за цей час написав би сто!»

Як відреагував на це Софокл?

Справжні відповіді великих людей ви зможете прочитати після тестування до цього розділу.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

«ОЖИВУТЬ СТЕПИ, ОЗЕРА...»

Михайло Дерегус – видатний український художник, який створив неповторну літературно-фольклорну енциклопедію в малярстві. Мало кому вдавалося з такою ж художньою силою, проникливістю покласти на мову живопису та графіки неповторні образи й мелодійні речитативи українських народних дум. Улюбленим героєм майстра був козак Голота – образ-символ багатовікової боротьби українського народу за національне визволення.

Герої Михайла Дерегуса – персонажі «Тараса Бульби» і «Вечорів на хуторі біля Диканьки» Миколи Гоголя, повістей і поем Тараса Шевченка, Лесі Українки, Льва Толстого. Він, збираючи крихту за крихтою детальну інформацію про Богдана Хмельницького, створив один із кращих портретів гетьмана.

Писав Михайло Гордійович і пейзажні картини, намагаючись передати красу рідної землі всією силою свого таланту. Були в нього найулюбленіші пейзажі: вечірня година, коли ще світить сонце, але в бузковому небі вже сяє золотавий серп місяця; високі верби, що замріяно вдивляються у свічадо річки або тривожно шумлять на вітрі; череда, що пасеться на осінньому лузі...

Привертає увагу така подробиця з дитинства художника: мав він звичайну паличку, але в його уяві це був справжній живий кінь, якого треба було випасати і який одного разу захворів і перестав їсти. Це

свідчить про неабияку силу дитячої фантазії, вміння бачити й переживати вигадане. Така здатність потрібна не лише акторові, письменнику, а й не меншою мірою живописцю. Недарма на полотнах Михайла Дерегуса так часто можна побачити прекрасних гордовитих коней, що несуть своїх вершників – славних українських козаків-лицарів!

Академік Академії мистецтв, народний художник, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка – такі головні регалії цього видатного майстра українського малярства, який усе своє життя, усю творчість присвятив українській літературі – живому слову, що відродило Україну!

Знайдіть і розгляньте всі картини Михайла Дерегуса, вміщені у вашому підручнику. Визначте, які з них найточніше передають глибокий внутрішній зміст літературного чи фольклорного твору.

ТЕСТУВАННЯ ДО РОЗДІЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР І САТИРА»

1. Що означає назва країни «Ельдорадо»?

- А. Країна з прекрасним кліматом. В. Райське місце.
Б. Країна для дітей. Г. Загадкова країна.

2. Якого року було надруковано поезію В. Самійленка «Патріоти»?

- А. 1889. В. 1989.
Б. 1899. Г. 1789.

3. До якого жанру належить твір «Ельдорадо»?

- А. Гумористичний вірш. В. Сатиричний вірш.
Б. Філософський вірш. Г. Патріотичний вірш.

4. Про яку країну йдеться в поезії «Ельдорадо»?

- А. Про Україну. В. Про Австро-Угорщину.
Б. Про Росію. Г. Про Російську імперію.

5. Знайдіть помилкове твердження.

- А. Самійленко створив блискучі взірці віршованої політичної сатири.
Б. Сатира поета була скерована на тих, хто загарбав і поневолив Україну.

В. Володимир Самійленко належав до потужної плеяди української інтелігенції рубежу ХІХ–ХХ століть.

Г. Поет помер на Київщині від важкої хвороби після повернення з еміграції.

6. У якому з переліків є герої, які не фігурують у прочитаних вами творах Євгена Дударя?

- А. Муха, бджола, вовк, коза. В. Вовк, ведмідь, слон, муха.
Б. Бабуся, муха, слон, матір. Г. Мисливець, слон, муха, вовк.

7. З якого твору Євгена Дударя цей уривок: «Учасники симпозіуму радісно заджуміли»?

- А. «Слон і мухи». Б. «Лісова казка».

8. Знайдіть правильне твердження.

А. Сатиричні поезії Євгена Дударя подібні до байок, оскільки в них також використано алегорії, образи тварин.

Б. «Лісова казка» – твір, скерований проти бюрократизму і тяганини.

В. «Червона Шапочка» – переспів знаменитої казки Шарля Перро.

Г. Твори Дударя спонукають до роздумів про навколишній світ і себе.

9. Чого злякався мисливець в оповіданні «Червона Шапочка»?

- А. Вовка. В. Червоної Шапочки.
Б. Бабусі. Г. Страшної негоди.

10. Які людські вади найдошкульніше висміює письменник?

- А. Лінощі, нехлюйство. В. Забудькуватість, тупість.
Б. Зарозумілість, підлість. Г. Легковажність, поверховість.

Відповіді до літературної п'ятихвилинки на с. 297–298

1. «Дуже, але якщо б мене там не було, я б помер від нудьги» (Дюма-батько). 2. «Тільки б це не був наш передплатник» (Веллс). 3. «В обох усі достоїнства під землею» (Свіфт). 4. «Щоб під час створення чоловіка жінка не давала Богові своїх порад» (Шоу). 5. «Так, але вони проіснували б тільки три дні» (Софокл).

особливості, рослинний і тваринний світ цих територій, визначать, які торговельні шляхи пролягали в тих місцевостях. А літературознавці дослідять, в які екстремальні ситуації потрапляли герої творів і завдяки чому вони вижили, вистояли, перемогли; які моральні якості потрібні були їм, щоб подолати всі перешкоди на життєвому шляху.

4. Організуйте «Школу екскурсоводів». Розділіть клас на групи, кожна група отримає завдання.

А. Провести екскурсію Києвом під назвою «Стежками Шевченка».

Б. Підготувати маршрут екскурсії по області, у якій ви мешкаєте, визначивши місця, пов'язані з творчістю українського письменника (письменників).

В. Доповнити «Літературну карту України», розпочату минулого року. На ній ви маєте позначити місця народження письменників, місця, де мешкали літературні герої, маршрути їхніх мандрівок.

Для того щоб виконати це завдання, вам доведеться скористатися знаннями, набутими на уроках, додатковими матеріалами в Інтернеті, почитати путівники.

5. Випробуйте вашу акторську майстерність. Розділившись на групи, оберіть твір, який ви бажали б інсценізувати. Розподіліть ролі, виділіть уривки з максимальною кількістю діалогів. Слова автора також повинен читати учасник групи. Влаштуйте конкурс на кращу інсценізацію тексту.

6. Ще раз перегляньте ілюстрації до творів. Поміркуйте, які епізоди кожного твору також варто було б проілюструвати. Спробуйте втілити свій художній задум, визначивши напрям чи течію в образотворчому мистецтві, до яких можна було б віднести ваші роботи.

7. Навчіться вирізняти і впізнавати індивідуальний стиль письменника. Для виконання цього завдання варто також розділитися на групи. Кожна з груп обере творчість двох поетів або прозаїків і спробує переконати, що текст Осипа Назарука, наприклад, ніяк не можна сплутати з текстом Володимира Дрозда, а рядки з творів Володимира Підпалого не можуть належати Борисові Олійнику.

От ви і впоралися із поставленими завданнями! Скінчився навчальний рік, позаду залишилися і запитання, й оцінки, і хвилювання. Літо промайне яскравою веселкою барв – і зникне у золотому буянні вересня. А там – нові літературні зустрічі, чисті незвідані криниці літературних творів, з яких тільки умільцям удасться напитися мудрості, таїни, знань. Пропонуємо перелік творів, які ви могли б прочитати влітку, щоб підготуватися до нового навчального року.

1. Біблія.

2. Григорій Сковорода. Поезії та байки.

3. Іван Котляревський. «Енеїда», «Наталка Полтавка».

4. Григорій Квітка-Основ'яненко. «Конотопська відьма».

5. Микола Гоголь. «Вечір проти Івана Купала».

6. Тарас Шевченко. «Гайдамаки», «Сон», «Марія».

7. Пантелеймон Куліш. «Чорна рада».

8. Марко Вовчок. «Максим Гримач».

9. Іван Багряний. «Тигролови».

**ГАРНИХ ВАМ КАНІКУЛ І ДОЛЕНОСНИХ ЗУСТРІЧЕЙ
З ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЮ КНИГОЮ!**

Показчик термінів і понять, які пояснено в підручнику

Література	7
Історична пісня	31
Дума	58
Філософська лірика	108
Силабо-тонічне віршування	108
Рима	108
Римування	109
Стопа	109
Віршовий розмір	109
Ямб	109
Хорей	109
Спондей	109
Пірихій	109
Дактиль	109
Амфібрахій	109
Анапест	109
Шевченківський вірш	109
Історична поема	126
Драма	205
Комедія	205
Трагікомедія	205
Гумор	288
Сатира	289
Антитеза	289
Іронія	289

МІЩЕНКО Олена Іванівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

У художньому оформленні підручника
використано репродукції картин:
*О. Стратійчук, В. Кириченка, О. Кірпенко,
В. Кирилюка, Л. Мітченко*

Головний редактор *Олександр Удод*
Головний художник *Світлана Железняк*
Завідувачка редакції мови
і літератури *Наталя Заблоцька*
Редактор *Віта Чала*

Художні редактори *Павло Машков, Олександр Дружинський*
Технічний редактор *Валентина Олійник*
Коректори *Інна Іванюсь, Алла Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Яни Посашкової*

Здано на виробництво і підписано до друку 12.05.2008 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 24,7.

Умовн. фарбо-відб. 98,8. Обл.-вид. арк. 24,59.
Вид. № 845. Наклад 138 650 (2-й з-д: 70026–138650) прим.
Зам. № 8139.

Видавництво «Генеза»,
04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 2-л.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 25 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів
на ДП «Державна картографічна фабрика»
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19.
Свідоцтво серія ДК № 869 від 26.03.2002 р.